Robertas Patamsis

PASKUTINIS IŠ ŽEMAIČIŲ LEGIONO ŠTABO

Robertas Patamsis

PASKUTINIS IŠ ŽEMAIČIŲ LEGIONO ŠTABO

Biografinė istorinė apybraiža

Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas

Klaipėda, 2015

UDK 355.42(474.5)(092)
Pa358

© Robertas Patamsis, 2015

ISBN 978-9955-18-855-1

Pagrindinis partizaninio karo postulatas, suformuluotas Ernesto Če Gevaros, teigia: „Niekada nestok į mūšį ten ir tada, kur ir kada to nori priešas.“

Turinys

Įžanga / 7
Šeima, vaikystė / 8
1940 m. birželio 15-oji: „rusa ateja“ / 9
1940–1941 m.: gyvenimas sovietų okupacijoje / 11
1941 m. birželio 14-oji. Trėmimo vaizdai / 21
Karo pradžia. Telšių bombardavimas. Pirmieji vokiečiai / 23
Rainių kankiniai / 25
Visuotinis birželio sukilimas. Apie vokiečių okupaciją. Antinacinis pasipriešinimas / 30
Telšiai vokiečių okupacijos metais. Tampu pogrindinės LLA nariu / 47
„Stoju“ į Reicho darbo tarnybą / 49
Apie jaunuosius Telšių pogrindininkus / 52
Gyvenimas be dokumentų / 55
Gen. Povilas Plechavičius: „Vyrai, už ginklų!“ / 56
Futbolo rungtynės su vokiečiais. „Lili Marlen“ lietuviškai / 58
Apie „vaikų darželį“ / 60
Mūsų sportinis gyvenimas / 62
1944 m. vasara: frontas pasiekia Lietuvą / 65
Brolio Antano „odisėja“ / 65
LLA Vanagų Platelių mokymo stovykla. Ryšiai su Abveru. Plk. ltn. P. Budraičio žūtis / 67
Šeima traukiasi į Vakarus / 71
Tautos apsaugos rinktinė (TAR). Kautynės prie Sedos / 72
Spalio 8-oji: „Rusa pareja“ / 73
Jurčių sodyboje. NKVD žabangos / 74
Pas Žarėnų partizanus / 77
Gyvenimas Pakutuvėnuose. Sovietų aviacija subombarduoja savo pozicijas / 78
Gyvenimo Pakutuvėnuose pabaiga. Suėmimas / 79
Štabas Skirpsčių kaime / 81

Štabo veikla. Organizacinis Žemaičių legiono kūrimo darbas / 83
Antroji sovietinė okupacija / 88
Ryšių punktas prie Babrungo. Milvertai / 97
Kelionė per Plungės miestelį / 98
Paimam į nelaisvę rusų marodierius / 99
Kovo pabaiga. Laukiame krovinio iš Vokietijos / 102
Štabe pradedama dokumentų „gamyba". Tampu Sekretoriumi / 103
Žemaičių legiono štabas. 1945 m. balandis. Legiono vado A. Kubiliaus-Balio areštas / 105
1944 m. balandžio 28-oji: pasala Pocių sodyboje. Štabo Skirpsčiuose pabaiga / 106
Plokštinės miške. Virš bunkerio – rusai / 110
Mūšis Kunigaikštynės miške. Apie mjr. Joną Semašką / 112
Rietavo miškuose. Apie Bronių Petrauską ir jo bataliono vadą / 122
Netikėtas susitikimas: akis į akį su stribais / 130
Atsitiktinis šūvis. Apie partizanų sužeidimus / 131
Legalizacija Šilutėje. Sportinis darbas Klaipėdoje / 133
Klaipėdos NKGB kalėjime: tardymai, teismas / 137
Kauno kalėjime. Žūtbūtinės muštynės su kriminaliniais recidyvistais / 141
Dviese banditų irštvoje / 144
Sudiev, Lietuva. Gyvulinis „ekspresas" Vilnius–Uchta / 145
Atmintinas „16-asis olpas" / 147
Sunkiausias gyvenimo laikotarpis: būti ar nebūti / 149
Laimingas gyvenimo posūkis. Pradedu žaisti futbolą / 151
Susirėmimas su „kriminaliniais" / 154
Balchašo griežtojo režimo lageryje. Išsiunčiamas į Kaunrado molibdeno kasyklas / 155
Atsitikimas kolonoje. Per plauką nuo mirties / 159
Apie lagerio kriminalinius nusikaltėlius. Žiauri buvusio „blatnojo" mirtis / 160
Vėl Balchašo lageryje. Išeinu į laisvę / 163
Tremtis. Apie Tresto valdytoją ir „kultūringą" balių / 167
Savavališka kelionė į Lietuvą / 170

Jau Lietuvoje. Eišiškės. Persikeliu į Druskininkus / 173
„Pagrindinio penketuko" likimai / 176
Sugrįžimas į Klaipėdą. Darbas. Sportas. Šeimos pagausėjimas. Sėkmingos parodos Maskvoje / 181
Apie Marijos Taikos Karalienės bažnyčią: vidaus meninio apipavidalinimo istorija / 187
Išvažiavimo į Ameriką istorija / 191
Amerikoje: svečiuose pas artimuosius ir draugus / 196
Nepriklausomos Lietuvos atstatymas. LLKS atkūrimas. Einu Žemaičių apygardos vado pareigas. Apmąstymai / 200

PRIEDAI

1 priedas. Trumpa Lietuvos partizaninio judėjimo apžvalga ir analizė / 208
2 priedas. Rusijos karo istorikų ir spec. tarnybų karininkų Lietuvos partizaninio judėjimo analizė ir įvertinimas praėjus pusei amžiaus... / 219
3 priedas. Žemėlapiai, dokumentai / 227
Literatūra / 232

Įžanga

Tai knyga apie labai turtingos ir įdomios biografijos, universalių sugebėjimų ir nepalaužiamos valios žmogų Stepą Grybauską (gim. 1925 m. spalio 23 d.) – buvusį Telšių vysk. M. Valančiaus valstybinės gimnazijos auklėtinį, pasižymėjusį dailininko ir skulptoriaus gabumais, talentingą sportininką, vieną iš geriausių Telšių „Džiugo" sporto klubo krepšininkų ir futbolininkų, LLA antinacinio pasipriešinimo narį, vėliau Žemaičių legiono vado adjutantą, patyrusį daug rizikingų partizaninių nuotykių; mūšio (kurį galima laikyti partizaninės kovos taktikos etalonu) Kunigaikštynės miške, vadovaujamo mjr. J. Semaškos-Liepos, dalyvį. Tai tik dalis Stepo biografijos faktų. Jo atsiminimai pateikiami plačiame istoriniame kontekste, o naudojant daug papildomos istorinės medžiagos siekiama atskleisti to laikotarpio žmonių pasaulėžiūrą, mąstymą, moralines nuostatas, politines pažiūras, ateities politinę viziją, parodant, kokios vokiečių nacistinio ir sovietų politinio totalitarinio okupacinio režimo sąlygos ir tarptautinės politinės priežastys lėmė vienokius ar kitokius žmonių sprendimus, veiksmus ir pasirinkimą. Knygoje vartojama ir tam laikotarpiui būdinga leksika, posakiai, folkloras, savita partizaninė kalba.

Robertas Patamsis

Už pagalbą rengiant knygą, autorius nuoširdžiai dėkoja Linui Kuksui ir Irenai Paplauskienei

Šeima, vaikystė

Augau didelėje šeimoje. Buvome keturi broliai: aš – Stepas, kartais žemaitiškai vadinamas Stapiu, dviem metais vyresnis Vytautas ir du jaunesni už mane broliai – Aleksas (vadinamas Oliu) ir Antanas (žemaitiškai Unta). Taip pat dvi sesutės – mažoji Aldutė ir vyresnioji Valė. Mama buvo namų šeimininkė. Šeimą išlaikė tėvas, dirbdamas įvairius darbus. Taip pat jis buvo ir miestelio gaisrininkas savanoris. Nors ir be didelės prabangos, buvome ir aprengti, ir pamaitinti. Mokiausi pradinėje mokykloje, baigęs ją – Telšių vysk. M. Valančiaus valstybinėje gimnazijoje. Joje dirbo labai geri mokytojai – jie suformavo mūsų pagrindines žmogiškąsias vertybes: dorumą, tiesos ir garbės supratimą, meilę ir pasiaukojimą, ištikimybę ir patriotiškumą. Pagal tai supratome ir žmogaus vertę, jo vietą visuomenės gyvenime, kur kiekvienas privalėjome nesavanaudiškai duoti naudos tautai ir Tėvynei. Mums niekada nekildavo abejonių, kas yra gėris, kas yra blogis, anksti suformuotos ir įdiegtos vertybės greitai mus subrandino ir tapo gyvenimo kelrodžiu. Visam gyvenimui atmintyje išliko Rainiuose nukankintas mokytojas A. Čiurinskas kaip doro, teisingo, Tėvynei ir tautai atsidavusio žmogaus pavyzdys. Kartu melas, niekšybė, išdavystė visuomenėje buvo labai smerkiami ir netoleruojami. Taip pasielgęs žmogus visam gyvenimui užsitraukdavo gėdą, tapdamas smerktinu pavyzdžiu visiems, o ypač jaunimui.

Labai anksti pradėjome sportuoti: žaisti futbolą, krepšinį, stalo tenisą. Vasarą plaukiodavome Masčio ežere, o žiemą žaisdavome ledo ritulį. Aišku, gerai mokėmės, sportavome nuo mokslo atliekamu laiku. Man gerai sekėsi ir meno dalykai – dailė ir skulptūra. Piešinius spėdavau nupiešti ne tik sau, bet ir savo draugams. Todėl mokytojas, tai žinodamas, jiems parašydavo penketus, o man visada (aišku, auklėjimo tikslais) – tik ketvertą. Mūsų gyvenimas buvo labai aktyvus. Tuo metu namų durų niekas nerakindavo – tik priremdavo kokiu nors šluotkočiu, norėdami

parodyti, kad šeimininkų nėra namuose. Vagių tais laikais nebuvo, net pasisavinti pamestą kieno nors daiktą atrodė labai nedoras poelgis. Mes tik parbėgdavome į namus, greitomis užkąsdavome, priremdavome duris ir vėl išbėgdavome savo reikalais: buvome užimti mokslais, įvairių sporto šakų treniruotėmis ir varžybomis, gimnazijoje organizuojamais renginiais, gimnazistų vakarėliais. Aš dar suspėdavau ir pažvejoti – nuo pat mažens buvau „užkietėjęs" žvejys. Kartais užbėgdavome į greta esančią žydo parduotuvę, pasiimdavome „bulkutę bargan" (skolon), šis pasižymėdavo savo sąsiuvinyje, o mėnesio gale tėvas sumokėdavo pinigus. Buvo tarpusavio pasitikėjimas, niekas vienas kito neapgaudinėjo. Juk apgavystei paaiškėjus, užsitrauktum visuotinę nepagarbą ir gėdą. Tokioje visuomenėje augdami mes ir pasitikom 1940-ųjų vasarą.

1940 m. birželio 15-oji: „rusa ateja"

Atgavus Vilniaus kraštą ir į Lietuvą įsileidus rusų kariuomenės įgulas, per Kauno radiofoną Pupų Dėdė uždainavo: „Vilnius mūsų, o mes rusų." Jis buvo visiškai teisus. Visuomenėje tvyrojo įtampa ir laukimas, kas bus toliau. Praėjus septyniems mėnesiams, Lietuvos Vyriausybę sovietų valdžia apibėrė visokiais nepagrįstais kaltinimais ir reikalavimais, kurie baigėsi ultimatumu per 10 valandų atsakyti dėl sutikimo įvesti papildomą rusų kariuomenės kontingentą į Lietuvą ir pakeisti esamą vyriausybę. Prezidentas A. Smetona, gerai suprasdamas, kad tai Lietuvos valstybingumo galas, tam priešinosi, tačiau daugumos ministrų, taip pat ir kariuomenės vado, nuomonė buvo jam priešinga. Tiksliau sakant, įvyko išdavystė, priešinimosi rusų kariuomenei ginklu jie nepalaikė. Protestuodamas ir nenorėdamas būti prievartinės bolševikizacijos įrankiu, Prezidentas A. Smetona pasitraukė į Vokietiją. Lietuvos kariuomenei buvo įsakyta „draugiškai sutikti sovietų kariuomenę ir užtikrinti jos saugumą". Telšiuose naujai pastatytame kariniame miestelyje buvo dislokuotas 6-asis pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Margio pulkas. Išbalę

ir įtampos kupini karininkų veidai rodė, kad jokios „draugystės“ su okupantais nebus. Tuoj ir į Telšius įžygiavo rusų kariuomenės daliniai. Mus, pripratusius prie gražiomis, tvarkingomis uniformomis apsirengusių, pasitempusių Lietuvos kareivių, jau nešnekant apie karininkų laikyseną ir išvaizdą, labai nustebino ir prajuokino rusų kariuomenės „paradas“. Tai buvo tikra „driskių“ kariuomenė: apdulkėję, apiplyšę batai, blauzdos apvyniotos nuspurusiais, apsmukusiais autais (toks apavas mums buvo dar niekur nematytas), apiplyšusios milinės, ant nugarų pasikabinę „terbeles“ (nepavadinsi kuprinėmis) su katiliukais. Ant pečių ilgiausi, su atlenktu durtuvu beveik žmogaus ūgio, šautuvai, kuriuos mes praminėme „kačergomis“. Ant galvų keistos kepurės – „budionovkos“ su kiveriais ir didele raudona žvaigžde. Veidai išvargę, liesi – buvo matyti, iš kokio „rojaus“ atėjo. Juos su gėlėmis sveikino daugiausia žydai[1]. Bevažiuodamas ties Katedra gatve į statų kalną, vienas rusų sunkvežimis, rusiška „palutarka“[2], Stalino pavadinta „geriausia mašina pasaulyje“, pradėjo „dusti“. Iš kėbulo iššokę kareiviai užstūmė ją į kalną. Gatvėje susirinkę žmonės juokdamiesi jiems paplojo.

Toks buvo atėjusiųjų mus išvaduoti nuo mūsų pačių apgailėtinas vaizdas. Telšių Masčio ežere kiekvieną vakarą būdavo pilna valtelių, sklisdavo dainos, akordeono muzika. Rusams atėjus, viskas nutilo: visi gyveno baime ir laukimu.

---

[1] „SSRS kariuomenės įvedimą 1939 m. spalio mėn. ir 1940 m. birželio mėn. džiugiai sutikę ir okupacijai pritarę žydų ir rusų sluoksniai buvo aktyvūs liepos mėn. stichinių ir LKP organizuotų prosovietinių mitingų dalyviai, jie kėlė radikalius sovietinius šūkius.“ (Maslauskienė, *Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis...*)

[2] Sovietinis sunkvežimis GAZ-AA – veždavo iki 1,5 tonos krovinį, todėl ir rusiškas „liaudiškas“ pavadinimas „palutarka“ (kas lietuviškai verčiama kaip „pusantratonė“).

1940–1941 m.: gyvenimas sovietų okupacijoje

Iškart su dideliu entuziazmu pradėjo reikštis komunistai[1] ir jiems prijaučiantys žmogeliai. Labai nemaloniai žmones paveikė žydų „lindimas" į visokias valdžios, taip pat ir represines, struktūras[2]. Pradėjo plisti tą jų „lindimą" pajuokiantys liaudies sukurti eiliuoti kupletai, okupantus išjuokiančios dainos ir eilėraščiai[3]. Prasidėjo rinkimų į seimą propaganda, o greitai įvyko ir rinkimai: dalyvavimas rinkimuose buvo privalomas, biuletenyje tik vieno kandidato pavardė, balsavusiajam į pasą dėdavo antspaudą (nebalsavusiajam buvo paminėta galimybė pamatyti „baltąsias meškas"). Paskui senas parsidavėlis J. Paleckis[4] ir jo „kompanija" išvyko vizito į Maskvą parvežti „Stalino saulės". Tai buvo Lietuvos valstybingumo „duobkasystė", Lietuva tapo TSRS dalimi. Iš komunistų ir kolaborantų suformuojama „marionetinė" vyriausybė. Lietuvos kariuomenė pervadinama Liaudies kariuomene, o netrukus performuojama į 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą, įeinantį į Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos sudėtį. Įvedamas visagalių „politrukų" institutas, kariuomenėje pradeda vyrauti rusų kalba. Prasideda Lietuvos karininkų paleidimas į atsargą, jų suėmimai. Paleidžiamos ir uždraudžiamos visos visuomeninės ir politinės organizacijos, suiminėjami jų nariai. Uždaromi lietuviški periodiniai leidiniai, laikraščiai, iš bibliotekų išvežamos sunaikinti lietuvių literatūros klasikų knygos. Ypač daug suėmimų (iki kelių tūkstančių žmonių), A. Sniečkaus įsakymu, įvykdyta 1940 m. liepos 11–12 d. ir jau be perstojo tai tęsiasi iki pat karo pradžios. Kaune vykusiame Lietuvos mokytojų suvažiavime visi delegatai protestuodami sugieda ne reikalaujamą „Internacionalą", o Lietuvos himną. Suvažiavime Lietuvos liaudies vyriausybės vidaus reikalų ministras M. Gedvilas pareiškia, kad „tai, kas vakar buvo kilnu ir gerbiama, šiandien atrodo žema ir paniekinimo verta, kas vakar buvo gražu – šiandien bjauru"[5]. Gailestingumas, atjauta

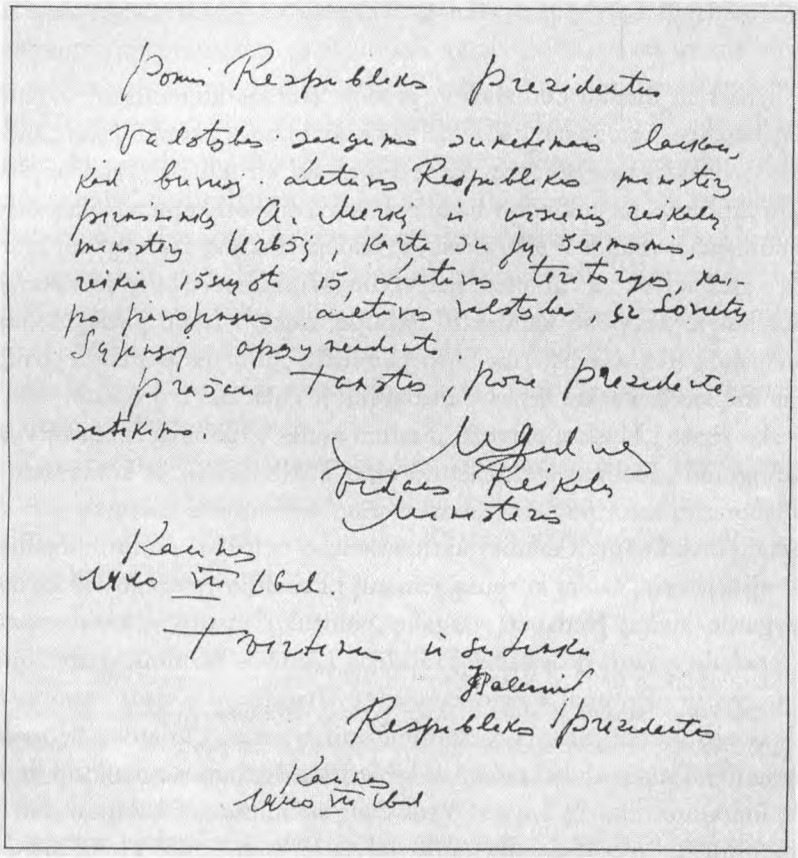

J. Paleckio patvirtintas M. Gedvilo 1940 07 16 raštas dėl ministro pirmininko A. Merkio ir užsienio reikalų ministro J. Urbšio ištrėmimo iš Lietuvos

buvo paskelbti buržuazinėmis atgyvenomis, svetimomis komunistams. Karo mokyklos paskutinės laidos kariūnams nesuteikiami karininkų laipsniai, nes per iškilmes jie gieda „Lietuviais esame mes gimę", „Marija Marija" ir Tautos himną. Karo mokykla uždaroma. Įvykdoma finansinė reforma – 1 litas prilyginamas bevertėms 90 kapeikų (iš tikrųjų lito vertė buvo triskart didesnė nei rublio). Tai Lietuvos ūkio krachas. Rusų karininkai už beverčius rublius pradeda „šluoti" parduotuves: perkama viskas dideliais kiekiais, pašto skyriai „užkimšti" siuntiniais į Rusiją. Jau nieko nebestebina gatvėse sutinkami ant rankų dešrų rinkes susivėrę rusai. Parduotuvės ištuštėja. Ateina ir naujos drabužių mados. Visą Lietuvą prajuokina rusų karininkų žmonos, vyrams už parankių išdidžiai vaikštančios Laisvės alėjoje Kaune ar Valstybės teatre, pasipuošusios naktiniais marškiniais su „kvarbatkomis" (jos manė, kad tai madingos suknelės). Keičiasi ir žmonių bendravimas – žmonės tampa uždaresni, įsivyrauja tarpusavio nepasitikėjimas, slėpdami savo nuomonę ir įsitikinimus, žmonės priversti meluoti, veidmainiauti. Vykdoma fabrikų, gamyklų, bendrovių, kooperatyvų nacionalizacija, o vėliau ir masiniai lietuvių valdininkų atleidimai iš darbo. Vietoj jų skiriami komunistai, dažniausiai kitataučiai[6].

Kadangi vietinių kadrų trūksta, iš „naujosios plačiosios tėvynės" masiškai siunčiami komunistai partiniam ir ūkiniam darbui Lietuvoje naujais (socialistiniais) pagrindais organizuoti. Prasideda rusifikacija, lietuviškose įstaigose įsivyrauja rusų kalba. Nacionalizuojamos vilos, jose apsigyvena rusų karininkų šeimos. Be jokio pasiruošimo, tik politiniais ir propagandiniais motyvais (siekiant sukiršinti kaimo žmones), dalijama žemė mažažemiams ar bežemiams, dėl to kyla žemės ūkio suirutė. Žemės ūkio produkcijos lygis taip sparčiai (septyniskart) krenta, kad 1941 m. jau pradeda stigti maisto produktų. Už laiku nepristatytas ar ne iki galo įvykdytas prievoles (vadinamąsias pyliavas), kurios buvo labai didelės stambesniems ūkininkams (vadinamiesiems „buožiniams elementams"), jie buvo apkaltinami sabotažu, teisiami ir sodinami į kalėjimus[7]. 1940 m., per Vėlines, Kaune įvyksta masinė gyventojų protesto manifestacija, jos metu giedamas Lietuvos himnas, tautinės giesmės. 1941 m. sausio mėn. boikotuojami rinkimai į TSRS Aukščiausiąją tarybą. Rusiškas NKVD ir NKGB[8] struktūras papildo vietiniai komunistai:

lietuviai, vietiniai rusai, žydai. Lietuvių visuomenės dalis sovietinę politiką supranta kaip tautos naikinimą ir visuotinį blogį, su kuriuo reikia kovoti. Prasideda pilietinis pasipriešinimas: kuriasi pogrindinės organizacijos, spausdinama pogrindžio spauda, platinami atsišaukimai. Plinta liaudies „antisovietinis folkloras“: dainos, išjuokiančios sovietinius kolaborantus, padlaižius, prisitaikėlius, pagal sovietinių dainų melodijas kuriami lietuviški eiliuoti sovietus išjuokiantys tekstai. Ir aukštosiose mokymo įstaigose, ir gimnazijose atsiranda komjaunuolių, komsorgų (pašaipiai vadinamų „kiemsargiais“), kurie iš tikrųjų atlikdavo ir NKVD informatorių darbą. Pradedamas verbuoti NKVD agentų tinklas[9], vykdomas visuotinis sekimas. Pradedami suiminėti Šaulių sąjungos nariai, ateitininkai, studentų korporacijų atstovai, buvusių politinių partijų nariai ir patriotiškai nusiteikę padorūs, išsilavinę, savo nuomonę turintys žmonės, nepadlaižiaujantys inteligentijos atstovai (visuomenės elitas). Dalis Lietuvos aukštųjų karininkų išsiunčiama į „tobulinimosi“ kursus Maskvoje, iš kurių nebegrįžta. Pagal principą „kas ne su mumis, tas prieš mus“ arba „kas ne padlaižys, tas fašistas“ prasideda raudonasis teroras. Telšiuose po nakties ant namų sienų, stulpų pradeda rastis atsišaukimų, raginančių kovoti ir nepasiduoti sovietinei priespaudai. Tuo metu pilnėja ir Telšių kalėjimo kameros: tiesiog gimnazijos klasėje buvo suimti mokinių gerbiamas mokytojas A. Čiurinskas, mūsų krepšinio komandos žaidėjas gimnazistas Hermenegildas Žvirgždinas, skautas ir gimnazistų poetas Zenonas Tarvainis, gimnazistas Juozas Antanavičius. Suiminėjami amatų mokyklos moksleiviai, jaunieji ūkininkai. Jau 1941 m. pavasarį jautėsi, kad žmonės ruošiasi kovai – jų viltį žadino besiartinantis karas. Tik jis nuo brutalaus bolševikų naikinimo galėjo išgelbėti bejėgiškai žūstančią tautą.

Mes gyvenome trijų kambarių bute, bet mūsų aštuonių žmonių šeimai teko susispausti: į vieną kambarį atkėlė du rusų karininkus. Kiekvieną rytą jie prašydavo mamos iškepti kiaušinienės su kumpiu arba dešra ir valgydami girdavo, kad tokio skanaus maisto dar niekada nėra ragavę. Lietuva jiems buvo kaip „mažoji Amerika“. Kartą pas mus dviračiu atvažiavo mamos brolis. Karininkai ilgai vaikščiojo aplink, apžiūrinėjo dviratį ir stebėjosi: „kakaja mašina!“ Aišku, dviračių jie negamino, tačiau tankų, patrankų ir lėktuvų turėjo daugiau negu visos kitos, įskaitant ir

Vokietiją, valstybės. Lietuva jiems tebuvo tik pirmasis žingsnis „žygyje" į Vakarų Europą – ten jų laukė dar didesnės perspektyvos[10].

---

[1] Lietuvos komunistų partija iš tikrųjų buvo marionetinis iš Maskvos valdomas ir gerai finansuojamas teritorinis VKP(b) (Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)) padalinys, užsiimantis žvalgybine, ardomąja antivalstybine ir promaskvietiška politine veikla. Dalis vadovaujančiųjų partijos veikėjų Maskvoje buvo baigę specialiąsias mokyklas ir apmokyti nelegalaus darbo pagrindų: konspiracijos, agentūrinės žvalgybos, kovos su policija ir kontržvalgyba, komunistinės agitacijos, propagandos, naudojimosi šifrais, kodais, gavę karinius pagrindus. Dalis Pabaltijo valstybių komunistų buvo baigę Petrogrado internacionalinę karo mokyklą. Stalino kursas – didžiosios imperijos atkūrimas, kurį L. Trockis pavadino „nacionalsocializmu", automatiškai nustūmė Kominterną į antrą planą, pajungdamas užsienio kompartijas tik Tarybų Sąjungos interesams (Линдер, Чуркин, Абин, 2008, c. 334–338, 485). [LKP 1940–1941 m. buvo pagrindinis Sovietų Sąjungos vykdomo Lietuvos prievartinio sovietizavimo, represijų, teroro, trėmimo organizavimo įrankis. Daug komunistų tapo represinių struktūrų – NKVD ir NKGB – darbuotojais, o kilus karui organizavo ir vadovavo žvalgybiniei-diversinei veiklai Lietuvoje. Pogrindinės LKP CK I sekretorius A. Snieckus-Matas Rusijoje buvo tarnavęs Ypatingos paskirties daliniuose (Čon). 1940 m. paskirtas Valstybės saugumo departamento direktoriumi, organizavo suėmimus ir trėmimus. 1942 m. lapkričio mėn. paskirtas Maskvoje įkurto Lietuvos partizaninio judėjimo štabo viršininku (štabas buvo pavaldus sovietų Centrinio partizaninio judėjimo štabui), organizavo sovietinių diversantų atranką ir siuntimą į specialiąsias mokyklas, o vėliau jų išsiuntimą į Lietuvą. Taip pat vykdė jų aprūpinimą ginkluote, ryšio priemonėmis, instruktavo ir koordinavo jų veiklą. – *R. P.*]

„1939 m. Lietuvoje, pagal įvairius apskaičiavimus, galėjo būti nuo 1 295 iki 1 507 kompartijos narių. Pagal tautinę sudėtį 60 proc. jų sudarė lietuviai, 31 proc. – žydai ir 9 proc. – kitų tautybių atstovai. Kauno miesto organizacijoje žydai sudarė 70,88 proc. komunistų" [okupavus Lietuvą sovietams, jų skaičius padidėjo iki 76 proc. – *R. P.*] (Maslauskienė, *Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis...*).

„1939 m. pabaigoje MOPR'ui (promaskvietiškai tarptautinei organizacijai revoliucionieriams remti) priklausė 141 žydas ir 90 lietuvių, o Lietuvos komjaunimo organizacijai – 165 žydai ir 81 lietuvis. Lietuvoje aktyviai veikė 1 120 komunistų. Tarp jų buvo 670 lietuvių (beveik 60 proc.) ir 346 žydai (apie 31 proc.)." (Tatarūnas, *Žydai Lietuvoje...*) MOPR'as vykdė ne tik ko-

munistinės prosovietinės ir antivalstybinės veiklos finansavimą, bet ir užsiėmė šnipinėjimo veikla, jai vadovavo didelį pogrindinio, žvalgybinio, diversinio ir kontržvalgybinio darbo patyrimą turintys komunistų kadrai (Линдер, Чуркин, Абин, 2008, c. 369). [1940 m. MOPR'o nariai tapo legalizuotos Lietuvos kompartijos nariais – *R. P.*]

[2] „Žydų komunistai buvo gausi ir įtakinga grupė Lietuvos komunistų partijoje, dėl to LKP(b) atsižvelgė į jų interesus patekti į administraciją. Ji organizavo ir labiausiai iš visų SSRS politinės sistemos Lietuvos SSR struktūrų rėmė žydų dalies įtraukimą į administracijos įstaigas. Žydų komunistai LKP(b) CK II sekretorius Icikas Šmuelis Meskupas ir LKP(b) CK kadrų skyriaus vedėjas Chaimas Aizenas nuo 1940 m. vasaros tvarkė iš pradžių komunistų partijos, vėliau – visų administracijos struktūrų kadrų reikalus. Jie koordinavo komunistų ir jų šalininkų iškėlimą ir įdarbinimą LSSR institucijose, organizavo socialinį ir politinį jų kadrų valymą, o Ch. Aizenas tiesiogiai kontroliavo, kaip iš įstaigų šalinama Lietuvos Respublikos valdininkija ir į jos vietą keliami komunistų parinkti žmonės. Tai sudarė palankias sąlygas gausiems žydų sluoksniams įsitraukti į LSSR administracijos aparatą." (Maslauskienė, *Lietuvos tautinių mažumų...*)

„NKGB sistemoje (neskaitant žemesnės grandies pareigūnų) žydai užėmė šiuos aukštus ir svarbius postus: Specialiojo skyriaus viršininko – Danielius Todesas, Tardymo skyriaus viršininko – Eusiejus Rozauskas, NKGB vyriausiojo kontrolieriaus – Benjaminas Fogelevičius, kontržvalgybos skyriaus viršininko – Aleksandras Slavinas [NKVD Tardymo skyriaus viršininkas buvo Eusiejus Jacovskis – *R. P.*] (Truska, *Tikros ir primestos kaltės...*).

[3] Tarp kitų liaudies sukurtų kupletų, eilėraščių ir dainų paplito ir sukurti „naujieji poteriai", išjuokiantys sovietinę sistemą (Iš: Prunskis, 1942):

> *Vardan tėvo Lenino ir sūnaus Stalino ir jų prakeikto komunizmo.*
>
> *Tėve žydų Staline, kursai tupi Kremliuje, teesie prakeiktas tavo vardas, teprasmenga tavo karalystė, tenebūnie tavo valia nei Maskvoje, nei Lietuvoje, kasdieninės mūsų duonos paskutinio kąsnio neatimk mums šiandien ir išleisk iš kalėjimų mūsų nekaltus žmones, kaip išleidai kraugerius, komunistus ir kitus valkatas. Ir nevesk mūs į pražūtį, bet gelbėk mus nuo artėjančios bado šmėklos.*
>
> *Sveika Rusija, nelaimės pilnoji, Stalinas su tavimi. Tu paniekinta Europoje ir paniekintas tavo nekultūringas vaisius Stalinas. Šventoji Lietuva, mūsų motina, gelbėk mus nuo azijatų. Būsim tau dėkingi dabar ir mūsų mirties valandą.*

Tikiu į kvailą Leniną, nieko negalintį, žiauraus bolševizmo įkūrėją, ir į velnio sūnų Staliną, kursai prasidėjo iš Gruzijos išviečių kvapo, kentėjo dėl savo kvailumo prie caro Nikolajaus, buvo įmestas į kalėjimą, vos tik nenumirė ir nepalaidotas. Kai išėjo iš kalėjimo, atsivėrė pragaras. Lapkričio septintąją atsikėlė lyg iš numirusiųjų, įžengė į Kremlių. Iš ten atėjo nekaltų lietuvių teisti. Tikiu į atgimstančią Lietuvą, su kultūringais kraštais bendradarbiavimą, raudonųjų banditų išvarymą, bolševizmo žlugimą ir laimingą visiems gyvenimą. Amen.

Populiari sovietinė rusų daina „Katiuša" liaudies buvo perkurta taip (Iš: Prunskis, 1942):

„Jau pražuvo sviestas ir kiaušiniai,
Jų jau niekur negalima gaut.
Taip buržujus visus išnaikinę,
Greitai eisim visi ubagaut.

Žinome mes senąjį režimą,
Kaip tie „ponai smaugė" mus visus.
O dabar arbūzai mus gaivina,
Iš žievių jų siūsim sau batus.

Oi tu švieski, Stalino saulute,
Mums gyventi daros vis „geriau".
Ir arbūzų su žieve priputę
Galime visus metus badaut."

Sovietinio propagandinio-informacinio karo technologijos jau tuo metu buvo aukšto lygio. Sovietinė visuomenė buvo vykusiai ideologiškai apdorojama, laikraščiuose rašant apie „fašistinio režimo" prispaustą, nuo išnaudotojų priespaudos vargstančią, badaujančią ir tik sovietų pagalbos ir išvadavimo belaukiančią Lietuvos liaudį (tokia propaganda buvo vedama ir apie kitas šalis, taip sovietinė visuomenė buvo ruošiama „išvaduojamajam žygiui į Vakarus"). Tokiu propagandiniu sovietinei visuomenei tikslu nuo pat pietinių sričių per Sovietų Sąjungos miestus pravažiavo ilgas prekybinio traukinio sąstatas, kurio vagonai buvo išmarginti užrašais „Badaujančiai Lietuvos liaudžiai". Pasirodo, jis į Lietuvą atgabeno arbūzus, kurių dalis buvo ir sugedusi. Lietuvos visuomenę tai prajuokino ir papiktino, dėl to ir buvo sukurta ši daina – kaip atsakas į klastingą sovietinę propagandą.

[4] Nuo 1928 m. (tai istoriko Z. Butkaus įrodyta, remiantis archyvine dokumentine medžiaga) J. Paleckis, kaip agentas, teikė operatyvinę informaciją Sovietų Sąjungos specialiosioms tarnyboms, buvo dažnas svečias Sovietų pasiuntinybėje Kaune (kuri vykdė ir koordinavo sovietų žvalgybinę veiklą). Sovietų specialiosios tarnybos jį aprūpindavo ir suklastota žurnalistine medžiaga, kurią jis, kaip žurnalistas, spausdindavo laikraščiuose Lietuvos valdžios politinės diskreditacijos ir visuomenės dezinformacijos tikslais. Jo talkinama Maskva realizavo savo projektus sukurti vadinamąjį Liaudies frontą, kuris

tebuvo priedanga legalizuota forma skleisti bolševikinę propagandą ir vykdyti prosovietinę veiklą. Tokia pat veikla jis užsiiminėjo ir Lietuvių draugijoje SSRS tautų kultūroms pažinti, kur, finansuojant sovietinei pasiuntinybei, vykdė aktyvią kultūrbolševizmo propagandą – atvirai šlovino komunistinės Sovietų Sąjungos santvarką ir jos menamus privalumus, ragindamas žvilgsnius kreipti „Maskvon, viso pasaulio sostinėn, ir į Staliną, visų tautų vadą ir gerą tėvą". Tai tik maža jo vykdytos antivalstybinės veiklos dalis (Terleckas, *Mitai apie Justą Paleckį...*; Turčinavičius, *Kaip istorikas „Penktąja kolona" nuslepia Trojos arklį...*)

[5] Prunskis, Joseph. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai.* Studijų Biuras. Kaunas, 1942; naują laidą paruošė dr. J. Prunskis. Brooklyn, N. Y: Tėvų Pranciškonų spaustuvė, 1952), p. 149.

[6] „Dar daugiau žydų įsitraukė į LSSR institucijas 1940 m. rudenį, kai LKP(b) pradėjo masiškai dėl socialinių ir politinių priežasčių atleidinėti Lietuvos Respublikos valdininkiją ir keisti ją režimui ištikimais žmonėmis. Kadangi kadrų valymą organizavo ir kontroliavo LKP(b) CK kadrų skyrius, o įstaigose jį tiesiogiai atliko kadrų skyriaus vedėjo Ch. Aizeno parinkti kadrų skyrių ir spec. skyrių viršininkai, daugiausia žydų tautybės asmenys, tai padėjo nedarbininkų kilmės žydų tarnautojams išvengti socialinio valymo ir sudarė palankias sąlygas įvairiems žydų sluoksniams greičiau patekti į administracijos institucijas. Pasinaudoję padėtimi LKP(b) CK vadovybėje, komunistai žydai ėmė proteguoti ne tik komunistinių, bet ir nuosaikiųjų kairiųjų, jidišistinių ir kai kuriuos sionistinių pažiūrų žydus, kilusius iš pasiturinčių sluoksnių. Buvę verslininkai, bankininkai, įvairių pramonės šakų, prekybos ir finansų bei kredito įmonių savininkai, valdybų nariai, akcininkai buvo paskirti Vietinės, Maisto, Mėsos ir pieno pramonės, Prekybos, Žemės ūkio, Miškų ūkio liaudies komisariatų įmonių direktoriais, techniniais direktoriais, struktūrinių padalinių viršininkais ir specialistais: buvę namų savininkai tapo nacionalizuotų namų valdytojais ir t. t. Stengdamiesi išlikti ir pritapti prie sovietinės sistemos, išsaugoti savo darbo vietas, įgyti privilegijuotą padėtį LSSR struktūrose ar dėl kitų priežasčių, pasiturintys žydų visuomenės atstovai prisišliejo prie okupacinio režimo, ėmė ieškoti užtarimo tarp buvusių priešininkų komunistų, siūlyti jiems savo sugebėjimus ir patirtį" (Maslauskienė, *Lietuvos tautinių mažumų...*).

<...> Kadangi kadrų skyrių viršininkai buvo pavaldūs LKP(b) CK kadrų skyriui, įstaigose prasidėjo jų diktatas. <...> Beveik visi kadrų skyrių viršininkai kišosi į liaudies komisarų kompetenciją, demonstratyviai nesiskaitė su jų įstaigų vadovais nekomunistais ir primetė jiems savo valią. <...> Jie apkaltindavo antisemitizmu jų savivalei nepaklususius asmenis, su jais dėl ko nors susipykusius lietuvius ir pareikalaudavo atleisti juos iš darbo. Negana to, kai

kurie kadrų skyrių viršininkai dar įskųsdavo juos represinėms struktūroms arba pareikalaudavo, kad LKP(b) CK atkreiptų represinių žinybų dėmesį į juos. <...> Kai kurie iš jų ėmė demonstratyviai žeminti lietuvių valdininkų tautinį orumą, teigdami: „Dabar valdžia ne jūsų (lietuvių), o mūsų (žydų).“ LKP CK instruktoriai nurodė, kad kai kuriuose Vietinės pramonės liaudies komisariato trestuose visi postai pateko į žydų vidutinės ir stambiosios buržuazijos rankas, komisariato padaliniuose „įsiviešpatavo žydų buržuazija“. Prekybos liaudies komisariato įmonės, ypač Kauno mieste, buvo katastrofiškai „užterštos“ buvusiais prekybos įmonių savininkais žydais, kooperatyvų valdybose ir artelėse „dirbo vien žydai“. <...> Kai kurie žydų atstovai kiekviena tinkama proga stengėsi apkaltinti antisemitizmu jiems trukdžiusius vadovus ir kitus tarnautojus. <...> Rusų komunistai atkreipė partijos vadovybės dėmesį į tai, jog žydų visuomenės dalis sąmoningai dangstėsi kovos su antisemitizmu šūkiu, kad galėtų netrukdomi patekti į administracijos aparatą ir įsigalėti jame. <...> Lietuvių tauta skaudžiai išgyveno Lietuvos aneksiją ir okupaciją, dėl to priešiškai žiūrėjo į okupantus ir visų tautybių jų talkininkus. Išsiplėtus Antrojo pasaulinio karo veiksmams, dalis lietuvių visuomenės tikėjosi, kad Vokietija užpuls Sovietų Sąjungą ir sutriuškins ją, o po karo bus sudarytos palankios sąlygos atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir patraukti į politinę ir baudžiamąją atsakomybę visus kolaborantus. Antisovietinės orientacijos visuomenės sluoksniai turėjo vilčių, kad prasidėjus karui pelnyto atpildo sulauks visų tautybių okupantų talkininkai. Dėl to jos priešiškumas nukrypo į įvairių tautybių režimo šalininkus, taip pat į tuos žydų tautinės mažumos atstovus, kurie visuomenės sąmonėje įkūnijo okupacinį režimą ir komunistų diktatūrą: žydų tautybės komunistus, sovietinę žydų biurokratiją, prie sovietų sistemos pritapusius žydų sluoksnius.“ (Maslauskienė, *Lietuvos tautinių mažumų...*)

„Dėl vietinių komunistų trūkumo per metus (1940–1941 m.) į Lietuvą partiniam darbui buvo atsiųsta iki 2 000 komunistų iš Rusijos, kurie sudarė 40 proc. Lietuvos komunistų partijos narių.“ (Maslauskienė, *Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis...*)

[7] 1941 m. už laiku nepristatytas pyliavas (prievoles) apkaltinus sabotažu, į kalėjimą buvo pasodinti 1 109 ūkininkai, o bylos užvestos dar keliems tūkstančiams valstiečių (Anušauskas, 2013, p. 51).

[8] NKVD – Vidaus reikalų liaudies komisariatas (rus. НКВД – Народный комиссариат внутренних дел), NKGB – Valstybės saugumo liaudies komisariatas (rus. НКГБ – Народный комиссариат государственной безопасности).

[9] 1940–1941 m. buvo užverbuota 8 tūkst. NKVD agentų (Anušauskas, 2013, p. 51).

[10] 1939–1940 m. užimtos Baltijos valstybės, Vakarų Baltarusija ir Vakarų Ukraina, Besarabija ir Šiaurės Bukovina suteikė Tarybų Sąjungai galimybę išsidėstyti plačiu frontu į išeities pozicijas puolimui prieš Vidurio ir Vakarų Europos valstybes, taip pat prieš pagrindinę savo konkurentę ir priešininkę Vokietiją. Tarybų Sąjungą ir Vokietiją pagal slaptai pasirašytą 1922 m. Rapalo sutartį siejo ilgalaikis karinis bendradarbiavimas (pagal dialektinio materializmo priešybių vienybės ir priešybių kovos dėsnį), 1939 m. peraugęs į naują kokybę Molotovo-Ribentropo pakto ir slaptųjų protokolų pavidalu. To padarinys – Antrasis pasaulinis karas, prasidėjęs Europoje, Vokietijai, o po jos ir Sovietų Sąjungai abipusiu susitarimu užpuolus ir pasidalijus Lenkiją (naciai užėmė 49 proc., o sovietai – 51 proc. jos teritorijos). Draugystės sutartis ir glaudus karinis-ekonominis bendradarbiavimas dėl geopolitinių interesų nesuderinamumo pasibaigė Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karu. Raudonosios armijos pasiruošimas pulti Vokietiją ir kitas Vidurio bei Vakarų Europos valstybes visais lygiais jau buvo vykdomas nuo 1940 m. rugpjūčio mėn. Puolimo operacija (kodinis pavadinimas „Groza“) turėjo prasidėti 1941 m. liepos mėn. (Солонин, 2013; Suvorovas, 2008; Suvorovas, 2009; Мельтюхов, 2000; Широкорад, 2007; Горлов, 2001; Hoffman, 2013; Solonin, 2012; Solonin, 2011; Исаев, 2009; Безыменский, 2009; Solonin, 2010).

1941 m. birželio 14-oji. Trėmimo vaizdai

Birželio 14-ąją sužinojome, kad prasidėjo masinis lietuvių trėmimas į Sibirą[1]. Nubėgome pažiūrėti į geležinkelio stotį. Buvo labai karšta vasaros diena. Geležinkelio stoties aikštė buvo pilna vyrų, moterų ir vaikų: dalis sutrikę ir išsigandę stovėjo, kiti sėdėjo ant kelionei leistų pasiimti daiktų, drabužių ryšulių, lagaminų. Buvo tremiama ištisomis šeimomis, nuo ką tik gimusių kūdikių iki ligotų, vos bepaeinančių senelių[2]. Dalis moterų buvo su mažamečiais vaikeliais, o kai kurios laikė vystykluose ant rankų ir verkdamos sūpavo kelių mėnesių kūdikius. Sklido aimanos ir verksmai, kai kurios vyresnio amžiaus moterys, pasiėmusios *rožančių**, kalbėjo poterius. Vaikščioti buvo uždrausta. Nemažą dalį tremiamųjų sudarė visuomenėje gerbiamų inteligentų, mokytojų, gydytojų, teisininkų, valstybės tarnautojų šeimos[3]. Vėliau vyrai, neleidžiant net atsisveikinti, nuo šeimų buvo atskirti ir susodinti į kitus vagonus (jie buvo išvežti į kalėjimus). Net dabar baisu pagalvoti, kokias kančias šios moterys su mažais ar šiek tiek paaugusiais vaikais turėjo išgyventi tolimoje Šiaurėje, prie Laptevų jūros. Visi buvo ištroškę ir prašė vandens. Mes nubėgome į namus indų ir prisėmę juos vandens norėjome perduoti žmonėms. Tačiau aikštę glaudžiai apsupę NKVD kareiviai, dažniausiai azijietiškais veidais, net negalvojo leisti palengvinti jų kančių: jie pradėjo mus mušti šautuvų buožėmis. Gavau tokį stiprų smūgį šautuvo buože į petį, kad mėnesį negalėjau jo pajudinti. O rusų „palutarkos" su NKVD kareiviais ir jiems padedančiais „tarybiniais ir partiniais aktyvistais" toliau vežė ir vežė baisios nelaimės ir nežinomybės sukrėstus ir sutrikusius, suimtus ištisomis šeimomis žmones. Šiurkščiai stumdydami, baksnodami į nugaras šautuvų buožėmis, varė juos į sausakimšą, tremiamų žmonių

* Rožančius – neteiktina svetimybė. Vartotina rūžinis (*red. pastaba*).

ir daiktų užtvindytą geležinkelio stoties aikštę, iš kurios sklido moterų aimanos, vaikų verksmas, rusiškos komandos ir keiksmai.

---

[1] 1939–1941 m. į kalėjimus, Sibiro lagerius ir tremtį buvo išvežta daugiau nei 21 tūkst. Lietuvos gyventojų. Perėjus konclagerių pragarą, į Lietuvą buvo lemta sugrįžti tik dešimtadaliui (1 010) politkalinių ir pusei (6 153) likusių gyvų tremtinių. Tremtyje pirmosios aukos buvo nuo bado ir šalčio mirę maži vaikai ir vyresnio amžiaus žmonės (Anušauskas, 2013, p. 85–100).
Sovietų valdžios vykdyti trėmimai į Sibirą buvo carinės Rusijos nacionalinės politikos tęsinys (1863, 1905 m. trėmimai), tačiau vykdomi daug masiškiau ir žiauriau, tremiant į atokiausias ir atšiauriausio klimato vietas (prie Laptevo jūros šaltis siekdavo iki -60 °C) (*R. P.*).

[2] Jau kelionės metu mirė 82 žmonės. Jie paprasčiausiai buvo išmetami stotelėse pro vagonų duris (Anušauskas, 2013, p. 82).

[3] Tremiamųjų sąrašus sudarydavo remdamiesi NKVD informatorių pranešimais, tačiau didžiausią vaidmenį suvaidino valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų pateikta informacija. Buvo tremiami kultūringiausi, labiausiai išsilavinę ir visuomenėje didžiausią autoritetą turintys žmonės. Tremiamųjų turtą išdalydavo kolaborantams – tarybiniams ir partiniams aktyvistams (Anušauskas, 2013, p. 56–57, 59–60, 83).
Tremiami buvo ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovai, taip pat ir žydai – Vyčio kryžiaus ordino kavalieriai, Nepriklausomybės kovų dalyviai, Lietuvos žydų karių sąjungos nariai, dešiniųjų (sionistinių) organizacijų veikėjai su šeimomis. Prasidėjus karui, 1941 m. rugpjūtį, lenkai ir žydai, buvę Lenkijos piliečiai, iš tremties buvo paleisti (*R. P.*).
Kodėl trėmimai buvo vykdomi 1941 m. birželio mėn. viduryje? Pirmiausia reikėtų pasakyti, kad tai nesusiję su vokiečių kariuomenės puolimu. Raudonoji armija pati planingai ir nuosekliai ruošėsi Vokietijos ir kitų Vidurio bei Vakarų Europos valstybių puolimui 1941 m. liepos mėn. Trėmimai buvo planingai vykdomi kaip užnugario „valymo" operacija nuo „priešiškų ir nepatikimų sovietų valdžiai visuomenės elementų" prieš pradedant karinius veiksmus (*R. P.*).
Tremtis buvo taikoma ir Nepriklausomoje Lietuvoje. Pvz., žurnalistas J. Paleckis už antivalstybinę veiklą laikinai buvo ištremtas į Kėdainių apskrityje esantį Mastautų kaimą. Tremties vietą buvo leista pasirinkti pačiam (!) (Kašauskienė, 2014, p. 313).

Karo pradžia. Telšių bombardavimas. Pirmieji vokiečiai

1941 m. birželio 22 d. anksti ryte Telšių futbolo komanda „Džiugas" atvyko rungtyniauti į Plungę. Ten ir sužinojome, kad Vokietijos kariuomenė peržengė sieną ir prasidėjo karas. To tikėjomės ir laukėme, apie tai pašnabždomis buvo šnekama. Žinoma, rungtynės neįvyko, ir mes nuėjome į geležinkelio stotį, kad traukiniu grįžtume atgal į Telšius. Stotyje pamatėme liūdną vaizdą: visi traukinių vagonai buvo kimšte prikimšti rusų kareivių, net vagonų stogus buvo lipte aplipę. Neliko nieko kita, kaip eiti pėsčiomis. Mes, visa futbolo komanda, ėjome pakele, nes kelias buvo užtvindytas rusų karinės technikos ir mašinų su sužeistais, aptvarstytais rusų kareiviais, vežamais nuo Klaipėdos pusės. Laimingai grįžome namo. Visi džiaugėmės, kad prasidėjo karas. Kažkaip nuslūgo įtampa, tikėjomės, kad jau niekas nebešaudys nekaltų žmonių, nebesodins į kalėjimus, nebetrems į Sibirą. Kaune lietuviai sukilėliai užėmė radiofoną ir jau antros karo dienos rytą paskelbė, kad atkuriama laisva ir nepriklausoma Lietuva, paragino valdininkus ir pareigūnus grįžti į savo buvusias pareigas ir palaikyti tvarką. Visus perspėjo, kad nežiūrėtų pro langus į atsitraukiančius okupantus, nes jie dažnai pradeda šaudyti. Antrą karo dieną su savo jaunesniu broliu Aleksu sėdėjome kambaryje ir šnekučiavomės. Kiti namiškiai saugumo sumetimais buvo išvykę į Naujamiestį pas gimines. Pažiūrėjęs į sieninį laikrodį (buvo lygiai 12-ta valanda), tariau Oliui: „Pakaks sėdėti namuose, Lietuvoje vyksta dideli įvykiai, prasidėjo karas, eikim į miestą pasižvalgyti." Išėjome pro duris į Žarėnų gatvę, perėjome į kitą pusę ir pasukome Plungės gatvės link. Staiga pasigirdo lėktuvų variklių ir sirenų kaukimas, bombų sprogimai. Vos spėjome sušokti į griovį. Tai pikiravo vokiečių bombonešiai „junkersai", dėl psichologinio efekto įjungę sirenas. Jausmas toks, kad atrodė viskas vyksta virš mūsų galvų. Supratome, kad reikia bėgti kuo

toliau nuo šios vietos, ir abu pasileidome Plungės gatve tolyn. Pasirodo, vokiečiai bombardavo kaip tik Žarėnų gatvę, nes ja iš miesto važiavo virtinė vežimų. Gatvėje gulėjo užmušti arkliai, sudaužyti vežimai, žmonių lavonai. Šalia muziejaus buvo maža parduotuvėlė, kurioje dar už rublius tebebuvo pardavinėjami papirosai ir stovėjo ilga perkančiųjų eilė. Šalia sprogusi bomba daug žmonių užmušė, kitus sužeidė. Sugrįžome namo ir negalėjome patikėti savo akimis: per kokius 5 metrus nuo namo sienos sprogusios bombos skeveldros kaip rėtį buvo suvarpiusios medinio namo sieną, kambaryje, kuriame ką tik buvome sėdėję, visi baldai buvo sudaužyti į šipulius, o nukritęs sieninis laikrodis rodė 12 val. 10 min. Vokiečiai dar nebuvo atėję, bet žinojome, kad jie jau netoliese. Mes, šešetas paauglių ir vaikinų, nuėjome prie kelio į Žarėnus laukti pasirodančių vokiečių. Laukais, kelkraščiais netvarkingai traukėsi rusų kareivių būreliai. Kad jie nepradėtų į mus šaudyti, sulipome į griovį. Praėjus kiek laiko, pamatėme nuo Žarėnų pusės atvažiuojančius motociklus. Kai jie privažiavo arčiau, supratome, kad tai vokiečiai: gražios, tvarkingos uniformos, vienplaukiai, gražiai apsikirpę, šalmai pakabinti už nugarų, ant krūtinių automatai, o už batų aulų – ilgakotės granatos. Lyginant su rusais, visiškai skirtingas civilizacijos lygis. Jie mus apdalijo šokoladais, saldainiais. Mums parodžius į laukais už kokių 50–70 metrų lygiagrečiai kelio būreliais besitraukiančius rusus[1], jie nusijuokę tarė „Scheise" ir numojo į juos ranka. Juos domino, ar mieste nėra įsitvirtinusių rusų dalinių. Atsakėme, kad mieste rusų jau nebėra.

[1] Į vokiečių nelaisvę vien tik 1941 m. pateko 3,8 mln. Raudonosios armijos kareivių ir karininkų (Solonin, 2010, p. 239).

Rainių kankiniai

Išsibėgioję po Telšių apylinkes, vietiniai sovietinės valdžios ir represinių struktūrų pareigūnai, vis dar nepasirodant vokiečių kariuomenei, vėl sugrįžo į miestą. Šįkart, kad įvykdytų žiauriausią, protu nesuvokiamą nusikaltimą. Kalėjime tebebuvo laikoma apie 80–90 politinių kalinių, kurių daugumą sudarė jauni vaikinai su dar nepaskelbtais teismo nuosprendžiais. Jie buvo laikomi visiškai izoliuoti: jokių pasimatymų, jokių siuntinių, jokių laiškų. Lietuvių visuomenės atstovai buvo pateikę kreipimąsi kalėjimo viršininko pavaduotojui Vaitkui ir kai kuriems prižiūrėtojams. Jame buvo prašoma paleisti kalinius, tačiau šių planai, pasirodo, buvo kitokie. Patys neturėdami nei jėgų, nei galimybių, jie pradėjo ieškoti besitraukiančios rusų kariuomenės pagalbos. Aišku, atsirado karinis dalinys, pasirengęs jiems „visapusiškai" padėti. Buvo atrinkti 43 kaliniai, tačiau pasirodė maža – skaičius išaugo iki 76. Kaliniams buvo surištos rankos, stipriais raiščiais per burną apatiniai žandikauliai pritraukti prie krūtinės ir stipriai suveržti. Rainių miškelyje buvo iškastos duobės ir gerai pasiruošta birželio 24–25-osios „Baltramiejaus" nakčiai: atvežta geležinė plytelė vandeniui virti, katilai su kopūstais, elektros dinamos spinta, motoras triukšmui sukelti. Paruoštos vinys, plaktukai. Kalinių kankinimai ir žudynės truko visą naktį. Dalyvavo rusų kareiviai ir karininkai bei dalis kolaborantų: vietinių partinių, sovietinių, NKGB ir kalėjimo darbuotojų, paskui suspėjusių pasprukti į Rusiją. Kad nesigirdėtų triukšmo, buvo įjungti tankų ir mašinų motorai, aikštelė apšviesta mašinų šviesomis. Kaip viskas vyko, galima tik įsivaizduoti, pamačius nukankintų aukų sužalojimus: degino kojų pėdas lauže, kankino elektra, kūnus badė įkaitinta geležimi, apipylinėjo verdančiu vandeniu, karštame vandenyje šutino kojas, rankas, paskui, apipjovę ties riešais odą, numaudavo kaip „pirštinę" su visais nagais. Dėjo ant nuogo kūno verdančių kopūstų lapus, bukų įrankių smūgiais laužė kaulus, mušė bizūnais su

švininiais antgaliais. Į galvas kalė vinis, daužė šautuvų buožėmis, sulaužydami žandikaulius, šonkaulius, suknežindami galvas, perdurdami jas per ausis ar akis durtuvais. Smūgiais traiškė lytinius organus, juos pjovė ir kišo į burnas, pjovė liežuvius, badė veidą, pjovė nosis, ausis, dūrė durtuvais akis, lupo odą, nugarose rėžė odos „diržus“, pilvo šonuose pjovė pilvo sieneles („kaip kišenes“) ir į jas kišo rankas. Paskutiniai smūgiai būdavo gilūs durtuvo dūriai ar stiprūs bukų daiktų smūgiai į galvą su kaukolės suknežimu ir dažnai smegenų ištaškymu. Tik mažai daliai nukankintų nustatyti šautiniai sužalojimai. Po trijų dienų, birželio 28-ąją, kankiniai buvo atkasti, nuprausti ir suguldyti atpažinimui. Sužalojimus tyrė ir aprašė dr. L. Plechavičius[1]. Daugiausia pagal drabužius buvo atpažinti 28 kaliniai, likusiųjų dėl sužalojimų atpažinti nebuvo įmanoma. Toks brutalus, iškrypėliškas sadizmas sukrėtė žmones. Aš su broliais baisėdamiesi kelis kartus apėjome suguldytų kankinių eiles, tačiau nei mokytojo A. Čiurinsko, nei H. Žvirgždino, nei Z. Tarvainio neatpažinome. Apžiūrėjome ir kankinimo įrankius: elektros spintą, didelius katilus su išvirtomis kopūstų galvomis, katilą vandeniui virinti. Liepos 1-ąją nusidriekė ilga 73-ijų vežimų su karstais, papuoštais gėlėmis ir žalumynais, virtinė. Katedros šventoriuje buvo padarytas altorius, prie vartų paeiliui privažiuodavo vežimai, iš jų iškeliami ir šventoriuje sustatomi karstai. Gedulingas mišias laikė vysk. Staugaitis ir kiti kunigai[2]. Susirinko didžiulės minios šio brutalaus nusikaltimo sukrėstų žmonių, atėjusių nusilenkti dorų tautiečių kančiai, su ašaromis ir maldomis palydėti juos į amžinojo poilsio vietą. Po gedulingų mišių rankomis nešamų karstų eilė pajudėjo į kapines – į amžinojo poilsio vietą broliškame kape. Karstai paeiliui buvo nuleidžiami į kapo duobę ir sustatomi vienas prie kito. Juos padengė gėlės. Sakomos atsisveikinimo kalbos, prisiekiama toliau kovoti už Tėvynę ir Laisvę. Prie atviro kapo žmonės ir artimieji verkdami sugiedojo Tautos himną. Visai miniai verkiant, duobę pradėta užpilti žemėmis. Į užkasamą duobę krito ašaromis aplaistytos atsisveikinančiųjų gėlės. Telšių kapinėse iškilo didžiulis kapas – didžiausias Lietuvoje broliškas kapas. Jis visada priverčia krūptelėti ir susimąstyti apie kančią bei pasiaukojimą[3].

Vytautas Mačernis, buvęs Telšių gimnazijos auklėtinis, naujosios lietuvių poezijos pradininkas ir vienas žymiausių bei talentingiausių tos

kartos lietuvių poetų, sukrėstas sovietinės sistemos talkininkų sadizmo, neapykantos ir laukinio žiaurumo doriems, gimtąjį kraštą mylintiems žmonėms, savo skausmą ir žmogaus egzistencijos prasmę bei lemtį išreiškė kankiniams skirtomis eilėmis. Jaunojo poeto, lyriko ir humanistinės filosofinės poezijos kūrėjo V. Mačernio likimas irgi buvo tragiškas. Rusų kariuomenei veržiantis į Žemaitiją, Tautos apsaugos rinktinės kruvinų kautynių prie Sedos dieną (1944 10 07) jis žuvo vienam iš prasiveržusių rusų tankų apšaudant taikų miestelį – Žemaičių Kalvariją. Mirties Lemtis pasirinko ir jį, kaip ir apie šimtą tądien žuvusių jaunųjų patriotų, padėjusių galvas kautynėse prie Varduvos upelio.

Vytautas Mačernis
Rainių kankiniams

Apie Tavo kančių kalvarijas, o mano drauge,
Pasikalbėt šiandien prie Tavo kapo ateinu.
Čia taip ramu, Tavo miegą medžiai saugo,
Migdydami šlamėjimu viršūnių neramių.

Ateidamas mąsčiau apie Tave ištikusiąją lemtį,
Apie pačiam pavasary sumerktas nekaltas akis.
Tu leiski man prie Tavo kapo medin atsiremti
Ir pasvajoti su Tavim, pakol užslinks naktis.

Aš niekaip negaliu susekt visų likimo vingių
Ir pasakyti sau: „Aš viską suprantu!"
Kodėl numirt vienam, kitam gyventi reikalinga,
Aš negalėčiau atsakyti, gal galėtum Tu?

Grobuonys dideli šį mažą mažą kraštą
Užplūdę pavydėjo mūsų paprastos buities.
Kam žmonės, nešdami sunkių vargelių naštą,
Mokėjo liūdinčias akis džiaugsmu nušviest.

Jie atnešė mums skambų, aukštą idealą,
Bet širdį purviną ir suteptas rankas,
Ir jas ant balta staltiese papuošto stalo
Užlaužtami paliko kruvinas dėmes.

Jiems nepatiko Tavo švelnios ir nušvitę akys
Ir savo žemę, savo brolius, seseris pamilusi širdis,
Kuri pačiam žydėjime žaismingai plakė,
Tarytum plazdantis į saulę mūsų žemės vyturys.

Todėl lyg vanagai į kūną mažo, drebančio paukštelio
Sukibo jie Tavin bjauraus pavydo dantimis
Ir draskėsi, kol veidus kraujo trykštantis upelis
Užliejo srovėmis kaip liepsnos karštomis.

Jei Tu girdi dabar mane, o mielas drauge,
Visam krašte jį daugelis išliejo su Tavim.
Už tai šiandien ant Jūs kapų paminklai auga,
Už tai jis plaukia laisvėn brolių likusių širdim.

Garbė, vainikai, puošmenos ir gėlėse paskendęs kapas
Tikrai nereikalingi, aš tikiu, nei Tau, nei jiems,
Bet mums jie būtini ir jau seniai patapo
Šventovėmis, kur renkamės apmąstymams šventiems.

Mes renkamės, mes tikime: čionai tauta subręsta,
Visiems likimo vingiams tampa atspari,
Ir ryžtasi panešt kiekvieną jai uždėtą naštą,
Čia tikisi per savo žemę vagą iki saulės išvaryt.

Ir tas tikėjimas yra taikių širdžių troškimas,
Išlikusių ne karo, ne žudynių, bet taikos,
Jisai yra ne pykčio, ne pavydo širdyse užgimęs
Ir ne grobuonių širdyse taipos.

Bet širdyse, kurios, išmokę nusižemint,
Prisimena ne kartą Viešpaties žodžius:
Palaiminti taikios širdies, nes jie paveldės žemę,
Nes jiems gyvybės versmės niekad neišdžius.

„Palaiminti taikios širdies“, –
Ar Tu girdi, gerasis drauge,
Kaip šnera medžiai vakaro tamsėjančiuos skliautuos
Ir kaip naktis ateina Tavo sapno saugot.
Aš jau einu, o Tau linkiu nakties ramios.

---

[1] *Rainių tragedija: 1941 m. birželio 24–25 d.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000.

[2] *Žemaičių kankiniai. Rainių miškelio tragedija 1941. VI. 24–25.* I laida: „Žemaičių žemė“, 1942.

[3] *Pamirštas SSRS karo nusikaltimas. Rainiai 1941 06 24–25.* Antras papildytas leidimas. Vilnius, 2007.

Visuotinis birželio sukilimas. Apie vokiečių okupaciją. Antinacinis pasipriešinimas

1941 m. birželio 22-osios naktį vokiečių kariuomenei pradėjus puolimą, jau ryte Kaune, Žaliakalnyje, Aukštaičių gatvėje, susirinko LAF štabas[1]. Sukilimas Kaune jau buvo prasidėjęs, sukilėlių grupės iš anksto žinojo savo užduotis, užiminėjo milicijos nuovadas, centrinės miesto dalies įstaigas. Vokiečiai ankstų rytą jau bombardavo rusų karinį aerodromą Aleksote. Mieste tarp sovietų kolaborantų kilo didelė panika, jie masiškai bėgo iš miesto (prezidento pareigas einantis J. Paleckis pabėgo jau pirmą karo dieną, nors sukilėliai planavo jį paimti gyvą ir teisti teisme). Nors sukilimui buvo ruoštasi, tačiau masiškumas ir visuotinis pakilimas pagimdė jo stichiškumą: kūrėsi naujos sukilėlių grupės, atsirado naujų vadų, patriotizmo ir laisvės troškimo vedini susirinko daugybė savanorių. Jauni vyrai, stovėdami ilgose eilėse, kantriai laukė atvežant jiems ginklų. Kiti, nors ir beginkliai, sekdavo ginkluotiems sukilėlių būriams iš paskos. Šiems paėmus į nelaisvę rusų kareivių ir karininkų, jų ginklus tuoj pat išsidalydavo ir tapdavo jau ginkluotais partizanais. Baigėsi sovietinio teroro nebaudžiamumas, po pažeminimo, skausmo ir netekčių žmonės atsikratė baimės ir bejėgiškumo jausmo, patys organizavosi kovai už tautos laisvę. Tvyrojo visuotinis moralinis pakilimas, savotiškas palengvėjimas, sumišęs su džiaugsmu ir permainų laukimu, žmonės pajautė savo vienybę ir stiprybę. To sustabdyti jau nebuvo įmanoma. Dar pirmąją karo dieną sukilėliai užėmė radiofoną. Naktį iš sekmadienio į pirmadienį sukilėlių grupės sunaikino sovietų armijos ryšio stotį, užėmė Centrinio pašto rūmus ir telefono-telegrafo centrinį pastatą. Paskambinę į sovietų karo komendantūrą, kad suklaidintų ir sukeltų paniką, pranešė, jog Kaune jau veikia vokiečių desantininkai. Paskui išjungė ir nutraukė telefono bei telegrafo stočių veikimą. Nors ir neturėdami visiškos miesto kontrolės, sukilėliai, iš radijo pranešimų matydami esant palankią karo veiksmų

eigą, nutarė skelbti Nepriklausomybės deklaraciją. 1941 m. birželio 23 d. 9 val. 28 min. Kauno radijas atnaujino savo veiklą. LAF Vyriausiojo štabo vardu į Lietuvos gyventojus kreipėsi Leonas Prapuolenis, skelbdamas atsišaukimą: „Dėmesio! Dėmesio! Kalba Kaunas, Laisva ir Nepriklausoma Lietuva! Tautiečiai, vokiečių armija raudonuosius grobuonis iš Lietuvos baigia vyti. Lietuvių tauta, išvaduota iš jungo, ryžtasi gyventi vėl laisva, nepriklausoma. Jau sudaryta Laikinoji vyriausybė perima valstybės vairą ir įstaigas į savo rankas. Grobuonys bėgdami plėšia turtą, naikina įmones, šaudo žmones. Tautiečiai, saugokite visuomenės ir privatų turtą. Darbininkai, organizuokite įmonių apsaugą. Valstybės tarnautojai, saugokite savo įstaigas ir neišduokite jų dokumentų bei turto. Lietuviai policininkai, savo gyvenamojoje vietovėje perimkite viešąjį saugumą į savo rankas." Paskui buvo perskaityta Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) sudėtis ir vokiečių bei prancūzų kalbomis visai Europai paskelbtas atsišaukimas. Tada sugrotas Lietuvos himnas, o po jo – Kipro Petrausko atliekama lietuvių liaudies daina „Saulelė raudona". Tai buvo sutartas signalas visuotiniam sukilimui Lietuvoje. Sukilimas kaip gaisras išplito po visą Lietuvą[2]. Metę darbus jauni vyrai griebėsi ginklų. Vyresnio amžiaus žmonės savo slėptą ginklą negailėdami atiduodavo sukilėliams, kad tik šie „eitų mušti bolševikų". Sukilę lietuviai saugojo įstaigas, pastatus, nutraukdavo telegrafo laidus, ardė tiltus, geležinkelio bėgius, nupjautais medžiais užversdavo kelius. Informacija ir nurodymai sukilėliams buvo pranešami per Kauno radiją. Buvo suimami nespėję pabėgti komunistai ir komjaunuoliai, „tarybinis aktyvas", represinėse struktūrose dirbę kolaborantai (neatsižvelgiant į jų tautybę), imami į nelaisvę rusų kareiviai, atkuriamas lietuviškų įstaigų darbas. Sovietai buvo spėję apginkluoti dalį tarybinių aktyvistų, suformuodami iš jų „naikintojų" batalionus. Tarp jų ir sukilėlių įvyko ginkluotų susirėmimų – be jokio pasigailėjimo, su žiaurumais iš abiejų pusių. Po ką tik įvykusių masinių trėmimų ir iš sukilėlių pusės buvo žiauriai suvedamos sąskaitos su ką tik aktyviai juose dalyvavusiais tarybiniais aktyvistais. Dalis suimtų labiausiai nusikaltusių komunistų, komjaunuolių ar tarybinių aktyvistų vėliau buvo nubausti mirties bausme, o dalis mažiau prasikaltusių ir atgailaujančių buvo paleista (teisybės dėlei reikia pasakyti, kad dalis jų vėliau išėjo pas raudonuosius diversantus ar tapo jų ryšininkais, o antrosios rusų okupacijos metais vėl

tapo aktyviais tarybinio aktyvo veikėjais ir stribais). Okupantams ir kolaborantams ėmė „svilti padai". Tačiau ir bėgdami iš Lietuvos kerštaudami jie spėjo padaryti daug žiaurių nusikaltimų (Rainiuose, Panevėžyje, Pravieniškėse, Juodupėje ir kitur). Kaune sukilėliai užėmė rusų kariuomenės ginklų sandėlį Parodos kalne, o ginklus greitosios pagalbos mašinomis išvežiojo sukilėlių grupėms. Mieste tarp rusų kareivių tvyrojo nežinia, panika ir blaškymasis. Jie buvo visiškai sutrikę. Birželio 23 d. vakare rusai pradėjo sprogdinti tiltus (apimti panikos, Aleksoto tiltą susprogdino su žygiuojančia savo kariuomene). Sukilėliai išgelbėjo nuo susprogdinimo tik Vilijampolės tiltą. Tačiau paniškai susprogdinus tiltus per Nemuną, Užnemunėje susikaupė daugybė besitraukiančių rusų kariuomenės dalinių, kurie, norėdami persikelti per upę, pradėjo statyti pontoninį tiltą. Jeigu jiems tai būtų pavykę, besitraukiančios rusų kariuomenės masė būtų paskandinusi kraujyje Kauno sukilimą. Tačiau sukilėliai stojo į žūtbūtinį mūšį su bandančiais per Nemuną persikelti rusų daliniais ir tiltą statančiais pionieriais. Šie, neatlaikę intensyvios ir naikinančios sukilėlių šaudymų ir kulkosvaidžių ugnies, turėjo atsitraukti. Buvo užimti Saugumo departamento rūmai (juose rasta daugybė nespėtų sunaikinti dokumentų), o garaže – kalinių šaudymo ir kankinimo patalpos su kraujo klanais. NKVD ir NKGB tardymo skyrių viršininkai Eusiejus Jacovskis ir Eusiejus Rozauskas puolė slėpti savo nusikaltimus – stengėsi išgabenti arba sunaikinti archyvus. E. Rozauskas net kreipėsi į Maskvą, prašydamas leidimo sušaudyti apie 400 kalinių. Dalį kalinių spėjo išvežti (didelė jų dalis buvo sušaudyti Červenėje), o likę kamerose vėliau sukilėlių buvo išvaduoti.

Vokiečių kariuomenė 1941 m. birželio 25 d. įžygiavo jau į lietuvių sukilėlių išvaduotą Kauną (teisybės dėlei reikia pasakyti, kad vokiečių žadėtų ginklų konteinerių, kurie turėjo būti nuleisti su parašiutais Vilijampolėje, sukilėliai taip ir nesulaukė). Tos pačios dienos rytą išėjo ir pirmasis laikraščio „Į laisvę" numeris. Sukilę 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse tarnaujantys lietuviai kariai, dar prieš įžengiant vokiečių kariuomenei, išvadavo ir Vilnių, o Gedimino bokšte iškėlė trispalvę. Vokiečių kareivius, norėjusius Gedimino bokšte iškelti nacistinės Vokietijos vėliavą su svastika, pasitiko šūviais. Šiems atsitraukus, vokiečiai prie Katedros jau buvo pastatę pabūklus piliai apšaudyti, tačiau pavyko juos atkalbėti (sutiko tik todėl, kad nė vienas vokiečių kareivis nenukentė-

jo). Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas ir Vyriausybės sukūrimas vokiečiams buvo labai netikėta ir nemaloni staigmena (vietoj vokiečių sulaikyto K. Škirpos ministro pirmininko pareigas ėjo Juozas Ambrazevičius-Brazaitis). Nors kova su bolševizmu atitiko Vokietijos ir Lietuvos interesus, bet tolesni slapti vokiečių planai buvo ne okupuotų tautų išlaisvinimas, o jų kolonizavimas. Nuo Narvos iki Tilžės (Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Baltgudijoje) buvo planuojama sukurti vokiečių protektoratą su vėlesniu šio krašto suvokietinimu, kolonizavimu germaniškos kilmės žmonėmis ir dalies vietinių gyventojų iškeldinimu. Baltijos jūra turėjo tapti Didžiosios Vokietijos „vidiniu ežeru"[3]. Todėl Lietuvos valstybės atkūrimo faktas sujaukė vokiečių planus ir jie visokiais būdais, nors LLV nepripažindami ir neidami į viešą konfliktą, pradėjo trukdyti jos veiklai (tam buvo pasitelkti ir provokiškai nusiteikę „voldemarininkai", bandę nuversti Vyriausybę).

Buvo įvesta griežta karinė okupacinė administracija, o sukilėliai nuginkluoti. Lietuvą sukrėtė pirmomis karo dienomis vokiečių kariuomenės įvykdyti žiaurūs nusikaltimai: paimti įkaitais ir sušaudyti niekuo nekalti žmonės Alytuje, Ablingoje. Tokios pat egzekucijos įvykdytos Lazdijų vls. Verstaminos ir Kamisaruvkos kaimų vyrams, Šventežerio vlsč. Kiriciškės k., Simno vlsč. Padusio k., Miroslavo vlsč. Cigoniškių k. gyventojams. Tai įvyko rusų kareiviams ar sovietiniams aktyvistams nušovus kelis vokiečių kareivius – už tai, pagal vokiečių Vermachto nustatytą tvarką, buvo imamas įkaitais tam tikras artimiausių gyventojų skaičius ir baudžiamas mirties bausme. Prasidėjo vokiečių inspiruotos, jų pačių arba lietuviams padedant vykdomos akcijos prieš žydus: gestapo bei saugumo tarnybos (SD) suorganizuotas susidorojimas su žydais „Lietūkio" garaže ir pogromas Vilijampolėje buvo vykdomi tos pačios A. Klimaičio grupės (jai priklausė daugelis ką tik iš kalėjimo išvaduotų, kankinimus ir tardymus patyrusių politinių kalinių, kurie troško keršto), kuri nepriklausė nei LAF, nei Laikinajai vyriausybei, buvo apginkluota vokiečių ir vykdė jų įsakymus)[4].

Nepaisant to, LLV spėjo nuveikti daug darbų: paskelbti negaliojančiais sovietinius įstatymus ir grąžinti prieš okupaciją buvusių įstatymų galiojimą, atkurti buvusią Lietuvos teismų tvarką, po įvykdytos nacionalizacijos vėl atkurti privatinę nuosavybę, taip pat anksčiau buvusią švietimo sistemą. Labai reikšminga buvo tai, kad LLV pakviesti per sukilimą

į darbą grįžo išsilavinę, patriotiškai nusiteikę lietuviškos administracijos tarnautojai – buvo galutinai sukurta lietuvių savivaldos administracija (atsikūrė apskričių viršininkų įstaigos, apskričių, miestų, valsčių valdybos ir kitos savivaldos įstaigos, buvo paskirti miestų burmistrai, apskričių viršininkai, valsčių viršaičiai ir kaimų seniūnai). Vokiečiai neišdrįso savivaldos išardyti, o jos darbas mažinant okupacinio režimo poveikį krašto ūkiui ir Lietuvos žmonėms buvo didžiulis. Atkurtos policijos nuovados ir apskričių policijos vadovybė. Kaune ir Vilniuje iš sukilėlių ir sukilime dalyvavusių 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių su entuziazmu pradėti formuoti pirmieji policijos (savisaugos) batalionai, tikintis, kad tai bus Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžia.

1941 m. liepos 25 d. vokiečiai paskelbė apie civilinės okupacinės administracijos (*civilfervaltung*) įvedimą, Lietuvai valdyti buvo paskirtas generalinis komisaras Adrianas von Rentelnas. LLV kreipėsi į jį su memorandumu, tačiau priėmime von Rentelnas trumpai iš rašto perskaitė, kad jis perima buvusios nepriklausomos Lietuvos civilinę valdžią, Lietuvos laikinoji vyriausybė paleidžiama, o galutinį šio krašto santykių sutvarkymą fiureris pasiliks karo pabaigai. Pabrėžė, kad vietoj sovietinės teisės nebus mechaniškai grąžinta nepriklausomos Lietuvos teisė, klausimas dėl įmonių ir žemės nuosavybės liks atviras, lietuviški teismai nenagrinės vokiečių ir žydų bylų, vokiečių kalba bus tarnybinė, lietuvių – leistina ir kt. Buvo įkurta Generalinių tarėjų institucija, veikusi lygiagrečiai su civiline okupacine vokiečių administracija, į kurią nuėjo dirbti daugiausia buvę „voldemarininkai" su gen. P. Kubiliūnu priešakyje. 1941 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos laikinoji vyriausybė susirinko į paskutinį posėdį, kuriame pateikė savo 6 savaičių darbo apžvalgą. Joje konstatavo, kad LLV buvo sudaryta sukilėlių ir jai buvo patikėta ginti Lietuvos suverenumą, ką ji per visą savo gyvavimo laikotarpį ir darė. Buvo priimta apie 100 įstatymų, nutarimų ir potvarkių kraštui atstatyti. Veiklą LLV nutraukė prieš savo valią. Paskui visi Vyriausybės nariai su juos lydinčia minia nuvyko į Karo muziejaus sodelį ir padėjo gėlių ant Nežinomo kareivio kapo.

Užėmę Lietuvą, vokiečiai nuosekliai ir be skrupulų, pagal savo nustatytą tvarką, pradėjo spręsti „žydų klausimą". Vokiečių saugumo policijos ir SD vadovaujami operatyviniai būriai pradėjo žydų naikinimo akcijas.

Jose dalyvavo ir dalis lietuvių. Asmenis pagal motyvus dalyvauti žydų naikinimo akcijose galima suskirstyti į keturias grupes: 1) be moralinių principų, su kriminaliniais polinkiais, turintys tikslą prisigrobti svetimo turto – tokių visada atsiranda karinės ir politinės suirutės laikotarpiu; 2) vykdantys kerštą už žydų padarytus nusikaltimus pirmosios sovietinės okupacijos metais: už žuvusius, įkalintus ir ištremtus artimuosius, draugus, tautiečius, už patirtą moralinį ir tautinį pažeminimą; 3) dėl idėjinių-politinių nuostatų žydų veiklą 1940–1941 m. laikantys atvirai išdavikiška, lietuvių tautą naikinančia, žudančia ir nusikalstama; 4) prievartinis dalyvavimas akcijose, vokiečių įsakymu, pagal užimamas pareigas (pvz., tarnaujant policijoje). Holokaustas Lietuvoje, kaip ir kituose nacių okupuotuose kraštuose, buvo vokiečių okupacinio režimo vykdomos politikos žydų atžvilgiu padarinys. Tai būtų neįsivaizduojama Nepriklausomoje Lietuvos valstybėje – lietuvių tautai ir valstybei nusikaltę žydai būtų teisiami teismuose.

Sukuriami žydų getai (visiškai izoliuoti, griežtai saugomi žydams gyventi skirti miesto kvartalai); žydai vokiečių planingai naikinami, pasitelkiant į pagalbą ir vietinius kolaborantus. Kartais vokiečių talkininkai lietuviai provincijos getuose tyčiodavosi iš žydų, versdami juos dainuoti rusiškas sovietines dainas, skanduoti, kaip ir 1940–1941 m. mitinguose ir demonstracijose, bolševikų partiją, Staliną ar Molotovą šlovinančius šūkius. Dalis žmonių, dori lietuviai katalikai, inteligentai, kunigai, rizikuodami savo ir šeimos narių gyvybėmis, sugebėjo per visą okupacijos laiką slapstyti žydų šeimas (už tai grėsė sušaudymas).

1941 m. rugsėjo 26 d. buvo uždrausta ir LAF veikla. Hitlerizmas ir stalinizmas, kaip antitautiniai totalitariniai režimai, lietuvių tautai negalėjo suteikti nei laisvės, nei valstybingumo. 1941 m., po Laikinosios vyriausybės veiklos sustabdymo, prasidėjo antinacinio pogrindžio formavimosi periodas. Iš LAF susikūrė Lietuvių frontas, o vėliau, 1942 m. pradžioje, prie jo sukurtas karinis Kęstučio padalinys, turėjęs tapti pagrindu Lietuvos kariuomenei atkurti. Lietuvių fronto politinė provakarietiška orientacija buvo labai aiški – remtis antihitlerinės koalicijos narėmis Anglija ir Amerika bei Atlanto chartijos susitarimais, pasirašytais 1941 m. rugpiūčio 14 d. (prie Atlanto chartijos rugsėjo mėn. prisijungė Sovietų Sąjunga, Prancūzija ir kitos Europos valstybės). Ją pasirašiusios

The Atlantic Charter

The President of the United States of America and the Prime Minister, Mr. *Churchill*, representing His Majesty's Government in the United Kingdom, being met together, deem it right to make known certain common principles in the national policies of their respective countries on which they base their hopes for a better future for the world.

1. *Their countries seek no aggrandizement, territorial or other.*

2. *They desire to see no territorial changes that do not accord with the freely expressed wishes of the peoples concerned.*

3. *They respect the right of all peoples to choose the form of government under which they will live; and they wish to see sovereign rights and self-government restored to those who have been forcibly deprived of them.*

4. *They will endeavor, with due respect for their existing obligations, to further the enjoyment by all States, great or small, victor or vanquished, of access, on equal terms, to the trade and to the raw materials of the world which are needed for their economic prosperity.*

5. *They desire to bring about the fullest collaboration between all nations in the economic field with the object of securing, for all, improved labor standards, economic advancement and social security.*

6. *After the final destruction of the Nazi tyranny, they hope to see established a peace which will afford to all nations the means of dwelling in safety within their own boundaries, and which will afford assurance that all the men in all the lands may live out their lives in freedom from fear and want.*

7. *Such a peace should enable all men to traverse the high seas and oceans without hindrance.*

8. *They believe that all of the nations of the world, for realistic as well as spiritual reasons, must come to the abandonment of the use of force. Since no future peace can be maintained if land, sea or air armaments continue to be employed by nations which threaten, or may threaten, aggression outside of their frontiers, they believe, pending the establishment of a wider and permanent system of general security, that the disarmament of such nations is essential. They will likewise aid and encourage all other practicable measures which will lighten for peace-loving peoples the crushing burden of armaments.*

August 14, 1941

Franklin D. Roosevelt

Winston S. Churchill

šalys įsipareigojo atstatyti visų iki karo egzistavusių valstybių suverenumą ir sukurti kolektyvinio saugumo sistemą Europoje. Prasidėjo antinacinio pogrindžio formavimosi periodas. Lietuvių frontas buvo pati pirma pogrindžio organizacija Lietuvoje, kurią sudarė Nepriklausomybės siekiams ištikimi LAF branduolio ir jo struktūroms atstovavę nariai, LLV aplinkos žmonės, katalikiškos ir skautų jaunimo organizacijos, ypač studentai ir gimnazistai. Jos tikslas buvo ir toliau vykdyti Laikinosios vyriausybės uždavinius vadovaujant antinaciniam pasipriešinimui, teisingai politiškai orientuojant visuomenę ir plėtojant valstybingumą. Buvo suformuotas vadovavimo centras, kuriam vadovavo VDU katedros vedėjas, Laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas J. Ambrazevičius-Brazaitis. Apskrityse ir valsčiuose buvo kuriami šio centro padaliniai, o 1943 m. sausio mėn. pradedamas spausdinti ir platinti uždraustas laikraštis „Į laisvę". Viena iš svarbiausių laikraščio dalių buvo tiesioginiai nurodymai, kaip elgtis okupuotai tautai (neiti į vokiečių kariuomenę, nestoti į Reicho darbo tarnybą, policijos batalionus, sabotuoti pyliavas ir kt.), taip pat svarbią jo dalį sudarė skelbiami oficialios valdžios nutylimi faktai, stengiantis objektyviai supažindinti su tikrąja padėtimi Lietuvoje. Buvo pranešami užsienio politiniai ir kariniai įvykiai, tarptautinės padėties įvertinimai.

1941 m. gruodžio 13 d. buvo įkurta dar viena pogrindinė karinė organizacija – Lietuvos laisvės armija (LLA). Jos tikslas buvo Lietuvos nepriklausomybės atstatymas ne tik politinėmis-diplomatinėmis, bet ir karinėmis priemonėmis, rengimasis partizaniniam karui. Tarp patriotų, ypač tarp jaunesniųjų karininkų ir puskarininkių, ji buvo labai populiari. LLA platino informacinį biuletenį „Karinės ir politinės žinios", labai aktyviai verbavo naujus narius, visoje Lietuvoje kurdama savo struktūras, 1944 m. vasarą vienijusias iki 10 tūkst. narių.

Vokiečiai uždraudė ir pradžioje aktyviai su jais bendradarbiavusią LNP (voldemarininkų sukurtą Lietuvos nacionalistų partiją, kuri, vokiečių inspiruota, 1941 m. liepos mėnesio gale bandė nuversti Lietuvos laikinąją vyriausybę). Ši perėjo į pogrindį, 1942 m. pradžioje sukurdama pogrindinę karinę struktūrą – Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą (LLKS). Ji leido keletą leidinių: „Laisvės kovotojas", „Apžvalga", „Frontas", o nuo 1944 m. – laikraštį „Laisvas žodis".

1943 m. vasario mėn. vokiečiai paskelbė mobilizaciją į vokiečių kariuomenę[5]. LF tuoj pat išleido atsišaukimą, raginantį boikotuoti vokiečių vykdomą mobilizaciją. Iš visų generalinių tarėjų tik trys pasirašė atsišaukimą į Lietuvos gyventojus. Lietuvos jaunimas pakluso pogrindinės spaudos raginimams ir į vokiečių kariuomenę nėjo. Vokiečiai atsakė represijomis: buvo uždarytos visos aukštosios mokyklos, daug kultūros institucijų, buvo suimti 46 įtakingiausi Lietuvos inteligentijos atstovai, visuomenės veikėjai ir keturi generaliniai tarėjai. Jie buvo išvežti į Štuthofo koncentracijos stovyklą, kur dalis jų žuvo. Galų gale kaip nuolaida buvo kuriami tik statybos batalionai.

Dar pirmaisiais vokiečių okupacijos metais buvo atliktas visuotinis ūkių surašymas, kur hektarais skaičiuojamos dirbamosios žemės, pievų, kiemo ir pastatais užstatytos žemės plotas, gyvojo inventoriaus ir gyvulių skaičius, buvo surašomi ir ūkininkų šeimos nariai bei samdiniai (lietuvių savivaldos pareigūnai, stengdamiesi žmonėms neužkrauti sunkios okupacijos naštos, vokiečiams pateikė gerokai mažesnius gyvulių ir dirbamosios žemės skaičius). Kadangi prievolės nebūdavo vykdomos arba vykdomos iš dalies, vokiečiai kartais surengdavo patikrinimus. Todėl apskritis pranešdavo valsčiams, šie kaimų seniūnams, tie dešimtininkams (seniūno padėjėjai, jiems priklausė 10 vienkiemių), kurie jau tiesiogiai perspėdavo ūkininkus. Nurodytu laiku ūkininkai miškuose paslėpdavo ataskaitose „nepajamuotus" gyvulius, į slėptuves supildavo grūdus, todėl vokiečių tikrinimai dažniausiai būdavo be rezultatų. Taip pat su lietuvių valdininkų pagalba ūkininkai galėdavo sabotuoti prievoles, gaudami fiktyvius kvitus apie tariamai įvykdytas prievoles. Policijos pareigūnai pranešdavo apie ruošiamas gaudynes, įspėdavo žmones apie gresiančius suėmimus. Saugumo policijoje dirbantys lietuviai niekaip „nesurasdavo" pogrindžio spaustuvių ir pogrindinės spaudos platintojų, iš policijos batalionų pabėgusių kareivių. Juk daugelis jų – ir policijos, ir savivaldybių darbuotojai – patys priklausė antinacinėms pogrindinėms organizacijoms.

Arbeitsamto pareigūnai aktyviai reikalavo žmonių Reicho darbo tarnybai, viliodami gerais uždarbiais, profesijos įsigijimu ir galimybėmis pamatyti pasaulį. Pirmiausia atlikti šią „garbingą" pareigą lietuvių administracija siūlydavo buvusiam „sovietų aktyvui". Lietuvių visuomenę

labai papiktino 1943 m. gegužės mėn. masiškai į Lietuvą vežami lietuviškai kalbantys ir nekalbantys vokiečiai. Kolonistų banga siekė iki 30 tūkst. asmenų, jie buvo apgyvendinti lietuvių ūkiuose, liepus tikriesiems šeimininkams per tris dienas išsikraustyti.

LF palaikė ryšius su JAV atstovybe Švedijoje, buvo nuolat informuojama apie įvykius Lietuvoje, o pogrindžio veiklą buvo bandoma derinti su Atlanto chartijos ir Vakarų valstybių, kaip būsimų sąjungininkių, politikos siekiais (tačiau vėliau paaiškėjo, kad atrodžiusi pati patikimiausia prielaida apie Vakarų valstybių ištikimybę šios chartijos principams pasirodė besanti pati silpniausia).

Tuo metu vokiečių reikalai Rytų fronte aiškiai blogėjo: po pralaimėto Stalingrado mūšio (po kurio Vokietijoje tris dienas buvo paskelbtas gedulas) nepavyko ir suplanuota 1943 m. vasaros „ofenzyva" („Citadelės" puolamoji operacija prie Kursko). Dar besitęsiant mūšiams, buvo gauta žinia apie amerikiečių kariuomenės išsilaipinimą Sicilijoje, perversmą Italijoje, dučės Musolinio nuvertimą ir Italijos pasitraukimą iš karo. Vokiečiai dar besitęsiant Kursko mūšiui buvo priversti permesti dalį savo kariuomenės į Italiją. Seko Vokietijos mobilizaciniai rezervai, trūko strateginių karinių žaliavų, Vokietiją alino masiniai sąjungininkų aviacijos antskrydžiai. Blogėjant padėčiai visuose frontuose ir trūkstant gyvosios jėgos rezervų, vokiečiai paskelbė mobilizaciją į Reicho darbo tarnybą (į ją planavo paimti apie 100 tūkst. lietuvių). Pogrindinė spauda į tai atsiliepė šūkiu: „Nė vieno darbininko neduoti Reichui." Galų gale, kaip kompromisą, leido sukurti Vietinę rinktinę, vėliau planuodami ją panaudoti formuojant SS legioną. Tačiau ir tai nepavyko.

Silpstant vokiečių jėgoms, akivaizdžiai stiprėjo rusų kariuomenės pajėgumas, turintis neišsenkančių mobilizacinių išteklių ir gaunantis didžiulę pagalbą iš Amerikos pagal „Lendlizo" sutartį.

1943 m. rudenį Lietuvoje labai išplito sovietų žvalgybinių-diversinių grupių veikla. Sovietai jau 1941–1942 m. į Lietuvą nuolat siųsdavo žvalgybines-diversines ir operatyvines grupes, tačiau atvykusios į Lietuvą jos prasmegdavo kaip į vandenį – neturėdamos gyventojų palaikymo, jos būdavo greitai likviduojamos, o jų likučiai pereidavo į gilų pogrindį. Vėliau jų bazės pradėtos steigti Baltarusijos partizanų kontroliuojamuose dideliuose miškų masyvuose netoli Lietuvos sienos, iš kur, užmezgusios

ryšius su sovietiniu pogrindžiu Lietuvoje, skverbėsi į Lietuvą. Prie jų prisijungdavo besislapstantys buvę sovietinės armijos kareiviai ir karininkai, pabėgę iš nelaisvės karo belaisviai, buvę sovietiniai aktyvistai, iš getų pabėgę žydai, prosovietinių pažiūrų žmonės, Lietuvos rusai (rusų sentikių kaimai buvo aktyvūs jų rėmėjai). Šios grupės dažniausiai siaubė valstiečių ir valstybinius ūkius, dvarus, naikino sandėlius, lentpjūves, pienines ir pieno nugriebimo punktus, sprogdino elektrines, užtvankas.

Labiausiai kentėjo valstiečiai, nes diversantų būdavo nuolat apiplėšinėjami, iš jų atimant pinigus, laikrodžius, brangenybes, buities reikmenis, drabužius, apavą, maisto produktus, javus, galvijus (išsiveždavo nušovę kiaules, išsivarydavo paskutinę karvę). Girtuokliavimui reikalaudavo „samagono", prievarta pasiimdavo pakinkytus arklius ir grąžindavo kada panorėję nuvarytus, netinkamus darbui. Daug valstiečių, eigulių buvo sušaudyta, dažnai kartu su šeimomis. Rūdininkų girioje 1944 m. pradžioje jau buvo apie 2 tūkst. raudonųjų diversantų. Jie organizuodavo vadinamąsias „maisto operacijas", apiplėšdami gyventojus stambiu mastu – maisto produktus ir nušautus gyvulius išsiveždavo gurguolėmis. Sužinoję apie kaime vykstančias vestuves, kartais visus vestuvininkus nurengdavo, palikdami nuogus ir basus, išsiveždavo visą maistą ir gėrimus. Kaimai pradėjo ginkluotis, susiformavo kaimų savigynos būriai, einantys „naktinę sargybą". Tarp jų ir sovietinių diversantų prasidėjo tikras karas. Daug kaimų buvo sudeginta, daug jų gyventojų iššudyta (Daržininkų, Kaniūkų, Bakaloriškių k.). Kiti kaimai diversantų puolimus atrėmė (Grinkuvos, Babraunikų, Šakaldonių ir kt.), daug kaimų diversantams pavyko nuginkluoti. Pakliuvę į jų rankas, policijos pareigūnai ar kariai buvo žiauriai nukankinami. 1942 m. gegužės mėn. Švenčionių apylinkėse raudonieji diversantai užpuolė automobiliu važiavusius vokiečių karininkus ir pareigūnus. Nužudę išsityčiojo, nupjaudami lyties organus ir sukišdami juos į burnas. Vokiečiai žiauriai atkeršijo, paėmę įkaitais ir sušaudę iki 500 nekaltų gyventojų. Panašiai įvyko 1944 m. vasarą ties Pirčiupių kaimu – už nušautus kelis vokiečius kareivius, iš kurių kūnų buvo išsityčiota, vokiečių SS dalinys kaimą su gyvais žmonėmis sudegino (tokiu būdu vokiečių rankomis sovietų partizanai galėdavo bausti jiems priešiškai nusiteikusių kaimų gyventojus). Be šių Lietuvos partizaninio judėjimo štabui priklausiusių būrių, veikė ir gerai parengti

specialiosios paskirties būriai, priklausę Raudonosios armijos Generalinio štabo Vyriausiajai žvalgybos valdybai (GRU), NKVD ir NKGB žinyboms. Yra duomenų apie, berods, patį didžiausią Lietuvoje Rūdininkų girioje 1943–1944 m. veikusį tiesiogiai Maskvai pavaldų A. Aleksiuko spec. paskirties būrį Nr. 14, kuris vėliau susijungė su vyr. ltn. Markovenko desantine grupe (artėjant frontui, jie persikėlė į Rytprūsius), ir J. Vildžiūno vadovaujamą spec. paskirties žvalgybinį „Bičiulių" būrį. 1943 m. pabaigoje Lietuvoje buvo sukurtas NKGB IV valdybos „Mažasis centras", vadovaujamas valstybės saugumo komisaro A. Guzevičiaus. Jam priklausė keturių specialiosios paskirties būrių veiklos koordinavimas ir vadovavimas. Būriai buvo internacionaliniai (juos sudarė ispanai (veikė apsimetę ispanų „mėlynosios" divizijos kariais), vokiečiai (veikė apsimetę vokiečių karininkais ir kareiviais), o lietuviai ir lenkai galėdavo pasinaudoti įvairiomis legendomis pagal aplinkybes. Šie būriai veikė Baltarusijoje, Lietuvoje (ypač Kaune ir Vilniuje), Rytprūsiuose, Lenkijoje, nukeliaudavo net iki Varšuvos ir Krokuvos. Jie vedė aktyvią žvalgybą, verbavo agentūrą, vykdė žvalgybines-diversines operacijas[6].

Antinacinio pogrindžio vadovai, gaudami ne tik radijo kanalais, bet ir viešai neskelbiamos informacijos apie politinę situaciją ir nusiteikimą Vakaruose, nutarė konsoliduoti visas tautos politines pajėgas bendrai tautos politinei vadovybei sukurti. Taip 1943 m. lapkričio 23 d. sukuriamas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), apimantis visas Lietuvos politines partijas. Prie jo sukurta Karo taryba, kurioje dirbo Lietuvos generolai, buvo rengiami mobilizaciniai planai. Ginklų ir amunicijos planuojamoms šešioms divizijoms apginkluoti buvo tikimasi gauti iš Boforso ginklų gamyklų Švedijoje, jų pirkimą finansuojant Amerikos lietuviams. Su vokiečiais buvo susitarta, kad lietuviai patys skelbs mobilizaciją į Vietinę rinktinę. Per kelias dienas užsiregistravo daugiau savanorių, nei reikėjo pagal mobilizacinį planą.

Tačiau vokiečiai savo pažadų nesilaikė. Vietinę rinktinę nutarus performuoti į SS legioną, gen. P. Plechavičius tai vykdyti atsisakė. Didžioji dalis rinktinės karių su ginklais spėjo išsiskirstyti, tačiau apie 3 tūkst. karių buvo nuginkluoti ir išsiųsti į Vokietiją saugoti karinių aerodromų. Nuginkluojant įvyko susišaudymų su aukomis iš abiejų pusių, vėliau dalis suimtų lietuvių karių buvo sušaudyta. 1944 m. gegužės mėn. pradžio-

je gestapas suėmė VLIK'o narius, todėl labai svarbiu momentu visame krašte pašlijo organizaciniai reikalai (taip pat žlugo ir bandymas įsigyti ginklų Švedijoje).

Padėtis buvo įtempta, jau 1944 m. kovo mėn. buvo gauta informacijos, kad sąjungininkai leis sovietų kariuomenei okupuoti Lietuvą (tačiau tikėtasi neilgam – 3–4 mėnesiams). Netrukus susikūrė „mažasis" VLIK'as, ėmęsis organizacinės veiklos, bet suirutės sąlygomis tam turėta per mažai pajėgų. Tačiau pogrindinės organizacijos, turėdamos savo vadus, veikė autonomiškai. Kęstučio organizacijos nariams buvo nurodyta pereiti į pogrindį, į karinius susirėmimus nesivelti, mobilizacijai nepaklusti, mobilizuojant prievarta, trauktis į miškus savigynai, kovoti su išdavikais juos įspėjant arba baudžiant (buvo tikimasi, kad tai truks neilgai, kol anglai ar amerikiečiai privers iš Lietuvos atitraukti sovietų kariuomenę). Daug antinacinio pogrindžio narių, jau ruošdamiesi antisovietiniam pogrindžiui, pasitraukė į dar sovietų neokupuotą Žemaitiją. Ten pasipriešinimo konsolidavimo ėmėsi LLA vadovybė, sukurdama Lietuvos gynybos komitetą (LGK). Pati LLA, į kurią įsiliejo ir kitų pogrindžio organizacijų nariai, pradėjo ruoštis partizaniniam karui. 1944 m. rugpjūčio mėn. gen. M. Pečiulionis, tuo metu LLA Lietuvos gynybos komiteto narys, nurodė tris galimas strategijas:

1. Traukiantis vokiečiams išlaikyti dalį Lietuvos teritorijos, kurioje skelbti atstatytą nepriklausomą valstybę, neutralitetą ir deklaruoti gerus kaimyninius santykius. Taip bus pranešta pasauliui, kad kraštas nenori Sovietų Sąjungos.
2. Turint Lietuvos teritorijos dalį, kontaktuoti su Raudonosios armijos vadais ir reikalauti gerbti Lietuvos neliečiamumą ir nepriklausomybės siekį.
3. Pereiti į gilų pogrindį ir ugdyti tautą nepriklausomybei[7].

Kaip parodė vėlesni įvykiai, pirmosios dvi strategijos neturėjo realaus pagrindo. Po ilgalaikės partizaninės kovos savaime pereita prie trečios strategijos pasipriešinimo formos.

---

[1] Lietuvių aktyvistų frontas (LAF) – 1940 m. spalio 9 d. Kaune, o netrukus ir Vilniuje, buvo įkurti antisovietinio pogrindžio centrai, kurie vėliau pavadinti Lietuvių aktyvistų frontu. Tam pagrindą davė 1940 m. lapkričio 17 d.

Berlyne įkurtas LAF štabas, vadovaujamas gen. št. plk. K. Škirpos. Tikėtasi, naudojantis Tarybų Sąjungos ir Vokietijos karu, įvykdyti ginkluotą sukilimą ir atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę (Jankauskas, 2011, p. 502).

[2] Jankauskas, J. *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2011, p. 108–118, 123–128, 149–150, 244–254; Bubnys, A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944).* Vilnius, 1998, p. 30–47; *Sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.* Sud. ir par. A. Martinionis. Vilnius, 1995.

Sukilimas tęsėsi savaitę, iki birželio 28 d., kol visą Lietuvą užėmė vokiečių kariuomenė. Sukilime, pagal įvairius duomenis, galėjo dalyvauti iki 100 tūkst. sukilėlių (Škirpa, 1973, p. 530).

Po sukilimo didžioji sukilėlių dalis grįžo prie kasdienių darbų, dalis perėjo tarnauti į pagalbinę policiją, dalis įstojo į formuojamus policijos (savisaugos) batalionus. Policijos batalionų kūrimas, iš pradžių tikintis, kad jie bus dislokuoti Lietuvoje, buvo pirmas bandymas turėti savo ginkluotąsias pajėgas. Tačiau vokiečiai batalionus pervedė savo žinion ir panaudojo kitiems tikslams: kovoti Vermachto sudėtyje Rytų fronte, fronto užnugaryje saugoti svarbius karinius objektus, strateginės reikšmės tiltus ir geležinkelio linijas, kovoti su raudonaisiais diversantais (partizanais), saugoti karo belaisvių stovyklas. Kariai į policijos batalionus buvo verbuojami 6-ių mėnesių tarnybos sutartimis. Jai pasibaigus, vokiečiai užverbuotųjų nebepaleisdavo: eiliniams sutartys būdavo pratęsiamos pusei metų be jų sutikimo. Dėl šios priežasties dalis karių, susidarius palankioms aplinkybėms, iš batalionų dezertyruodavo (per visą vokiečių okupacijos laikotarpį dezertyravo, pagal A. Bubnio apskaičiavimus, apie 3 tūkst. lietuvių). Kai kurie vadai buvo įvedę griežtą tvarką – kol iš atostogų negrįždavo viena karių grupė, tol atostogų neišleisdavo kitos. Tokia priemonė karius sulaikydavo nuo dezertyravimo – jie nenorėdavo, kad dėl jų kaltės nukentėtų kovos draugai. Tačiau jie pabėgdavo jau grįžę į batalioną, vykdydami kokią nors ilgalaikę užduotį ar komandiruotės metu. Kartais didelį autoritetą turintys, kovose patyrę vadai liepdavo vykstančiam atostogų kariui duoti garbės žodį, kad nepabėgs. Kario garbės žodis irgi įpareigodavo grįžti į dalinį.

Vilniuje vokiečių įsakymu kai kurių batalionų kariai dažnai kartu su geto žydų policininkais varydavo pasmerktų mirčiai žydų kolonas į egzekucijos vietą Paneriuose, vykdė šios teritorijos išorinę apsaugą. Vokiečių saugumo policijos ir SD 3/A operatyvinis būrys panaudojo vieną Tautinio darbo apsaugos (TDA) I bataliono kuopą žydams šaudyti Kauno fortuose ir provincijoje (žydų naikinimo akcijose dalyvavo bei vadovavo aktyvūs ir drąsūs Birželio sukilimo dalyviai ltn. J. Barzda, ltn. B. Norkus ir kt.). Savanoriškai, iš patriotinių paskatų, entuziastingai į batalionus stojusiems kariams ir karininkams, be jokių abejonių tikėjusiems, kad tai bus pirmieji Lietu-

vos kariuomenės daliniai, tai tapo žiauria okupacine realybe, su kuria ne visi susitaikė. Buvo pavienių atvejų, kai lietuviai karininkai po naikinimo akcijų nusišaudavo, dalis karininkų protestuodami padavė raportus atsistatydinti ir išėjo į atsargą. Buvo atsitikimų, kai atsisakiusius vykdyti žydų naikinimo akciją lietuvių policininkus vokiečiai sušaudė ir sumetė į duobes su žydais, išsiuntė į frontą, darbams į Vokietiją ar konclagerius.

Vokiečių saugumo policija ir SD į žydų naikinimo akcijas stengėsi įtraukti ir nukentėjusiuosius, trokštančius keršto lietuvius, išlaisvintus politinius kalinius, buvusius sukilimo dalyvius, policijos tarnautojus. Akcijų metu vokiečiai fotografuodavo ir filmuodavo lietuvius talkininkus, patys pasilikdami nuošalyje. Patys pirmieji Lietuvoje žydų žudynes pradėjo saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės (*Einsatzgruppen*), sekančios paskui puolančią vokiečių kariuomenę. Vėliau iš vokiečių ir lietuvių buvo suformuotas apie 30 narių „skrajojantis" būrys, vadovaujamas oberšturmfiurerio J. Hamano. Šis būrys vykdė žydų naikinimo akcijas visoje Lietuvoje. Vilniuje buvo sukurtas tokio pat pavaldumo Ypatingasis būrys, iš pradžių turėjęs apie 100 narių, o vėliau sumažintas iki 40 narių. Jis tiesiogiai vykdė žydų egzekucijas Paneriuose. Vienu metu žydų šaudymo akcijoje dalyvaudavo 20–30 jo narių, kiti vykdė teritorijos apsaugą.

1942 m. buvo 20 lietuvių policijos (savisaugos) batalionų, kurių bendrą sudėtį sudarė 8 400 karių ir karininkų (dalis jų vėliau dezertyravo). Remiantis kitais šaltiniais, 1942 m. buvo 23 lietuvių policijos batalionai, kuriuose veikė 13 tūkst. kareivių ir 250 karininkų. Nuo 1941 m. liepos 30 d. visas lietuvių ginkluotąsias pajėgas savo žinion perėmė SS ir policijos vadas gen. mjr. L. Wysockis. 1941 m. spalio mėn. įsteigiamas Lietuvių savisaugos dalinių štabas (Bloznelis, 2008, p. 186; Bubnys, 1998, p. 185–227).

Iš viso buvo suformuoti 26 lietuvių policijos batalionai. Realiai vienu metu tokio jų skaičiaus nebuvo – atsižvelgiant į nuostolius, jie būdavo išformuojami, sujungiami, keičiama jų numeracija (*R. P.*).

Policijos batalionuose, Vermachto kariniuose daliniuose, inžineriniuose batalionuose, Vokietijos karinėse oro pajėgose (*Luftwaffe*), Reicho darbo tarnyboje ir statybos organizacijoje „Todt", 1945 m. sausio 24 d. duomenimis, tarnavo apie 36 800 lietuvių (Stankeras, 2008, p. 452).

[3] „Instrukcija Reicho komisarui Ostlande" (datuota 1941. V. 08). Vokiečiai, matydami principingą ir kategorišką LAF vado K. Škirpos nusistatymą Lietuvos valstybingumo atkūrimo atžvilgiu, pradėjo intrigas, siekdami jį pakeisti kitu, „paklusnesniu", vadu iš lietuvių. Pradėję karo veiksmus, vokiečiai jam paskyrė namų areštą, izoliuodami nuo LAF veiklos. Vokiečiai buvo griežtai įspėję neskelbti jokių politinių valstybės atkūrimo deklaracijų ir nesudaryti vyriausybės (Škirpa, 1973, p. 220–236).

[4] LLV pavedimu, A. Klimaitis buvo gen. S. Pundzevičiaus ir gen. M. Rėklaičio įspėtas (grasinant mirties bausme), jam patarta išvykti iš Kauno ir nutraukti ryšius su vokiečių SD (Bubnys, 1998, p. 197–222).
Per Holokaustą Lietuvoje buvo iššudyta 159 070 žydų (Jegelevičius, 1997, p. 148–157).
Istoriko, buvusio komunistinio pogrindžio veikėjo, Solomono Atamuko apskaičiavimais, nacių okupacijos metais žuvo 210–215 tūkst. žydų. Istoriko K. Rukšėno apskaičiavimais, karo metais Lietuvoje buvo nužudyta 170–190 tūkst. žydų.
Pastaba: Statistikos valdybos 1941 m. sausio 1 d. duomenimis, Lietuvoje tuo metu gyveno 208 tūkstančiai žydų (6,86 % Lietuvos gyventojų) (Bubnys, 1998, p. 205–206).
Europoje, remiantis įvairiais šaltiniais, buvo iššudyta apie 6 mln. žydų. Vien Lenkijoje žuvo ne mažiau kaip 3 mln. žydų. Lietuvoje žuvo apie 3,3 proc. žydų, skaičiuojant nuo bendro visų Europoje vykdyto holokausto aukų skaičiaus. Visos Antrojo pasaulinio karo aukos sudaro apie 50–60 mln. gyventojų (*R. P.*)

[5] *Waffen SS* – SS kariuomenė (*Shutzstaffel*) – iš Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos apsaugos būrių kilę elitiniai kariniai SS daliniai su jiems būdinga nacistine ideologija, specialia naujokų atranka, ypač gerai parengtais kariais ir geresne ginkluote. Fronte jie buvo naudojami pačiuose sunkiausiuose baruose – atstatant pralaužtą frontą, atkovojant svarbius strateginius objektus, stabdant priešo puolimą, vykdant svarbias puolamąsias operacijas. Tačiau kai kurios divizijos, dažniausiai vokiečių, buvo naudojamos konclagerių apsaugai, holokausto akcijoms, įvairioms baudžiamosiomis operacijoms fronto užnugaryje vykdyti (tai buvo kariai su ypatinga ideologija, negailintys nei savęs, nei priešo). Iš 38 SS divizijų tik 12 buvo vokiškos, visos likusios suformuotos iš kitų tautų savanorių. SS divizijos, pagal tarnaujančiųjų nacionalinę sudėtį, perėjo tris generacijos etapus: vokiečių SS, Vakarų Europos (germaniškų) tautų SS bei Vidurio ir Rytų Europos tautų SS daliniai. Per visą karą SS daliniuose tarnavo daugiau nei 340 tūkst. užsieniečių savanorių. Danija, Prancūzija, Olandija, Italija, Belgija, Norvegija, Rusija, Ukraina, Vengrija, Serbija, Latvija, Estija ir kitos šalys turėjo savo nacionalines SS divizijas arba nacionalinius SS dalinius. SS tarnavo 22 tūkst. olandų, 20 tūkst. italų, 13 tūkst. belgų (kartu su valonais ir flamandais), 10 tūkst. prancūzų, 7,5 tūkst. danų, 8 tūkst. norvegų, 26 tūkst. chorvatų, 40 tūkst. vengrų, 40 tūkst. latvių, 23 tūkst. estų, 27 tūkst. ukrainiečių, 35 tūkst. rusų kazokų, 28 tūkst. rusų ir baltarusių ir kt. tautų atstovų. Lietuvoje sukurti SS dalinių nepavyko, apie 150 lietuvių tarnavo latvių SS divizijose. Vadinamosiose Rytų savanorių Vermachto formuotėse, SS daliniuose ir policijoje 1941–1945 m.

tarnavo apie 1,3–1,5 mln. Sovietų Sąjungos gyventojų (Семенов, 2007, p. 30–31; Дробязко, Романько, Семенов, 2011, p. 751; Уильямсон, 1999). Pradiniame etape SA, o vėliau, iki 1933 m., SS – Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos – apsaugos būriai buvo naudojami kovai su tokiais pat smogikais iš Vokietijos komunistų partijos, turinčios gerai apmokytas ir apginkluotas grupuotes: „Spartako" sąjungą, Proletarines šimtines, Raudonojo fronto kovotojų sąjungą („Rot Front"). Organizacinę, materialinę, finansinę ir karinę pagalbą jos gaudavo per specialias Kominterno struktūras, Raudonosios armijos Generalinio štabo Žvalgybos valdybą, ČK–GPU–OGPU, kurios ne tik kūrė Vokietijoje komunistų partijos struktūras, bet ir konspiracinę (agentūrinę) sistemą (Линдер и др., 2008, c. 165–166).

Tai liūdna informacija, tačiau Vermachte tarnavo daugiau nei 150 tūkstančių žydų kareivių (mišraus kraujo, vok. *mischlinge*) (Rigg, 2002).

„Žydų getuose veikė ir SS bei policijai pavaldi žydų tvarkos tarnyba (*Judische Ordnungdienst* – JDO (JUDO), kitaip vadinama žydų policija). Jų pareigos buvo užtikrinti getų apsaugą ir vidinę tvarką, organizuotai ir sklandžiai vykdyti vokiečių valdžios įsakymus, išsiunčiant žydus iš getų į masinio naikinimo konclagerius. Kartais jie buvo naudojami ir žydų getų likvidacijai (Vilniaus geto žydų policija sunaikino Ašmenos getą Baltarusijoje). Yra duomenų apie JDO kuopos dalyvavimą antipartizaninėse akcijose Baltarusijoje. Apytikriais duomenimis, apie 20 tūkstančių žydų policininkų įvairiuose Europos getuose tarnavo Reichui, vykdydami nacistų įsakymus. Dalis žydų tapo Gestapo agentais, o kai kurie – Slaptosios policijos etatiniais darbuotojai, turinčiais teisę nešiotis tabelinį ginklą." (Дробязко, Романько, Семенов, 2011, p. 346–348).

[6] Pagal pavaldumą sovietų žvalgybinės-diversinės grupės priklausė NKVD, NKGB, Raudonosios armijos Gen. štabo Žvalgybos valdybai (GRU) ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabui (vadovaujamam A. Sniečkaus). Jų vadovaujančiąją sudėtį iš esmės sudarė Lietuvos NKVD ir NKGB struktūrose dirbę arba Kominterno specialiąsias žvalgybos mokyklas baigę komunistai. Geriausiu atveju tik 35,4 proc. šių diversantų buvo lietuviai. Į Lietuvą buvo atsiųsta ne mažiau kaip 1 tūkstantis NKVD specialiosiose mokyklose ir pagrindinėje diversantų mokymo bazėje – Ypatingosios paskirties atskirojoje motošaulių brigadoje (OMSBON) – išmokytų diversantų (joje mokyta apie 100 lietuvių). Dalis būrių susikūrė ir vietoje iš pabėgusių karo belaisvių, sovietinių aktyvistų, geto kalinių. Raudonųjų partizanų skaičius, įvairių autorių duomenimis, labai prieštaringas (galimai nuo 3 000 iki 3 900 narių). Nei nacionaline sudėtimi, nei tikslais tai nebuvo joks lietuviškas partizaninis judėjimas (Janavičienė, *Sovietiniai diversantai Lietuvoje...*; Линдер и др., 2008, c. 723–724).

[7] Bloznelis, M. *Lietuvių frontas*. I dalis. Kaunas, 2008, p. 117–143, 146, 160, 215–220, 239–240, 246–247.

Telšiai vokiečių okupacijos metais. Tampu pogrindinės LLA nariu

Mūsų, gimnazistų, gyvenimas vokiečių okupacijos pradžioje mažai pasikeitė. Toliau mokėmės, sportavome. Gimnazijoje, kaip ir visur, buvo uždraustas Lietuvos herbas „Vytis" ir himnas. Tačiau sekmadieniais Telšių Šv. Antano Paduviečio katedroje, po mokinių mišių, buvo pradėta giedoti Tautinė giesmė. Jos giedoti ateidavo net ir tie, kurie anksčiau bažnyčioje retai lankydavosi. Buvo įvesta kortelių sistema – pagal jas gaudavome nustatytą maisto produktų kiekį, kurio visiškai pakako.

Telšių žydai buvo suvaryti į getą, o 1941 m. pabaigoje vokiečiai, padedami vietinių talkininkų, pradėjo jų naikinimą. Prie jų prisidėjo (kiek žinau, iš keršto) ir vienas mūsų sportininkas. Susirinkę sporto salėje, visi vienbalsiai nusprendėme pašalinti jį iš komandos. Mano manymu, prie žydų naikinimo prisidėjusių žmonių dalis tai darė iš keršto, dėl nukentėjusių, nukankintų kalėjimuose ar ištremtų į Sibirą artimųjų, tačiau didžioji dauguma buvo prasigėrę, be sąžinės, su kriminaliniais ir sadistiniais polinkiais, bandę lengvai pasipelnyti žmonės. Jie visuomenės buvo smerkiami, nemėgstami, praradę bet kokią pagarbą, buvo vengiama su jais bendrauti. Ne kartą matydavau, kaip prie linksmai klegančios jaunų žmonių kompanijos prisiartinus žydšaudžiui, ši iškart nutildavo ir skubiai atsisveikinusi išsiskirstydavo (mano manymu, jie patys gerai jautė savo moralinę izoliaciją visuomenėje).

Mus pasiekdavo pogrindinė spauda, dažniausiai laikraščiai „Į laisvę", „Laisvės kovotojas", „Laisvės žodis", „Nepriklausoma Lietuva" ir kt. Tada žmonės kalbėdavo, „kad darysim taip, kaip pasakys pogrindinė spauda". Sekėme įvykius fronte, Stalingrado mūšio eigą, pasibaigusią feldmaršalo F. Pauliuso VI armijos žlugimu. Vokiečiams tai buvo labai didelis smūgis. Buvo matyti, kad vokiečių karinė mašina, nepaisant gyrimosi laikraščiuose, pradeda strigti. Liaudis iškart sukūrė okupantus pajuokiančią dainelę:

Deutschland, Deutschland, uber alles.
Tupi vokietis sušalęs.
Vakar prašė lašinių,
Šiandien prašo kailinių...

Visa vietinė valdžia buvo patriotiškai nusiteikusi, skundikų nebuvo. Su draugais laisvai aptarinėdavome įvykius fronte, buvome vienminčiai, galvojome apie tolesnę Lietuvos ateitį. Nekentėme bolševikų ir nenorėjome jų pasitikti nepasiruošę, plikomis rankomis. Gimnazijoje mokiausi ir draugavau su Kaziu ir Henriku Petkevičiais bei su Telšių komendanto plk. ltn. Prano Budraičio sūnumi Edvardu. Su Kaziu jau žaidėme Telšių „Džiugo" krepšinio komandoje. Kadangi Edvardas gyveno netoliese, jų namuose būdavau dažnas svečias. Kartą, 1943 m. pradžioje, plk. ltn. Budraitis man prasitarė apie pogrindinę LLA[1] organizaciją ir paklausė, ar nenorėčiau į ją įstoti. Apie LLA buvau girdėjęs jau seniai, tarp sportininkų apie ją dažnai buvo kalbama. Sutikau iškart, be jokių abejojimų. Priėmiau priesaiką ir tapau LLA nariu. Organizacija veikė trijų narių grupelėmis (vadinamaisiais „trejetukais"), kurios kitų narių, konspiracijos tikslais, nepažinojo. Aš priklausiau Budraičių „trejetukui". Priėmus priesaiką, plk. ltn. P. Budraitis man įteikė dovaną – mažą, kišenėje telpantį, šešto kalibro pistoletą („Damski"), kurį visada nešiojausi. Iš pradžių kartu su Edvardu platinome pogrindžio spaudą: klijuodavome ją ant sienų, stulpų. Vėliau, tapęs Reicho darbo tarnybos savanoriu, pogrindinę spaudą (laikraštį „Į laisvę") vežiodavau traukiniu iš Kauno.

[1] LLA (Lietuvos laisvės armija) – lietuvių tautinė, karinė ir politinė organizacija, įkurta 1941 m. gruodžio mėn. Jos pagrindinis tikslas – Lietuvos laisvės iškovojimas ir Lietuvos valstybės atkūrimas. Patikimiausia priemone nepriklausomybei atgauti ir jai išlaikyti laikė ginkluotąsias karines pajėgas (vienijo apie 10 tūkstančių narių – *R. P.*). LLA vadovybė Lietuvos teritoriją padalijo į kelias apygardas: Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Telšių ir Marijampolės (*Lietuvos laisvės armijos kovos Žemaitijoje...*, 2011, p. 13; Stankeras, 2008, p. 456).

„Stoju" į Reicho darbo tarnybą

Mano stojimo į Reicho darbo tarnybą netiesioginė priežastis buvo viena moteriškos giminės būtybė, kuri apie tai, savaime suprantama, niekada ir nesužinojo. Viena mūsų gimnazijos vyresniųjų klasių gimnazistė, zakristijono duktė, „susiuostė" su jaunu vokietuku, Arbeitsamto[1] darbuotoju. Visuomenė nekentė nacių ir tokių ryšių netoleravo. Buvo parašytas jos „draugystę" išjuokiantis eilėraštukas, kuris greit paplito visuose Telšiuose. Panelė pasiskundė vokiečiui, o šis gestapui. Kadangi Telšiuose gestapo nebuvo, skundo tirti atvyko Šiaulių gestapo pareigūnas. Aišku, įtarimas labiausiai krito ant sportininkų, todėl pradėjo tyrinėti kiekvieno jų braižą. Įtartinai panaši jiems pasirodė mano brolio Vytauto rašysena. Telšių lietuvių saugumo policijos viršininkas pažadėjo viską ištirti ir pranešti. Po kelių dienų jiems ir pranešė, kad įtarimas nepasitvirtino. Arbeitsamto viršininkas nieko nepešė, tačiau pradėjo kabinėtis prie mūsų šeimos, kodėl nė vienas iš keturių brolių po paskelbtos mobilizacijos netarnauja vokiečių kariuomenėje. Kadangi čia buvo įsikišęs ir gestapas, reikalas jau buvo rimtas, vienam iš brolių būtinai reikėjo parodyti „savo nekaltumą ir ištikimybę Reichui". Padėti naciams kovoti draudė visa pogrindinė spauda, prieš jaunuolių stojimą į vokiečių karinius dalinius pasisakė ir LLA. Tačiau neatsižvelgti į Arbeitsamto viršininko gąsdinimus, veikiant ir per gestapą, irgi buvo negalima. Pasitaręs su vyresniais draugais, priėmiau „saliamonišką" sprendimą – stoju savanoriu į Reicho darbo tarnybą. Iš tikrųjų vykti į Vokietiją darbams aš ir nesiruošiau, tik norėjau, kad šeimą vokiečiai nors keliems mėnesiams paliktų ramybėje. Šiauliuose perėjus gydytojų komisiją, buvau priimtas ir net reklamuojamas kaip „savanorio pavyzdys". Gavau Arbeitsamto pažymėjimą su vokišku ereliu ir privilegiją nemokamai naudotis geležinkelio transporto paslaugomis (tuo metu civiliams gyventojams bilietus parduodavo tik pateikus vokiškų įstaigų komandiruotes). Šia pri-

vilegija iškart ir pasinaudojau – pradėjau iš Kauno gabenti „Lietuvių fronto“ spausdinamą pogrindinį laikraštį „Į laisvę“. Šiaulių geležinkelio stotyje išlipdavau, karo lauko žandarmerija (kurioje tarnavo dalis latvių ir estų) patikrindavo mano „ausvaisą“ ir atiduodavo pagarbą. Bagažo niekada netikrindavo, kitaip būčiau iškart įkliuvęs. Spaudos dalį palikdavau Šiauliuose sutartame bute, likusią dalį parveždavau į Telšius. Aišku, tokie važinėjimai nepraėjo be nuotykių. Vieną vakarą Kaune įlipau į traukinį. Mano kupė važiavo trys Vermachto[2] karininkai ir dvi jaunos moterys, iš kalbos supratau, kad šiaulietės. Dar nepradėjus važiuoti, geležinkelio stotį ėmė bombarduoti rusų bombonešiai. Traukinys pajudėjo ir sproginėjant bomboms spėjo įlėkti į tunelį. Jame ilgai stovėjome klausydami bombų sprogimų. Jiems nurimus, jau naktį, pajudėjome toliau. Važiavome apie pusvalandį, kai vėl išgirdome bombonešių ūžimą. Sužiurome pro langus, staiga lauke viskas nušvito „kaip saulei patekėjus“ – rusai iš lėktuvų išmetė ant parašiutų pakabintas šviečiamąsias lempas, liaudies vadinamas „liktarnomis“. Mes buvome matomi kaip ant delno. Laukėme, kada pradės kristi bombos ir mes išlėksime į orą. Traukinyje kilo didžiausia panika, moterys pradėjo klykti nesavais balsais. Vokiečių kareiviai, atidarę langus, pradėjo į tas lempas šaudyti, tačiau nė vienos nenumušė. Aš žiūrėjau pro langą, ir atrodė, kad tos lempos juda kartu su traukiniu. Tačiau bombonešių taikinys, pasirodo, buvome ne mes. Po kiek laiko privažiavome degančią po bombardavimo Jonavą. Atrodė, kad gaisro liepsnos siekia *gelžkelio* tiltą. Įsitikinus, kad tiltas sveikas, traukinys pajudėjo toliau, o paskui, didindamas greitį, nėrė į nakties tamsą. Auštant jau buvome Šiauliuose. Vienos šiaulietės juodi garbanoti plaukai nuo išgyvenimų per naktį pražilo. Aš jaučiausi labai pavargęs ir išsekęs. Šiauliuose dar reikėjo eiti kokius keturis kilometrus į sutartą konspiracinį butą ir palikti pogrindinę spaudą. Grįždamas atgal, beeidamas užmigau, atsibudau tik koją statydamas nuo šaligatvio ant grindinio. Nesuprantu, kaip nepargriuvau. Taip tęsėsi du mėnesius, kol gavau šaukimą vykti darbų į Vokietiją. „Džiugo“ sporto klubo ir miesto savivaldybės vadovai net ir negalvojo manęs išleisti – prieš akis buvo svarbios rungtynės, ir jie pradėjo ieškoti būdų, kaip mane „išsukti“ iš nelemtos tarnybos. Aišku, lengviausias būdas – susirgti. Kartu nuvažia-

vome į Telšių ligoninę, kurioje vyr. gydytoju ir chirurgu dirbo dr. Leonardas Plechavičius, generolo brolis. Jis pasakė, kad jokia pažyma nebepadės, lieka viena išeitis – operacija. O sveikam žmogui galima operuoti du dalykus: apendiksą ir glandas (anginą). Aš paklausiau, kas greičiau. „Angina", – atsakė jis. To meto žymi Telšių gydytoja Portukaitė išoperavo man glandas, dideles kaip „kotletai", ir parašė pažymą. Jau po keturių dienų dalyvavau krepšinio varžybose. Žaidžiau apsirišęs kaklą šaliku, o jo galą, kad nekvėpuočiau per burną, įsikandęs. Gal po trijų savaičių pas mane užėjo policininkas Skinkys, lengvo svorio kategorijos Lietuvos bokso čempionas, gerai žaidęs ir „Džiugo" futbolo komandoje gynėju. Tuo metu jis tarnavo miesto policijoje. Žinios buvo prastos: vokiečiai manęs ieško, policijos įstaigoms išdalytos mano nuotraukos, nurodyta mane pristatyti „gyvą ar mirusį" Reicho darbo tarnybos žinion. Vokiškus dokumentus sudeginau ir nuo 1943 m. vidurio pradėjau pusiau legalų, kaip ir daugelio mano draugų sportininkų, atsisakiusių tarnauti vokiečių karinėse struktūrose, gyvenimą. Iš pradžių net gimnaziją lankiau, kol kartą per gaudynes, vokiečiams apsupus gimnaziją, turėjau gelbėtis iššokdamas pro klasės langą. O ir slapstytis buvo nesunku – kiekvienas lietuvis, net tarnaujantis policijoje ar saugume, stengėsi padėti, iš anksto įspėti tautiečius apie planuojamas gaudynes, gresiantį areštą. Tereikėjo saugotis nenumatytų gaudynių, organizuojamų vokiečių karo lauko žandarmerijos. Žandarai buvo matomi iš toli, nes pasikabinę ant krūtinės nešiojo skardinį ženklą su užrašu „Feldgendarmerie". Jie rengdavo pasalas, nederinę su vietos valdžia. Tačiau mieste žandarai buvo palyginti reti svečiai.

---

[1] Arbeitsamtas (vok. *Arbeitsamt*) – darbo įstaigomis pavadinti darbo jėgos verbavimo punktai.

[2] Vermachtas (vok. *Vermacht*) – Vokietijos ginkluotosios pajėgos.

Apie jaunuosius Telšių pogrindininkus

Nuo 1943 m. vasaros Telšiuose dažnai pastebėdavome ant namų sienų, telegrafo stulpų priklijuotus spausdintinėmis raidėmis ranka rašytus patriotinius atsišaukimus. Juose buvo raginama negailint jėgų kovoti už Lietuvos laisvę, nepasiduoti nei rudiesiems, nei raudoniesiems pavergėjams. Kadangi mes platinome tik spausdintus Lietuvių fronto ir LLA atsišaukimus, supratome, kad mieste veikia nepriklausoma patriotinė pogrindinė organizacija. Ji veikė labai slaptai ir apie jos veiklą nieko nežinojome, kol 1944 m. vasario 2-ąją, per pačias Grabnyčias, atsitiko visą miestą sukrėtusi nelaimė: vokiečiai nušovė vieną amatų mokyklos moksleivį ir suėmė tris 15–16 metų paauglius. Tada ir išaiškėjo šios pogrindinės organizacijos veiklos istorija.

Pasirodo, jau ilgiau nei pusmetį Telšiuose veikė penkis paauglius vienijanti pogrindininkų grupė. Ji veikė labai konspiratyviai, į savo tarpą naujų narių neįsileisdama. Grupės kovos tikslas buvo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas, todėl priešais buvo laikomi ir vokiečių, ir sovietų okupantai. Jai vadovavo amžiumi vyriausias, jau šešiolikmetis, Simas Šilinskas, Telšių amatų mokyklos moksleivis, gabus pradedantysis dailininkas portretistas (mūsų krepšinio komandos žaidėjo, irgi LLA nario, Leono Šilinsko jaunesnysis brolis). Jos nariai buvo dar šešiolikos metų neturintys Amatų mokyklos moksleiviai Alfredas Lekštutis ir Steponas Šeškauskas bei gimnazistai Vincas Venckus ir Jurgis Mališauskas. Jaunieji pogrindininkai platino ne tik atsišaukimus, bet ruošėsi ir ginkluotai kovai. Telšių kareivinėse buvo dislokuotas vokiečių garnizonas (įgula), o tvora aptvertoje teritorijoje stovėjo penki sandėliai su ginklų, amunicijos, sprogmenų, maisto (daugiausia konservų) atsargomis, vokiškų cigarečių dėžėmis. Vienąsyk vokiečių garnizono vadovybė paprašė Amatų mokyklos vadovų atsiųsti mokinį, gebantį sutaisyti durų spynas. Kaip gabiausią, turintį auksines rankas, pasiuntė Simą. Pasirodo, rei-

kėjo pakeisti arba sutaisyti vokiečių ginklų ir maisto sandėlių spynas. Simas, pasinaudojęs proga, pasidarė raktų dublikatus. Grupė netoli Jurgio Mališausko tėvų sodybos esančiame Džiuginėnų miške, tankiame eglynėlyje, išsikasė du bunkerius – mažą ir didelį. Bunkerius pasidarė labai profesionaliai, su atramomis, balkiniais perdengimais, uždengtais lentomis, įėjimo angas slėpė dėžės-dangčiai su įsodintomis eglaitėmis. Iškasama žemė buvo išberiama netoliese tekančiame upelyje. Ginklais jaunieji pogrindininkai nutarė apsirūpinti iš vokiečių sandėlių – daug kartų slapta perlipę tvorą ir atsirakinę sandėlius, jie į bunkerius prisinešė ištisą arsenalą ginklų: vokišką kulkosvaidį MG-42, vokiškų automatų MP-40, karabinų „Mauser 98K", pistoletų, granatų, dėžių su šoviniais, konservais. Cigarečių dėžes (kurios tuo metu buvo kaip aukštai kotiruojama valiuta prekybiniams mainams), kad nesudrėktų, slėpė Mališauskų klojime, šieno prėsle. Miške mokėsi šiais ginklais šaudyti. Ypač džiaugėsi vokišku kulkosvaidžiu, kurio serijomis kaip pjūklu nurėždavo medžių viršūnes. Pasak jauniausiojo Simo brolio Mečislovo, šis kalbėjęs, jog Džiuginėnų miškas labai tinkama vieta traukinio sąstato pasalai – toje vietoje yra kalniukas ir geležinkelio posūkis, kur visi traukiniai sulėtina greitį. Gerai „pasidarbavus" kulkosvaidžiu, galima išgelbėti ir į tremtį vežamus žmones. 1944 m. vasario 2 d. pas jį atėjo trys bendražygiai: Alfredas Lekštutis, Vincas Venckus ir Steponas Šeškauskas. Simas sirgo, tačiau draugų įkalbėtas eiti eilinį kartą į vokiečių sandėlius atsikėlė, nusirengęs iki pusės nusiprausė šaltu vandeniu, apsirengė, ir visi keturi išėjo į žygį. Laimingai pateko į sandėlius, tačiau vokiečių sargybinis išgirdo triukšmą. Pasigirdo griežta vokiška komanda. Simas puolė pro duris, šovė iš pistoleto į sargybinį ir nubėgo tvoros link. Turbūt lipant per tvorą sargybinio paleistas šūvis pataikė jam į nugarą: sprogstamoji kulka krūtinėje išplėšė didelę žaizdą, suplėšė plautį, sutrupino šonkaulius, pro atvirą žaizdą veržėsi kraujas su iškvepiamu oru. V. Venckus, tuo metu buvęs sandėlio palėpėje, pasislėpė tarp dėžių. Du draugai, Alfredas Lekštutis ir Steponas Šeškauskas, galvodami, kad šis jau spėjo iššokti pro palėpės langą, išsitraukę pistoletus, iššoko pro langus kitoje sandėlio pusėje. Sargybinio nebuvo matyti. Perlipę tvorą, priekyje tamsoje pamatė per gilų sniegą sunkiai einantį Simą. Pasiviję išgirdo jį tyliai

dainuojant: „Lietuvi, ar tau negaila ištremtų draugų...“ Simas buvo labai sunkiai sužeistas ir ėjo iš paskutinių jėgų. Ištikimi draugai, apkabinę už pažastų, nuvedė jį į maždaug už puskilometrio esančią ligoninę. Įėję į vidų, pasodino jį koridoriuje, o patys, kad nebūtų atpažinti, išbėgo į gatvę ir paleido porą šūvių, norėdami taip inscenizuoti Simo sužeidimą. Subėgęs ligoninės personalas sužeistąjį nuvežė į operacinę, tačiau nurengus drabužius paaiškėjo, kad jam padėti neįmanoma – sužeidimas buvo mirtinas. Visi stebėjosi jo stipriu organizmu, kad jis, taip sunkiai sužeistas, dar galėjo paeiti. Atvykę lietuvių saugumo policijos pareigūnai vokiečių prie sužeistojo neprileido, tik liepė iškviesti jo tėvus, kad galėtų atsisveikinti. Paskutiniai jo žodžiai buvo, kad labai nori gyventi ir kad jo palte paslėpta po pamušalu užsiūta priesaika. Taip žuvo jaunas lietuvių patriotas, galėjęs tapti žymiu menininku.

Vokiečiai sandėlyje surado V. Venckų. Atvykę iš Šiaulių gestapininkai jį ištardė ir sužinojo apie likusius grupės narius, miške iškastus bunkerius. Iš bunkerių vokiečiai išsivežė visą vežimą ginklų ir amunicijos. Trys grupės nariai, Alfredas Lekštutis, Steponas Šeškauskas ir Vincas Venckus, atsidūrė Telšių kalėjimo kamerose, o vėliau buvo perkelti į Šiaulių kalėjimą. 1944 m. liepos mėn., artėjant frontui, rusų lėktuvai bombardavo Šiaulius. Tuo pasinaudoję, lietuviai prižiūrėtojai atrakino kameras, ir kaliniai, tarp jų ir trys bendražygiai, sugebėjo pabėgti ir laimingai sugrįžti į namus.

Prabėgus keliems dešimtmečiams nuo buvusių įvykių, KGB darbuotojai, viliodami gražiausiais pažadais, bandė prikalbinti Alfredą Lekštutį, kad jis viešai spaudoje pareikštų jų grupę buvus „raudonaisiais partizanais“, kovojusiais prieš vokiečių okupantus (taip klastojant istoriją, mėginta sovietinį partizaninį judėjimą parodyti buvus masiškesnį ir lietuviškesnį). Alfredas Lekštutis tokiam negarbingam sandėriui kategoriškai pasipriešino, likdamas ištikimas savo bendražygių idealams.

Gyvenimas be dokumentų

Perėjau mokytis į mokytojų seminariją, nes joje besimokančiuosius atleisdavo nuo Reicho darbo tarnybos. Tačiau žlugus vokiečių paskelbtai 1943 m. mobilizacijai, prasidėjo represijų banga. Dalis žymiausių Lietuvos inteligentų, tarp jų ir du generaliniai tarėjai, buvo išvežti į Štuthofo konclagerį. Kauno ir Vilniaus universitetai buvo uždaryti. Nesaugu buvo ir seminarijoje.

Gyventi be dokumentų teko ir mano draugams, daugiausia sportininkams: Kaziui Petkevičiui, Jonui Nakučiui, Leonui Šilinskui ir kitiems. Tačiau sporto išugdytas bendrumo jausmas imdavo viršų: susirinkę būriu traukdavome gatvėmis, už kokių 30–40 metrų į priekį pasiuntę vieną žvalgą. Pastebėjęs vokiečius, jis turėjo perspėti likusiuosius, kad spėtume pabėgti.

Vieną kartą tokiu žvalgu teko būti man. Mes leidomės žemyn Putvio (dabar J. Žemaitės) gatve. Perėjęs Respublikos gatvės sankryžą, pamačiau stovinčius prie motociklų vokiečių žandarus su automatais, mostais kviečiančius mane prieiti. Savaime suprantama, kad bėgti jau buvo per vėlu. Patrulis mane paviršutiniškai iškratė, laimė, neužčiuopė plk. ltn. Budraičio dovanoto pistoleto, kurį nešiojausi viršutinėje švarko kišenėje. Kadangi dokumentų neturėjau, liepė eiti į šalia esantį gydytojo Zenkovičiaus namo kiemą. Jame stovėjo du dengti sunkvežimiai, į kuriuos buvo sodinami sulaikytieji. Iš pradžių sunkvežimių link ėjau ramiai, paskui staiga šokau per tvorą ir vingiuodamas daržais pasileidau tolyn. Žandarai pašaudė į mane iš automatų, tačiau nesivijo. Kiemais padariau didelį vingį ir vėl išėjau į Putvio gatvę, tik jau paežerėje. Kpt. Antano Saunoriaus, kurio sūnus Algimantas buvo labai geras stalo tenisininkas ir mano draugas, kieme stovėjo ūkinis pastatas, o jo palėpėje, prikrautoje šieno, buvo mūsų slėptuvė. Kai tik kildavo koks pavojus, mes ten visada slėpdavomės. Užlipęs į palėpę, garsiai pasisveikinau. Draugai žiūrėjo į

mane nustebę, nepratardami nė žodžio. Visi matė, kaip žandarai mane suėmė. Turbūt pagalvojo, kad atvedžiau žandarus. Nuraminau juos pasakęs, kad pasisekė pabėgti. Visi mane nuoširdžiai sveikino, apsikabinę plekšnojo per petį, spaudė ranką. Įtampai atslūgus, vėl kaip įprasta pradėjome juokauti, pasijuokdami ir iš šio pavojingo, tačiau laimingai pasibaigusio susidūrimo su vokiečių žandarmerija. Besislapstydami sulaukėme gen. P. Plechavičiaus kvietimo stoti savanoriais į Vietinę rinktinę ir ginti Lietuvą nuo vidaus bei išorės priešų. Supratome – mūsų vieta ten.

Gen. Povilas Plechavičius: „Vyrai, už ginklų!"

1944 m. vasario 12 d. paskelbiama, kad steigiama Lietuvos vietinė rinktinė, o vasario 16 d. savo kalboje gen. P. Plechavičius pakvietė Lietuvos jaunimą stoti į jos gretas. Buvo leista suformuoti 20 batalionų, kuriuos sudarytų 18 tūkst. karių. Apskrityse buvo įkurtos lietuviškos karo komendantūros, kurios registravo savanorius. Telšių jaunimas entuziastingai priėmė tautos gerbiamo generolo kreipimąsi, dainuodamas patriotines dainas su trispalvėmis vėliavomis nužygiavo iki karo komendantūros registruotis į Vietinę rinktinę. Įstojo daug gimnazistų, studentų, kaimo ir miesto jaunimo. Vokiečiai po nepavykusios 1943 m. mobilizacijos buvo nustebinti tokio lietuvių aktyvumo. Savanorių per savaitę užsiregistravo daugiau, nei buvo leista formuoti batalionų. Įstojau ir aš su broliais Vytautu bei Aleksu. Vytautas išvyko mokytis į Marijampolės karo mokyklą, Aleksas pateko į Luokėje formuojamą batalioną, o aš likau tarnauti Telšių komendantūroje. Gavome vokiškas uniformas su lietuvišku trispalviu skydeliu ant kairės rankovės, ant kepurių – lietuviškos kokardos su Vyčiu. Apginklavo prancūziškais šautuvais ir kulkosvaidžiais. Ginkluotė buvo prasta, tiko tik prancūziški šoviniai, todėl ja visi nusivylėme. Matėme vokiečių nepasitikėjimą. Rinktinės vyrai spėjo gerai užsirekomenduoti visuomenėje. Suformuoti batalionai pradėjo eiti savo tiesiogines pareigas – kovoti su banditizmu. Sovietinių diversantų

dažnai vykdyti nebaudžiami plėšikavimai, ūkių deginimas, žudynės ėmė mažėti (iš pogrindinės spaudos žinojome apie raudonųjų diversantų užpultus, apiplėštus arba sudegintus Daržininkų, Bakaloriškių, Kaniūkų, Dargužių kaimus[1], nužudytus valstiečius ir sudegintas jų sodybas, raudonųjų diversantų susirėmimus su kaimų savigyna[2] Grinkavoje, Babrauninkuose ir kitose Lietuvos vietose). Jie pajuto, kad atsirado naujos ginkluotos karinės pajėgos, galinčios apginti savo tautiečius nuo teroro ir smurto. Visuomenė aktyviai mums talkino ir mumis žavėjosi. Žygiuojant miesto gatvėmis, Vietinės rinktinės karius dažnai pasitikdavo plojimais. Tačiau vokiečiai turėjo savo planų – jie ruošėsi iš Vietinės rinktinės batalionų sukurti SS legioną. Gen. P. Plechavičius tam labai priešinosi įrodinėdamas, kad SS ideologija nepriimtina lietuviškai tautinei savimonei. Be to, buvo pareikalauta mobilizuoti dar 15 batalionų karinių aerodromų apsaugai. Lietuvos generolai ir aukštieji karininkai jautė atsakomybę tautai ir nenorėjo siųsti savo jaunimo kovoti už svetimus interesus į beviltiškai stringančią vokiečių karo mašinos mėsmalę, visokiais pretekstais vilkino mobilizacijos laiką. Reikėjo ruoštis artėjančioms lemiamoms kovoms su iš rytų besiartinančiu raudonuoju imperializmu. Su vokiečiais brendo konfliktas. 1944 m. gegužės 15 d. į Vietinės rinktinės štabo būstinę Kaune, Putvinskio gatvėje, įsiveržė vokiečių gestapininkai. Štabo vadovybė, numačiusi tokią įvykių eigą, jau buvo spėjusi duoti batalionams įsakymus išsiskirstyti su ginklais, šaudmenimis ir gurguolėmis. Vokiečiai spėjo nuginkluoti tik keturis Pietryčių Lietuvoje dislokuotus batalionus, siekdami įbauginti, 70 karių Paneriuose sušaudė, o apie tris tūkstančius Vietinės rinktinės karių išvežė į Vokietiją saugoti karinių aerodromų. Rinktinės štabo karininkai su gen. P. Plechavičiumi buvo suimti ir išvežti į Salaspilio (Latvija) konclagerį. Taip baigėsi antras bandymas sukurti Lietuvos kariuomenės branduolį.

Telšiuose mes numušėme ginklų sandėlio durų spyną, o jame buvusius prancūziškus šautuvus paslėpėme Platelių miškuose. Iš jų taip ir nebuvo jokios naudos, tapo paslėptu surūdijusiu metalo laužu. Uniformą teko sudeginti. Vėl tęsėme nelegalų gyvenimo būdą.

---

[1] Raudonieji diversantai visiškai sudegino Kaniūkų kaimą ir nužudė 38 jo gyventojus.

[2] Dauguma raudonųjų diversantų, kurių didžiąją dalį sudarė svetimtaučiai ir tik 1/3 lietuvių, visiškai nesiskaitė su vietiniais gyventojais, atimdavo paskutinius drabužius, apavą, maisto atsargas (kartais ir visą derlių, nepalikdami jokių atsargų žiemai), savavališkai skersdavo gyvulius, girtuokliaudavo, smurtaudavo, vykdydavo įvairias bauginimo akcijas, neįtikusius valstiečius nužudydavo. Nepakeldami nuolatinio raudonųjų diversantų plėšikavimo, kaimų gyventojai pradėjo ginkluotis ir ginti savo kaimus nuo raudonųjų banditų (taip tuo metu jie buvo vadinami). Susikūrė kaimų savigynos būriai. Tarp jų ir raudonųjų diversantų prasidėjo nesibaigiantys ginkluoti susirėmimai su aukomis iš abiejų pusių. Galima sakyti, kad į Rūdininkų girią iš Baltarusijos tik 1943 m. spalio mėn. persikėlę LKP Pietų Lietuvos komiteto sekretoriaus G. Zimano vadovaujami raudonųjų diversantų būriai pirmiausia „paskelbė karą" nepaklusnių kaimų gyventojams. Susirėmimai truko iki pat 1944 m. vidurio, kai į Lietuvą įsiveržė rusų kariuomenė. Tokios pat kovos vyko visoje Lietuvoje. Jose dalyvavo ir buvę Vietinės rinktinės kariai (plechavičiukai), taip pat iš lietuvių policijos batalionų pasitraukę turintys kovinės patirties kariai (Zizas. Raudonųjų partizanų ir Pietryčių Lietuvos...).
Genrikas Zimanas – vienas iš komunistinio pogrindžio veikėjų – konspiraciniame bute turėjo radijo siųstuvą tiesioginiam ryšiui su Maskva palaikyti. 1935 m. leido nelegalų komunistų laikraštį „Revoliucijos keliu". 1937–1940 m. buvo žydų dienraščio „Folksblat" atsakingasis sekretorius, o 1939 m. leido legalų žurnalą „Štraln". 1943–1944 m. – sovietinių partizanų brigados Rūdininkų girioje vadas. 1940–1941 m. ir 1945–1970 m. – laikraščio „Tiesa" vyriausiasis redaktorius, 1971–1984 m. – žurnalo „Komunistas" vyriausiasis redaktorius (*R. P.*).

Futbolo rungtynės su vokiečiais. „Lili Marlen" lietuviškai

Vokiečiai, sužinoję, kad Telšiuose yra stipri futbolo komanda („Džiugo" futbolo komanda Žemaitijoje buvo geriausia), pasiūlė surengti rungtynes. Surinko komandą iš Lietuvoje dislokuotų karinių įgulų. Žaidėme senajame miesto stadione, šalia ligoninės. Žiūrėti rungtynių susirinko beveik visas miestas. Kovėmės taip, tartum nuo mūsų priklausytų karo pabaiga. Rungtynes, nors ir labai sunkiai, laimėjome vienu tašku – 1 : 0.

Jų komanda irgi buvo stipri, bet tarpusavyje nesusižaidusi. Vokiečiai, nors ir pralaimėję, elgėsi džentelmeniškai. Po rungtynių buvusioje Karininkų ramovėje mūsų komandai jie surengė vaišes, pakvietė visą apskrities ir miesto valdžią. Atsivežė statinę prancūziško vyno, alaus, užkandžių. Visi tvarkingi, uniformuoti. Vaišėms įpusėjus, vokiečiai įkaušo ir, kaip apie juos sakoma, tapo vokiškai sentimentalūs. Jie užtraukė tarp vokiečių kareivių populiariausią karo meto dainą „Lili Marlen". Tai graži, lyriška daina, kurioje jaunas kareivis dainuoja apie mylimą merginą:

Vor der Kaserne,
Vor dem groben Tor,
Stand eine Laterne,
Und steht sie noch davor,
So wolln wir uns da wieder sehn,
Bei der Laterne wollen wir stehn,
Wie einst, Lili Marlen.

Mes pritarėme lietuviškai ta pačia melodija, tačiau kitokiais žodžiais, išjuokiančiais lietuvaites, draugaujančias su vokiečiais:

Jau ir Vokietijoj kalbama plačiai,
Kad ant lietuvaičių joja vokiečiai.
Oi kaip liūdna ir graudu,
Kada sijonai ant galvų
Tyliai vakare, tyliai vakare...

Vokiečiai traukė toliau:

Unsere Beiden Schatten,
Sahn wie einer aus,
Dab wir so lieb uns hatten,
Das sah man gleich daraus.
Und alle Leute solln es sehn,
Wenn wir bei der Laterne stehn,
Wie einst Lili Marlen...

O mes neatsilikome:

Močia kviečia dukrą eiti į namus,
O mergelė laižo vokiečiui padus.
Oi kaip liūdna ir graudu,
Kada sijonai ant galvų
Tyliai vakare, tyliai vakare...

Kuo toliau, tuo nešvankiau (kaip lietuvaitė užverstu sijonu su prūsu atsiduria patvory...). Vokiečiai labai apsidžiaugė, pagalvoję, kad tai jų dainos lietuviškas vertimas, ir draugiškai plojo mums per pečius. Vos pradėjus dainuoti, apskrities policijos viršininkas ir kiti lietuviai valdininkai, įspėjamai kostelėję, išėjo į kitą salę „parūkyti". Pasibaigus pobūviui, policijos viršininkas B. Juodikis mus subarė: „Vyrai vyrai, ką jūs galvojat? Jei iš jų bent vienas būtų supratęs lietuviškai, iškart kalėjime atsidurtumėt." Šis įvykis akivaizdžiai rodo, kad Lietuvos pareigūnai buvo savo šalies patriotai ir vokiečiams tautiečių neišdavinėjo.

Apie „vaikų darželį"

Pavadinimą „vaikų darželis" sugalvojo vyresnysis brolis Vytautas. Prieš rungtynes jis man sakydavo: „Stepai, susikaupk, kovok iš visų jėgų, būtinai turime laimėti." Po rungtynių nusimaudę duše, vyresnieji eidavo į bufetą išgerti po bokalą alaus ir pasišnekėti. Tada man brolis sakydavo: „O tu, Stepai, dabar eik į savo *vaikų darželį*." Tai buvo draugaujančių paauglių, besimokančių vienoje gimnazijoje, būrelis, kurį sudarė Alma ir Danutė Nutautaitės, dvi seserys Banevičiūtės, Edvardas Budraitis, kartu su manimi futbolą žaidęs Jurgis Idzelevičius, jau studentas Kazys Nakutis (krepšininko Jono Nakučio brolis), draugaujantis su Danute Nutautaite, ir aš. Susirinkę juokaudavome, pasakodavome miestelio naujienas, linksmas istorijas, žaidėme „fantus", o kartais ir „kavotynes" (slėpynes),

kalbėdavome apie perskaitytas įdomias knygas. Pas Renę Žilevičiūtę, su kuria draugavo brolis Vytautas, surengdavome „robaksus" (vakarėlius) su muzika ir šokiais. Alma Nutautaitė buvo labai gera šokėja, ją pašokdindavau ir per gimnazijos vakarėlius. Telšių kurijos pastate buvo mūsų sporto bazė, ten sportininkai švęsdavo Naujuosius metus. Aš Naujuosius metus sutikdavau du kartus – kartu su sportininkais prie bendro stalo prieš dvyliktą pakeldavau taurę už Naujuosius, o paskui laiptais bėgte per kokią minutę nusileisdavau iki Birutės gatvės kampo, kur gyveno Nutautai. Man būdavo palikta vieta prie stalo, ir su jais aš jau antrą kartą keldavau taurę už Naujuosius.

Mūsų „vaikų darželio" likimai skirtingi: Edvardas žuvo nuo raudonųjų diversantų rankos, aš likau Lietuvoje kovoti su okupantais LLA gretose, o visi kiti pasitraukė į Vakarus.

Praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų, įvyko labai netikėtas ir malonus susitikimas. Nuvažiavęs į Vilnių, visada užsukdavau į „Neringos" restoraną, kuris buvo mėgstama menininkų susirinkimo vieta. Jame visada būdavo pažįstamų architektų, dailininkų, skulptorių. Tąkart sutikau ką tik iš Amerikos grįžusį vieną architektą, kuris buvo svečiuose pas mano brolį Vytautą. Liepęs man truputį palaukti, netrukus grįžo kartu su Valdu Adamkumi. Architektui paklausus V. Adamkaus, ar mes pažįstami, jis atsakė, kad mane yra matęs Almos bendramokslių gimnazistų nuotraukose. V. Adamkus su broliu Vytautu buvo geri draugai, dabar susipažinome ir mes, paspausdami vienas kitam ranką. V. Adamkus į Vilnių buvo atvykęs iš Maskvos, kurioje lankėsi Amerikos delegacijos sudėtyje kaip gamtosaugos specialistas. Nuėjome į viešbutį, kuriame jis buvo apsistojęs, ir labai nustebau pamatęs čia Almą Nutautaitę. „Alma, kaip tu čia dabar?" Ji man nusišypsojo ir atsakė, kad esanti V. Adamkaus žmona. Nuoširdžiai džiaugiausi, kad jaunystės draugės vyras – Lietuvos patriotas. Jis priklausė Lietuvos inteligentijos elitui, buvo ne tik geras sportininkas, bet ir sporto organizatorius. Likimas jam lėmė tapti Lietuvos Prezidentu.

Mūsų sportinis gyvenimas

Man buvo 15 metų, kai pradėjau žaisti suaugusiųjų Telšių sporto klubo „Džiugas" futbolo ir krepšinio komandose. Futbolo komanda buvo stipriausia Žemaitijoje, o krepšinio komanda buvo Lietuvos vicečempionė. Tuo metu jokių dotacijų nebūdavo, klubo kasos pinigai buvo surenkami už parduotus varžybų bilietus. Norėdami užsidirbti pinigų, žaisdavome su stipriausiomis komandomis, nes į jas susirinkdavo daugiausia žiūrovų. Už surinktus pinigus pirkdavome sportines uniformas, kelionių bilietus. Mes asmeniškai jokių pinigų negaudavome ir apie tokius dalykus net minčių neturėdavome – kovėmės už miesto, Žemaitijos ir savo garbę. Į varžybas važiuodavo futbolo, krepšinio, stalo teniso ir tinklinio komandos. Dažnai žaisdavau trejose rungtynėse: futbolo, krepšinio ir stalo teniso. Pasibaigus vienoms varžyboms, pasikeisdavau sportinę uniformą ir iškart bėgte į kitas. Daugelis, stebėdamiesi mano ištvermingumu, sakydavo: „Toks jaunas, žiūrėk, susigadinsi širdį." Mes, trys krepšininkai – aš, mano brolis Vytautas ir Jonas Nakutis, žaidėme ir miesto futbolo komandoje: Vytautas – centro puolėju, Jonas Nakutis – dešiniuoju krašto puolėju, o aš – kairiuoju krašto puolėju. Krepšinio komandoje Jonas Nakutis žaidė centro puolėju, brolis Vytautas – kairiuoju krašto puolėju, Anicetas Kerpauskas – dešiniuoju, o Kazys Petkevičius ir aš žaidėme gynėjais. Geriausias ir futbolo, ir krepšinio žaidėjas buvo brolis Vytautas. Jis spręsdavo ir visus kitus, ne tik sportinius, bet ir organizacinius, klubo reikalus, nors jokių oficialių klubo vadovo pareigų nėjo. Dažnai sprendimai būdavo priimami bendrai, sportininkams susirinkus pasišnekėti bei aptarti problemų ir reikalų sporto salėje. Futbolo komandos kapitonas buvo brolis Vytautas, o krepšinio komandos – Jonas Nakutis. Sporto salė buvo gimnazijoje, o Jono tėvas dirbo jos sargu. Šeima irgi gyveno tame pačiame pastate, todėl Joną beveik visada galėjai rasti besitreniruojantį sporto salėje. Jokių trenerių neturėjome: patys treniravomės, patys vieni

iš kitų mokėmės. Didžiulį dėmesį skyrėme gynybai: gindavomės labai „kietai ir kibiai", priešininką dengdavome iš priekio, jo nepaleisdami ir negailėdami jėgų. Jei reikėdavo dengti stiprų žaidėją, savo gynėjui pasakydavome: „Gali ir nežaisti, bet varžovą turi taip uždengti, kad jis irgi nežaistų." Labai geras gynėjas buvo Kazys Petkevičius, man irgi gerai sekėsi gintis. Atsimenu, Telšių gimnazijos komandai žaidžiant su miesto krepšinio rinktine, taip uždengiau brolį Vytautą, kad jis nepelnė nė vieno taško. Kadangi visi buvome vidutinio ūgio, turėjome mesti į krepšį tik „garantuotus" metimus, nes žaidžiant prieš aukštaūgius krepšininkus buvo sunku „nusiimti" neįmestus kamuolius. O „garantuotas" metimas yra tik iš po krepšio. Tam būtina, kad vienas laisvas mūsų žaidėjas atsidurtų po krepšiu. Vienintelis būdas tai atlikti buvo naudojant žaidimo „kombinaciją". Jonas Nakutis su Vytautu, visiems pritariant, nutarė, jog kiekvienas žaidėjas, ateidamas į treniruotę, „atsineštų" ir savo sugalvotą kombinaciją. Per keletą treniruočių jau buvo sugalvota per 20 kombinacijų variantų, iš kurių atrinkome 10 geriausių. Per treniruotes gerai jas „nušlifavome" ir išmokome atlikti automatiškai: tereikėdavo kamuolį turinčiam gynėjui iškėlus ranką pirštais parodyti sutartą ženklą, ir visi jau žinodavome, ką daryti. Kombinacijos būdavo su žaidėjų blokavimu, dengimu, kamuolio perdavimai būdavo staigūs, kartais per petį ar pro nugarą, net nežiūrint į tą pusę, bet žinant, kad ten turi būti kitas žaidėjas. Žaidimo tempas buvo greitas, judrus, naudojant apgaulingus judesius. Kombinacijos gerai pavykdavo, o žiūrint iš šono žaidimas būdavo malonus akiai ir įdomus. Tai buvo mūsų sugalvotas „žemaičių krepšinio mokyklos" firminis žaidimo stilius. Tais laikais buvo kitokios krepšinio taisyklės: turėdamas kamuolį, galėdavai tik vieną koją perkelti, nebuvo „trijų žingsnių" taisyklės, kuri labai padidino įmestų taškų skaičių. Tolimi metimai buvo metami rečiau, tą gerai darydavo Kazys Petkevičius iš kairiojo krašto. 1944 m. birželio mėn. Kaune buvo suorganizuotos Lietuvos 10-ies geriausių krepšinio komandų pirmenybės, kuriose dalyvavo net trys Kauno krepšinio komandos. Kad ir su kokia komanda mes žaistume, daugelis žiūrovų palaikydavo mūsų pusę, nuolat skanduodami žodžius „žemaitukai" ir „kombinacija". Visiems patiko gražus kombinacinis komandos žaidimas. Šiame turnyre mes laimėjome II vietą. Fina-

le tik keliais taškais pralaimėjome Kauno „Perkūno“ komandai, kurioje žaidė beveik visi geriausi Lietuvos žaidėjai (V. Norkus, broliai Puzinauskai ir kiti). O kaip komanda, geriausiai metanti baudas, laimėjome I vietą. Operos dainininkas Kipras Petrauskas mūsų komandos žaidėjams įteikė tautinius šalikėlius, įpakuotus gražiose dėžutėse.

Tačiau, pasirodo, mūsų komandai tąsyk turnyras dar nebuvo pasibaigęs. Jau buvome susikrovę daiktus kelionei į namus, kai kažkas iš kauniečių atnešė tos dienos laikraštį. Jame buvo ilgas straipsnis apie šias pirmenybes. Straipsnio pabaigoje buvo parašyta, kad Telšių „Džiugo“ komanda neteisėtai laimėjo II vietą turnyre, nes pagal neva neteisingai sudarytą tvarkaraštį išvengė rungtynių su daug stipresne Kauno LGSF komanda. Todėl LGSF komanda kviečia mus į principinę dvikovą dėl II vietos. Mums užvirė kraujas, nutarėme tuos pagyrūnus pamokyti „gerų manierų“. Pareiškėme, kad žemaičiai nesiruošia pasiduoti ir kovos iki galo. Rungtynės buvo labai išreklamuotos, susirinko pilna halė žiūrovų. Negailėjome jėgų vieningai kovodami už kiekvieną tašką bei kamuolį ir sunkioje kovoje pasiekėme pergalę. Po rungtynių LGFS žaidėjai rūbinėje sėdėjo liūdni, nuleidę galvas, nekalbėdami, kaip žemę pardavę. Kitą dieną po rungtynių laikraštyje buvo išspausdinta trumpa žinutė, kad Telšių „Džiugo“ komanda garbingai apgynė Lietuvos „vicemeisterio“ vardą, laimėjusi prieš LGSF komandą. Iš tikrųjų tai buvo stipri komanda, joje žaidė tokie žinomi žaidėjai kaip V. Kulakauskas, J. Lagunavičius, V. Sercevičius, daugelis jų aukštaūgiai, už mus visa galva aukštesni. Tačiau mums laimėti padėjo kombinacinis žaidimas ir didelis ryžtas laimėti. Vakare tik mūsų komandą Kauno miesto burmistras pakvietė „arbatos“, kur dalyvavo ir šių pirmenybių organizatorius, dukart Europos čempionas krepšininkas L. Baltrūnas. „Arbatėlės“ metu jis pasakė, kad pagal meistriškumą kiekvienas mūsų komandos pagrindinio penketuko žaidėjas galėtų žaisti Lietuvos rinktinėje. Šie jo žodžiai pasitvirtino. Iš mūsų penketuko tie, kuriems likimas leido toliau žaisti krepšinį, pasiekė labai aukštų rezultatų.

1944 m. vasara: frontas pasiekia Lietuvą

1944 m. birželio 22 d. Baltarusijoje rusų kariuomenė perėjo į vasaros puolimą, vadinamą „Bagrationo operacija“. Vokiečių „Centro“ armijų grupei tai buvo didelis netikėtumas: jie nemanė, kad pelkėtose vietose, kur, jų nuomone, negalima panaudoti stambių tankų korpusų, rusai sukoncentruos stiprią smogiamąją grupuotę ir ryšis tokio stambaus masto operacijai. Vokiečiai, atvirkščiai, savo pagrindines jėgas sutelkė pietuose, stiprindami savo „Pietų“ armijų grupę, kuri dengė Rumunijos naftos versloves, vienintelį Vokietijos naftos šaltinį. Kada pajuto gresiantį rusų puolimą, pakeisti jėgų santykio jau nebuvo įmanoma. Rusų tankų korpusai tiesiog traiškė vokiečių gynybą ir dideliu tempu nesustabdomai veržėsi į priekį, palikdami savo užnugaryje apsuptas stambias vokiečių grupuotes. Liepos 3 dieną buvo užimtas Minskas, toliau besiveržda-mi rusai peržengė Lietuvos sieną, liepos 13 dieną užėmė Vilnių, liepos 27 dieną – Šiaulius, o rugpjūčio 1 dieną – Kauną ir pasiekė Rytprūsių sieną. Iš sutriuškintos „Centro“ armijų grupės liko tik likučiai, kurie buvo stiprinami menkais rezervais. Kontratakuojant vokiečiams, rusų kariuomenė ties Šiauliais laikinai perėjo į gynybą, persigrupuodama ir telkdama jėgas šuoliui iki Baltijos jūros. Neokupuota liko tik Žemaitija.

Brolio Antano „odisėja“

Per vienas vokiečių karo lauko žandarmerijos surengtas gaudynes į jų rankas pakliuvo mano jauniausias brolis Antanas. Nors buvo 15-os metų, atrodė ne pagal amžių augalotas, ir vokiečiai jį palaikė suaugusiu. Kai išvežė į Vokietiją, paaiškėjus jo amžiui, nepaleido, bet ir nepaskyrė į

priešlėktuvines baterijas, kurios nuo daugiaaukščių namų stogų šaudydavo į bombarduojančius anglų ir amerikiečių lėktuvus. Buvo pasiųstas į vairuotojų kursus, o juos baigęs pateko į Šiaurės Italiją, kur į frontą vežiojo amuniciją. Sąjungininkų aviacijos pranašumas ore buvo toks didelis, kad jų naikintuvai apšaudydami gainiodavosi net pavienius karinius sunkvežimius. Broliui į pagalbą buvo atsiųstas padėjėjas, lietuvis, irgi sugautas per žandarmerijos surengtas gaudynes. Po eilinio apšaudymo, gulėdami griovyje, abu nusprendė bėgti iš vokiečių kariuomenės, kitaip laukia neišvengiama mirtis. Vieną sykį, pasitaikius progai, sunkvežimį, prikrautą amunicijos, įvarė į toliau nuo kelio esančius priemiesčio brūzgynus ir paliko. Civilių drabužių persirengti neturėjo, tad vilkėdami pilkai žalsvomis Vermachto kareivių uniformomis, patraukė nepažįstamo Italijos miesto centrine gatve. Abu buvo visiškai vieniši tolimoje ir svetimoje šalyje, tarp svetimų, priešiškai nusiteikusių tokiomis uniformomis apsirengusiems kareiviams vietinių gyventojų, iš nieko negalėjo tikėtis nei pagalbos, nei užuojautos. Bet kada vokiečių karo žandarmerijos patrulis galėjo sustabdyti ir pareikalauti dokumentų, o už dezertyravimą buvo tik viena bausmė – sušaudymas. Tačiau ir tokioje beviltiškoje situacijoje atsidūrusiems dviem lietuviams likimas buvo palankus – tiesiog įvyko stebuklas, atrodė, kad pats Dievas sunkiausiu gyvenimo momentu atėjo jiems į pagalbą. Einantis pro šalį kunigas, išgirdęs jų lietuvišką kalbą ir pamatęs ant Antano munduro lietuviškos trispalvės ženklelį, maloniai paklausė: „Jaunuoliai, ar ne lietuviai būsite?“ Abu iš nuostabos net išsižiojo. Pasirodo, tai buvo šiame mieste gyvenantis ir kunigaujantis tautietis. Sužinojęs, kad jie dezertyrai, kunigas iškart, kad nesusitiktų vokiečių patrulių, pasuko į siauras gatveles ir parsivedė abu į savo namus. Parūpino jiems civilius drabužius, o kariškas uniformas sudegino. Taip per stebuklingą atsitikimą buvo išgelbėtos dviejų jaunų lietuvių gyvybės.

Vėliau Antanui pavyko pasiekti Ameriką, kur susitiko su tėvais, apsigyveno Čikagoje. Dalyvavo Korėjos kare, buvo asmeninis amerikiečių generolo vairuotojas. Kaip ir visi broliai, buvo sporto aistruolis – gerai žaidė stalo ir lauko tenisą. Atsiradus galimybei, pirmasis su motina atvyko į Lietuvą mūsų aplankyti.

LLA Vanagų Platelių mokymo stovykla. Ryšiai su Abveru. Plk. ltn. P. Budraičio žūtis

Frontui nusistovėjus ties Šiauliais, LLA štabas laikinai įsikūrė Alsėdžių miestelyje, mokykloje. Iš visos rusų okupuotos Lietuvos dalies į Žemaitiją traukėsi LLA nariai, kitų pogrindinių karinių organizacijų („Lietuvių fronto" karinės Kęstučio organizacijos, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos) nariai, buvę šauliai, Vietinės rinktinės kariai (vadinamieji „plechavičiukai"), buvę lietuvių policijos batalionų kariai, policininkai, valdininkai, tarnautojai, kariai, patriotiškai nusiteikę jaunuoliai: gimnazistai, studentai, jaunieji ūkininkai. Atžygiavo net vokiečių įsakymui trauktis į Vokietiją nepaklusę 6-ojo lietuvių policijos bataliono kariai, vadovaujami ltn. J. Barzdos-Klevo. Ltn. J. Barzda-Klevas buvo paskirtas Platelių stovyklos komendantu ir Telšių Vanagų rinktinės vadu. Atvykdavo įvairių markių ginklais (rusiškais, vokiškais, belgiškais, prancūziškais, čekiškais) apsiginklavę būriai net iš tolimiausių Aukštaitijos vietų: Obelių, Zarasų, Utenos, Rokiškio, Anykščių, Joniškio, Gruzdžių. Kai kurie būriai net buvo kovęsi su „ant kulnų lipančiais" avangardiniais rusų daliniais. Dalis atvykusių į Platelių-Alsėdžių miškus karininkų, priešingai LLA nusistatymui, pasirinko kitą taktiką – kurti stambų lietuvišką karinį junginį, apginkluotą ir vadovaujamą vokiečių. Buvo tikėtasi vokiečiams traukiantis nuo jų atsiriboti ir likti Lietuvos kariuomenės junginiu, kovojančiu su rusų okupantais ir kontroliuojančiu dalį Lietuvos teritorijos. Tada skelbti apie atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę, tuo siekiant Vakarų valstybių diplomatinio pripažinimo ir įsikišimo. Taip susikūrė Tautos apsaugos rinktinė, į kurią įstojo ir dalis LLA narių. LLA vadai tai laikė trumparegiška, jokios perspektyvos neturinčia politika ir pranašumą teikė partizaninės ir pogrindinės kovos taktikai. Mūsų stovykla buvo didelė, gyvenome palapinėse arba iš kartelių sukaltose ir eglišakėmis dengtose pastogėse, buvo iškastos ir gerai įrengtos kelios

žeminės štabui ir komendantūrai. 1944 m. rugpjūčio 15–25 d. stovykloje vyko karinių dalykų ir partizaninės kovos taktikos mokymai. Į juos susirinko ir daugybė jaunimo iš Žemaitijos: atvyko būriais pėsti ar važiuoti, didžioji dalis apsiginklavę, vežimuose veždamiesi ne tik ginklus ir amuniciją, bet ir maisto atsargas. Pratybos trukdavo nuo 8 val. ryto iki 20 val. vakaro. Joms vadovavę lietuviai karininkai įvedė karišką drausmę, vyko rikiuotės pratybos, daugiakilometriai žygiai. Mokėmės naudotis įvairiausių markių šaunamaisiais ginklais (pistoletais, karabinais, automatais, kulkosvaidžiais), sprogmenimis, buvo vedamos šaudymo pratybos, mokoma maskavimosi būdų, aiškinama, kaip rengti pasalas, greitus išpuolius ir atsitraukimus, dėstoma rusų diversantų taikoma partizaninės kovos taktika. Susipažinome su fizinės kovos (džiu džitsu) veiksmais, pogrindinės veiklos ir konspiracijos pagrindais, buvome mokomi statyti ir maskuoti bunkerius, palaikyti ryšį per „pašto dėžutes". Buvo aiškinama, kaip laikytis NKVD tardymų metu, kaip pasirinkti saugią legendą. Iš kursus vedusių karininkų atsimenu ltn. A. Eidimtą, ltn. J. Barzdą-Klevą. Tuos kursus baigiau aš, taip pat brolis Vytautas, Henrikas ir Kazys Petkevičiai. Nors tai buvo trumpi kursai, tačiau vėliau gyvenime jie labai pravertė. Gen. M. Pečiulionis-Miškinis vadovavo LLA priesaikos priėmimui: po pamaldų du karininkai skaitydavo, o iškilmingoje LLA Vanagų (partizanų) rikiuotėje buvo kartojami priesaikos žodžiai. Paskui kiekvienas prisiekęs vanagas priklaupęs pabučiuodavo vėliavą ir ginklą. Po priesaikos visi sugiedodavo giesmę „Marija, Marija" (kadangi Platelių stovykloje buvo susirinkę keli tūkstančiai LLA vanagų, priesaikos priėmimas tęsėsi dvi dienas). Tokiam dideliam žmonių skaičiui Platelių stovykloje buvo sunku prasimaitinti (nenorėta būti sunkia našta Platelių apylinkių ūkininkams), todėl prisaikdinti ir instruktuoti būriai buvo siunčiami per fronto linijas į savo gimtąsias nuolatinio partizanavimo vietas. Stovyklaujant gyventojai pranešė, kad Gintališkės kaime vokiečių SD su kareiviais, atvykę sunkvežimiu, iš gyventojų atiminėja gyvulius, vežimus. Jie formuoja gurguolę į Vokietiją, į kurią prievarta mobilizuojami ir lietuviai. Susidarė savanorių būrys – jame buvau ir aš, kuris, vadovaujamas vieno karininko, bėgo „užkirsti" vokiečiams kelią. Atbėgus paaiškėjo, kad vokiečiai važiuoja kitu keliu, todėl pasileidome prie kito nuo Gintališkės einančio kelio. Šis kelias tęsėsi miškinga vietove, abi-

pus supama skardžių. Mums tai buvo patogi pozicija. Vadovaujantysis karininkas iš karto perspėjo, kad šaudytume tik virš galvų. Privažiavus gurguolei, atidengėme ugnį. Vokiečiai be jokios panikos iššoko iš mašinų į griovius ir, nors nematydami, pradėjo iš automatų pliekti į mūsų pusę. Mūsų vadas garsiai vokiškai pasiūlė jiems nutraukti ugnį ir taikiai pasitraukti, pažadėdamas jiems saugumą, jeigu paleis gurguolę su žmonėmis. Vokiečiai sutiko, palikę gurguolę sušoko į sunkvežimį ir nuvažiavo tolyn. Tačiau buvo taip įpykę, kad vos nesušaudė pakele einančios lietuvių vyrų grupelės (išgelbėjo tai, kad vienas jų gerai kalbėjo vokiškai ir įrodė, kad neturi nieko bendra su LLA).

Telšių komendantas plk. ltn. P. Budraitis aktyviai dalyvavo organizuojant Platelių Vanagų stovyklą, pogrindines organizacijas Žemaitijoje. Aš ir Henrikas Petkevičius, jo nurodymu, vykdydavome ryšininkų pareigas. Vokiečių karinė žvalgyba (*Abver*), priartėjus frontui prie Vokietijos sienos, tapo daug lankstesnė ir pragmatiškesnė: žinodami, kad greitai reikės iš Lietuvos pasitraukti, ir matydami, kad lietuviai ruošiasi aktyviam partizaniniam karui, per Lietuvos generolus užmezgė kontaktus su LLA vadovybe ir pasiūlė jai savo paslaugas: duoti partizanams pėstininkų ginkluotės, apmokyti dalį LLA narių vokiečių karinės žvalgybos mokyklose žvalgybinio-diversinio ir pogrindinio darbo bei konspiracijos pagrindų, supažindinti su partizaninės kovos taktika, parengti radistus, aprūpinti grupes ryšio priemonėmis. Aišku, vokiečiai traukėsi iš Lietuvos negrįžtamai, o jų kalbos apie „stebuklingą ginklą" mums sukeldavo tiktai šypseną. Vokiečių okupacijos dienos Lietuvoje jau buvo suskaičiuotos, tačiau nepasinaudoti jų pagalba prieš lemiamą kovą už Lietuvos laisvę su iš rytų artėjančia antrąja „raudonąja" okupacija būtų buvę nelogiška. Glaudžius ryšius su Abvero karininkais palaikė plk. ltn. P. Budraitis, atrodo, vokiečiai ryšio reikalams jam buvo skyrę automobilį. Vyko visų pogrindinių karinių ir politinių organizacijų konsolidacija (bandymas sukurti Lietuvos gynimo tarybą). Tačiau nesnaudė ir rusų žvalgyba: Žemaitijos LLA veikimo ribose pradėjo veiklą kvalifikuota sovietų desantininkų žvalgybinė-diversinė grupė, kuri sėkmingai naudojosi į pogrindines organizacijas infiltruotų ir vietinių agentų pagalba, bandė sutrukdyti organizacinius procesus. Plk. ltn. P. Budraitis, vykdamas automobiliu tarnybiniais reikalais, 1944 m. rugpjūčio 14 d. pateko

į diversantų pasalą: žuvo jis pats, jo sūnus Edvardas, kpt. I. Kontrimas ir vairuotojas A. Gailiūnas (suvarpytas kulkų automobilis užsidegė, visi važiavusieji žuvo liepsnose). Tai buvo skaudi netektis: ne tik žuvo doras, energingas, Lietuvai atsidavęs patriotas, bet ir sutriko jo žinioje buvę pogrindžio ir naujai užmegzti ryšiai su vokiečių Abvero karininkais. Netrukus į avariją pateko ir buvo sužeisti automobiliu važiavę kpt. I. Vylius-Vėlavičius ir gen. Teodoras Daukantas su bendražygiais (LLKS). Tai rodė didelį rusų žvalgybos informuotumą apie LLA ir kitų pogrindžio organizacijų veiklą.

Platelių stovykloje buvo atrenkami žmonės į vokiečių žvalgybos mokyklas[1]. Į jas vyko ir dalis Platelių stovyklos karininkų. Grįžę jie turėjo sudaryti Žemaitijoje štabą, kuriame buvo numatyta dirbti ir man su Henriku Petkevičiumi. Išėję iš stovyklos, mes apsistojome ir laikinai gyvenome stambiame Kerpauskų ūkyje (su vienu iš jų sūnų kartu žaidėme krepšinį), o vėliau grįžome į Telšius.

[1] Į žvalgybos mokyklas savanoriai buvo atrenkami ir kituose LLA padaliniuose bei kitose pogrindinėse organizacijose (LF Kęstučio karinėje organizacijoje, LLKS). Dalį desantininkų lietuvių karininkai užverbavo iš į Vokietiją pasitraukusių lietuvių policijos ar Statybos bataliono karių, kurių pagrindinė sąlyga buvo grįžimas į Lietuvą. Buvo atrenkami patikimi, Lietuvos laisvės siekiams ištikimi žmonės. Į Lietuvą su desantinėmis grupėmis daugiausia „oro keliu" grįžo apie 200 desantininkų. Apie 20 jų žuvo arba buvo suimti jau pirmąjį mėnesį. Apie 100 desantininkų slapstėsi arba gyveno legaliai su padirbtais dokumentais (jų dalyvavimas partizaniniame judėjime nepaliudytas, tačiau visi jie anksčiau ar vėliau buvo suimti ir pateko į lagerius). Apie 80 desantininkų aktyviai dalyvavo partizaniniame judėjime arba pogrindyje. Desantininko statusas negarantavo jų išskirtinio vadovaujančiojo vaidmens, viskas priklausė nuo asmeninių savybių. Vieni jų kovojo būdami eiliniais partizanais, kiti tapo žymiais partizanų vadais ar štabų pareigūnais (pvz., Antanas Starkus-Montė, pasižymėjęs ne tik vadui būdingomis savybėmis, bet ir asmenine drąsa, taiklumu ir šaltakraujiškumu sudėtingose situacijose, tapo Šarūno rinktinės, o vėliau ir Algimanto apygardos vadu, 3-iosios Šiaurės LLA apygardos vadu tapo S. Girdžiūnas-Gegužis, o jam žuvus apygardai vadovavo V. Juozokas-Petraitis ir t. t.) (*Laisvės kovų archyvas*, Nr. 18, p. 6–70).

Šeima traukiasi į Vakarus

1943 m. pavasarį, įstojęs į LLA ir davęs priesaiką, net negalvojau trauktis į Vakarus. Mano pareiga buvo pasilikti Lietuvoje ir stoti į ginkluotą partizaninę kovą su rusų okupantais. Tuo labiau kad mes su Henriku Petkevičiumi turėjome dirbti būsimame štabe. Štabo pareigūnai, baigę Žvalgybos mokyklą Vokietijoje, lapkričio pabaigoje turėjo nusileisti desantu į Žemaitijos miškus. Tačiau viena mintis visą laiką neapleido manęs – kas bus su tėvais ir seserimis. Žinojau, kad jų lauktų represijos ir Sibiro kalėjimai.

Rusams priartėjus prie Telšių, spalio pradžioje su šeima apsistojome Naujamiestyje, pas draugus Sušinskius. Buvo mažai vietos, tad sugulėme ant grindų. Tuo metu mieste tvyrojo suirutė ir panika: artėjant fronto kanonadai, labai daug žmonių, dažniausiai tarnautojų, inteligentijos atstovų, studentų ir gimnazistų, karštligiškai ieškojo kokio nors transporto pasitraukti į Vakarus. Mūsų šeimai apie evakuaciją negalėjo būti nė kalbos – mes neturėjome jokios transporto priemonės. Tačiau ryte įvyko stebuklas – prie namų sustojo gaisrinė mašina. Mašiną vairavo gaisrinės darbuotojas, mano tėvo bendradarbis, kuris pasiūlė visai šeimai trauktis į Vakarus. Benzinu buvo apsirūpinę pakankamai – prisipylę pilną vandens cisterną. Atrodė, kad išsipildys mano slapčiausia svajonė – tėvai su seserimis pasitrauks į Vakarus ir taps rusams nepasiekiami. Tada būsiu visiškai ramus dėl savo pasirinkto kelio, nes šeimai nebegrės nei tardymai, nei kankinimai, nei Sibiro lagerių kančios, nei mirtis. Motina jokiu būdu nesutiko važiuoti, jeigu kartu nevažiuoju ir aš. Jai įrodinėjau, kad važiuojant mašina kolonose bus dideli kamščiai ir aš juos spėsiu pasivyti dviračiu. Tai buvo šventas melas, aš tenorėjau, kad tėvai su seserimis liktų saugūs ir nenukentėtų. Vis dėlto mamą pavyko perkalbėti. Su ašaromis akyse apsikabinome, atsisveikinome, pakėlęs pabučiavau savo jauniausiąją sesutę Aldutę. Mama prieš sėsdama į mašiną mane

peržegnojo. Nuvažiuojant mašinai, pro langus namiškiai mojo rankomis atsisveikindami, su ašaromis akyse mojau ranka ir aš. Jiems išvykus, pajutau didžiulį palengvėjimą, atrodė, tartum akmuo nuo krūtinės nusirito. Dabar buvau laisvas ir visus sprendimus galėjau daryti savarankiškai. Brolis Vytautas pasitraukė į Vakarus kartu su broliais Nakučiais: išvažiavo „pukšėdami" malkomis varomu sunkvežimiu Karaliaučiaus link. Lietuvoje mes likome dviese – aš ir brolis Aleksas, tarnaujantis Tautos apsaugos rinktinės I pulke. Tuo metu nežinojome, koks bus mūsų likimas. Manęs ir brolio laukė ginkluotos kovos, o šeimos kelyje į Vakarus – sąjungininkų lėktuvų antskrydžiai ir bombardavimai.

Tautos apsaugos rinktinė (TAR). Kautynės prie Sedos

Vykstant Platelių įvykiams, tuo pačiu metu formavosi ir Tautos apsaugos rinktinė (dar kitaip vadinama Savanorių divizija), kurios kūrimosi pradžia laikytina 1944 m. liepos 28 d. Lietuvos karininkai iš į Žemaitiją pasitraukusių buvusių Vietinės rinktinės ir Lietuvoje pasilikusių lietuvių policijos batalionų karių, pogrindinių karinių organizacijų narių, patriotiškai nusiteikusių ir pasiruošusių ginklu kovoti su rusų okupacija Lietuvos jaunuolių pradėjo formuoti karinį junginį, laikydami jį būsimos Lietuvos kariuomenės užuomazga. Tai visiškai kirtosi su LLA vadų nuomone ir taktika. Jie buvo nusiteikę kategoriškai prieš, manydami, kad nei kariniu, nei politiniu požiūriu nenaudinga baigiantis karui stoti į kovą vokiečių pusėje, patenkant į fronto „mėsmalę". Per trumpą laiką buvo sukurtas ir vokiečių apginkluotas I savanorių pulkas, kuris užėmė pozicijas ir dalyvavo kautynėse prie Ventos. Po I pulko suformavimo iškart buvo pradėtas formuoti ir II savanorių pulkas (I ir II pulkuose buvo apie 6 tūkst. karių), taip pat buvo planuota formuoti ir III pulką. TAR vadas buvo Vermachto plk. H. Maederis, štabą sudarė vokiečių karininkai. Pulkų karininkai buvo lietuviai. Batalionas, kuriame tarnavo brolis Aleksas su savo draugais telšiškiais, priklausė I pulkui, kuris gynė Sedą.

Spalio 7-ąją, puolant rusams, kariai „pancerfaustais" pamušė aštuonis rusų tankus. Jais važiuojančius rusų pėstininkus naikino minosvaidžių ir kulkosvaidžių ugnimi. Vienas rusiškas prieštankinis pabūklas įstrigus sviediniui užsikirto, kitą sutraiškė rusų tankas. Stigo sunkiosios ginkluotės (juk šiame fronto ruože veikė vienas rusų tankų korpusas ir viena šaulių divizija), neatvyko paremti pabūklų ugnimi žadėti vokiečių tankai, o vėliau kariai pritrūko šaudmenų ir pėstininkų ginklams. Gynybos pozicijos buvo neapgalvotai pasirinktos atsitraukimo atveju. Apšaudomi kariai turėjo skubiai trauktis per atvirą vietovę ir Varduvos upelį. Ten dalis jų žuvo, dalis pakliuvo į nelaisvę. Didžioji pulko dalis pasitraukė į Barstyčius. Vėliau vieni išsiskirstė, kiti perėjo į LLA, treti pasiekė Vokietiją. Taip baigėsi, bandant pasinaudoti vokiečiais, trečias mėginimas sukurti Lietuvos kariuomenės branduolį. Brolis Aleksas su draugu pas valstiečius persirengė civiliniais drabužiais ir saugodamiesi vokiečių karo lauko žandarmerijos patraukė į Telšius. Ten mes ir susitikome.

Spalio 8-oji: „Rusa pareja"

Spalio 5 dieną rusai prie Šiaulių pradėjo puolimą ir sparčiai pajudėjo Telšių link. Miesto valdžia ir dalis gyventojų, bijodami bombardavimo ir toliašaudės artilerijos apšaudymo, iš miesto pasitraukė. Beeidamas gatve, šalia Katedros pamačiau motociklais atlekiančius vokiečių karo lauko žandarus. Puoliau už kampo. Kaip tik tuo metu lengvo pasipelnymo mėgėjai, išlaužę parduotuvės duris, nešėsi medžiagos rulonų, drabužių, kitų daiktų. Vokiečių reakcija buvo žaibiška ir negailestinga: sustabdę motociklus, jie į plėšikautojus paleido automatų serijas. Kelis jų iškart nušovė, likusieji išsibėgiojo. Tvarkos palaikymas buvo griežtas: už marodieriavimą – mirtis. Tuo metu vokiečiams buvo visai prasti reikalai, nes karinei technikai katastrofiškai stigo benzino: Respublikos gatvėje tuščiais kuro bakais stovėjo ilga vokiečių tankų „Panterų" kolona. Visi jie buvo susprogdinti, pro liuką įmetant granatų ryšulį, nuo kurio sprogimo net kilsteldavo tanko bokštelis. Vokiečių sunkvežimiai važiuodami

vilkdavo dar dvi tris mašinas. Kariniame lauko aerodrome lėktuvai taip ir nepakilo: nors ir sugadinti, atiteko rusams.

Telšiuose dar buvo likęs sportininkų būrelis: susirinkę, tariant gimnazistišku žargonu, „šlifuodavome" centrinę gatvę, susėdę aptarinėdavom naujienas, užkąsdami vokišku erzaciniu medumi su daržovėmis. Spalio 8-ąją gatvėje netikėtai susitikau Aleksą. Jis buvo ką tik iš Sedos „pragaro", apsirengęs svetimais civiliais drabužiais. Apsikabinome, pasibučiavome. Susitikome su draugais: Henriku ir Kaziu Petkevičiais, Radavičiumi, Pakriaušiu ir kitais. Henrikas mus nuvedė į vokiečių kalbos mokytojos E. Tornau namą. Jos didysis kambarys buvo prikrautas vokiškų ginklų: šautuvų, kulkosvaidžių su šovinių juostomis, šovinių dėžėmis. Mes pasiėmėme po vokišką šautuvą ir šovinių. Toliau nuėjome į Naujamiestį, kuriame, Henriko žiniomis, gyveno iš Alsėdžių atvykę LLA priklausę karininkai. Norėjome gauti kokių nors nurodymų, pranešti apie ginklus. Tačiau šeimininkė mums pasakė, jog karininkai ką tik išvyko jų pasiimti atvažiavusiu sunkvežimiu į Vokietiją, o mums pasiūlė greitai slėptis: už 4 km nuo miesto jau buvo rusai (manau, kad ginklai atiteko rusams, sutrikus pogrindžio ryšiams po tragiškos plk. ltn. Budraičio žūties). Mūsų grupė išsiskyrė: aš su broliu Aleksu ir broliais Petkevičiais turėjome eiti į Jurčių sodybą, o draugai traukėsi į Vakarus. Atsisveikindami palinkėjome vieni kitiems sėkmės ir pasukome jau skirtingais keliais.

Jurčių sodyboje. NKVD žabangos

Atsisveikinę su draugais mes keturiese – aš, brolis Aleksas, Kazys ir Henrikas Petkevičiai – patraukėme Žarėnų link, į Petkevičiams pažįstamų stambių ūkininkų Jurčių sodybą netoli Minijos. Buvome ginkluoti vokiškais šautuvais, kuriuos atėję į sodybą paslėpėme krūmuose, prie Minijos. Su savimi turėtus daiktus – atsarginius drabužius, supakuotus laiškus ir nuotraukas palikome šeimininkų kambaryje, o patys nakvojome klojime ant šieno. Naktį girdėjome rusų tankų vikšrų žlegėjimą (taip pro mus praslinko frontas, ir mes atsidūrėme rusų pafrontės zonoje).

Tuo metu visose sodybose buvo daugybė lietuvių pabėgėlių, suvažiavusių iš rusų okupuotos Lietuvos dalies. Žemaičiai juos svetingai priglausdavo, niekam bendroje nelaimėje neatsakydavo. Šioje sodyboje irgi buvo daug pabėgėlių šeimų, taip pat ir evakuota rusų šeima, kuri dirbo samdiniais. Trūkstant vietos, perėjome į kaimynystėje šiek tiek nuošaliau esantį vienkiemį. Tuo metu visi gyventojai masiškai skerdė gyvulius, o mėsą nuo rusų slėpė užkasdami į žemę. Tačiau vėliau laikas parodė, kad rusai buvo labai „gabūs" tokių slėptuvių ieškotojai. Rytą Kazys dviračiu išvažiavo į Žarėnus užmegzti ryšio su partizanais. Tuo metu šeimininkas papjovė veršį, o Henrikas, kaip baigęs prekybos mokyklą, pasisiūlė nulupti jam odą ir išdoroti. Už klojimo, pakriaušyje, per užpakalines kojas perkišę medinį skersinį, ant stambios medžio šakos žemyn galva pakabinome veršį. Henrikas padarė odoje įpjovas ir greitais, tiksliais judesiais pradėjo nuo viršaus lupti odą. Man, miestiečiui, buvo labai įdomu pažiūrėti, kaip jis tai padarys. Buvo šilta diena, tikra „bobų vasara". Aš stovėjau vienmarškinis, basas kojas įkišęs į kaliošėlius, ir laidžiau juokelius Henriko adresu, o jis man linksmai atsikirtinėjo. Staiga pro daržinės kampą atbėgo šeimininkė iš baimės perkreiptu veidu ir ėmė šaukti: „Vaikai, bėkit, rusai nušaus." Taip paprasta lietuvė moteris rizikavo savo gyvybe dėl mūsų, jai visai svetimų jaunų žmonių, kaip dėl savo tikrų vaikų. Aš dar nuslinkau link daržinės kampo pažiūrėti, kas ten atsitiko. Iškišęs galvą, pamačiau šeimininką ir Aleksą, stovinčius prie šulinio, o prieš juos du rusus su atstatytais automatais. Kiti rusų kareiviai darė kratą. Pastebėję mane, keikdamiesi ir šaudydami ėmė vytis. Puolėme bėgti į toli esantį mišką, perbridome Miniją, peršokome gyvuliams ganyti pastatytas tvoras. Šokdamas per antrą tvorą, Henrikas pargriuvo (iš pradžių pamaniau, kad pašovė), o vėliau ėmė bėgti vis lėčiau. Tempiau jį už rankos, bandžiau stumti. Iš paskutinių jėgų įbėgęs į mišką, jis krito kniūbsčias ir toliau nė iš vietos. Susiradęs storą pagalį, pasislėpiau netoli jo už medžio: galvojau trenkti arti priėjusiam rusui ir atimti automatą. Tačiau rusai į mišką nelindo: pamiškėje pašaudę, grįžo atgal. Man iš galvos neišėjo mintis, kad suimtas jaunesnysis brolis Olius. Lietuvoje likome tik dviese, jaučiau už jį didžiulę atsakomybę. Nutarėme eiti mišku palei Miniją Jurčių sodybos link, susirasti krūmuose paslėptus ginklus ir toje vietoje, kur keliukas suka palei miškelį, užpulti važiuojančius rusus ir pabandy-

ti išvaduoti brolį. Vienmarškiniai, apsiavę tik kaliošėliais, priėjome prie Minijos netoli Jurčių sodybos. Pasilenkę, kad nesimatytų mūsų galvų, slinkome atsodintu jaunu pušynėliu. Netikėtai prie Minijos išgirdome šaudymą: pavienius pistoleto šūvius, rusiško automato serijas. Pritūpėme ir laukėme, kas bus toliau. Netrukus išgirdome sausų šakų traškėjimą, kuris greitai artėjo – kažkas bėgo mūsų link. Neiškentęs atsistojau visu ūgiu ir pamačiau tiesiai man į glėbį atbėgantį vienmarškinį atraitotomis rankovėmis Olių. Iš džiaugsmo apsikabinome, pasibučiavome. Pasirodo, ką tik praėjus frontui, kontržvalgybos „Smerš"[1] karininko vadovaujamas NKVD būrys jau pradėjo pafrontės zonos valymą „nuo priešo agentūros, antisovietinio pogrindžio narių ir kitų sovietinei valdžiai priešiškų ir pavojingų elementų". Darant kratą Jurčių sodyboje, mus įskundė evakuota rusų šeima – pranešė, kad yra atėję keturi ginkluoti vyrai. Ruselės net palydėjo NKVD kareivius iki mūsų vienkiemio. Kai mes pabėgome, Olių prirėmė prie sienos, prikišo durtuvą prie veido ir pagrasino: jei nepasakys, kur paslėpti ginklai, išdurs akis. Brolis pažadėjo parodyti paslėptus ginklus, o iš tikrųjų tikėjosi kaip nors pakeliui pabėgti. Jį lydėjo karininkas ir vienas kareivis, ginkluotas automatu. Jiems einant per medinį Minijos lieptą, Olius staiga pasisukęs trenkė per atkištą kareivio automatą, o jį patį įstūmė į vandenį. Kol karininkas išsitraukė pistoletą ir pradėjo šaudyti, Olius jau buvo kitame krante. Kareivio paleistos automato serijos irgi buvo pro šalį, tiktai kapojo šalimais medžių šakeles ir lapus. Tiesiog stebuklas, kad jis atbėgo tiesiai prie mūsų. Pats buvau tvirtai apsisprendęs likti kovoti su „raudonuoju teroru", tačiau norėjau nuo mirtino pavojaus apsaugoti savo jaunesnįjį brolį, kuriam dar nebuvo nė aštuoniolikos metų. Bet jis irgi norėjo eiti kartu su mumis, atkalbinėjamas net apsiverkė. Vis dėlto prikalbinau jį eiti į mamos gimtinę netoli Kražių, Kupšelių kaime, kur gyveno močiutė, mamos sesuo ir pusbrolis. Maniau, ten nuošali rami vieta, kaip nors išsislapstys (ten brolis per vieną „ablavą" (gaudynes) buvo suimtas ir paimtas į Raudonąją armiją, iš kurios grįžo tik po šešerių metų). Prieš tai užėjome pas Henriko pažįstamus ūkininkus, bendrapavardžius Grybauskus, su kurių vienu iš sūnų Henrikas mokėsi Plungės prekybos mokykloje (vėliau du jų sūnūs išėjo į partizanus ir žuvo). Iš jų gavome padėvėtų „drapanų" (drabužių): šiltus milinius švarkelius, panešiotus batus, o brolis – trumpus kailinukus. Alek-

sui išlaužiau lazdą, liepiau ant jos galo pasikabinti terbelę ir užsimetus ant peties keliauti vieškeliu pas močiutę. Atsibučiavome, atsisveikinome, palinkėjome jam sėkmės ir išsiskyrėme. Toliau aš su Henriku iškeliavau į Žarėnų miškus, kur jau buvo sutarta dėl mūsų atėjimo.

Kaziui parvažiavus pas Jurčius, šeimininkė perspėjo, kad mes įkliuvome, ir patarė jam kuo greičiau slėptis. Kazys dviračiu nuvažiavo pas tetą į Plungę. Tačiau į kontržvalgybos „Smerš" rankas buvo pakliuvę visi mūsų daiktai, taip pat ir nuotraukos, laiškai su adresais. Radę tetos adresą, atvažiavo patikrinti ir apsidžiaugė jį suradę. Suėmę Kazį, nugabeno į Telšių kalėjimą.

[1] „Smerš" – Vyriausioji kontržvalgybos valdyba prie Sovietų Sąjungos Gynybos liaudies komisariato. Turėjo beveik neribotus įgaliojimus, buvo pavaldi ir atskaitinga tiesiogiai Stalinui. Pavadinimas „Smerš" – dviejų žodžių – „mirtis šnipams" – trumpinys.

Pas Žarėnų partizanus

Žarėnų apylinkėse veikiantiems partizanų būriams vadovavo kuopos vadas ltn. J. Venslauskas-Kymantas (buvęs Vietinės rinktinės 309-ojo bataliono vado adjutantas). Jo vadovaujami partizanai buvo kovingi ir drausmingi. Su Henriku gavome atskirą bunkerį: iškastas šlapiame molyje, vidus dar neįrengtas, plikomis sienomis, be gultų, jis buvo šaltas ir drėgnas. Miegojome pasikloję šiaudų. Buvo ruošiamasi pulti Žarėnų miestelį, telkiami partizanų būriai, buvome ir mes nuvykę „prisidėti". Palaikant ryšius tarp būrių, informacija „nutekėjo" iki NKVD. Buvo pastebėta, kad rusai telkia karinius dalinius miestelio gynybai. Puolimą, pasitarus vadams, teko atšaukti: puolant pasiruošusį ir įsitvirtinusį priešą galėjo būti daug nereikalingų aukų ir sužeistųjų. Begyvendami bunkeryje, užsikrėtėme niežais. Neapsikentę paprašėme ltn. J. Venslauko leidimo vykti gydytis į Plungę pas Henriko tetą. Pagijome per savaitę, tačiau teta kategoriškai atsisakė mus išleisti atgal, kad vėl neužsikrėstume. Taip abu atsidūrėme Pakutuvėnuose, pas tetos pažįstamą kleboną.

Gyvenimas Pakutuvėnuose. Sovietų aviacija subombarduoja savo pozicijas

Pakutuvėnų bažnyčios klebonas apgyvendino mus klebonijoje, ant „salkų“ (palėpėje). Henrikas dažniausiai būdavo išvykęs ryšio reikalais, o aš padėdavau dirbti ūkio darbus. Tame kaimelyje gyveno ir daugiau tokių kaip aš, besislapstančių ar pasitraukusių iš savo gimtųjų vietų pabėgėlių. Ten begyvenant įvyko pora įsimintinų gyvenimo įvykių.

Tuo metu rusų kariuomenė buvo telkiama pulti Klaipėdą. Rusų aviacija naktimis vokiečių ginamą teritoriją masiškai bombarduodavo, o vietovei apšviesti naudodavo ant parašiutų pakabintas lempas – „liktarnas“. Jos ilgai kabėdavo ir taip gerai viską apšviesdavo, kad galėjai skaityti laikraštį. Vieną naktį, prieš pat pasirodant rusų bombonešiams, atskrido vokiečių lėktuvėlis ir ties rusų pozicijomis „pakabino liktarną“. Atskridusių rusų lėktuvų lakūnai, pamatę gerai apšviestas kariuomenės pozicijas, palaikė jas vokiškomis ir pradėjo bombarduoti. Po pirmosios atskrido antra bombonešių „banga“, kuri taip pat išmetė bombas ant tų pačių pozicijų, visiškai jas „sumaldama į miltus“. Žuvo daugybė rusų kareivių, kuriems laidoti iš visos Žemaitijos buvo mobilizuoti arklių vežimai, vadinti „padvadomis“. Kadangi klebonija turėjo dvikinkį vežimą, NKVD kareiviai pareikalavo su „padvada“ atvykti į nustatytą susirinkimo punktą. Bet kas važnyčios? Aš miestietis, mieste gimęs, mieste augęs, nemoku arklių nei pakinkyti, nei iškinkyti, nei tuo labiau jų suvaldyti. Bet ūkyje daugiau vyrų nebuvo. Klebonas įkinkė arklius į vežimą ir trumpai paaiškino važnyčiojimo abėcėlę: „Kai šitą vadelę tempsi, arkliai eis į tą pusę, kai tempsi kitą vadelę, – į priešingą, kai tempsi abi vadeles ir sakysi *trrr*, arkliai sustos.“ Po tokio trumpo apmokymo išvažiavau į susirinkimo punktą, kur mane užregistravo: pažymėjo, iš kurios vietos, kieno arkliai, kas vežikas. Iš suvažiavusių „padvadų“ suformavo kelių kilo-

metrų gurguolę, aš patekau į jos vidurį. Bevažiuodamas galvojau, kaip aš rinksiu tuos lavonus, – juk jie kruvini, nuplėštomis galvomis, rankomis. Jau žiūrėti baisu, o dar teks plikomis rankomis juos rinkti. Nusprendžiau pabėgti. Vienam pabėgti būtų visai nesunku, tačiau negaliu palikti „padvados"... Gurguolę iš abiejų šonų saugojo NKVD kareiviai su automatais, tačiau tarp jų buvo dideli tarpai. Besileidžiant nuo stataus Kartenos kalno, arkliai pradėjo bėgti zovada (šuoliais). Netikėtai pastebėjau siaurą krūmais apaugusį šoninį keliuką, į kurį staiga pasukau įsibėgėjusią „padvadą". Lėkiau vadelėmis ragindamas arklius iki pirmojo posūkio, kol nebesimatė Kartenos keliu važiuojančios gurguolės. Sustabdęs šlapius, apsiputojusius nuo prakaito arklius, iššokau iš vežimo ir grįžau keliuku pasižiūrėti, ar niekas nesiveja. Viskas buvo ramu, niekas mano dingimo nepastebėjo. Palaukęs, kol gurguolė pravažiavo, šiaip taip, kliūdamas už kelmų, apgręžiau dvikinkį vežimą ir pasukau atgal. Klebonas labai nustebo, pamatęs, kad taip anksti parvažiavau. „Pabėgau, – atsakiau, labai jį išgąsdindamas. – Tačiau viskas gerai – esu užregistruotas, kad renku ir vežu lavonus." Vėliau prisimindamas šį įvykį, galvojau: man tada labai pasisekė. Jei mano pabėgimą iš gurguolės laiku būtų pastebėjęs NKVD kareivis, be jokios abejonės, būtų „patraukęs" automato seriją man per nugarą. O tada sudie, gyvenimėli.

Gyvenimo Pakutuvėnuose pabaiga. Suėmimas

Visur siautė NKVD, nesaugu buvo ir Pakutuvėnuose. Buvau pasidirbęs dokumentus Stepo Lokio pavarde. Ją pasirinkau todėl, kad tokia buvo mano pravardė, prie jos jau buvau pripratęs. Buvau stamboko kūno sudėjimo ir stiprus, tad Telšių futbolo komandos draugai sakydavo: „Stepas veržiasi kaip lokys, jo negalima sustabdyti." O kai rusai klausdavo pavardės, turėdavai atsakyti akimirksniu, negalvodamas, kad nekiltų jokių įtarimų. Vieną pavakarį NKVD kareiviai, vadovaujami „Smeršo"

karininkų, pradėjo „ablavą“ ir mūsų miestelyje. Tikrino visų dokumentus, o kas buvo įtartinas, suimamas tardymui. Su savimi visada nešiojausi a. a. plk. ltn. P. Budraičio dovanotą pistoletą – vos spėjau jį paslėpti palėpėje po spaliais. Prie mano dokumentų neprisikabino, bet buvau suimtas išsiaiškinti, kodėl, būdamas šaukiamojo amžiaus, netarnauju kariuomenėje. Suimtuosius nuvežė į Plungę, sausakimšai sugrūdo į rūsius. Nuo karščio ir oro trūkumo kai kurie vyrai pradėjo alpti. Patardę, apspardę surinko apie 200 jaunų vyrų ir išvežė į Telšius, kur patikrinę dokumentus sudarė vardinį sąrašą. Pastebėjau, kad vienas vietinis stribas mane atpažino. Visus suvarė į didžiulę salę, buvusią žydų „šulę“, paverstą kalėjimu. Žinojau, kad išaušus rytui vietiniai stribai mane atpažins, ir vėl tapsiu Grybausku. Liko tik viena išeitis – naktį pabėgti. Sugulėme ant plikų grindų. Aš atsiguliau prie pat lango ir, visiems sumigus, pradėjau po truputį klibinti grotas. Jos, pasirodo, ne taip stipriai buvo įmūrytos – juk pastatas ne kalėjimui statytas. Sukaupęs visas jėgas, žliaugiant prakaitui, „darbavausi“ visą naktį ir prieš aušrą grotas atplėšiau. Salė buvo antrame aukšte, pro langą reikėjo šokti tiesiai ant šaligatvio. Buvo dar tamsu, lynojo, apačioje nieko nesimatė. Šokau žemyn ir pataikiau „nusileisti“ visai šalia sargybinio. Iškart dėjau į kojas, sargybinis pradėjo šaudyti man jau nubėgus kokius 100 metrų. Jam iš išgąsčio, matyt, kelnėse buvo atsitikusi didelė „nelaimė“. Padariau didelį lanką ir atsargiai daržais nuslinkau į Luokės gatvę – ten priešais Balvočiaus malūną savame namelyje gyveno mamos brolis Aleksas Mickus. Kelis kartus pabeldžiau į langą, dėdė tyliai pravėrė duris ir įsileido į vidų. Nuvargęs ir sulytas atsisėdau prie stalo, ir abu tyliai kalbėjomės. Antrame namo aukšte, pasirodo, gyveno du NKVD karininkai. Barbenimas į langą jiems pasirodė įtartinas, abu tuoj pat nusileido laiptais žemyn ir, rodydami į mane, paklausė: „Kto takoj?“ Dėdė atsakė, kad aš esu giminaitis, atvykęs iš kaimo. Su sulytu kaimišku miliniu švarkeliu toks ir atrodžiau, todėl mano išvaizda jiems nesukėlė įtarimo, ir abu nugirgždėjo laiptais į savo kambarį. Dėdė turėjo arklį ir samdomas vežiojo krovinius, todėl paprašiau jo rytmetį išvežti mane iš miesto. Viskas baigėsi laimingai, pravažiavome visus postus, o kadangi dėdę visi pažinojo, tai netikrino ir manęs. Privažiavę mišką, atsisveikinome. Dabar jau miškas – mano namai.

Štabas Skirpsčių kaime

1944 m. pirmomis gruodžio dienomis Henrikas atvedė mane į štabo bunkerį, kuris buvo įrengtas Skirpsčių kaime, Pocių sodyboje. Tai buvo labai nuošali vieta, apsupta Platelių miškų, maždaug 5 km nuo Alsėdžių miestelio. Šeimininkai buvo desantininko Š. Jazdausko-Šario giminaičiai, su jais iš anksto, dar prieš išvykstant į Žvalgybos mokyklą, buvo susitarta dėl štabo bunkerio įrengimo. Šioje sodyboje 1942 m., pabėgęs iš vokiečių karinio laivyno, slapstėsi ir pats Š. Jazdauskas, kol išvyko į Vilnių. Bunkeris buvo didelis, erdvus, tolokai nuo namo turėjo padarytą atsarginį išėjimą. Įėjimas į bunkerį buvo šalia namo sienos, įėjimo angą uždengdavo dėžė, pripildyta suplūkto molio, kuris, šluotele su smėliu pašlavus paviršių, niekuo nesiskirdavo nuo molinės namo aslos. Ant viršaus būdavo užstumiama lova. Nė NKVD vykdomos kratos, nė grindų stuksenimas nesukeldavo jokio įtarimo. Bunkerio vidus, net ir grindys, buvo išklotas baltu paraišiuto šilku. Uždegus viduje žibalinę lempą, buvo jauku ir šviesu. Kasant bunkerius, didelė problema būdavo paslėpti iškastas žemes. Čia jos buvo panaudotos labai išradingai – apipilant žemėmis bulvių „kapčius". Šalia keliuko, vedančio į Pocių sodybą, maždaug už 150 m stovėjo Mažrimų vienkiemio pastatai. Su jais buvo sutarta, kad pastebėję ką nors keliuku važiuojant, ant lango užtrauktų baltą užuolaidą, kuri mums buvo gerai matyti. Visą dieną kuris nors iš mūsų budėdavo prie lango. Turėjome ir dar vieną pagalbininką – labai jautrų ir sargų kiemsargį šunį.

Štabo desantininkų grupė jau 1944 m. lapkričio 17 d. buvo nusileidusi į Platelių miškus. Grupei vadovavo A. Kubilius-Balys, jis ėjo ir štabo viršininko pareigas. Š. Jazdauskas-Šaris (Normis) buvo jo pavaduotojas ir štabo Organizacinio skyriaus viršininkas, o A. Šertvytis-Stumbras (Šurkus) – štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas. Desantininkas Jonas Dūda-Štuka įsidarbino Alsėdžių mokykloje mokytoju ir tapo šiame miestelyje mūsų „akimis ir ausimis". Desantininkas Jonas Semsys-Vaza išvyko į Vilnių ir įsidarbino draudimo inspektoriumi. Šeimininkų

dukra Onutė-Jonis, smulkaus sudėjimo, gražiais garbanotais plaukais, žvitri ir drąsi, visada linksma ir neieškanti žodžio kišenėje, ruošdavo štabo nariams maistą, apskalbdavo. Dažnokai ji keliaudavo po apylinkes, iš gyventojų rinkdama mums naujausias žinias. Jos vyro Antano Každailio-Klevo pareigos buvo rūpintis štabo apsauga. Bunkeryje buvo ginklų atsargų (rusiškų automatų, kulkosvaidžių, šovinių dėžių, atsarginių pistoletų, granatų), radijo aparatas, trys portatyviniai radijo siųstuvai (racijos) ryšiui su Žvalgybos mokykla palaikyti, spausdinimo mašinėlės, maisto produktų atsargų (daugiausia rūkytų mėsos produktų), atsarginių drabužių ir avalynės. Ant bunkerio sienos kabėjo kryžius, Lietuvos herbas „Vytis" ir tautinė trispalvė. Prie jos davėme trumpą, bet konkrečią priesaiką: „Pasižadu tarnauti Lietuvai, nieko neišduoti, iki gyvos galvos dirbti Tėvynės labui."

Henrikas (slapyvardis Steigvila) buvo paskirtas Tiekimo skyriaus viršininku, o aš tapau naujai kuriamo Žemaičių legiono vado A. Kubiliaus-Balio adjutantu. Buvau įgaliotas užmegzti ir palaikyti ryšius su partizanų būrių vadais Žemaitijoje, organizaciniu ir vadovavimo požiūriu sujungiant partizanų būrius į bendrą, štabui pavaldžią struktūrą, perdavinėti štabo viršininko instrukcijas, parinkti susitikimų vietas, tikrinti „pašto dėžutes", lankyti „ryšių punktus", platinti pogrindinę literatūrą, užmegzti ryšius su pogrindinėmis organizacijomis. Buvau apginkluotas rusišku diskiniu automatu PPŠ, vokišku *Parabellum* pistoletu (kurį dėl galingumo vadinome „patranka"), rusiškomis „kiaušininėmis" granatomis, vokiškais žiūronais. Gavau ir rusišką karininkišką diržą su perpete, ant kurio susikabinau savo „amuniciją". Henrikas buvo apginkluotas rusišku pistoletu TT, tokiu pat rusišku automatu (kurį vėliau, sausio mėn., oro keliu gavus krovinį iš vokiečių, pakeitė vokišku automatu MP-40, lengvesniu ir patogesniu žygio metu). Visi štabo nariai vaikščiojo apsirengę civiliais drabužiais, tik kartais Š. Jazdauskas-Šaris, eidamas į užduotis, apsirengdavo rusiška karininko uniforma. Henrikas, gerai pažindamas Žemaitijos kraštą (jį buvo apkeliavęs dviračiu), dažnai eidavo ir beginklis, su gerai padirbtais, patikimais dokumentais. Turėjome daug su desantiniu kroviniu nuleistų sovietinių rublių (vadinamųjų „červoncų"), kuriuos buvome paskleidę po parašiutų šilku ir ant kurių net miegodavome. Už juos pirkdavome maisto produktų iš valstiečių: šiems pasakius

kainą, mes mokėdavome trigubai daugiau (todėl visi klausdavo, kada dar ateisime). Tačiau vėliau saugumo sumetimais, kad nepasklistų kalbos, to atsisakėme: maistu apsirūpindavome iš kunigų labdaringai surinktų maisto produktų (juos dvikinkiu vežimu atveždavo Henrikas). Vėliau miškuose kelių kilometrų spinduliu išsikasėme atsarginių bunkerių štabui ir atskirai atvykstantiems ryšininkams (juos statėme naudodamiesi vokiškais bunkerių brėžiniais). Dieną dirbdavome namo viduje, į bunkerį nusileisdavome tik pavojaus atveju. Naktį miegodavome bunkeryje. Iš ryšininkų Pocių sodyboje lankydavosi tik Stasys ir Jonas Milvertai (kur yra bunkeris, jie irgi nežinojo), atvykę kiti ryšininkai laikinai apsigyvendavo aplinkiniuose bunkeriuose.

Štabo veikla. Organizacinis Žemaičių legiono kūrimo darbas

Partizanų būrių Žemaitijoje buvo labai daug, didžioji jų dalis susikūrė stichiškai, pagal gyvenamąją vietą (teritoriniu principu). Didelis giminių, draugų, pažįstamų būrys ir vietinių gyventojų palaikymas labai palengvino apsirūpinimą ginklais, šaudmenimis, maistu ir drabužiais, žvalgybinių žinių rinkimą, įspėjamųjų ženklų sistemos kūrimą[1]. Patys gyventojai saugojo ir globojo partizanus, pranešdami apie gresiantį pavojų, perspėdavo apie pradėjusius šnipinėti tautiečius, stribų ir kariuomenės judėjimą. Tačiau tik dalis būrių laikėsi LLA statuto, kiti būriai veikė autonomiškai, tarpusavyje palaikydami ryšius ir pasikeisdami žvalgybine informacija. Jokio centralizuoto vadovaujančio centro tuo metu nebuvo. Desantininkų grupė Skirpsčių kaime įkūrė štabą ir ėmėsi organizuoti bendrą Žemaitijos partizanų organizaciją, besivadovaujančią LLA statutu, kovos taktika, instrukcijomis, karo lauko teismais. Organizaciniu požiūriu LLA buvo suskirstyta į du sektorius: Veikiantįjį sektorių, kurį sudarė aktyviai veikiantys partizanai, vadinami „vanagais“, ir Organizacinį sektorių, kurį sudarė sėslieji partizanai, aprūpindavę aktyviuosius partizanus šaudmenimis, maistu, ginklais, rinkdavę žvalgybinę

informaciją, perspėdavę apie pavojų ir būdavę partizanų rezervu. Naujai kuriama štabo vadovaujama Šiaurės vakarų Lietuvos dalies partizaninio judėjimo struktūra buvo pavadinta Žemaičių legionu, kuris galutinai susikūrė 1945 m. kovo mėn. (priklausė Šiaulių LLA apygardai ir buvo pavaldus jo štabui). Mano, kaip vado adjutanto, darbas buvo užmegzti ryšius su partizanų būriais, nustatyti nuolatinių ryšių sistemą su štabu. Vykdydami šias užduotis, mes su Henriku daug keliaudavome: kartais po vieną, kai pavojingiau – kartu. Eidavome nakties metu, bet dažnai ir dieną, keliaudami miškais, laukais, laukų keliukais, dažnai orientuodamiesi tik pagal kompasą. Nakvodavome miške, prisilaužę eglišakių pasidarydavome šiokį tokį guolį. Žygio metu „užvestas" automatas visada būdavo kovinės parengties – pakabintas ant peties vamzdžiu į priekį, o pirštas ant gaiduko – bet kada galėjome pakliūti į pasalą, o savo gyvybių pigiai atiduoti neketinome. Klausa ir regėjimas buvo įtempti, kad per saugų atstumą išgirstume įtartiną garsą, pirmi pastebėtume priešą. Apie žmonių ar žvėrių suardytą miško vidinę tvarką savo garsiu klykavimu mus perspėdavo patys triukšmingiausi jo gyventojai – kėkštai. Mes juos vadindavome „miško šuniukais". Išgirdę jų „lojimą", tą vietą, kad išvengtume labai tikėtinos pasalos, apeidavome plačiu lanku. Net dieną pamatę bėgantį kiškį, sukdavome į šoną ir žengdavome labai atsargiai, nes žinojome, kad kiškis dieną bėgioja dažniausiai tik žmogaus iš savo guolio išbaidytas. Ryšių užmezgimas atimdavo daug laiko: pirmiausia turėdavome susirasti partizanų būrio ryšininkus, su jais užmegzti kontaktą. Jie savo kanalais susitardavo dėl susitikimo su partizanais, vėliau susitikdavome su būrių vadais tiesiogiai, kaip štabo įgaliotiniai, ir susitardavome dėl nuolatinių ryšių sistemos. Būrių atstovai atvykdavo į netoli Skirpsčiuose esančius ryšininkams įrengtus bunkerius, kur susitikdavo su štabo pareigūnais. Buvo naudojamos, nors ir nelabai populiarios, „pašto dėžutės" – gerai įsimintinose miško vietose (dažniausiai šalia kokio nors išsiskiriančio medžio) žemėje buvo slepiami buteliai ar kitokie sandarūs stikliniai indai arba metalinės dėžutės (dažnai tam buvo naudojami vokiškų dujokaukių bakeliai), kuriose buvo paliekami laiškai ir pranešimai. Jos būdavo periodiškai tikrinamos. Buvo steigiami ryšių punktai pas gyventojus – juose ryšininkai palikdavo laiškus, žodinius ar rašytinius pranešimus, pasiimdavo jiems skirtą partizanų kores-

pondenciją, instrukcijas, įsakymus. Henrikas buvo užmezgęs ryšius ir su Plungės gimnazijos pogrindine organizacija, o jos narių sąrašus pristatęs į štabą. Kad nebūtų savivaliavimo, buvo sukurti partizanų karo lauko teismai. Patiems aršiausiems kolaborantams buvo siunčiami (ne mažiau kaip du kartus) rašytiniai įspėjimai nutraukti išdavikišką veiklą. Jei tokia veikla tęsėsi toliau, buvo vykdomi teismo nuosprendžiai. Tai galiojo ir nusikaltusiems partizanams – buvau liudininku, kaip viename būryje prieš rikiuotę buvo sušaudytas partizanas, įvykdęs asmeninį kerštą. Jis savo kaltės neneigė, pripažino, kad nuosprendis teisingas, ir garbingai pasitiko mirtį.

Kartą Henrikui vienas pamiškės ūkininkas pasiskundė dėl dviejų partizanų vardu savivaliaujančių ir plėšikaujančių banditų. Henrikas apytikriai nustatė jų buvimo vietas ir pranešė štabui, šis ėmėsi priemonių, ir greitai plėšikai dingo kaip į vandenį. Kadangi iš komunistinių laikraščių sklido tik melo ir dezinformacijos srautas, todėl štabas, siekdamas palaikyti žmonių viltį ir tikėjimą ateitimi, ėmėsi ir spausdintinės veiklos – skleisti ir platinti tarp žmonių objektyvią informaciją. Su Henriku suradome ir į štabo bunkerį atlydėjome Pakutuvėnuose pas tą patį kleboną besislapstantį buvusį Plungės burmistrą E. Misevičių (Henrikas jį pažinojo dar nuo mokymosi Plungės prekybos mokykloje laikų). Jis, mokėdamas kelias užsienio kalbas, klausydavosi Vakarų valstybių radijo politinių pranešimų, juos išversdavo į lietuvių kalbą, o aš juos atspausdindavau rašomąja mašinėle (padaugintus egzempliorius išdalydavome platinti ryšininkams, pogrindininkams, keliaudami palikdavome partizanų būriuose). Per E. Misevičių štabas užmezgė ryšius su Telšių kurijos vysk. Borisevičiumi, jo padėjėju vysk. Ramanausku, parapijų kunigais. Žvalgybos skyriaus viršininkas Algirdas Šertvytis-Stumbras, mokėdamas kelias užsienio kalbas ir gerai išmanydamas politiką, taip pat mums papasakodavo apie tuometinę politinę padėtį. Vakarų valstybių radijai daug kalbėjo apie separatinės taikos tarp Vakarų valstybių (Anglijos ir Amerikos) ir Vokietijos sudarymo tikimybę. Pasaulinė politinė situacija galėjo vystytis keliais variantais: 1) kaip Vokietijos kariuomenės perėjimas (panaudojus slaptą ginklą) į puolimą ir prarastų teritorijų susigrąžinimas[2]; 2) Vokietijos perėjimas į puolimą ir prarastų teritorijų susigrąžinimas, sudarius separatinę taiką su Vakarų valstybė-

mis; 3) bendras vokiečių ir anglų-amerikiečių kariuomenės įžengimas sudarius separatinę taiką; 4) rusų kariuomenės atitraukimas iš okupuotų teritorijų pagal Atlanto chartijos įsipareigojimus ir Taikos konferencijos sprendimą; 5) kilęs karas tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų valstybių. Labiausiai tikėtina ir laukiama buvo angliška-amerikietiška tolesnių karinių-politinių įvykių vystymosi perspektyva, buvo tikimasi, kad laisvę atgaus ne tik Baltijos valstybės, bet ir Baltarusija bei Ukraina. Paprasta logika diktavo, kad pergalę turėtų švęsti Vakarų demokratijos, tarpusavio kovoje nusilpninusios abu, raudonąjį ir rudąjį, totalitarinius režimus, ir diktuoti karo pabaigos sąlygas pagal Atlanto chartijos susitarimus (tada niekas negalėjo net įsivaizduoti tokio Vakarų demokratijų nuolaidžiavimo ir pataikavimo stalininiam raudonajam imperializmui Teherano, Jaltos, Potsdamo konferencijose). LLA tokiu atveju turėjo perimti sienų apsaugą, vykdyti valstybinės ir vietinės valdžios funkcijas, prireikus organizuoti Lietuvoje sukilimą, priverčiant rusų kariuomenę palikti Lietuvos teritoriją. Buvo ruošiami mobilizaciniai planai, kaupiami ginklai. A. Kubilius, A. Šertvytis, Š. Jazdauskas, H. Petkevičius-Steigvila, apsirengę civiliais drabužiais, su padirbtais dokumentais daug keliavo tarnybiniais reikalais, atlikdami milžinišką organizacinį darbą – suvienyti ir koordinuoti visos Šiaurės vakarų Lietuvos (Mažeikių, Kretingos, Telšių, Plungės, dalies Tauragės apskr.) partizaninį judėjimą. Buvo palaikomi radijo ryšiai su vokiečių Žvalgybos mokykla, perduodama informacija apie partizaninį-organizacinį darbą, tariamasi dėl paramos „oro keliu“[3]. Vokiečiams karinės-žvalgybinės informacijos štabas nerinko ir neperdavinėjo. Žvalgyba buvo vykdoma tik tiek, kiek tai lietė mūsų saugumą. Dažniausiai radisto pareigas atlikdavo A. Šertvytis-Stumbras, rečiau A. Kubilius-Balys. Radijo ryšio seansui A. Šertvytį-Stumbrą lydėdavome mišku kokius 10 km, vėliau 5 km, o paskutiniu metu radijo ryšį su vokiečiais jis užmegzdavo pačioje sodyboje, klojime užlipęs ant šieno „prėslo“ (tai visiškai prieštaravo saugumo instrukcijoms). Į eterį visada išeidavo tuo pačiu laiku, tarp 11 ir 12 valandos, ryšio metu saugumo sumetimais kelis kartus keisdavo radijo bangų ilgį. Aš, jei tekdavo „sargybuoti“, pasidėjęs ant kelių automatą, pasėdėdavau ant kopėčių. Iš gyventojų jau žinojome, kad Platelių apylinkėse važinėja dengtos karinės

mašinos su pelengatoriais, pamiškėse atsirado rusų slapukų. Į jų surengtą pasalą, eidamas pas mus, pateko ir Žarėnų kuopos vadas ltn. J. Venslauskas-Kymantas. Supratome, kad mūsų apylinkes jau „čiupinėja" rusų kariuomenės kontržvalgyba „Smerš". Tai rodė artėjantį rimtą pavojų.

---

1 Partizanai su vietiniais gyventojais Žemaitijoje, kaip ir visoje Lietuvoje, buvo sukūrę sutartinę signalinę sistemą, kuri parodydavo apylinkėse esamą padėtį pagal tris variantus: „ramu", „padėtis neaiški", „pavojus". Tam buvo naudojami gerai matomose vietose išdėstyti sutartiniai ženklai, pastebimi iš saugaus atstumo neišeinant į atvirą vietą (matomi plika akimi arba per žiūronus). Signalams buvo dažnai naudojamos į pastatus atremtos kartys (pagal esamą padėtį buvo naudojamos įvairios kombinacijos: keičiamas jų skaičius, išdėstymas, išsikišimas virš stogo ir pan.), šulinių svirčių padėtis (nuleista svirtis, pakelta svirtis su kibiru ar be jo), padžiauti skalbiniai (tarp kurių turėjo būti vienas sutartas skalbinys), ant tvoros pamauti puodai ar ąsočiai (keičiant jų išdėstymą, skaičių), langų užuolaidų keičiama padėtis (užtrauktos, pusiau užtrauktos arba visai užtrauktos), vazonėliai ant palangės, juos nuimant ar keičiant jų vietą, ant tvoros tam tikroje vietoje padžiauti ar nuimti skudurai, į sieną atremtos lentos ir pan. Taip pat buvo naudojami ir garsiniai sutartiniai signalai: darbai su metaliniais įrankiais jais kalant, plakant dalgį ir pan. Piemenys pavojaus atveju dainuodavo sutartą dainą. Buvo ir atsarginių signalinių pavojaus ženklų tam atvejui, jei, staigiai užgriuvus NKVD, šeimininkai nespėtų duoti sutarto signalo išėję į lauką. Tada dažniausiai būdavo naudojamos užuolaidos, nuimti ar padėti ant palangių daiktai. Gyventojai labai atsakingai ir parcigingai naudojo sutartus signalus, nes nuo to priklausė ne tik partizanų, bet ir jų pačių saugumas.

2 Vokietijos kancleris ir tautos fiureris Adolfas Hitleris 1944 m. kartodavo, kad karo baigtis bus nulemta Vakarų Europoje. Jis teturėjo vienintelį planą, kaip pakreipti karo eigą Vokietijos naudai – išsilaipinus Vakarų Europoje sąjungininkų kariuomenei, tikėjosi ją sutriuškinti ir nustumti atgal į jūrą. Jis žinojo, kad tai įvykdžius per artimiausius vienerius metus antros tokios stambios kariuomenės išsilaipinimo operacijos sąjungininkai įvykdyti nebegalės. Tada mesti visas karines pajėgas iš Vakarų fronto į rytus ir per tą laiką sutriuškinti Rusiją (*R. P.*).

3 Žemaičių legionas iš Vokietijos buvo gavęs du krovinius. Tai buvo lašas jūroje viso legiono mastu ir „suapvalintas nulis" visos Lietuvos mastu.

Antroji sovietinė okupacija

Antroji sovietinė okupacija – kaip pirmosios tęsinys su kelerių metų pertrauka – prasidėjo be jokių įžangų. Rusų kareivių plėšikavimas, vagiliavimas, savivalė[1] buvo įprastas reiškinys. Neretai pasitaikydavo ir moterų bei merginų išprievartavimų. Pasiskųsti nebuvo kam – būdavai apkaltintas „armijos-išvaduotojos" šmeižimu, tarybų valdžios priešu ar lietuvių fašistu, todėl kai kurie užsispyrę teisybės ieškotojai būdavo ne tik dar labiau apiplėšiami, sumušami, bet ir pakliūdavo į kalėjimus. Taip pat plėšikavo ir savivaliavo „tvarką turėjęs palaikyti" valsčiuose ir apskrityse susikūręs partinės ir tarybinės administracijos aparatas, daugiausia sudarytas iš rusų, kurie, lydimi kareivių, atvažiuodavo sunkvežimiais ir plėšė stambiu mastu. Pasiimdavo viską, kas jiems patikdavo. Ūkininkai, gyvenę arti pagrindinių kelių, buvo labai nualinti tokių „svečių" vizitų.

Su antrą kartą grįžusia sovietine okupacija įsigalėjo lietuvių beteisiškumas ir okupantų nebaudžiamumas (valdžios struktūros valdė kriminaliniu stiliumi). Pas pamiškių gyventojus dažni svečiai būdavo dezertyravę rusų kareiviai, kurie, po kelis ar grupelėmis, vieni ginkluoti, kiti išmėtę ginklus, pakeliui plėšikaudami traukė į Rusiją. Jie sakydavo, kad už sovietų valdžią ir „kolchozus" nekariausią, o rusų kariuomenė, paėmusi Berlyną, vadovaujama maršalo Žukovo, atgręš ginklus prieš bolševikų valdžią ir nuvers Staliną. Praėjus frontui, Lietuvą užplūdo pasienio kariuomenės apsaugos pulkai (juos pravardžiavome „žaliakepuriais" dėl ryškiai žalių uniforminių kepurių) ir NKVD apsaugos bei užtveriamieji daliniai[2]. Jų užduotis buvo išvalyti užnugarį nuo užsilikusių vokiečių kareivių, vokiečių žvalgybos agentūros, ieškoti vokiečių okupacinės valdžios struktūrose ar savivaldos administracijoje dirbusių žmonių, nustatinėti ir suiminėti nacionalinio pasipriešinimo organizacijos narius, gaudyti dezertyrus, o vėliau ir besislapstančius nuo kariuomenės vyrus, kovoti su lietuvių partizanų būriais. Ypač pasižymėjo beveik neribotus

įgaliojimus turinti armijos kontržvalgyba „Smerš“[3], kuri operatyvinėje veikloje rėmėsi šių dalinių pagalba. Visuose miesteliuose atsirado karo komendantai. Prasidėjo kratos, tardymai, suėminėjimai. Aktyviai buvo ieškoma vokiečių okupacijos metais dirbusių valdininkų, policininkų, 1941 m. sukilimo dalyvių, antinacinio pasipriešinimo organizacijų narių, kaimų savigynai priklausiusių valstiečių. LKP nurodymu, padedant vietiniams partiniams ir NKVD organams, pradėti organizuoti naikintojų batalionai, kurių nariai liaudies paniekinamai buvo vadinami „istrebiteliais“, „stribais“, „skrebais“ (vėliau valdžia iš naikintojų juos pervadino „liaudies gynėjais“).

Buvo paskelbta 1909–1926 m. gimusių vyrų mobilizacija į Raudonąją armiją, tačiau gyventojai į tai atsiliepė visuotiniu boikotavimu. Kaimuose jaunimas juokavo: „Nesutvarkė mūsų vokiečiai, ruskiai irgi nesutvarkys.“ Vieni pradėjo slapstytis, kiti ėmėsi ginklo ir pradėjo stichiškai burtis į partizanų būrius. Partizanų organizavimasis buvo toks natūralus ir savaiminis, kad atrodė, jog kitaip ir negali būti. Visi tik ir laukė karo pabaigos, Taikos konferencijos ir rusų kariuomenės pasitraukimo (pareikalavus Vakarų valstybėms, pagal Atlanto chartijos pasirašytus įsipareigojimus arba kilus su jomis kariniam konfliktui). Kiekvienas doras žmogus laikė pilietine pareiga įnešti savo indėlį į Lietuvos valstybės atkūrimą. Į partizanų būrius stojo gimnazistai ir jų mokytojai, studentai ir atsargos karininkai, buvę 1941 m. sukilimo dalyviai, patriotiškai nusiteikęs miesto ir kaimo jaunimas. Partizanų būriai buvo kuriami Lietuvos kariuomenės pagrindu, būdavo stambūs (po 50–100, kartais 200 partizanų), kartais jie susijungdavo su kitais būriais bendroms kovinėms operacijoms. Buvo tikimasi amerikiečių ir anglų karinio konflikto su Rusija bei sąjungininkų kariuomenės „laisvės žygio“ į rusų okupuotas šalis. Partizanai aktyviais koviniais veiksmais tikėjosi paspartinti „armijos išvaduotojos“ pasitraukimą. Atsirado partizaniška tradicija nesikirpti plaukų ir nesiskusti barzdų, kol neiškovos Lietuvai laisvės. Užėję naktį pas gyventojus, į klausimą „kas ten?“ dažnai atsakydavo žodžiais: „Laisvė už durų.“ Partizanų vadais tapdavo apylinkėse labiausiai gerbiami, turintys karinį patyrimą ir pasitikėjimą nusipelnę vyrai. Jie turėdavo savo elgesiu ir moraliniu autoritetu auklėti į laisvės kovotojų gretas stojusius jaunuolius, įvesti būriuose sąmoningą drausmę, sulaikyti nuo neapgal-

votų ir lengvabūdiškų poelgių, skiepyti atsakomybę už savo veiksmus, išmokyti partizaninės kovos ir konspiracijos pagrindų. Daugelyje būrių tradicija buvo tapusios bendros rytinės ir vakarinės maldos, kurias iš maldaknygės skaitydavo būrio vadas. Jų metu partizanų būrio pašnabždomis tariami maldos žodžiai iš šalies stovyklą (pasak partizanų prisiminimų) darydavo panašią į dūzgiantį bičių avilį. Malda tapo kasdiene partizaninio gyvenimo, kuris buvo toks trapus ir nenuspėjamai tragiškas, dalimi. Ji padėjo ištverti šaltį ir nepriteklius, nuolatinės įtampos ir pavojų kupiną gyvenimą, išgyventi draugų žūtį, artimųjų trėmimus, žadino tikėjimą ir viltį net mėnesių mėnesiais gyvenant mažuose ir šaltuose bunkeriuose. Krikščioniškos vertybės buvo pagrindinis moralinis partizaninio gyvenimo kodeksas, jos lėmė ir tarpusavio santykius, ir bendravimą su gyventojais, net elgesį su kolaborantais (bausdavo tik tuos, dėl kurių kenkėjiškos veiklos žūdavo partizanai, į kalėjimus pakliūdavo draugai, artimieji ir rėmėjai). Partizaniniu laikotarpiu buvo sukurta daug gražių, su tauriais tekstais partizaniškų maldų, atspausdinta maldaknygių. Šaltuose ir ankštuose bunkeriuose buvo spausdinami atsišaukimai, laikraščiai, net ir gyvenant tokiomis nežmoniškomis sąlygomis sukurta daugybė lyrinių eilėraščių ir dainų.

Pirmaisiais partizanavimo metais griežtos konspiracijos nebuvo – daugelis vietinių gyventojų, giminių, draugų žinojo partizanų stovyklas, laiku įspėdavo apie pavojų. Partizanaujant savo gimtinėje, arti namų, remiant šeimų nariams, giminaičiams ir draugams, partizaninis karas priminė „naminį“. Partizanai apsiginkluodavo mūšių vietose susirinktais rusiškais ir vokiškais ginklais, todėl tuo metu ir ginkluotės, ir amunicijos pakako. 1945 m. žiemą Lietuvoje veikė apie 30 tūkst. ginkluotų (aktyvių) partizanų[4], prasidėjo mūšiai su NKVD daliniais, stribų būriais, buvo nuginkluojami sovietiniai aktyvistai, kovojama su kolaboravimu, juos griežtai perspėjant, baudžiant fizinėmis bausmėmis, o jei dėl jų kaltės buvo pralietas kraujas, net ir sušaudant. Partizanai dažnai užimdavo valsčių centrus, sutriuškindami stribų įgulas, milicijos skyrius, išlaisvindami kalinius, sudegindami valstiečių prievolių dokumentus (vėliau valsčiuose, matant stribų bejėgiškumą, buvo dislokuoti NKVD ir Pasienio kariuomenės padaliniai)[5].

Į naujai formuojamas valdžios struktūras joks doras žmogus nėjo tarnauti, laikydamas tai išdavyste. Susidariusį valdžios vakuumą greit užpildė visuomenės „dugno" atstovai: tinginiai, beraščiai, girtuokliai, linkusieji į kriminalinius nusikaltimus ir vienas kitas „komunistuojantis" žmogelis. Į stribus mielu noru (tiesiog urmu) plūstelėjo Lietuvoje gyvenantys rusų sentikiai – tam netrukdė nei jų religiniai įsitikinimai, nei tarpukariu sukurtas (be jokio masinio teroro aukų, prievartinės kolektyvizacijos ir badmečio – kaip Rusijoje) aukštesnis pragyvenimo lygis, buvusi tolerancija jų kalbai ir kultūrai. Pasirodo, neatsižvelgiant į pažiūras, juos vienijo bendra „deržavos" – Rusijos imperijos – idėja. Tarp stribų pasitaikydavo ir vienas kitas doras žmogus, nes stojantieji į stribus išvengdavo mobilizacijos į kariuomenę ir nepatekdavo į frontą. Jiems buvo žadama, kad „tereikės miesteliuose palaikyti tvarką". Kai paaiškėdavo, kokias kruvinas ir žiaurias pareigas jie turės vykdyti, būdavo jau per vėlu. Nusišovusių ar susisprogdinusių partizanų kūnus iš bunkerių stribai traukdavo ant kaklų užnėrę diržus. Sukrovę kūnus į vežimus ir atvežę į miestelių aikštes su žiaurumu ir patyčiomis išmesdavo juos šalia „stribynų" (stribų būstinių). Kartais stribai vežimuose net sėdėdavo ant nužudytųjų kūnų, kuriuos aikštėje išversdavo paprasčiausiai pargriaudami ant šono vežimus. Žuvusiuosius nurengdavo (kartais kūnai likdavo nuogi, tik pridengti šiaudų glėbeliu), tyčiodavosi prasegdami ar numaudami kelnes, tarp lūpų įkišdami papirosus, „pažabodami" *rožančiais*, kartais sustingusius kūnus pastatydavo stačius, paremdami basliais. Dažnai pasigėrusių stribų kompanija spardydavo ir šlapindavosi ant žuvusiųjų kūnų. Toks „juodas" buvo jų kasdienis darbas, kuriuo neužsiimdavo net rusų kareiviai. Stribai pro langus slapta stebėdavo prie žuvusiųjų sustojusius žmones, o pamatę besišluostantį ašaras arba per ilgai stovintį, tempdavosi tardyti. Nužudytų partizanų drabužiais nesidrovėdavo apsirengti nei jie patys, nei jų šeimų nariai, todėl prieš nusišaudami partizanai stengdavosi supjaustyti savo batus ir drabužius, kad jie nepatektų stribams. Žmonėms įbauginti žuvusiųjų kūnai aikštėje kartais pragulėdavo net keletą savaičių, vėliau juos slapta užkasdavo arba sumesdavo į duobes, senus šulinius, truputį užberdami žemėmis. Jei kūnas netilpdavo, paprasčiausiai nukirsdavo kojas. Kartais partizanų „kapinėmis" tapdavo durpynai ir pelkės. Būdavo, kad suimtą žmogų pririšdavo

prie vežimo ienos, ir šis visą kelią turėdavo bėgti, pusgirčiams stribams rusiškai keikiantis, kvatojant ir raginant arklį. Valdžia už nušautus partizanus stribams išmokėdavo paskatinimo premijas (todėl galima suprasti norą šaudyti beginklius žmones). Atsirasdavo ir tokių, kurie savo „taiklią" ranką demonstruodavo, šaudydami į medinius pakelės kryžius, stengdamiesi pataikyti į „Kristaus kančią". Buvo ir tokių atsitikimų, kad stribai už pabėgimą iš mūšio lauko gaudavo į kailį nuo NKVD kareivių (pvz., Šiluvos stribai po Virtukų kautynių). Išeiti iš stribų buvo labai sunku, reikėjo rasti ypač svarių priežasčių, kitaip tapdavo NKVD įtariamuoju. Vagiliavimas buvo sudedamoji tarnybos dalis, sakoma, jog stribai kratas daro „spintose ir stalčiuose". Kriminalinio elgesio bruožai ir sadizmas buvo jų išskirtiniai ypatumai, kuriais jie stengdavosi pranokti ir NKVD kareivius. Iš nėjusiųjų į Raudonąją armiją šeimų ir išbuožintų ūkininkų būdavo konfiskuojamas turtas. Konfiskacijas irgi vykdydavo stribai, dažnai kartu su savo žmonomis, kurios tiesiog „iššluodavo" namus, nepalikdamos net šaukšto. Buvo uždrausta turėti radijo aparatus (kad žmonės neturėtų jokios informacijos iš laisvojo Vakarų pasaulio), atradus jie būdavo konfiskuojami. Buvo vykdoma įkyri, melaginga ir veidmainiška propaganda (informacinis karas) – šlovinami ir giriami sovietinės sistemos privalumai, sovietinė demokratija, laisvės, lygybės, žodžio, tikėjimo ir įsitikinimų laisvė (kurių realybėje išvis nebuvo, o 1946 m. rinkimuose į TSRS aukščiausiąją tarybą 300 tūkst. Lietuvos gyventojų, kaip „liaudies priešams", balsavimo teisė buvo atimta). Bet kokie tauriausi tautos laisvės siekiai buvo prilyginami fašizmui ar mažiausiai nacionalizmui. Savąjį rusiškąjį šovinizmą, kuris laisvai reiškėsi, vadino tarybiniu patriotizmu ir internacionalizmu. Prasidėjo lietuviškų knygų naikinimas. Radę pas gyventojus Juozo Tumo-Vaižganto, Motiejaus Valančiaus, Antano Baranausko knygų, o ypač tokių kaip Jono Mačiulio-Maironio „Pavasario balsai" ar A. Šapokos „Lietuvos istorija", stribai jas su pasimėgavimu plėšydavo ir degindavo. Šios ir kitos knygos rasdavo prieglobstį tik partizanų miško stovyklose ir bunkeriuose, kur būdavo skaitomos ir vertinamos[6]. Buvo griaunami ir Nepriklausomybės metais pastatyti paminklai, skulptūros, uždrausti Lietuvos himnas, herbas, panaikintos visos nacionalinės ir religinės šventės. Stribai, pažindami vietoves ir gyventojus, būdavo nuolatiniai NKVD palydovai. Užėję

pas gyventojus, net ir neprašomi puldavo raportuoti NKVD karininkui apie šio žmogaus pažiūras, patikimumą valdžiai, jo sąsajas su partizanais.

Lietuvoje buvo atvejų (apie 200), kai žmogus mesdavo „stribystę" ir pereidavo pas partizanus, nors ir žinodamas, kad jo laukia tragiškas likimas. Tarp stribų partizanai irgi turėdavo savo žmonių, teikusių informaciją. Miesteliuose buvo įkurti NKVD ir NKGB poskyriai su kareivių įgulomis ir stribų būriais (įgulų išdėstymas buvo labai tankus, apie 10–17 km atstumu nuo bet kurio vietovės taško – tai įgalino vykstant mūšiui skubiai sutelkti papildomas pajėgas). Operatyvinėje veikloje buvo aktyviai remiamasi NKVD ir NKGB agentūra – tam naudojami senieji agentai (užverbuoti tarpukariu ir 1940–1941 m. okupaciniu laikotarpiu) ir naujieji agentai bei informatoriai (užverbuoti iš gyventojų, naudojant kompromituojančią medžiagą, bauginimus, šantažą, taip pat sumokant pinigų). Dalis agentų tarnavo savanoriškai dėl karjeros, kiti naiviai tikėjo skleidžiamais melagingais idealais, o dar kiti turėjo psichologinę priklausomybę tarnauti stipresniam ir žiauresniam, jausdami patologišką moralinį pasitenkinimą. Dalis agentų į šnipinėjimą įtraukdavo ir kitus šeimos narius, o kartais, kaip nesukeliančius įtarimo, net savo vaikus[7].

Apskričių NKVD skyriuose iš vietinių stribų buvo sukurti pirmieji melagingi (apsimetę Lietuvos partizanais) būriai, kurie ieškodavo ryšių su partizanais, o susitikimo metu žudė arba suiminėjo partizanus ir jų ryšininkus, rėmėjus[8]. Valsčiuose vėl pradėjo formuoti vykdomuosius komitetus, jų pirmininkais skirdami beraščius, tačiau rusų okupacinei valdžiai ištikimus žmones. Buvo sukurtas ir vadinamasis „tarybinis aktyvas" iš apginkluotų tarybinių ir partinių darbuotojų. Jie būdavo aktyvūs informatoriai, skundikai, gyventojų trėmimų sąrašų sudarytojai ir vykdytojai bei tremiamųjų turto pasisavintojai. Tačiau ir to nepakako – iš Rusijos papildomai buvo siunčiami „specialistai" užimti vadovaujančių partinių ir sovietinės valdžios postų. Prasidėjo Lietuvos rusifikacija, įstaigose įsivyravo rusų kalba (atvykusieji, aišku, net nesiruošė mokytis lietuvių kalbos)[9]. Lietuviams priešinantis ir boikotuojant mobilizaciją į rusų kariuomenę, nevykdant prievolių, NKVD ir Pasienio kariuomenės daliniai pradėjo žiaurias karines-baudžiamąsias akcijas prieš gyventojus ir partizanus. Jų metu buvo žudomi ne tik beginkliai besislapstantys nuo mobilizacijos vyrai, bet ir jų šeimų nariai, deginami namai, kar-

tais ir su juose esančiais žmonėmis[10], masiškai suiminėjami, tardomi ir žiauriausiais būdais kankinami žmonės. Dalis šaukiamojo amžiaus vyrų, stengdamiesi apsaugoti savo šeimas nuo represijų, buvo priversti atvykti į šaukimo punktus, iš kurių jau kaip kaliniai, kolonomis, lydimi ginkluotų NKVD kareivių, buvo varomi į geležinkelio stotis. Jie pakliūdavo į Baltarusijoje, Rusijoje, Ukrainoje suformuotus mokomuosius pulkus, kur išeidavo sutrumpintą karinį mokymą. Dalis jų pakliuvo į Smolensko srityje, prie Jarcevo, suformuotą 50-ąją lietuviškąją rezervinę šaulių diviziją. Joje nuo bado ir infekcinių ligų (utėlėti buvo visi kareiviai) buvo didelis miršTamumas, kiekvieną dieną buvo laidojami mirę kareiviai. Neatlaikydami nežmoniškų gyvenimo sąlygų, badavimo, moralinio ir psichologinio teroro, kvailo muštro, tyčiojimosi, Ypatingojo skyriaus („Smerš“) siautėjimo ir savivalės, dalis kareivių bandydavo pabėgti, daug jų buvo sušaudyta karo tribunolo nuosprendžiu ar pateko į drausmės batalionus („štrafbatus“). Diviziją perkėlus į Lietuvą, prasidėjo masinis kareivių dezertyravimas, todėl divizijos pulkai buvo perkelti į Maskvos karinę apygardą. Po karinių mokymų jie pakliūdavo į fronto „mėsmalę“. Dalis jų pateko į 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją, daug jų paguldė savo galvas Kuršo pelkėse.

Lietuvoje greitai išplito savotiškas folkloras – šimtai apie partizanus sukurtų liaudies dainų. Jose buvo apdainuojamas partizanų didvyriškumas, jų pasiaukojimas Tėvynei, su dideliu skausmu apraudama jų žūtis, sielvartaujama, kad miestelių aikštėse iš jų kūnų tyčiojamasi ir jų kapo vietos niekas neatras. Dainos plito iš lūpų į lūpas, buvo persirašinėjamos į sąsiuvinius, dainuojamos jaunimo vakaronėse. Jos vienijo ir ramino žmones, kasdien patiriančius smurto, „kolchozų“ bei masinių trėmimų į Sibirą baimę. Buvo tvirtai tikima, kad pasibaigus karui Lietuva taps laisva, o gyvenimas vėl tekės sena vaga.

---

[1] Lietuvoje raudonarmiečių, kurie, be savo tiesioginių pareigų vykdymo, vertėsi vietinių gyventojų plėšimais, elgesys kėlė pagrįstą respublikos vadovų A. Sniečkaus ir M. Gedvilo pasipiktinimą. Jie kreipėsi su pretenzijomis į 3-iojo Baltarusijos fronto karinę vadovybę (Zubkova, 2010, p. 341).

[2] Antipartizaninei kovai Lietuvoje nuo 1944 m. buvo dislokuota gen. P. Vetrovo NKVD divizija (kurios asmeninė sudėtis vėliau buvo padidinta iki 12 pulkų), taip pat atskirais laikotarpiais Lietuvoje veikė 57-oji ir 63-ioji

NKVD divizijos, atskiri šaulių pulkai, Pasienio kariuomenės pulkai, jiems į pagalbą galėdavo ateiti 10 Lietuvoje dislokuotų reguliariosios kariuomenės divizijų (su aviacija, artilerija, tanketėmis), laikinai buvo atkeliamos į Lietuvą NKVD divizijos iš Latvijos ir Baltarusijos (5-oji, 6-oji, 7-oji ir 10-oji šaulių divizijos), dirbo daugybė NKVD ir NKGB operatyvinių darbuotojų ir jų užverbuotų agentų, iš kitų respublikų buvo laikinai komandiruojami į Lietuvą NKVD ir NKGB karininkai bei kursantai, taip pat pagalbinį vaidmenį atliekantys milicija, stribai ir ginkluotas „tarybinis ir partinis aktyvas". Prieš partizanus įvairiu metu veikė nuo 50 tūkst. iki 150 tūkst. priešininkų (Starkauskas, 1998, p. 386–388; Anušauskas, NKVD kariuomenės dokumentai...).

3 Karinė kontržvalgyba „Smerš" (dviejų žodžių – *mirtis šnipams* – trumpinys).

4 1945 m. pavasarį Lietuvos partizanų gretose kovojo apie 30 tūkst. aktyvių partizanų. Iš viso aktyvių partizanų gretose 1944–1953 m. kovėsi apie 50 tūkst. partizanų (*Lietuvos kovų ir kančių istorija. Laisvės kovos 1944–1953 metais...*, 1996, p. 14).

5 „Ne sovietiniai valdininkai ir partiniai viršininkai, o partizanai buvo faktinė valdžia 1945 m. vasarą daugelyje apskričių. Partizanų grėsmės akivaizdoje sovietų valdžia vietose iškėlė baltas vėliavas <...>. Vienintelis dalykas, į kurį vietiniai viršininkai žiūrėjo kaip į paskutinę viltį ir išsigelbėjimą, – reguliarioji kariuomenė. <...>. Naikintojų batalionai (stribai) jau nebebuvo vertinami kaip išsigelbėjimo ar bent laikinos apsaugos priemonė." (Zubkova, 2010, p. 276–277).

6 Pokario metais buvo sunaikinta daugiau nei 600 tūkst. lietuviškų knygų. Tai buvo didelis smūgis Lietuvos kultūrai (Anušauskas, 2013, p. 279; Tininis, 2009, p. 47–48).

7 Iki 1951 m. Lietuvoje buvo užverbuota 27,7 tūkst. NKVD agentų (dalį šių „čekistų be antpečių" partizanai sunaikino, tačiau kai kurių istorikų paviršutiniškuose KGB archyvų tyrinėjimuose jie priskiriami „nekaltų civilių gyventojų aukų" kategorijai). Kiekvienas NKVD prieš partizanus vykdytos čekistinės-karinės operacijos raportas vadovybei prasidėdavo žodžiais: „Remiantis agentūriniais-operatyviniais duomenimis", t. y. remiantis šnipų pranešimais. Partizanai stengdavosi tokius šnipus nustatyti ir bausdavo juos mirties bausme. Į partizanų būrius buvo stengiamasi infiltruoti „vidinius" agentus. Jų tikslas buvo ardyti partizaninę drausmę ir moralę, skleisti paniką ir gandus, sukeliančius tarpusavio nepasitikėjimą, kivirčus, kaltinimus išdavystėmis (naudojant ir MGB sukurptą „kompromituojančią medžiagą"), skatinti girtuokliavimą, šiurkštų ir žiaurų elgesį su gyventojais, plėšikavimą, provokuoti niekuo nepagrįstas baudžiamąsias akcijas prieš gyventojus, kaltinant juos išdavystėmis ir baudžiant mirties bausmėmis („pridengiant" tikruosius išdavikus ir siekiant sukelti žmonių nepasitikėjimą partizanais), išdavinėti ryšininkus ir rėmėjus. Taip pat buvo stengiamasi sunaikinti par-

tizanus, įvedant juos į pasalas ar nurodant jų stovyklavimo vietą. Glaustai tariant, atsisakant stambių ir neefektyvių karinių operacijų MVD-MGB veikla nuo 1947 m. partizaninio judėjimo atžvilgiu vyko dviem kryptimis: partizaninio judėjimo ardymas iš vidaus su „vidinių agentų" pagalba ir jo socialinės atramos kaime naikinimas, ryšių tarp „miško" ir „vienkiemio" nutraukimas (Starkauskas, 1998, p. 89; Zubkova, 2010, p. 302).

[8] Pirmieji melagingi (apsimetę Lietuvos partizanais) būriai buvo sukurti iš vietinių stribų apskričių NKVD skyriuose. 1945 m. vasarą jų veikla buvo laikinai sustabdyta, nes į Lietuvą NKGB IV valdybos buvo permesti Ypatingosios paskirties atskirosios motošaulių brigados (OMSBON) specialiosios paskirties būrių keturi padaliniai po 100–120 profesionalių diversantų (vienam jų vadovavo žymus sovietinis diversantas, Tarybų Sąjungos didvyris, surusėjęs lietuvis Stanislav Vaupšasov (Stasys Vaupšas). Šie padaliniai, vaidindami iš Kuršo katilo besitraukiančius vokiečius ir vlasovininkus, veikė pagal toje vietovėje turimą agentūrinę-operatyvinę informaciją, stengdamiesi susisiekti su partizanais, o susitikimo metu juos sunaikinti arba suimti. Partizanų vadai greitai suprato jų klastą ir perspėjo apie pavojų. Tačiau kai kurie partizanai pateko į jų rankas ir tardant buvo žiauriai nukankinti. Specialiosios paskirties padalinių kruvinas kelias nusitęsė net iki Suvalkijos, tačiau jiems iškeltų uždavinių įvykdyti nepavyko (Линдер и др., 2008, с. 748–749). Nuo 1946 m. partizanais persirengusių agentų-smogikų grupės Lietuvoje pradėtos kurti centralizuotai, jos priklausė MGB 2-N valdybai (plačiau apie jų veiklą žr. 1 priede).

[9] Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto aparate dirbo tik 29 proc. lietuvių, o 1945 m. sausio 1 d. duomenimis, Lietuvos kompartijos sudėtyje buvo tik 32 proc. lietuvių. Per kitus dvejus metus lietuvių komunistų skaičius santykinai sumažėjo iki 18 proc., o rusų padidėjo iki 59 proc., kitų tautybių – iki 23 proc. LKP narių skaičius per šiuos dvejus metus išaugo 4,6 karto naujai atvykusiųjų sąskaita (migracija iš kitų respublikų ir demobilizuotųjų iš armijos antplūdis) ir sudarė 16 202 narius. Lietuvių komunistų skaičius išaugo nuo 1 127 iki 2 984 narių (1945 01 01 – 1947 01 01 laikotarpiu) (Zubkova, 2010, p. 178–179).

[10] Sovietų okupantų vykdyto genocido ir teroro aukomis tapo ne mažiau kaip 456 tūkst. žmonių (t. y. kas antras vyras, kas aštunta moteris, kas penkioliktas vaikas). Net 332 tūkst. žmonių buvo įkalinti, pateko į konclagerius ar į Sibiro tremtį. Dar 26,5 tūkst. žmonių buvo nužudyta Lietuvoje (taip pat ir mažiau nei 10 tūkst. sovietinių kolaborantų). Bendri gyventojų nuostoliai (įskaitant repatriantus ir pasitraukusiuosius į Vakarus) sudaro 1,058 mln. žmonių (Anušauskas, 2013, p. 280). Lietuvos gyventojų skaičius sumažėjo nuo 3,1 mln. (1939 m.) iki 2,7 mln. (1959 m.) (*Naujas požiūris į Lietuvos istoriją...*, 1989, p. 208).

Ryšių punktas prie Babrungo. Milvertai

Vienas mūsų ryšių punktas buvo netoli Plungės esančiame Kaušėnų kaime, nuošalioje, iš visų pusių miško apsuptoje, ant Babrungo upelio kranto stovinčioje Milvertų sodyboje. Mums talkino visi Milvertai: broliai Stasys ir Jonas bei seserys – Onutė ir Zenaida. Bet kuriuo paros metu būdavome sutinkami kaip laukti svečiai, visada pavalgydinti, o prireikus galėdavome ir pailsėti, išsidžiovinti drabužius bei apavą. Jie suteikdavo mums naujausių Plungės ir jos apylinkių žinių apie kariuomenės ir stribų judėjimą, ruošiamas akcijas, „siautimus", skleidžiamus gandus, apie įkalintus žmones, žmonių nuotaikas ir jų reakciją į įvairius įvykius. Tai buvo labai patriotiška ir atsidavusi Lietuvai šeima. Vėliau Babrungo vingyje, netoli sodybos, mes su broliais Milvertais išsikasėm didelį, dviejų „kambarių" bunkerį su atsarginiu tuneliniu išėjimu. Kasėme „gryname" molyje, žemes supylėme į upelį – tai buvo labai patogu, nes paslėpti kasamo bunkerio žemes visada būdavo didelė problema. Bunkeryje buvo poilsiui skirti gultai, stalas, maisto atsargos, atsarginiai ginklai ir šaudmenys. Su Šarūnu Jazdausku-Šariu buvome atnešę ir dalį štabo daiktų: radiją, spausdinimo mašinėlę. Vėliau, prasidėjus suėmimams, Jonas Milvertas juos išnešė ir užkasė į žemę netoli bunkerio. Tuo metu buvo labai madinga turėti atminimo sąsiuvinius, į kuriuos draugai įrašydavo savo palinkėjimus ir mintis. Onutės paprašytas, parašiau jai eiliuotus linkėjimus. Jaunesnioji sesuo, Zenaida, irgi paprašė parašyti linkėjimus su piešiniu. Pradėjau piešti Leniną, prisivogusį, su maišu bėgantį iš Lietuvos. Bepiešiant Henrikas šūktelėjo, kad jau laikas iškeliauti. Po nebaigtu piešiniu parašiau: „Pabaigsiu, kai pasibaigs karas. Stepas". Ir kokie likimų vingiai! Praėjus 50 metų, jau laisvoje Lietuvoje, apsilankiau pas Milvertus. Zenaida man sako: „Turiu siurprizą" ir atnešė tiek metų saugotą atminimų sąsiuvinį. Atvertusi lapą su nebaigtu piešiniu, tarė: „O dabar, Stepai, pabaik, ką prižadėjai." Apsikabinę juokėmės iki ašarų.

Kelionė per Plungės miestelį

Žygiai į Kunigaikštynės miškus buvo dažni. Vienąsyk nuo Platelių pusės priėjome Plungės miestelį ir sustojome pasitarti. Aplenkiant miestelį laukais iki Rietavo kelio susidarytų kokių 12 km atstumas. Man, sportininkui, nužygiuoti tokį kelią buvo vieni niekai, o Henrikas, galbūt dėl silpnesnės širdies, pavargdavo. Jis pasiūlė eiti per Plungę. Sutikau. Juk buvome ištikimiausi draugai, tikri nuotykių ieškotojai, ką vienas pasiūlydavo, kitas iškart pritardavo. Per centrą eiti nereikėjo, bet dalį miestelio pereiti teko. Buvo pavakarys, kai kurių namų languose jau degė šviesa. Buvome, kaip visada, apsirengę civiliai, be jokių kariškų skiriamųjų ženklų, bet persijuosę karininkų diržais su perpetėmis, ant diržų – pistoletai, granatos, ant kaklų pasikabinę žiūronus. Aš ginkluotas savo ištikimu rusišku automatu PPŠ, Henrikas – vokišku automatu MP-40 („mašinpistole"). Užvedėme ginklus, vamzdžiai atsukti į priekį, pirštai ant gaidukų ir – pirmyn. Gatvėse mus pamatę praeiviai sustodavo ir nustebę žiūrėdavo. Sutikome ir milicininkų, ir rusų karininkų, kurie iš nuostabos išpūsdavo akis, o veidai net ištįsdavo. Tačiau matant atsuktus automatų vamzdžius nė vienam jų nekilo noras mus sustabdyti ar pareikalauti dokumentų – juk niekas nenorėjo mirti. Prasilenkę jie sustodavo ir atsigręžę ilgai žiūrėdavo mums pavymui. Laimingai išėjome iš miestelio ir pasukome Rietavo kryptimi. Po kelių dienų, grįždami atgal, užsukome į Kaušėnų kaime, Milvertų sodyboje, esantį ryšių punktą. Mus pasitiko Stasys Milvertas. Pirmasis jo klausimas buvo, ar ne mes užvakar ginkluoti ėjome per Plungės miestelį. Patvirtinom. Jis papasakojo, kad visas miestas kalba, jog per miestelį ėjo partizanų žvalgai, matyt, ruošiasi pulti Plungę. Plungėje didelis NKVD kariuomenės, milicijos, stribų sujudimas. Nusijuokėme – vadinasi, ne veltui rizikavome, okupantams ir jų pakalikams nors šiek tiek „strioko" įvarėme.

Paimame į nelaisvę rusų marodierius

Eilinį kartą su Henriku (jį kartais sutrumpintai vadindavome Petkiuku) žygiavome į Kunigaikštynės miškus, į kpt. Kazio Juozaičio-Meteoro būrį. Šįkart – tartis dėl štabo perkėlimo į saugesnę vietą. Sutemus dar užsukome į ryšių punktą, kuris buvo vienkiemyje, netoli miško, kelių sankirtoje. Mūsų ryšininkė Marytė papasakojo, kad padėtis apylinkėse įtempta, jau savaitė miškai „apstoti" rusų kariuomenės, vyksta „siautimas", „krečiami" vienkiemiai, ieškoma partizanų. Užsiminė, kad pas ūkininkus važinėja kariškas sunkvežimis ir plėšikauja – prievarta atiminėja maisto produktus. Nutarėme į mišką kol kas neiti, kad netyčia „neužliptume ant vamzdžių", bet verčiau, kol dar neišaušo, pasiieškoti saugios vietos „dienavoti" kur nors netoliese. Ryšininkė palinkėjo mums „laimingų partizaniškų takelių", ir mes išskubėjome ieškoti sau slėptuvės. Saugią vietą radome netoliese, tankiuose pavieškelės krūmuose, iš kur gerai buvo matyti ir kariuomenės judėjimas. Antroje dienos pusėje pastebėjome karišką sunkvežimį, iki pusės prikrautą dėžių, kuris pravažiavo pro mus ir pasuko kalneliu į sodybą, stovinčią kokie 200 m nuo kelio. Sunkvežimio kėbule sėdėjo karininkas, o kabinoje buvo tik vairuotojas. Mums su Henriku iškart toptelėjo į galvą mintis, kad tai tas pats sunkvežimis, apie kurį pasakojo ryšininkė. Žinojome, kad „siautimų" metu stambesniuose vienkiemiuose įsikuria štabai kariuomenei vadovauti, į kuriuos nutiesiamos ir visos ryšių linijos. Štabo karininkai tokių operacijų metu nesnausdavo – stengdavosi iš gyventojų prisigrobti kuo daugiau maisto atsargų, o kartu ir pagirtuokliauti su „gera užkanda". Nežinau, kuris pirmas ištarė „imam", kuris pritarė, – mes iššokome iš krūmų ir bėgte pasileidome lauku į sodybą. Vieškeliu važiavo kariškos mašinos, žygiavo kareivių būreliai, tačiau niekas į mus nekreipė dėmesio. Buvome civiliai apsirengę, kaip visada gerai apsiginklavę. Bėgome taip, kad pro namų langus rusai mūsų nepamatytų – slėpdamiesi už ūkinių trobesių. Įbėgę į kiemą, šmurkštelėjome pro sunkvežimį. Bėgdamas pirmas, iš visų jėgų atplėšiau išorines namo

duris, įbėgau į koridorių. Puoliau prie tolimesnių durų, staiga jas atidariau, matau – kambarys tuščias. Tuo pat metu išgirdau, kaip arčiau esančiame kambaryje Henrikas sukomandavo: „Rankas aukštyn!“ Atskubėjęs matau kareivį ir karininką (majorą), stovinčius iškeltomis rankomis. Kareivio automatas buvo padėtas ant stalo, jį paėmęs užsimečiau diržu ant peties, o iš karininko kaburo ištraukiau pistoletą TT. Sutrikę ir išsigandę, išbalusiais veidais šeimininkai sėdėjo ant suolo. Juos nuraminome: „Sakykit, kad nieko nematėte ir negirdėjote“, o rusams mostelėjome ranka: „Eime.“ Sunkvežimio kėbule tvarkingai dėžėse buvo sukrauti ne tik lašiniai, kumpiai, dešros, sūriai, „samagono“ buteliai, surištomis kojomis antys, žąsys, vištos, bet net iki bekono nepriaugęs paršas (pusbekonis). Mums kilo mintis sunkvežimį su maistu pristatyti į mišką partizanams. Bet nė vienas nemokėjome kalbėti rusiškai. Henrikas su vairuotoju įlipo į kabiną rodyti kelio, o aš su karininku sušokome į kėbulą. Atsisėdau priešais jį, parodžiau pirštu į automatą, paskui pirštą prispaudžiau prie sučiauptų lūpų, duodamas suprasti, kad tylėtų. Rusas, aišku, mano ženklus gerai suprato. Išvažiavome į kelią, prasilenkėme su važiuojančiomis mašinomis, keliu einančiais kareiviais. Niekas nekreipė dėmesio, manė, kad savi, mat stribai labai dažnai dėvėdavo civilius ar pusiau karišKus drabužius. Pagalvojau, ar rusai nesustabdys, ar ko nors nepaklaus mums įvažiuojant į mišką, ką mes jiems atsakytume? Tada mirtis neišvengiama, „kalbės“ tiktai automatai. Tačiau be jokių trukdymų įsukome į miško keliuką stovyklos link. Įvažiavus giliau į mišką, Henrikas parodė vairuotojui ženklą sustoti. Išlipęs iš mašinos jis kelis kartus sušvilpė sutartą signalą. Neramiai laukėme, ar nepagalvos partizanai, kad tai provokacija? Ar nesuvarpys mūsų kulkosvaidžiais? Išlaukus apie pusvalandį, pasirodė pats būrio vadas kpt. K. Juozaitis, lydimas penkių partizanų. Visi nudžiugę pasisveikinome, apsikabinome, pasibučiavome. Maisto atsargas būrys jau buvo bebaigiąs, nes rusų „siautimo“ metu jau savaitę nebebuvo galima išeiti iš miško „pasimaistauti“. Rusai buvo pasiųsti virėjui į pagalbą: buvo gražu žiūrėti, kaip jie, nusimetę „gimnastiorkas“, plėšė žąsims ir vištoms plunksnas, skuto bulves. Mes išėjome atgal į štabą kitos dienos vakarą. Praslinkę krūmais pro apsupimo žiedą, pasukome Plungės link. Kaip vėliau teko girdėti, išsikeldami iš stovyklos partizanai rusų kareivius, pavedėję užrištomis akimis, pamiškėje paleido.

Nuorašas

LIETUVOS GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR REZISTENCIJOS
TYRIMO CENTRAS

PAŽYMA
1998 05 19 Nr. 51-12-945

Vilnius

Sutinkamai su 1997 m. sausio 23d. Lietuvos Respublikos pasipriešinimo 1940-1990 metų okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatymu Nr.VIII-97 Vietinės rinktinės karys **Steponas Grybauskas** yra pripažintas ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviu ir jam išduotas kario savanorio pažymėjimas Nr. **389**.

Pažyma išduota pensijos ir valstybės paramos skyrimo reikalu.

PAGRINDAS. LGGRT centro generalinės direktorės **1998 05 11** įsakymas Nr.**58**.

Generalinė direktorė LIETUVOS RESPUBLIKA LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS VILNIUS Dalia Kuodytė

2001 m. gruodžio mėn. 5 d.
Aš, Klaipėdos m. 5-ojo notarų biuro notarė Raimonda Kundrotienė, tvirtinu, kad šis nuorašas atitinka pateiktą dokumentą.

Registras T5-5634
Atlyginimas 30 Lt.
Notarė

Klaipėdos miesto 5-ojo notaro Raimonda Kundrotienė

9142878

Kovo pabaiga. Laukiame krovinio iš Vokietijos

Kovo pabaigoje Algirdas Šertvytis-Stumbras galų gale per radijo siųstuvą po mėnesį trukusio abipusio derinimo susitarė su vokiečiais dėl krovinio. Žvalgybos mokykla, traukiantis frontui, kėlėsi į kitą vietą ir buvo užsiėmusi savo reikalais. Sutartoje miško aikštelėje, buvusiame kirtime, sukrovėme keturis laužus, kurie sudarė taisyklingą keturkampį. Aplink aikštelę plačiai išsidėstė keli partizanų būriai, buvo išstatyti kulkosvaidžiai, užtikrinant jos apsaugą. Kroviniams gabenti turėjome atsivedę kelis arklius. Lėktuvas turėjo atskristi lygiai vidurnaktį, o laužus privalėjome uždegti šiek tiek anksčiau. Buvome įsitempę, laukdami svarstėme: atskris ar neatskris. Pamatę danguje atsirandančius mažus baltus debesėlius, supratome, kad lėktuvas jau skrenda per fronto liniją – šaudant zenitiniams pabūklams taip atrodo ore sproginėjantys sviediniai. Tuoj išgirdome ir lygų lėktuvo ūžimą – jis pasirodė nuo Platelių ežero, kuris lakūnams, matyt, buvo geras orientyras, pusės. Laužai jau kūrenosi. Apsukęs ratą, lėktuvas išmetė keturis konteinerius ir vieną desantininką. Besileisdamas desantininkas lyg tyčia pataikė ant kelmo ir stipriai išsinarino koją. Tai buvo Jonas Zakaras-Pajaujis, dirbęs Vilniuje LLA pogrindinėje spaustuvėje, senas A. Šertvyčio-Stumbro bendražygis. Jis negalėjo paeiti, tad buvo užsodintas ant arklio ir nugabentas į slėptuvę. Jo specialybė buvo dokumentų padirbinėjimas, todėl su savimi turėjo ir specialią dėžę su visu tam reikalui skirtu arsenalu. Du konteineriai, neatlaikę svorio skleidžiantis parašiutams, atitrūko ir nukrito ant žemės. Paaiškėjo, kad tai buvo ginklai, nauji vokiški automatai MP-44 („šturmgeverai"), kurie naudoti jau nebetiko, nes nuo smūgio deformavosi. Juos teko paslėpti. Kituose konteineriuose radome rusiškų karinių uniformų, drabužių, pinigų, vaistų, šovinių. Pasitraukdami laužavietes užmaskavome ir sėkmingai su kroviniais grįžome į savo slėptuves. Tai buvo antras ir paskutinis krovinys iš Vokietijos – kitą dieną sugedo paskutinis (iš trijų turėtų) radijo siųstuvas, ir ryšys su vokiečiais nutrūko visiems laikams.

Štabe pradedama dokumentų „gamyba". Tampu Sekretoriumi

Kaip minėjau, su antrąja krovinio siunta gavome ir specialią dėžę dokumentams padirbinėti. Padirbti dokumentai mums buvo gyvybiškai reikalingi. Nors atvykęs šio darbo išmokytas specialistas susižeidė ir gydėsi, negalėjome ilgiau laukti ir ryžomės išnagrinėti dėžės turinį. Atidarę radome daugybę tuščių įvairių pažymėjimų blankų, karinių bilietų, vadinamųjų „baltų" karinių bilietų, atleidžiančių nuo karinės tarnybos, pasų. Kartu buvo ir užpildytų dokumentų pavyzdžių. Taip pat buvo sudėti pavienių ir atskiromis guminėmis juostelėmis smulkių raidžių rinkiniai, guminės herbinės antspaudų dalys, specialūs klijai, pincetai, didinamieji stiklai. Antspaudus reikėjo preciziškai pasigaminti, tiksliai, per didinamąjį stiklą, suklijuojant smulkias raideles ir sudėliojant karinių komisariatų, pasų stalų, milicijos skyrių pavadinimus, pvz., „Telšių karinis komisariatas". Bendražygių akys nukrypo į mane – jie žinojo, kad, be sporto, dailė ir skulptūra buvo mano mėgstamiausi ir įdomiausi dalykai. Viską peržiūrėjęs, supratau, kad šis darbas man nėra per daug sudėtingas. Naudodamasis pincetu ir didinamuoju stiklu, suklijavau antspaudus. Dokumentų pavyzdžiai buvo po ranka. Reikėjo tik gauti parašų pavyzdžius, tai greitu laiku ir buvo padaryta. Išlavinau ranką kopijuodamas, tiksliau – klastodamas parašus. Padariau dokumentus visiems štabo nariams, ryšininkams ir visiems tiems, kam jie tuo metu buvo reikalingi. Pasidariau ir sau. Su mano padirbtais dokumentais nė vienas neįkliuvo. O aš gavau slapyvardį – Sekretorius.

11

ZENAIDA ČESNAUSKIENĖ,
gyv.Plungės raj.Kaušėnų km.
Žemaičių Legiono ryšininkė

P A L I U D I J I M A S

Aš buvau Žemaičių Legiono partizanų ryšininkė.STEPONĄ GRYBAUSKĄ labai gerai pažįstu.Jis buvo Žemaičių Legiono partizanų štabo darbuotojas.Jo slapyvardis buvo "SEKRETORIUS".Jis labai dažnai lankydavosi pas mus.Iš mūsų eidavo į Žemaitijos miškus,kur buvo partizanų būriai.Sakydavo,kad reikia visus būrius prijungti prie štabo, kad būtų viena vadovybė ir niekas nesavivaliautų.Visada pas mus ateidavo labai ginkluotas automatu,pistoletu,granatomis,ant kaklo būdavo žiuronai.

1995 metais jis su keliais draugais partizanais apsilankė pas mus.Ėjome žiūrėti tą bunkerį,prie kurio kasimo 1945 metais ir Steponas Grybauskas prisidėjo.Bet užtvenkus Babrungą upę,vanduo pakilo aukščiau bunkerio ir išplovė jį.Aš jam pateikiau staigmeną.Seniau buvo madoje į užrašų knygutę įrašyti ką nors prisiminimui.Eilinį kartą,kai St.Grybauskas buvo atėjęs pas mus,tai aš paprašiau,kad ką nors įrašytų atminčiai ir dar ką nors nupieštų,nes jis gražiai piešė.Jei išliksime gyvi,bus prisiminimas.Jis pradėjo piešti ir dar tik įpusėjus,reikėjo jam skubiai išeiti.Tai jis ant to nebaigto piešinuko užrašė;"pabaigsiu,kai pasibaigs karas".Aš tą užrašų knygutę turiu ir dabar.Kai jam ir jo draugams parodžiau maždaug po 50 metų, jie buvo labai nustebinti.

Jis buvo labai drąsus,nieko nebijodavo,ir labai mylėjo Lietuvą.Jis sakydavo:"aš nebijau todėl,kad dėl Lietuvos nebijau ir gyvybę atiduoti. Man buvo suteiktas laisvės kovų dalyvio statusas Nr.0005

Žemaičio Legiono ryšininkė Zenaida Česnauskienė

1999-07-21

Aš, Plungės rajono notarų biuro notarė G.Polikauskienė patvirtinu, kad Zenaida Česnauskienė

liudiju
Registras
Atlyginimas
Notaras

Žemaičių legiono štabas. 1945 m. balandis. Legiono vado A. Kubiliaus-Balio areštas

Per Velykas kaimynų Mažrimų klojime stribai ir NKVD kareiviai apsupo septynis besiilsinčius partizanus. Sutemus atbėgo Mažrimų mergaitė pranešti apie įvykusią nelaimę. Štabe buvome keturiese. Čiupę automatus atbėgome į pagalbą ir plačiai išsiskleidę „davėme jiems ugnies". Miško aidas atkartojo ir kelis kartus padidino automatų serijas, todėl stribai, manydami, jog susidūrė su didelėmis partizanų pajėgomis, išsilakstė. Žuvo vienas partizanas ir buvo sužeistas vienas stribas. Skirpsčiuose darėsi labai nesaugu. 1945 m. balandžio 22 d. Vilkų kaime, Stanevičių sodyboje, grįždamas iš konspiracinio susitikimo, buvo suimtas (net neprašant parodyti dokumentų) mūsų vadas A. Kubilius-Balys (jis buvo civiliai apsirengęs, su mano padirbtais dokumentais, su savimi neturėjo jokio ginklo)[1]. Buvo nutarta pulti Alsėdžių miestelį ir jį išvaduoti. Dalis partizanų, persirengę moteriškėmis, turėjo užimti pozicijas už bažnyčios šventoriaus tvoros, priešais stribų būstinę, o kiti pulti kalėjimą. Atvykęs legaliai Alsėdžiuose gyvenantis Jonas Dūda-Štuka pranešė, jog nėra jokių įtikinamų žinių apie A. Kubiliaus buvimą miestelio kalėjime, greičiausiai jis jau išvežtas į Telšius. Aš, būdamas veiksmo žmogus, pasiūliau pulti Telšių kalėjimą (ten prižiūrėtoju dirbo mūsų štabo žvalgas Pranas Giniotis) – svarbiausia netikėtumo veiksnys ir įžūlumas. Š. Jazdauskas tokio sumanymo atsisakė, sakydamas, kad bus daug aukų. Saugumo sumetimais, pasiėmę didžiąją dalį daiktų, persikėlėme į didelį atsarginį bunkerį, kuriame tilpome visi 15 partizanų.

[1] Legiono vadas A. Kubilius-Balys, išvykdamas organizaciniais reikalais, saugoti savo daiktus patikėdavo man. Po jo suėmimo pas mane liko jo pistoletas, automatas ir desantininko laikrodis. Su jo automatu dalyvavau kautynėse prie štabo, vėliau Kunigaikštynės miške, o išvykdamas į Klaipėdos kraštą

palikau jį rietaviškiams partizanams. Su savimi pasiėmiau tik jo laikrodį. Laikrodis buvo šveicariškas, atsparus sutrenkimams ir nepralaidus vandeniui, su ant dangtelio išgraviruotu skaičių ir raidžių rinkiniu (asmens žetono duomenys). Klaipėdoje, gyvendamas tame pačiame name su Petro Lapės šeima, žinodamas, kad mane gali suimti, atidaviau jį saugoti Petro seseriai Liūnei. Po daugelio metų grįžęs į Klaipėdą jį atgavau (už tai padovanojau jai patikusį laikroduką). Jau nepriklausomybės metais iš Vokietijos atvažiavęs į svečius A. Šertvytis pabėdavojo, kad Vokietijoje negauna pensijos. Atidaviau jam A. Kubiliaus-Balio laikrodį, nes abu tikėjomės, kad asmens žetoniniai duomenys ant laikrodžio jam padės gauti karo dalyvio statusą ir pensiją. Tačiau vokiečių tai nesudomino. Taip laikrodis ir liko Vokietijoje.

1944 m. balandžio 28-oji: pasala Pocių sodyboje. Štabo Skirpsčiuose pabaiga

Praėjo daugiau nei savaitė po Žemaičių legiono vado A. Kubiliaus-Balio suėmimo. Jo pareigas laikinai pradėjo eiti iki tol jo pavaduotoju buvęs Šarūnas Jazdauskas-Šaris. Palikdami Skirpsčiuose, Pocių sodyboje, esantį štabo bunkerį, išsinešėme didžiąją dalį daiktų: dokumentų, ginklų, amunicijos, maisto produktų. Apylinkėse buvo ramu, jokių įtarimą keliančių ženklų nepastebėjome. Į štabą Pocių sodyboje nutarėme eiti dviem atskiromis grupėmis: pirmąją turėjo vesti gerai apylinkes pažįstanti Onutė Každailienė-Jonis, o antrąją – jos vyras Antanas Každailis-Klevas. Pirmieji turėjo išnešti iš bunkerio ir į kuprines sudėti likusius daiktus, o Onutė, šeimininkų dukra, – paruošti abiem grupėms vakarienę. Antroji grupė turėjo atvykti maždaug pusvalandžiu vėliau, kartu pavakarieniauti, paskui iššygiuoti su daiktais į bunkerius. Mūsų grupę sudarė A. Šertvytis-Stumbras (grupės vyresnysis), Onutė Každailienė-Jonis, Liudas Raudonis-Alksnis, pas mus atklydęs Kuršėnų grupės desantininkas Zenonas Rombergas-Zero ir aš, Stepas Grybauskas-Sekretorius. Mišku žygiavome tyliai, nekalbėdami, partizaniška „žąsele". Netoli pamiškės A. Šertvytis sustabdė grupę pasitarti – tam turbūt turėjo įtakos Žvalgybos mokykloje gautos atsargumo pamokos. Jis pasiūlė į

sodybą eiti ne nuo miško, bet iš priešingos – gyvuliams ganyti naudojamų pievų – pusės. Švietė mėnulis, mėnesienoje pro medžius buvo gerai matyti netoli esančios Pocių sodybos trobesiai. Aplink mirtina tyla, nė gyvos dvasios. Mišku apėjome didelį lanką ir išdžiūvusia pieva aukštyn kalneliu pasukome sodybos link. Tolėliau buvo matyti senų medžių eilė ir juodavo iki pat sodybos besitęsiantis arimas. Baigiantis pievai, sustojome. Mums sukėlė įtarimą, kad nelojo Pocių šuo – jis buvo labai sargus ir turėjo mus pajausti. Eiti į žvalgybą pasisiūlė štabo ryšininkas Liudas Raudonis-Alksnis, kuriam patikdavo rizikingi žygiai. Sugulėme pievoje ir laukėme. Priekyje pasidėjau automatą ir alkūne parėmęs galvą žiūrėjau į nueinantį Alksnį. Staiga pamačiau, kad viduryje arimo Alksnis apsisuko ir iš visų jėgų bėgte pasileido į mūsų pusę. Jam bebėgant, nuo sodybos į mus prapliupo kulkosvaidžių ir automatų ugnis. Aš čiupau savo automatą ir prisitaikęs trumpomis retomis serijomis šaudžiau į blykčiojančius ugnies taškus. Stodamasis A. Šertvytis staiga sušuko, kad jį sužeidė į koją. Sustabdžiau atbėgantį Alksnį ir liepiau jam kartu su Zero nešti sužeistą Šertvytį į mišką. A. Šertvytis apkabino juos per pečius, šie prilaikydami už rankų ir diržo pusiau bėgte pasileido miško link. Liepiau bėgti ir Onutei-Joniui, o pats pasilikau ugnimi pridengti atsitraukimą. Bešaudant į priešo pusę, į galvą nelauktai atėjo populiarios vokiškos dainos žodžiai:

Sugrįšiu, brangi mamyte,
Žirgelis štai lydės mane,
Sugrįšiu, ir mūsų žemė
Vėl bus laisva.

Tai ilga daina, tačiau besikartojantys pirmojo posmelio žodžiai kaip sugadintoje plokštelėje sukosi mano galvoje viso susišaudymo metu.

Bešaudydamas atsigręžiau ir pamačiau, kad šlubčiojantis A. Šertvytis ir jį prilaikantys vyrai jau visai arti miško. Aš miško gerai nepažinojau, ypač naktį, ir suabejojau, ar rasiu bunkerį. Pašokęs nubėgau juoduojančio miško link, kartkartėmis atsigręždamas ir priklaupęs ant kelio paleisdamas trumpą seriją, kad rusams nekiltų noro vytis. Priekyje buvo plačiai patvinęs griovys, tad įsibėgėjęs švystelėjau į kitą pusę (juk bu-

vau šioks toks sportininkas). Peršokęs išgirdau šaukiant Onutę, tolėliau įklimpusią apsemtame griovyje iki pat kaklo ir mosuojančią rankomis, tačiau dešinėje laikančią dar ir savo „valteriuką“. Bešokdama per griovį ji pataikė į pačią gilumą, ir kojos nepajudinamai įklimpo į molį. Čiupau ją už rankos ir ištraukiau iš vandens. Vanduo nuo kulkų lietaus atrodė tartum virtų. Liepiau jai šliaužti miško link, nes atviroje vietovėje šviečiant mėnesienai rusams mes buvome gerai matomi. Paleidau iš automato keletą trumpų serijų ir bėgau toliau. Priekyje pamačiau iš ilgų karčių padarytą tvorą ganomiems gyvuliams saugoti, ji nuo kulkų tiesiog byrėjo į šipulius. Onutė gulėjo prie tvoros dirvone ištiesusi rankas, pistoletas „Walther“ vamzdžiu buvo įbestas į purvą, o purvo fontanėliai kilnojosi nuo kulkų lietaus. Sušukau: „Onute, ar tu gyva?“ Silpnu balsu atsakė: „Gyva.“ O keisčiausia, kad jos ilgi garbanoti plaukai pakilę „siūbavo“ į abi puses. Netikėjau, kad iš baimės, ji tikrai buvo ne iš bailiųjų. Tai kulkų sukeltos oro srovės kedeno plaukus. Liepiau nekeliant galvos toliau šliaužti miško link. Pats priklaupęs atsišaudžiau iš automato, tačiau baigėsi šoviniai. Išsitraukiau savo „patranką“ – vokišką parabelį ir paleidau keletą šūvių į priešo pusę. Onutė toliau šliaužė šlapiu arimu, aš pridengiau atsitraukimą, leisdamas pavienius parabelio šūvius. Pagaliau laimingai pasiekėme mišką. Čia jau lengviau atsidusome. Paėję gilyn į mišką, atsisėdome pailsėti. Onutė visa šlapia, purvina nuo galvos iki kojų, atrodė kaip velniukas, tik akys žybčiojo mėnesienoj. Patys nesupratome, kaip iš tokios tankios ugnies sugebėjome nesužeisti išbėgti.

Besėdėdami išgirdome šaudymą ir granatų sprogimus. Miške šaudymo krypties kylant aidui nustatyti neįmanoma, todėl mums net į galvą neatėjo, kad tai galėtų būti mūsiškiai. Onutė nuvedė mane į netoliese esantį bunkerį. Nusileidę vidun, ant įėjimo angos uždėjome dangtį – dėžę su įsodinta eglute, užsidegėme šviesą. Pamatėme, kad Onutei kulka buvo pataikiusi į sportinio batelio kulną, tačiau pėdos nepažeidė. Man trijose vietose peršovė ant kaklo užrištą tautiškais raštais išsiuvinėtą šalikėlį (dovanotą dešimties stipriausių Lietuvos krepšinio komandų turnyre, vykusiame Kaune). Atrodė tikras stebuklas, šalikėlyje – kulkų peršautos skylės, o kakle nėra nė jokio įbrėžimo, tartum Dievo ranka būtų kulkas nukreipusi į šalį. Onutė nuo šalčio visa drebėjo, tiesiog kaleno dantimis. Tačiau bunkeris – ne gimtieji namai, prie krosnies nepa-

sišildysi. Jį sušildydavom tik savo kūnų ir iškvepiamo oro šiluma. O ir peršlapę drabužiai išdžiūdavo tik ant kūno. Apklojau ją ant gultų rastais paklotais, apsiaučiau kažkieno palikta kariška miline. Praėjus 20 minučių, išgirdome skubius žingsnius, kažkas nukėlė dangtį-dėžę ir leidosi kopėčiomis žemyn. Pasiruošiau savo „parabelį", bet greit jį nuleidau. Tai buvo Onutės vyras A. Každailis-Klevas, ėjęs su antrąja partizanų grupe. Truputį pailsėjęs, susijaudinęs jis papasakojo apie jų grupės susidūrimą su rusais.

Jų grupę sudarė jis, grupės vedlys, Šarūnas Jazdauskas-Šaris (grupės vyresnysis), Juozas Gubista-Šalna[1], Henrikas Petkevičius-Steigvila ir išvakarėse į partizanus priimti karininkai – karo aviacijos kpt. Napoleonas Kauneckas ir policijos kpt. Stepas Darbutas. Grupė girdėjo susišaudymą, tačiau spėjo, kad tai vyksta visiškai kitoje vietoje. Priėję sodybą, jie matė po kiemą vaikštinėjančius žmones, tačiau manydami, kad tai savi, ramiai suėjo į kiemą. Tik likus kokiems keturiems penkiems metrams priekyje einantis A. Každailis-Klevas pamatė, kad kiemas pilnas rusų kareivių. Toks susitikimas buvo netikėtas abiem pusėms, daugiau ateinančių iš miško partizanų rusai, ypač po tokio susišaudymo, visiškai nesitikėjo. Klevas, kaip visada žygyje nešdamasis paruoštą automatą, iškart „patraukė" ilgą seriją į kareivių būrį, paskui šoko už bulvių kapčiaus ir metė į juos paeiliui tris granatas. Rusai sutriko, dalis jų spruko į mišką, dalis užėmė „žiedinę" gynybą ir atsakė ugnimi. Buvo sunkiai sužeistas kpt. N. Kauneckas – jam buvo nutraukta ranka (po mūšio rusai jį pribaigė šūviais). Sužeistą kpt. S. Darbutą paėmė į nelaisvę. J. Gubista-Šalna buvo sužeistas į pilvą, bet pabėgo. A. Každailis-Klevas, H. Petkevičius-Steivila ir Š. Jazdauskas-Šaris nesužeisti spėjo pasitraukti į mišką. Atgavusį sąmonę kpt. S. Darbutą rusai nusivarė į Alsėdžius ir jau pirmą parą tardydami užmušė. Sodybos šeimininką Antaną Pocių nukankino tardydami Vilniaus KGB kalėjime, Ona Pocienė buvo nuteista ir pateko į Sibiro kalėjimus. Pocių ir jų kaimynų Mažrimų sodybas sudegino. Štabo bunkerio rusai nerado – jo buvimas paaiškėjo tik degant namui pradėjus sproginėti amunicijai.

Tokia Žemaičių legiono pirmojo štabo pabaiga. Tačiau sunaikinti štabai „atgydavo" kitose vietose, žuvusiuosius pakeisdavo kiti pareigūnai, keitėsi organizacinės struktūros, pavadinimai, ir 1944 m. pradėta veikla

buvo tęsiama. Paskutinis Žemaitijos štabas buvo sunaikintas tik praėjus devyneriems kovos metams – 1953 m. vasaros pabaigoje.

[1] Juozas Gubista-Šalna, desantininkas, baigęs žvalgybos mokyklą (Frontabverkomandą) ir 1944 m. lapkričio viduryje perėjęs fronto liniją Kretingos apylinkėse (Laisvės kovų archyvas, 18, p. 16).

Plokštinės miške. Virš bunkerio – rusai

Gavome žinių, kad į Plokštinės miškus turi būti atkelti rusų kariuomenės daliniai (kaip vėliau paaiškėjo, iš Latvijos buvo atkeltos dvi rusų divizijos). Rusai tokią taktiką taikė ten, kur buvo daug partizanų, kad paralyžiuotų jų veiklą. Tačiau nesitikėjome, kad tai įvyks taip greitai. Buvome trise gerai užmaskuotame bunkeryje – jis išsiskyrė tuo, kad buvo ne iškastas, o išraustas, jo vidaus sienos sustiprintos iš kartelių padarytais perdengimais ir statramsčiais. Išėjimo angą maskavo dėžėje auganti eglutė, kuri kartu su dėže lengvai buvo iškeliama. Nebuvome pasiėmę nei maisto produktų, nei vandens, nes tikėjomės greitai iškeliauti į Kunigaikštynės miškus. Laukėme ateinant mūsų štabo antros šešių žmonių grupės, su kuria kartu turėjome iššygiuoti. Apie pietus išgirdome susišaudymą, bet didesnio dėmesio neatkreipėme – tuo metu susišaudymai buvo kasdienybė. Netrukus viršuje išgirdome triukšmą: šakelių traškėjimą, žingsnius, šūksnius, medžių kapojimą. Palaukę vakaro, atsargiai pakėlėme aukštyn angos dangtį: į visas puses nuo mūsų bunkerio grupelėmis sėdėjo, kūreno laužus, vaikščiojo rusų kareiviai. Pasirodo, mes atsidūrėme rusų stovykloje. Tariamės, ką daryti. Laukti, kol rusai pakeis stovyklavimo vietą – beviltiška. Juk neturėjome net vandens. Š. Jazdauskas-Šaris buvo apsirengęs NKVD kapitono uniforma (iš vokiečių siuntos). Nutarėme, labiau sutemus, suvaidinti spektaklį, galbūt pirmą ir paskutinį kartą gyvenime – pereiti Šariui per stovyklą kaip NKVD

karininkui su jį lydinčiais civiliai apsirengusiais stribais. Juk tokių „maskaradų" mėgėjas buvo Liudas Raudonis-Alksnis, o jam visada sekdavosi. Taip ir padarėme. Nepastebėti išlindome iš bunkerio, užmaskavome angą ir nužygiavome per stovyklą: Š. Jazdauskas-Šaris – kaip karininkas – pirmas, o mes iš paskos. Nervai buvo įtempti, ginklai paruošti, pirštai ant gaidukų. Bijojome tik vieno, kad niekas neužkalbintų, nes rusiškai mokėjome tik po kelis populiariausius žodžius (gal Šaris šiek tiek daugiau). Tačiau niekas į mus nekreipė dėmesio: kareiviai sėdėjo prie laužų, rūkė, kalbėjosi, praeinantys eiliniai atiduodavo „NKVD karininkui" pagarbą ir pasitraukdavo iš kelio. Palikdami stovyklą išgirdome sargybinį šaukiant: „Kto idiot?" – „Svoi", – atsakė Šaris, tiek ir mes supratome. Išeinančiųjų iš stovyklos slaptažodžio („parolio") neklausiama, į jį turi atsakyti tik įeidamas. Tai mus ir išgelbėjo. Nuėję kelis kilometrus, susėdome ant kelmų pailsėti – nuo nervinės įtampos prakaitas žliaugė per veidą, tekėjo už kaklo, drabužiai buvo šlapi, nors gręžk.

Vėliau paaiškėjo, kad kita mūsiškių grupė irgi buvo apsiausta rusų kariuomenės – šie įsirengė savo stovyklą už kokių 50 metrų nuo jų bunkerio. Grįžti į savo bunkerį grupė jau nebegalėjo. Eidama pas mus, ji pateko į rusų surengtą miško „košimą", kuris buvo toks tankus, kad po susišaudymo teko labai skubiai trauktis nuo persekiotojų į Paburgės pelkes. Ten juos pelkių velėnomis ir žolėmis užmaskavo A. Každailis-Klevas, kuris buvo lengvai sužeistas į galvą. Rusai, prisiartinę prie pelkės, pašaudė, tačiau toliau eiti nedrįso. Henrikas buvo sunkiai sužeistas ir paimtas į nelaisvę. Jis buvo pasidaręs dokumentus Juozo Valiulio pavarde, tikrosios jo pavardės kontržvalgyba „Smerš" taip ir neišsiaiškino. J. Valiulio pavarde buvo tardomas, teisiamas ir kalinamas. Tai padėjo jam išvengti ir sąsajų su štabu, buvo nuteistas kaip eilinis partizanas. Susišaudymo metu atsitraukiant buvo prarasta ir dėžė su pinigais. Nors buvo ją paslėpę, grįžę jau neberado – dėžę užtiko ir pasiėmė rusai.

Mūšis Kunigaikštynės miške. Apie mjr. Joną Semašką

Iš Plokštinės miško trise patraukėme į Kunigaikštynės miškus, į kpt. K. Juozaičio-Meteoro būrį. Reikėjo kurti naują Žemaičių legiono štabą, nes Š. Jazdauskas-Šaris tik laikinai ėjo vado pareigas. Buvo 1945 m. gegužės mėnuo. Pasibaigė karas, kapituliavo Kuršo katilas, kelius užtvindė NKVD sargybinių lydimos vokiečių karo belaisvių kolonos. Kpt. K. Juozaičio būrį sudarė apie 90–100 vyrų. Stovyklą jie buvo įsirengę apie senomis pušimis ir mišriais lapuočiais apaugusią miško aikštelę – tarp medžių buvo pristatyta eglišakiais užmaskuotų rusiškų palapinių. Kai kurios palapinės buvo savadarbės, paprasčiausiai surėstos iš kartelių ir uždengtos stambiomis eglių šakomis. Maskavimas iš oro buvo būtinas, nes dažnai virš miško, vykdydami žvalgybą, žemai praskrisdavo rusų lėktuvai, vadinami „kukurūznikais". Pastebėję partizanų laužus ar nors kokį „gyvybės ženklą", tas vietas apmėtydavo mažomis bombomis. Nuo jų žūdavo ne tik partizanai, bet ir civiliai pamiškių gyventojai, piemenukai (vėliau partizanai aerodromą užpuolė, ir rusų lėktuvų skraidymai baigėsi).

Atsimenu, buvo labai šilta diena, o miške, kur nėra jokio vėjelio, dar ir labai tvanku. Būryje nuotaika buvo pakili, visi tikėjo, kad laisvė ne už kalnų, o rusų kariuomenė, Vakarams pareikalavus, iš Lietuvos pasitrauks. Kaip visada susirinkus į krūvą daug jaunų žmonių, buvo linksma ir niekas nenuobodžiavo: dalis partizanų, nusirengę iki pusės, aikštelės viduryje deginosi saulėje, pasakojo vieni kitiems linksmas istorijas ar anekdotus, pokštavo, nekeldami didesnio triukšmo ir netrikdydami miško ramybės. Kiti tarpusavyje šnekučiuodami valė ginklus, tvarkė avalynę ar drabužius. Apsirengę buvo įvairiausiai, kas ką turėjo: didžioji dalis dėvėjo civilius drabužius, kiti – lietuviškas kariškas arba šaulių uniformas, pusiau kariškus drabužius, o keletas buvo apsirengę vokiškomis uniformomis. Vokiškų arba rusiškų uniformų tais laikais galima buvo

nusipirkti turguose, o lietuviškas kariškas ar šaulių uniformas partizanams mielai dovanodavo žmonės. Kratų metu radę jas vis tiek atimdavo stribai arba rusai, o šeimininkai būdavo tardomi NKVD ir turėdavo labai rimtų nemalonumų. Net ir civiliai ar vokiškai apsirengę partizanai į kepures buvo įsisegę lietuviškas kariškas kokardas, o kai kurie į švarkus – Šaulių sąjungos ženklus su Vytauto kryžiumi. Apsiginklavę buvo įvairiausių markių ginklais – nuo rusiškų automatų PPŠ (Špagino) ir PPD (Degtiariovo), vokiškų MP-40 („mašinpistolių"), MP-44 (vadintų „šturmine", „šturmovikais" arba „šturmgeverkom"), partizanų labiausiai vertintų dešimtšūvių rusiškų pusautomačių šautuvų SVT-40 (meiliai vadintų „dešimtukais") iki įvairių sistemų rankinių kulkosvaidžių: rusiškų Degtiariovo markės (DP-27), čekiškų Brno (ZB-26, ZB-30), vadinamų „Broniukais", ar vokiškų MG-34 bei labai vertinamų dėl lengvumo ir tankios ugnies MG-42, vadintų „pragaru" ar „vokišku pjūklu".

Vienas iš partizanų, sprendžiant pagal uniformą, buvęs „plechavičiukas", buvo apsiginklavęs prancūzišku kulkosvaidžiu („prancūziuku"). Dauguma partizanų turėjo ir „trumpuosius" ginklus, įvairių markių pistoletus – nuo rusiškų revolverių „Nagan" (pravardžiuojamų „kirviais"), pistoletų TT (vadintų „Žvaigžde" arba „Zviezda"), vokiškų „valterių" iki labai vertinamų parabelių (vadintų „patranka" arba „kupriu") ir Lietuvos kariuomenės belgiškų FN pistoletų („Afenų"). Labiausiai buvo vertinami 9 kalibro pistoletai, vadinamieji „devintukai", daug mažiau 7 kalibro – „septintukai", kuriuos laikė labiau tinkamais tik savigynai ir „paskutiniam atsisveikinimo šūviui". Degtiariovo kulkosvaidis (dar vadinamas „lėkštiniu" arba – juokaujant – „rusišku bliūdu") turėjo bjaurią savybę – nešant jį ant peties arba pasikabinus ant diržo, nuo kratymo šovinių diskas labai tarškėdavo, kas naktį toli girdėdavosi. Tekdavo jį neštis kaip kūdikį rankose, nors tai žygio metu sukeldavo daug nepatogumų. Lankydamasis partizanų būriuose, mačiau ir Degtiariovo tankinius (DT) kulkosvaidžius (nuimtus nuo pamuštų rusų tankų) – jie buvo trumpesni, šovinių diskai storesni, didesnės talpos, šaudydavo tankesne ugnimi, o vadinami buvo „tankiukais" arba „štuceriais". Naujų rusiškų „desantinių" automatų PPS-43 su atlenkiama buože tarp partizanų pasitaikydavo retokai. Kartais iš rusų partizanai „atmušdavo" ir sunkiuosius kulkosvaidžius „Maksim", tačiau dėl jų sunkumo ir nepatogumo su

savimi nesitampydavo, o saugiai paslėpdavo „ypatingam“ reikalui. Esu matęs pas Žemaitijos partizanus ir retų ginklų – suomiškų automatų su reguliuojama spyna šūvių tankumui nustatyti („Suomi KP-31“). Be rusiškų pusautomačių šautuvų SVT-40, pasitaikydavo ir automatinių AVT-40. Vokiškas pusautomatis šautuvas (G43) buvo patogus ir geras, šaudydavo pavieniais šūviais, tačiau buvo vienas iš retesnių ginklų. Buvo ginkluotų ir patikimais bei taikliai šaudančiais vokiškais karabinais „Mauser 98K.“ Apsiginklavimas gerais ginklais buvo asmeninis partizano reikalas ir problema: ginklų ieškodavo mūšių vietose, pirkdavo, mainydavo, ieškodavo pas gyventojus, atimdavo iš kolaborantų, jais aprūpinti stengėsi artimieji ir ryšininkai. Taip pat ginklais apsirūpindavo užpuolę valsčių miliciją, stribus, tarybinius aktyvistus, rusų kareivius, rengdami pasalas. Būti ginkluotam paprastu rusišku Mosino sistemos šautuvu, pravardžiuojamu „kačerga“ arba „berdanke“, buvo „ne fasonas“. Visi prie diržų turėdavo prisikabinę vokiškas arba rusiškas „kiaušinines“ arba briaunotas „rupūžines“ (F-1) granatas. Kai kurie už diržų buvo užsikišę ilgakotes vokiečių pėstininkų granatas. Viena granata būdavo skiriama bėdos atveju sau susisprogdinti, kad nepakliūtum priešui į rankas gyvas. Daugelis ant kaklo buvo pasikabinę vokiškus arba rusiškus žiūronus, buvo madinga nešioti kariškas planšetes, ant krūtinės prie munduro sagos prisegtus vokiškus kariškus prožektorius, vadinamus „batareikomis“, persijuosti per pečius šovinių juostas.

Netrukus sužinojome ir mus labai sudominusią naujieną: pasirodo, į jų būrį yra atėję iš Kuršo katilo išsiveržę lietuvių policijos bataliono vadas, jo adjutantas ir du kariai. Netrukus kpt. K. Juozaitis mane ir Š. Jazdauską-Šarį supažindino su Kurše kovojusio lietuvių bataliono vadu mjr. Jonu Semaška. Jis buvo gražiai atletiškai nuaugęs, aukštesnio nei vidutinio ūgio, vilkėjo tvarkinga Vermachto karininko uniforma su lietuviškos trispalvės antsiuvu ant rankovės. Kairėje munduro pusėje buvo prisegti I klasės Geležinis kryžius ir sidabrinis sužeidimo ženklas, o per sagos skylutę buvo perverta II klasės Geležinio kryžiaus juostelė. Veidas atviras, simpatiškas, švelnių ir taisyklingų bruožų. Akyse ir laikysenoje buvo matyti natūrali ramybė ir pasitikėjimas savo jėgomis. Mane nustebino jo kalba. Jis kalbėjo ramiai, trumpai, aiškiai, iš esmės, be jokių nereikalingų žodžių. Labai realiai ir analitiškai mokėjo įvertinti susida-

riusią padėtį. Dėmesingai išklausydavo pašnekovą, jį suprasdavo iškart, galima sakyti, iš pusės žodžio, padarydamas greitas, kartais net stebinančias logiškumu ir toliaregišku įžvalgumu išvadas. Kartu matėme, kad tai nuoširdus, draugiškas, garbingas ir giliai jaučiantis, net ir žiauriose kovose išsaugojęs žmogiškumą ir moralinius principus žmogus. Iškart pajutome jam didžiulę pagarbą ir pasitikėjimą, suprasdami, kad tai labai protingas, išsilavinęs ir giliai mąstantis karininkas, puikiai išmanantis ne tik karinius, bet ir partizaninius dalykus. Mums jis atrodė tikras lietuvio karininko pavyzdys, kuris tokiu sunkiu Lietuvai metu partizanams buvo labai reikalingas. Jutau, kad su tokiu vadu man garbė būtų eiti ir į patį sunkiausią mūšį. Mjr. J. Semaška papasakojo, kad vadovavo lietuvių policijos batalionui, septynis mėnesius kovojusiam Kuršo katile[1].

Trečią dieną besisvečiuojant būryje, iš vieno sargybos posto atbėgo partizanų žvalgai ir pranešė, kad į mišką suėjo didelis rusų kareivių ir stribų būrys. Kpt. K. Juozaitis tuoj pat davė komandą: „Už ginklų!" ir įsakė būriui pasiruošti kautynėms. Aišku, jis, būdamas rikiuotės karininkas, nors ir partizanavęs nuo pirmų dienų, būtų suorganizavęs su rusų daliniu pozicines kautynes. Tai būtų buvę paranku tiktai priešui: užsitęsus kautynėms, iš netoliese esančių aplinkinių įgulų jie būtų greitai sutraukę papildomų pajėgų ir mus apsupę. Tačiau mjr. J. Semaškos nuomonė buvo visai kitokia. Jis įsakė visiems pasilikti savo vietose ir pridūrė: „Man reikia dešimties savanorių su automatiniais ginklais." Savanorių atsirado daug daugiau, tačiau jis atsirinko tik dešimt, iš jų vieną ginkluotą rusišku Degtiariovo kulkosvaidžiu. Tarp jų buvau ir aš, apsiginklavęs rusišku automatu PPŠ. Kpt. K. Juozaitis puolė įrodinėti mjr. J. Semaškai, kad tai beprotybė, kad mus rusai „kepurėmis užmėtys". Tačiau J. Semaška laikėsi savo nuomonės, pasakęs, kad „kiti tik trukdytų". Surinkęs mus į būrį, iškart įspėjo, kad turėsime besąlygiškai vykdyti jo komandas. Dar pridūrė, kad signalas atidengti ugnį bus jo paleista trumpa automato serija, anksčiau neturime teisės šaudyti, net jeigu rusai „ant galvų liptų". Paskui, sukomandavęs „Paskui mane!", greitu žingsniu vorele nusivedė mus ten, kur buvo pastebėti rusai. Išėjome į maždaug už 200 metrų buvusią kvartalinę liniją (vadinamą „spindžiu") ir ja pasukome į dešinę. Už kokių 250 metrų buvo spindžių susikirtimas su kvartalą žyminčiu stulpeliu ir gana didele aikštele. Net nestabtelėdamas mjr. J. Semaška greitu

žingsniu perėjo aikštelę, pasuko į kitą spindį, ir maždaug už 300 metrų išvydome plačią, ilgą pakalnę (į galvą toptelėjo mintis, kad jis jau labai gerai pažįsta mišką). Išėjęs į atvirą vietą, vadas sustojo, o už jo būreliu sustojome ir mes. Pakalnės apačioje, už kokių 300–350 metrų, pamatėme rusų kareivius. Tarp jų maišėsi ir „žaliakepuriais" pravardžiuojami pasieniečiai, pusiau kariškai apsirengę stribai. Mus, mano manymu, kiek įžūliai stovinčius būreliu ant kalno atviroje vietoje, jie tuoj pastebėjo: pasigirdo riksmai, keiksmai ir šūviai (aišku, iš tokio atstumo į mus galėjo pataikyti tik atsitiktinai). Tačiau, manyčiau, labiausiai rusus suerzino ir įsiutino mjr. J. Semaškos vokiečių karininko uniforma, kuri juos paveikė kaip raudonas skuduras bulių. Matydami, kad mūsų tėra tik „maža saujelė", netvarkingu būriu šaukdami pasileido bėgte mūsų link. Truputį palaukęs, mjr. J. Semaška sukomandavo: „Paskui mane!", apsisuko ir pustekine pasileido atgal. Netrukus pribėgome ir aikštelę, pasiekėme priešakyje einančio spindžio kraštą. Ties juo vadas sustojo ir įsakė mūsų grupelei pasislėpti už medžių, kiekvienam išsidėstant kas penki metrai. Ir dar kartą priminė: „Pirmas šūvis bus mano – trumpa automato serija." Pirmas už jo buvau aš, atsistojau netoli mjr. J. Semaškos už storo, krūmais apaugusio medžio, pasiruošiau automatą ir laukiau, kas bus toliau. Aikštelė buvo matyti kaip ant delno. Pažiūrėjau į draugus – visi ramiai užėmė šaudymo pozicijas: kai kurie atsistojo, kiti priklaupė ar atsigulė už medžių. Į aikštelę tuoj prigužėjo mus atsivijusių rusų kareivių. Jie trumpai sustojo, nes mūsų niekur nebuvo matyti. Pradėjo mosikuoti rankomis, keiktis, tardamiesi, ką daryti. Atstumas iki mūsų buvo apie 30 metrų, bet iš mūsų pusės – jokio garso. Netrukus rusų karininkas mostelėjo ranka ir sukomandavo: „Pirmyn!" Kaip ir buvo numatęs mjr. J. Semaška, rusai pasuko tiesiai į mus. Jiems priėjus iki mūsų per kokius penkis metrus, pasigirdo trumpa vado automato serija. Tada trenkė mūsų automatų ir kulkosvaidžio žudanti artimoji ugnis. Tokios panikos nebuvau matęs: vieni krito nušauti, kiti, metę ginklus, šaukdami, rėkdami, keikdamiesi lipo per jų lavonus ir bėgo. O juk dauguma buvo apsikarstę ordinais ir medaliais. Tik maždaug 10 ar 15 kareivių, ėjusių paskutinėse eilėse, dar pabandė atsišaudyti, bet jie mūsų nematė. Vienam iš tokių atsišaudančių aš „purptelėjau" trumpą seriją, netoli jo pakilo žemės ir žolių „stulpelis", tas kaip kiškis pašoko ir nulėkė paskui kitus. Mes, dešimt partizanų,

galėjome bėgti iš paskos ir šaudyti į juos kaip į bėgančius zuikius. Tačiau mjr. J. Semaška pasakė: „Kas išliko gyvas, tas tegu ir bėga. Tegu pasako saviškiams, kad į mišką daugiau nekištų nosies. Po mūšio aš nėjau į aikštelę žiūrėti nukautųjų, kai kurie buvo sužeisti, dar judėjo. Tokių vaizdų gyvenime niekada nemėgau. Priėjau prie mjr. J. Semaškos ir paprašiau leidimo grįžti į stovyklą. „Gerai gerai, eik", – sutiko jis. Eidamas atgal, prisimindamas Gintališkės susirėmimą, galvojau: „Vis dėlto vokiečiai, patekę į pasalą, neparodė jokios panikos, o iššokę iš mašinų tratino iš automatų į mūsų pusę, nors mūsų ir nematė. O rusai, apimti panikos, bėgo kaip zuikiai."

Kai grįžau į stovyklą, mane tuojau apstojo kautynėms pasirengę, su ginklais rankose partizanai (juk netoliese kautynės, visi laukia kokio nors pranešimo). Pasirodo, tokiu „pirmu pranešimu" tapau aš. Pribėgęs kpt. K. Juozaitis paklausė: „O kur kiti?! Ar tik tu vienas išlikai gyvas?" – „Visi gyvi ir net nesužeisti", – atsakiau jam. – „Negali būti, juk buvo toks stiprus šaudymas!" Pagal jo, rikiuotės karininko, įsivaizdavimą, mes buvome pasmerkti žūti, prieš tokį didelį skaičių rusų negalėjome atsilaikyti. „Mes juos sutriuškinom, po pusvalandžio visi mūsiškiai grįš, parnešdami daug trofėjinių ginklų", – atsakiau. Ir tikrai, netrukus pasirodė mūsų grupės partizanai, apsikarstę įvairiais ginklais, granatomis, tempdami už diržų šautuvus, automatus, kulkosvaidžius.

Kunigaikštynės mišką palikome iškart sutemus. Kitą dieną mišką blokavo sutraukti rusų kariuomenės daliniai su tanketėmis.

Apie šį mūšį dažnai galvodavau, prisimindavau jį gulėdamas ir ant konclagerio gultų. Kas lėmė mūšio sėkmę? Juk mūsų grupėje buvo ir vaikinų, kuriems šis mūšis buvo pirmutinis. Kas galėjo numatyti, kaip jie elgsis, kokios susidarys nenumatytos aplinkybės, kokia bus rusų taktika. Tačiau viskas įvyko kaip pagal mjr. J. Semaškos „parašytą" scenarijų. Manau, tai lėmė nestandartinis mąstymas, kovinis patyrimas ir šaltakraujiška drąsa. O jo ramus elgesys pavojaus akivaizdoje ir pasitikėjimas nuramino ir subrandino mus, padarydamas savo vado vertais kovotojais.

---

[1] Kuršo (Kurliandijos) „katilas" – Raudonosios armijos Kuržemėje (Latvijoje) apsupta Vermachto „Šiaurės" armijų grupė (32 nepilnos divizijos). „Katilas"

susidarė rusų kariuomenei tarp Klaipėdos ir Liepojos prasiveržus prie jūros ir atkirtus vokiečiams pasitraukimo kelius į Vakarus. Dalis grupuotės (apie 12 divizijų) transportiniais laivais per Liepojos ir Ventspilio uostus buvo evakuoti į Rytprūsius jo gynybai (taip pat ir 15-oji latvių SS ir 20-oji estų SS grenadierių divizijos). Apsupime kovėsi ir trys lietuvių policijos batalionai: 5-asis, 13-asis ir 256-asis. 5-asis lietuvių policijos batalionas buvo užėmęs Baltijos jūros kranto gynybos ruožą. Lietuviai kariai per savo sargybos postus naktimis praleisdavo bandančius pasiekti Vakarus latvių pabėgėlius – kateriais atplaukę švedai juos nuplukdydavo į Gotlando salą. Vokiečių karo lauko žandarmerija tai nustatė ir, apkaltinusi bendradarbiavimu su priešu (švedais), 5-ąjį lietuvių policijos batalioną nuginklavo. Dalis vieno būrio karių, vokiečių karo lauko teismo sprendimu, buvo sušaudyti arba nuteisti kalėti. Batalionas buvo išformuotas, o jo kariai papildė 13-ojo ir 256-ojo batalionų gretas (13-ąjį batalioną papildė ir buvusio 5-ojo bataliono kuopa, kurios du būriai 1942 m. žiemą Šiaurės fronte buvo pakliuvę į Demjansko „katilą". Jie ant mundurų rankovių nešiojo skydelius su užrašu „Demjansk, 1942"). Kuršo „katilo" gynėjai narsiai ir įnirtingai kovėsi, sėkmingai atrėmė visus šešis generalinius Raudonosios armijos puolimus ir padarė jai didžiulių nuostolių. Pasibaigus karui, jau po Berlyno kritimo, Vyriausiosios Vermachto vadovybės įsakymu, 1945 m. gegužės 8 d. jie kapituliavo. Reikėtų pridurti, kad narsiai kovojusios 19-osios latvių SS grenadierių divizijos kariai atsisakė sudėti ginklus. VI korpuso vadas SS obergrupenfiureris V. Kriugeris, gerbdamas jų pasirinkimą, atleido latvių SS grenadierius nuo karinės priesaikos: jie neprivalėjo vykdyti kapituliacijos įsakymo. Didžioji jų dalis, pasiskirstę mažomis grupėmis ir pasiėmę geriausius ginklus, prasiskverbė pro rusų užtvaras ir toliau tęsė jau partizaninę kovą už Latvijos laisvę. Vienas iš dvylikos 19-osios latvių SS grenadierių divizijos Riterio kryžiaus kavalierių, unterštурmfiureris Alfreds Riekstinš, žuvo po 14 metų, 1959 m. rudenį, Saldus apylinkėse, kautynėse su MVD padaliniu (Laucė, 1991; Laucė, 1998; Куровски, 2010, p. 264–267).

9

Lietuvos partizano
Juozo Valiulio-Petkevičiaus
gyv. Lelijų g. Nr.5
Kulautuva
Kauno raj.
tel. 543363

PALIUDIJIMAS
1999 07 02

Aš, Juozas Valiulis-Petkevičius, Žemaičių legiono partizanų štabe ėjau tiekimo skyriaus viršininko pareigas, tvirtinu, kad Steponas Grybauskas tikrai buvo Žemaičių legiono partizanų štabo darbuotojas. St. Grybauskui Žemaičių legiono partizanų štabe buvo pavestos pareigos vadovauti visos Žemaitijos partizanų būrių prijungimui prie Žemaitijos legiono partizanų štabo. Tai labai pavojingos ir atsakingos pareigos. Mes su St. Grybausku, dar neokupavus rusams Žemaitijos, jau kartu organizavome būrius partizaninei kovai prieš okupantus. ir kartu su juo išėjome į partizanus. Iš pradžių į Žarėnų būrius, kur vadovavo kap. Venslauskas, o iš ten kartu perėjome į Žemaičių legiono partizanų štabą. Dažnai kartu eidavome gerai apsiginklavę į Žemaitijos miškus. Ir kartu esame turėję daug įvairių ir labai rizikingų nuotykių. Kartą su S.Grybausku apsiginklavę pavakaryje perėjome per Plungės miestą, tuo įvarydami nemažai baimės kagėbistams ir stribams. Mat po to pasklido kalbos, kad partizanai puls miestą. Eilinį kartą su S.Grybausku atėję prie Kunigaikštinės miško pamatėme labai daug kariuomenės. Ryšininkė, kuri gyveno netoli miško, sakė, kad sunkvežimis su dviem rusais važinėja ir atimineja nuo ūkininkų maistą. Mes tą mašiną pasekėme ir kai ji įvažiavo pas vieną ūkininką, kur mes netoliese krūmuose slėpėmės, mums pavyko nuginkluoti du rusus važiavusius su ta mašina, vienas buvo karcivis, kitas karininkas ir nuvarėme ją keliukais, kur buvo didelis kariuomenės judėjimas, į mišką alkaniems partizanams. Visokių įvairiausių atsitikimų susijusių su S.Grybausku ir nesuminėsi. S.Grybauskas buvo labai drąsus ir niekados draugo nepalikdavo nelaimėje. Prisimenu, kai per kautynes šalia S.Grybausko sužeidė mūsų štabo ryšių skyriaus viršininką A. Šerkšnytį, tai S.Grybauskas dviems partizanams liepė sužeistąjį nugabenti į mišką, nes jie buvo ant gryno lauko, o pats vienas pasiliko pridengti jų atsitraukimą. Vienas atsišaudė prieš daugiau kaip šimtą priešų. Ir per didžiausią stebuklą jam pavyko atsišaudant pasiekti mišką ir išlikti gyvam. galima būtų apie S.Grybauską labai daug rašyti, bet juk čia ne knyga, o paliudijimas.

Man suteiktas kario savanorio statusas.
Pažymėjimo Nr. ....1031.....

J.Valiulis-Petkevičius

Juozo Valiulio-Petkevičiaus parašą tvirtinu:
[illegible]

10

PALIUDIJIMAS

Aš, Algirdas Šertvytis, gimęs 1921 m. Jonavoje, turintis kario savanorio statusą ir dim. majoro laipsnį, liudiju, sekančius faktus, liečiančius Lietuvos partizaninių kovų dalyvį Stepą Grybauską, gim. 1925 m. Telšiuose, turintį kario- savanorio statusą (pažymėjimas Nr. 0389)

1944-1945 m. periode Stepas Grybauskas veikė LLA "Žemaičių Legiono" štabe (kuriame aš buvau žvalgybos skyriaus viršininku) eidamas tuometinio "Žemaičių Legiono" vado Adolfo Kubiliaus adjutanto pareigas.

Jų esmė buvo susijusi su partizanų būrių, veikusių Šiaurės Vakarų Lietuvoje kovinių uždavinių vykdymu ir jų derinimu, užtat tos pareigos, nei savo apimtimi, nei specifika, nei atsakomybe negali būti vertinamos kaip paprasto ryšio palaikymas.

Tuo atžvilgiu tai buvo karininko lygį atitinkančios pareigos ir taip jos turėtų būti traktuojamos.

Stepas Grybauskas asmeniškai dalyvavo eilėje labai pavojingų partizaninio karo veiksmų, kuriuose pasižymėjo ypatinga drąsa, kariniu sumanumu ir pasiaukojimu.

Taip 1945 m. balandžio 26 d. kautynėse prie "Žemaičių legiono" štabovietes Skirpsčių kaime, jis tiesiogiai išgelbėjo mano paties gyvybę pragariškoje priešo ugnyje išvesdamas mane sunkiai sužeistą į koją iš kovos lauko ir padėdamas pasiekti atsarginį bunkerį. Keletą savaičių anksčiau toje pat vietoje jis dalyvavo štabo akcijoje išlaisvinant gretimoje sodyboje stribų suimtus partizanus ir išmušant iš sodybos stribų būrį.

Kiek vėliau Kunigaikštinės miškuose (Plungės rajone), kuriuos karui pasibaigus buvo užplūdę išformuojamų rusų divizijų daliniai, jis su dar vienu labai savo drąsa pasižymėjusiu partizanu Juozu Valiuliu-Petkevičiumi paėmė rusų sunkvežimį, pilną priplėšto iš apylinkės ūkininkų maisto produktų ir kartu su jame buvusiais rusų kariškiais (vienas iš jų- majoras) parsivarė į partizanų stovyklą, kuriai, atsidūrus apsuptyje labai trūko maisto.

Čia suminėti tik keletas tipingų epizodų iš Stepo Grybausko partizaninės veiklos.

1999 07 16

A.Šertvytis

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA

Parašą tvirtinu:

JONAS, VILGELMAS MILVERTAS,
gyv. Telšių 73, Plungė

Žemaičių Legiono Štabo
ryšininkas

P A L I U D I J I M A S

Aš, Jonas Milvertas, tvirtinu, kad STEPONAS GRYBAUSKAS tikrai buvo Žemaičių Legiono partizanų štabe ir ten ėjo atsakingas skyriaus viršininko pareigas. Jam buvo pavesta prijungimo visų Žemaitijos partizanų būrių prie Žemaičių legiono štabo. Aš buvau štabo ryšininkas ir man buvo patikėta prižiūrėti atsarginį Žemaičių Legiono štabo bunkerį, kuriame buvo dalis štabo daiktų. Aš dažnai lankydavausi Žemaičių Legiono štabe ir pažįstu visus štabo darbuotojus ir žinojau kiekvieno pareigas. Steponas Grybauskas buvo vado adjutantas ir vado buvo įgaliotas susitikti su Žemaitijos partizanų būrių vadais su tikslu prijungti partizanų būrius prie Žemaitijos Legiono štabo. Visi štabo darbuotojai yra pabuvoję mūsų ryšių punkte. Daugiausia būdavo Steponas Grybauskas ir visada apsiginklavęs automatu, pistoletu, granatomis ir ant kaklo kabojo žiūronai. Pas mus apsistodavo, o iš mūsų eidavo į Kunigaikštinės, Žarėnų, Rietavo ir kitus miškus, kur būdavo partizanų būriai, susitikti su jų vadais. Aš, St. Grybauskas, Juozas Valiulis-Petkevičius iškasėme mūsų miškelyje, ant Babrungo kranto bunkerį, kuris buvo dviejų kambarių ir su atsarginiu išėjimu. Kuriame pavojui esant slėpdavomės ir ten perkėlėme iš Žemaičių Legiono štabo dalį daiktų. St. Grybauskas buvo labai drąsus ir didelis Lietuvos patriotas. Kartą pavakaryje kartu su Juozu Valiuliu-Petkevičiumi dviese apsiginklavę perėjo per Plungės miestą tuom jie įvarė daug baimės stribams ir čekistams. Greitai pasklido kalbos, kad per miestą perėjo partizanai, kad tai žvalgai, o vėliau partizanai puls miestą. Tiesiog stebuklas, visi suprato- ir stribai ir čekistai, kad buvo partizanai ir niekas nedrįso sustabdyti. Daug pasakodavo St. Grybauskas apie kautynes su okupantais ir įvairius atsitikimus keliaujant po Žemaitijos miškus. Visi žinojo, kad jis buvo geras sportininkas, tai jam praeiti apsiginklavus šimtus kilometrų per miškus ir laukus buvo vienas juokas. Gal todėl ir buvo jam patikėtos tokios sunkios ir atsakingos pareigos.

Man suteiktas laisvės ir kovos dalyvio statusas. Pažymėjimo Nr. 0009.

Žemaičių Legiono štabo ryšininkas Jonas Milvertas

Versti

Rietavo miškuose. Apie Bronių Petrauską ir jo bataliono vadą

Po kautynių Kunigaikštynės miškuose mjr. J. Semaška įsakė visiems palikti mišką: kadangi dauguma partizanų buvo vietiniai, jiems liepė išsiskirstyti mažomis grupelėmis ir slėptis turimuose bunkeriuose pas gimines, patikimus žmones. Susirinkti į būrį įsakė tik pasitraukus iš miškų rusams. Mums devyniems, turėjusiems patikimus dokumentus, liepė legalizuotis, tačiau apsigyventi tose vietovėse, kur mūsų niekas nepažįsta. Ryšius turėjome palaikyti per ryšių punktus ir laukti tolesnių jo nurodymų. Vieni išvyko į Telšius, kiti į Mažeikius, Skuodą, o aš su rietaviškiu partizanu Juozu Gailiumi turėjome traukti į Klaipėdos kraštą. Dar pridūrė, kad daug daugiau naudos Lietuvai atnešime gyvendami laisvėje, o ne būdami miške. Aš paprašiau leidimo pasilikti pistoletą, kad bet koks nususęs stribas negalėtų manęs suimti, tačiau mjr. J. Semaška buvo kategoriškai prieš. Kiek žinau, mjr. J. Semaška su būreliu jį lydinčių partizanų patraukė toliau į Varnių miškus (po kelių mėnesių buvo naujai sukurtas Žemaičių legiono štabas, o vadu išrinktas mjr. J. Semaška). Aš su Juozu Gailiumi ir prie mūsų prisidėjusiu Broniumi Petrausku, atkeliavome į Rietavo miškus ir apsistojome vietinių partizanų būryje. Gailius buvo Lietuvos kariuomenės puskarininkis ir vieno iš rietaviškių partizanų būrio vadas, o ir šiaip „bajavas“ (šaunus) vyras. Būryje gyvenome apie mėnesį (aišku, ne be nuotykių, apie kuriuos papasakosiu vėliau). Bronius Petrauskas[1] buvo mjr. J. Semaškos vadovaujamo lietuvių policijos bataliono karys (berods, ryšininkas), kartu su juo „išėjęs“ iš Kuršo „katilo“, kilęs iš Dzūkijos. Su Broniumi labai susibičiuliavome. Jis buvo draugiškas, linksmas, o kritiškose situacijose – drąsus ir šaltakraujiškas vaikinas, perėjęs ugnį ir vandenį. Jis man daug pasakojo apie savo batalioną ir jo vadą mjr. J. Semašką. Mjr. J. Semaška, tuo metu dar būdamas kapitonu, 13-ajam batalionui pradėjo vadovauti 1943 m. pavasarį[2]. 13-asis batalionas buvo dislokuotas Vermachto „Šiaurės“ armijų gru-

pės užnugaryje (Pskovo srityje) ir turėjo užtikrinti jo apsaugą: saugoti strateginius tiltus, geležinkelio linijas, karinius objektus, kovoti su raudonaisiais partizanais. 1943–1944 m. šiose vietovėse labai suaktyvėjo raudonųjų partizanų veikla, susiformavo stambūs jų būriai, kontroliuojantys kaimus. Parašiutais buvo išmesta daug profesionaliai parengtų diversantų grupių. Ginklai ir amunicija jiems buvo tiekiama taip pat oro keliu – iš transportinių lėktuvų parašiutais nuleisdavo krovinių konteinerius. Tarp bataliono karių ir raudonųjų diversantų vyko nuolatinė intensyvi kova: susišaudymai, mūšiai, pasalos, sargybos postų, karinių objektų užpuolimai. Rusų kolūkiečiai, nualinti vokiečių okupacinės valdžios prievolių, buvo negailestingai apiplėšinėjami ir raudonųjų diversantų. Gelbėdamiesi nuo jų plėšikavimo, jie prašydavo lietuvių karių pagalbos – naktį atbėgdavo pranešti. 1943 m. lapkričio mėn. batalione iš drąsiausių ir fiziškai patvariausių vyrų, kurių dalis gerai mokėjo rusų kalbą, buvo suformuotas specialus 48 karių būrys kovai su partizanais (jagdkomanda). Jis buvo tiesiogiai pavaldus bataliono vadui mjr. J. Semaškai ir jo adjutantui kpt. S. Januševičiui. Naktimis jie rengdavo pasalas, sulaikydavo naktį į kaimus einančius žmones, nustatydavo jų tapatybę, persekiodavo pastebėtas partizanų grupes ar diversantus. Vykdydami žvalgybą jie dažnai persirengdavo civiliais drabužiais arba, apsimetę raudonaisiais partizanais, nustatydavo diversantų ryšininkus, juos iškvosdavo. Mjr. J. Semaška sugebėjo tiksliai išanalizuoti raudonųjų diversantų taktiką ir prieš ją panaudoti savo labai gerai apgalvotus kontrpartizaninės kovos metodus. Buvo naudojama ir pasirodė efektyviausia tokia pati kaip ir priešo – partizaninės kovos – taktika. Ji paralyžiuodavo raudonųjų partizanų veiklą, ribodama jų judėjimą naktimis, sutrikdydavo ryšių ir žvalgybos sistemą, perimdavo jų ryšius. Surinkusi tikslią informaciją, jagdkomanda, remiama bataliono, apsupdavo ir sunaikindavo diversantų ir partizanų stovyklas. Tačiau vykstant intensyviai kovai, buvo ir aukų: 1942–1944 m. žuvo 39 lietuviai kariai. 1944 m. batalionui traukiantis į Latviją, sovietų kariuomenė prie Gulbenės pralaužė fronto liniją. 1944 m. rugpjūčio 2–7 d. batalionas su vokiečių daliniais kelis kartus kontratakavo rusų pozicijas ir sustabdė tolesnį jų puolimą. Mūšiuose žuvo apie 100 lietuvių karių. Fronte mjr. J. Semaška (nors pagal užimamas pareigas jis neturėjo teisės to daryti) su jagdkomandos karių

grupele ne vieną kartą naktimis šliaužiavo per niekieno žemę į rusų pozicijas parsivesti „liežuvio“ (belaisvio, iš kurio sužinodavo apie priešo planus). Kartą paėmė į nelaisvę „stambią žuvį“ – aukšto rango rusų karininką. Rusai besitraukiančius žvalgus ėmė persekioti ir lipti ant kulnų. Mjr. J. Semaškos grupė apleistame vienkiemyje užėmė žiedinę gynybą, ir prasidėjo nuožmios kautynės. Besikaunant labai greitai seko šovinių atsargos ir grupės laukė neišvengiama žūtis. Juos išgelbėjo, kaip dažnai kare būna, atsitiktinumas – staiga užskridę vokiečių lėktuvai apšaudė puolančius rusų kareivius, ir šie išsibėgiojo. Kuršo „katile“ batalionas, iš pradžių paskirtas jūros kranto gynybai, vėliau buvo pasiųstas į priekines fronto linijas. Kartais kariai priešo apkasuose girdėdavo ir lietuvių kalbą (rusų pusėje kovojo 16-oji lietuviškoji šaulių divizija), tekdavo tarpusavyje ir susišaudyti. Bataliono kariai gerbė ir mylėjo savo vadą už drąsą, sumanumą, žmogiškumą, sugebėjimą priimti teisingus sprendimus ir šaltakraujiškai vadovauti net pačiose sudėtingiausiose situacijose. Kuršo „katilo“ gynėjai nelaikė savęs nugalėtais, 1945 m. gegužės 8 d. jie sudėjo ginklus tiktai gavę įsakymą. Tačiau mjr. J. Semaška net ir nemanė pasiduoti – jis žinojo, kad Lietuvoje jau vyksta partizaninis karas ir jo bei jo kovos draugų kovinis patyrimas reikalingas kovose už laisvę ir nepriklausomybę. Jis leido savo vadovaujamiems kariams pasirinkti: pasiduoti į nelaisvę ar mažomis grupelėmis veržtis į Lietuvą ir tęsti kovą. Kai kurie kariai persirenginėjo civiliais drabužiais, kiti skirstėsi į kovines grupes ir ginkluoti ruošėsi pasiekti Lietuvą. Jiems visada ištikimai talkino vietiniai latviai, juos paslėpdami, iššvalgydami vietovę ir tapdami grupių vedliais per Kuršo pelkes (išlikę bataliono kario viršilos Algirdo Vyšniausko prisiminimai apie jų 30-ies karių grupę, laimingai pasiekusią Lietuvą. Tačiau pasisekė ne visiems – drąsus karininkas, I ir II klasės Geležinių kryžių kavalierius, dalyvavęs net 24-iose „vyras prieš vyrą“ kautynėse, kpt. Petras Mikelskas netoli Kretingos pakliuvo į NKVD nagus ir buvo sušaudytas – *R. P.*). Po kapituliacijos rusų armijos kontržvalgybos „Smerš“ karininkai tiesiog nėrėsi iš kailio, ieškodami mjr. J. Semaškos, norėdami jį suimti ir pristatyti į Ypatingąjį skyrių, t. y. galutinai suvesti sąskaitas. Bataliono kariai paslėpė savo vadą, užkasę jį pajūrio smėlyje. Kvėpuoti galėjo tik per vamzdelį. Užėjus nakčiai, mjr. J. Semaška, jo adjutantas kpt. Stepas Januševičius, Bronius Petrauskas ir I. Zu-

lumskis, padedami vietinių latvių, sugebėjo pelkėmis prasmukti pro rusų sargybas bei NKVD užtvaras ir ties Plunge pasiekti Žemaitijos miškus. Taip jie pateko į kpt. K. Juozaičio partizanų būrį.

Ryšių ir žinių rinkimo reikalais dažnai nueidavome į Rietavo miestelį. Kartą Gailius užverbavo ryšininkėmis ir prisaikdino dvi jaunas merginas, savo giminaites. Viena jų, atsimenu, buvo mokytoja. Aš buvau kategoriškai prieš, nes mes tuojau turėjome palikti būrį ir legalizuotis. Vėliau jos dažnai ateidavo į mūsų būrį pasisvečiuoti, atnešdamos ir skanių vaišių. Tarp rietaviškių partizanų būrių buvo palaikomi glaudūs ryšiai, keičiamasi bendra ir šviežiausia žvalgybine informacija, surinktomis iš gyventojų naujienomis, žiniomis apie rusų įgulas, kariuomenės judėjimą, stribų, komunistų, tarybinių ir partinių aktyvistų ir jiems talkinančių gyventojų veiklą. Vieni kitus aplankydavome, kartais grupelėmis užsukdami „pasisvečiuoti". Žodžiu, vyko intensyvus judėjimas, neretai žygiuojant keliais ir dienos metu. Kartais tai baigdavosi netikėtais susidūrimais.

---

[1] Gyvendamas Klaipėdoje iš ryšininkų sužinojau, kad viename mūšyje su NKVD kariuomene Bronius Petrauskas žuvo. Jo pasakojimai apie batalionо veiklą ir jo vadą mjr. J. Semašką papildyti istorine medžiaga iš istoriko A. Bubnio straipsnio „Lietuvių policijos batalionai Pskovo apskrityje ir Kurše: 13-asis ir 10(266)-asis batalionai (1942–1945). Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/10/arunas.htm.

[2] Prieš tai mjr. Jonas Semaška, dar būdamas kapitonu, vadovavo 7-ojo lietuvių policijos bataliono kuopai. 1942 m. batalionas buvo pasiųstas į Vinicą Ukrainoje, vėliau į Haisino miestelį prie Vakarų Ukrainos–Moldovos pasienio, o paskui – į Tulčiną. 1942 m. spalio 25 d. kpt. J. Semaška buvo paskirtas bataliono vadu, o lapkričio mėn. batalionas buvo skubiai perkeltas prie Ostrogožsko, į pietus nuo Voronežo. Jame buvo trumpai – vos spėjus išsikasti apkasus, batalionas buvo pasiųstas į vakarus nuo Stalingrado, prie vakarinės Dono upės pusės. 7-asis batalionas buvo prijungtas prie Vermachto VI armijos užnugario dalinių. Nuo jo buvo atskirta ryšių kuopa. 1942 m. lapkričio 19 d. prasidėjo Raudonosios armijos puolamoji operacija „Uran", ir batalionas, kaip ir kiti vakarinėje Dono pusėje dislokuoti daliniai, atsidūrė pačiame „pragare". Rusų 5-oji tankų armija, kurią sudarė 1-asis, 26-asis ir 4-asis tankų korpusai bei 21-oji armija, Serafimovičių rajone, į šiaurės vakarus nuo Stalingrado, pralaužė fronto liniją. Puldami trimis paralelinėmis (diagonali-

nėmis) kryptimis, tankų korpusai (ant kiekvieno tanko buvo 8 pėstininkų desantas) pasuko stepe į pietus, triuškindami vakarinėje Dono pusėje esančius vokiečių užnugario dalinius ir keldami visuotinę paniką. Paskui juos puolė 8-asis kavalerijos korpusas, užtikrinantis dešiniojo sparno saugumą ir plečiantis apsupimo žiedą į vakarus. Iš paskos veržėsi pėstininkų divizijos (iš viso operacijoje dalyvavo apie 1 mln. rusų kareivių). Lapkričio 20 dienos rytą į pietvakarius nuo Stalingrado puolimą pradėjo 51-oji, 57-oji ir 64-oji rusų armijos. 57-osios armijos ruože frontas buvo pralaužtas. Jos smogiamoji jėga buvo 4-asis ir 13-asis mechanizuoti korpusai bei 4-asis kavalerijos korpusas. Veržliai puldamos, nesiveldamos į vietinės reikšmės mūšius, abi smogiamosios grupuotės 1942 m. lapkričio 23 d. susijungė prie Dono, Kalačio rajone, sudarydamos plačius, tačiau „kiaurus" VI armijos apsupimo žiedus. „Kiaurymes" turėjo užpildyti nuo tankų atsilikę iš paskos besiveržiantys kavalerijos korpusai ir pėstininkų divizijos. Kai kurie vokiečių daliniai, buvę į vakarus nuo Dono, bėgdami nuo rusų tankų, paniškai traukėsi per Dono upės tiltus į jo rytinę pusę, kur buvo dislokuotos pagrindinės VI armijos pajėgos. Esant visiškai netvarkai ir sąmyšiui, kai kurie tiltai buvo užkimšti karine technika, mašinomis, gurguolėmis ir besitraukiančiais kareiviais. Dalis panikos apimtų kareivių puolė bėgti per ploną, viduryje neužšalusį upės ledą ir paskendo. Paskutiniai vakarinėje Dono pusėje buvę vokiečių daliniai į rytinę pusę atsitraukė lapkričio 26 d., susprogdindami ir paskutinį tiltą. Vokiečiai, persikėlę į rytinę Dono pusę, jau visiškai pateko į apsupimo katilą, kuris susidarė tarp Volgos ir Dono upių. 7-asis batalionas susidūrė su į vakarus nuo Dono pietų kryptimi puolančiomis rusų tankų smogiamosiomis grupuotėmis. Atremiant tankų atakas, daug lietuvių karių žuvo, kiti buvo mirtinai sužaloti ir prašė draugų sutrumpinti jų kančias nušaunant. Remiantis Broniaus Butėno (7-ojo lietuvių policijos bataliono pusk., prasiveržimo iš Stalingrado apsupimo dalyvio) atsiminimais (Semaškaitė, 2000, p. 169–184), tai buvo žiaurus, nesibaigiantis košmaras. Kiek žinoma iš karių atsiminimų, batalionui leidimą veržtis į vakarus davė VI Pauliuso armijos štabo viršininkas gen. mjr. A. Šmidtas (VI armijos štabas irgi buvo vakarinėje Dono pusėje, Golubčinske). Susidariusiomis aplinkybėmis neryžtingumas, baimė, panika ir delsimas buvo tolygus mirčiai, nes batalionas ir kiti išretėję vokiečių daliniai būtų pranašesnių rusų pajėgų prispausti prie upės ir sutriuškinti. Tokia labai pavojinga, tačiau vienintele galimybe, esant rūkui, šlapdribai ir blogam matomumui, kol nesusidarė aklinas apsupimo žiedas, ir pasinaudojo kpt. J. Semaška. Priimti šį atsakingą sprendimą reikėjo didelės asmeninės drąsos, tačiau, kaip pasirodė, jis labai anksti teisingai įvertino susiklosčiusią situaciją ir pasirinko teisingiausią sprendimą. Kartu į vakarus (Charkovo kryptimi) traukėsi ir dalis vokiečių dalinių. Jie turėjo kirsti visas tris į pietus puolančias rusų smogia-

mąsias grupuotes, kurios buvo ištęstos ir praretėjusios. Mūšių sumaištyje ir chaose dėl tiršto rūko ir blogo matomumo atsilikę nuo savo dalinių, prie jų bataliono buvo prisijungusių ir vokiečių karių. Ryšių kuopa prasiveržė atskirai, kartu su vokiečiais. Prasiveržimas vyko intensyviai apšaudant rusų artilerijai ir tankams, tačiau pelkėta (pelkės dar nebuvo užšalusios) ir raižyto reljefo vietove, nepravažiuojama tankais. Kariams ne kartą teko grumtis kautynėse vyras prieš vyrą, o trūkstant šovinių kaip efektyvų ginklą naudojo durtuvus ir išgaląstus vokiškus kastuvėlius, kuriais prakirsdavo net rusų kareivių šalmus. Nuo bado, šalčio ir nuovargio iš nosių bėgo kruvinas skystis, veidai buvo neskusti ir pajuodę nuo parako dūmų, o milinės suplėšytos ir kruvinos nuo savo ir svetimo kraujo. Maitinosi arkliena ir sušalusiomis bulvėmis, miegoti iš nuovargio nugriūdavo pakelės kaimų pirkelėse ant grindų. Vėliau jau traukėsi tvarkingai, kuopomis, iki pat Charkovo. Kaunantis su besiveržiančiais pietų kryptimi rusų tankais ir pėstininkais bei veržiantis iš apsupimo, žiauriose ir žūtbūtinėse kautynėse žuvo apie 300 lietuvių karių, o 400 bataliono karių laimingai pasiekė Lietuvą. Bandymas deblokuoti apsuptą Stalingrado „katile" VI armiją nepavyko – priėjus iki jos apsupimo žiedo mažiau nei 40 km, gen. plk. Goto vadovaujama smogiamoji 4-oji tankų armija patyrė sutelktą rusų rezervinių tankų korpusų kontrsmūgį ir su dideliais nuostoliais 1942 m. gruodžio 23 d. pradėjo atsitraukti. Feldmaršalo Ericho von Mansteino VI armijos gelbėjimo operacija „Žiemos pūga" žlugo, o Stalingrado „katile" atsidūrę vokiečių kareiviai buvo pasmerkti žūčiai. Kaune bataliono karius, kaip prasiveržusius iš Stalingrado apsupimo didvyrius, iškilmingai sutiko visa civilinė okupacinė valdžia su Lietuvos generaliniu komisaru Theodoru Adrianu von Rentelnu priešakyje, generaliniais tarėjais, karine vokiečių vadovybe Lietuvoje, Lietuvos savisaugos dalinių štabo karininkais, gausiai susirinkusiais kauniečiais. Grįžus į Lietuvą, batalionas buvo dislokuotas Alytuje, kur 1943 m. sausio mėn. ir buvo išformuotas: jo kuopos papildė 13-ąjį, 253-iąjį ir 257-ąjį lietuvių policijos batalionus. Kpt. J. Semaška atostogų metu kreipėsi į Lietuvos generalinį komisarą Th. A. von Rentelną, norėdamas iš geto išvaduoti žmonos draugę (dar nuo gimnazijos laikų) – žydaitę Lėją. Sutikęs kaip didvyrį, prasiveržusį iš Stalingrado pragaro, Rentelnas, sužinojęs apie jo prašymą, iš karto pakeitė toną: lediniu balsu atsakė, kad pokalbis baigtas. Jau kitą dieną kpt. J. Semaška iš atostogų buvo atšauktas ir pasiųstas į Vermachto „Šiaurės" armijų grupę vadovauti 13-ajam lietuvių policijos batalionui. 1943 m. rugsėjo 1 d. mjr. J. Semaška buvo apdovanotas II klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kalavijais. Tokie pat apdovanojimai buvo įteikti dar 22-iems 13-ojo bataliono kariams ir karininkams už karinius nuopelnus kovojant „Šiaurės" armijų grupės sudėtyje, taip pat tiems pasižymėjusiems prasiveržimo iš Stalingrado katilo dalyviams, kuriems vėl

teko garbė tarnauti vadovaujamiems buvusio vado (Бивор, 1999; Адам, 2001; Semaškaitė, 2000; Čerškus, *Lietuvos kario atsiminimai...*; Polekauskas, 1943). Pagal pusk. B. Butėno prisiminimus, 7-asis batalionas lapkričio mėn. iš Ostrogožsko buvo perkeltas prie Stalingrado ir pateko į patį mūšių „pragarą". Pačios intensyviausios kautynės su frontą pralaužusiais rusų tankų korpusais tuo metu vyko vakarinėje Dono pusėje (kad bataliono dislokacijos vieta buvo prie Dono, sužinota iš J. Semaškos sūnaus Alvydo – apie tai jam pasakojo buvę tėvo bendražygiai, motina ir giminaičiai, žinoję tai iš tėvo, mjr. J. Semaškos, bei jo bendražygių pasakojimų). Kadangi iš šiaurės vakaruose nuo Stalingrado esančio Serafimovičių rajono tankų korpusai puolė trimis paralelinėmis kryptimis į pietus, ties Donu pasukdami į rytus, turint omenyje prasiveržime iš Stalingrado „katilo" dalyvavusių karių prisiminimus apie kautynes su tankais ir tris apsupimo žiedus, bataliono dislokacija buvo į šiaurės vakarus nuo Stalingrado, vakarinėje Dono pusėje. Čia jie ir susikovė žiauriose kautynėse su besiveržiančiais rusų tankų korpusų daliniais. Palankiausia galimybė prasiveržti buvo iki 1942 m. lapkričio 23 d. – tik tą dieną rusai įsitvirtindami sudarė vidinio apsupimo žiedo ištisinę fronto liniją ir pradėjo formuoti išorinę fronto liniją. Vėlesnis prasiveržimas bataliono jėgomis, neturint sunkiosios ginkluotės, jau būtų buvęs nesėkmingas. Rusų puolimo pradžioje VI armijos štabas buvo vakarinėje Dono pusėje, o 1942 m. lapkričio 21 d. skubiai persikėlė į rytinę Dono pusę, Gumraką. Visiškai sutampa pagal rusų ir vokiečių rašytus prisiminimus bei pusk. B. Butėno pasakojimus „Urano" puolamosios operacijos pradžios oro sąlygos – tirštas rūkas, šlapdriba, lietus, stiprus vėjas, būdingi lapkričio pabaigai (19–23 d.). Nuo lapkričio 25–26 d. prasidėjo stiprūs šalčiai, užšalo Donas. Sutampa vietovių ir kautynių aprašymai: toli nusitęsusios dar neužšąlusios pelkės, nelygios, su daubomis vietovės, neištisinė rusų gynyba. Dar viena svarbi aplinkybė buvo tai, kad prasiveržę jie nesutiko jokios vokiečių gynybinės fronto linijos – joje buvo susidariusi didžiulė „skylė". Visa tai rodo, kad bataliono prasiveržimas į vakarus vyko pradinėje operacijos „Uran" stadijoje, kertant išsitęsusias visas tris lygiagrečiai puolančias rusų grupuotes, dar iki ištisinių fronto linijų sudarymo. Dėl rusų puolimo vokiečių gynyboje buvo susidaręs apie 200 km ilgio „plyšys", o teritorija iki pat Charkovo buvo laisvos, be jokios gynybos, stepių platumos. Vokiečiai iš užnugario dalinių skubiai formavo judrias kovines grupes plačiai pralaužtam frontui pridengti. Vėliau vakarinėje Čiro upės pusėje buvo suformuota ištisinė fronto linija. Stalingrado „katilas" – tai visų pirma plačios teritorijos apie miestą apsupimas. Iš pradžių „katilas" apėmė ir vakarinę Dono pusę, tačiau greitai perėjo į rytinę ir užėmė 50 km pločio Dono ir Volgos tarpupį. Vokiečiams užėmus žiedinę gynybą, „katilo" viduje, Pitomnike ir Gumrake, buvo du lauko aerodromai. Tačiau vokiečių

transportinė aviacija pasirodė nepajėgi aprūpinti apsuptuosius „katile" maisto produktais, žieminėmis uniformomis, amunicija, degalais (pristatydavo tik 1/7–1/8 dalį minimaliai būtino kasdieninio krovinio kiekį. Išsekus maisto atsargoms, kariai pradėjo gauti tik bado davinį, o išbadėję kareiviai pradėjo valgyti ne tik sušalusius arklius, bet išgaudė ir suvalgė šunis bei kates. Apie 4/5 kareivių nebuvo gavę žieminės uniformos ir labai kentėjo nuo šalčio: daugelis buvo nušalę kojų pėdas, rankas ir veidus. Nuo bado ir šalčio išsekę kareiviai atrodė kaip vaikščiojantys lavonai, didelė jų dalis nuo fizinio išsekimo, šiltinės, dizenterijos ir šalčio mirė. Iš „katilo" buvo evakuota apie 25 tūkst. sužeistųjų ir visos ten buvusios moterys. Reikia paminėti, kad iš apie 290 tūkst. „katile" apsuptų kareivių, 52 tūkstančius sudarė rusai, tarnaujantys vokiečių daliniuose kaip savanoriai pagalbininkai (hivi). Vokiečių divizijose būdavo nuo 2 tūkst. iki 3 tūkst. rusų savanorių, neišskiriant ir SS divizijų (bendras jų skaičius vokiečių kariuomenėje buvo apie 1 mln. – *R. P.*). Po Stalingrado kapituliacijos su jais buvo žiauriai susidorota. 1943 m. sausio mėn. intensyviausi rusų puolimai buvo vykdomi iš rytinės Dono pusės, stumiant vokiečius Stalingrado link. Buvo prarasti aerodromai – iš pradžių Pitomnike, o sausio 22 d. ir Gumrake, todėl į vokiečių pozicijas krovinių konteineriai jau buvo išmetami parašiutais (dalis jų pakliūdavo rusams). Paskutinis apsuptųjų prieglobstis buvo Stalingrado griuvėsiai – juose VI Pauliuso armija, nusilpusi nuo bado ir šalčio, nebeturėdama sunkiosios ginkluotės, trūkstant šaudmenų, įnirtingai kovėsi prieš šešias ją apsupusias rusų armijas iki pat 1943 m. vasario 2 d. kapituliacijos. Aprašomi faktai apie 1943 m. sausio mėn. pietinėje fronto pusėje pro rusų pozicijas prasismelkusias smulkias vokiečių karių grupes (manoma jų buvus apie dešimt, daugiausia jas sudarė karininkai). Jos neįveikė kelių šimtų kilometrų atstumo, skyrusio į vakarus nutolusį vokiečių frontą, ir buvo sunaikintos NKVD užnugario apsaugos užtveriamųjų dalinių. Minimas vienintelis atvejis apie saviškius pasiekusį vokiečių kareivį, kuris žuvo jau gydomas ligoninėje bombardavimo metu. „Katile" žuvo apie 52 tūkstančiai vokiečių kareivių. Nuo ligų, bado ir fizinio išsekimo „katile" mirė apie 100 tūkstančių kareivių. Pagal sovietų duomenis, į nelaisvę pateko 111 tūkst. 465 kareiviai, taip pat 8 928 sužeistieji, buvę karo ligoninėse (iš viso 120 tūkst. vokiečių kareivių). Belaisviai buvo apiplėšiami, atimant jų asmeninius daiktus, šiltus drabužius, dažnai be jokios priežasties, iš kerštо ar paprasto sadizmo, buvo šaudomi ir mušami. Nelaisvėje nuo bado, šalčio, ligų, sunkaus darbo ir fizinio išsekimo mirė 95 procentai kareivių, 55 procentai jaunesniųjų karininkų ir 5 procentai aukštųjų karininkų. Išliko gyvi ir grįžo į Vokietiją tik 6 tūkstančiai VI armijos karių (Бивор, 1999, p. 424, 443–444).

Mjr. Jonas Semaška (partizaniniai slapyvardžiai mjr. Liepa, Rikis), pagal kario tarnybos knygelės (*Soldbuch*) duomenis, už kovas Rytų fronte buvo apdovanotas žemiau eilės tvarka išvardytais koviniais apdovanojimais ir suteiktas karinis laipsnis:

1. 1943 m. liepos 1 d. – suteiktas majoro laipsnis.
2. 1943 m. rugsėjo 1 d. – apdovanotas II klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kalavijais.
3. 1944 m. kovo 3 d. – apdovanotas II klasės Geležiniu kryžiumi.
4. 1944 m. kovo 31 d. – apdovanotas Sidabriniu sužeidimų ženklu.
5. 1945 m. balandžio 29 d. – apdovanotas I klasės Geležiniu kryžiumi.

Mjr. J. Semaška – vienintelis tokio likimo Lietuvos karininkas, kuriam pavyko sėkmingai išsiveržti iš dviejų – Stalingrado ir Kuršo – „katilų". Jo vadovavimas partizaninei kovai – Žemaičių legionui – bendražygių prisiminimuose vertinamas su didžiausia pagarba.

Stalingrado „katilo" ir 7-ojo lietuvių policijos bataliono apytikrė dislokacijos vieta nurodyta žemėlapiuose – žr. 3 priedą.

Netikėtas susitikimas: akis į akį su stribais

Partizanaujant Rietavo miškuose, įsiminė vienas įvykis. Kartą dienos metu trise žygiavome lauko keliuku ryšio reikalais. Su manim kartu ėjo majoro J. Semaškos lietuvių policijos bataliono, kovojusio Kuršo „katile", puskarininkis Bronius Petrauskas ir rietaviškis partizanas Juozas Gailius. Buvome apsiginklavę, taip sakant, nuo galvos iki kojų – aš ir Gailius rusiškais diskiniais automatais PPŠ, apsikarstę granatomis, prie diržų kabojo pistoletai. Bronius buvo ginkluotas vokišku automatu MP-40, už diržo užsikišęs porą ilgakočių vokiškų pėstininkų granatų, o kairėje pusėje, kaip priimta vokiečių kariuomenėje, dėkle kabojo pistoletas „Walther". Iki miško bebuvo likę gal apie 300 metrų, kai pamatėme iš priekio atvažiuojantį dvikinkį vežimą, pilną prisėdusį stribų. Stribai, aišku, mus irgi pamatė. Mes net nebandėme trauktis, nes plyname lauke tai būtų beviltiškas dalykas. Persimetę tarpusavyje keliais žodžiais, ramiai pasitraukėme kokius 5–6 metrus nuo kelio ir sustojome, atkišę

paruoštus šaudyti automatus. Vežimas artėjo, o iš stribų pusės nė jokio garso, nė judesio. Pravažiavo pro šalį net galvų nepasukę į mūsų pusę, taip, kad, atrodo, ir kiaušinis nuo galvos nebūtų nukritęs. Šalia buvo padėti šautuvai, automatai, kulkosvaidis, bet nė pirštu prie jų neprisilietė. Palydėjome juos atsukę ginklų vamzdžius, o kai vežimas nutolo kelis šimtus metrų, vėl išėjome į kelią ir nužygiavome savo reikalais. Čia, manau, buvo psichologinis momentas. Stribai buvo įpratę šaudyti nuo mobilizacijos besislapstantiems bėgantiems beginkliams jauniems vyrams į nugaras, taip sakant, „miklinti akį ir ranką į judančius taikinius". Kai mes pasiruošę sustojome kelio pakrašty, jie pamatė, kad tai bus artimos, žūtbūtinės kautynės, be kompromisų, spręsis „kas ką". Todėl surizikavo apsimesti mūsų nematą. Juk ir stribai nenorėjo žūti. O mus išgelbėjo šalta savitvarda ir įžūli drąsa. Jeigu būtume sutrikę, susvyravę ir pradėję paniškai bėgti, mus būtų iššaudę kaip kiškius.

Atsitiktinis šūvis. Apie partizanų sužeidimus

Vieną rugpjūčio vakarą trise: aš, Bronius Petrauskas ir Juozas Gailius, ėjome pas ryšininkus į Rietavą. Buvome apsirengę plačiais lietpalčiais, po jais pasislėpę automatus. Beeinant miestelio gatve Broniui iš po lietpalčio išsprūdo vokiškas automatas. Atsimušęs rankena į grindinį, „užsivedė" ir iššovė. Kulka perėjo per sėdmenis, nugaros raumenis ir išlindo šalia kaklo. Kadangi šūvis buvo iš arti, degantys parako grūdeliai ir karštos dujos apdegino žaizdos kanalą. Bronius kentėjo didžiulius skausmus. Mūsų padedamas nedejuodamas pasiekė ryšininkus, šie nubėgę parsivedė gydytoją. Gydytojas kelis kartus išplovė žaizdą, ją užkamšė tamponais ir pasakė, kad kasdien reikės daryti perrišimus. Miestelyje dislokuotas rusų garnizonas, yra stribų, todėl pasilikti pavojinga. Parsivežėme jį į stovyklą, kur sesutė kasdien ateidavo plauti žaizdos. Po ilgoko gydymo Bronius pasveiko.

Prie Skirpsčių štabo į pilvą buvo sužeistas Juozas Gubista-Šalna. Mūsų medicinis supratimas apsiribojo tik patarimu išgerti vandens – jei vanduo per žaizdą išbėgs, vadinasi, kiauros žarnos. Šiuo atveju vanduo neišbėgo, nes buvo sužeista pilvo sienelė, ir Šalna savaime greitai pasveiko.

Sužeistas į koją Algirdas Šertvytis-Stumbras labai kankinosi, norėjo net nusišauti, todėl bendražygiai iš jo atėmė ginklą. Kulkai įstrigus pėdoje, prasidėjo pūlingas kaulo uždegimas (osteomielitas), atsivėrė gili pūliuojanti, dvokianti žaizda. Vienintelis vaistas – rivanolis. Miško sąlygomis gyvenant bunkeryje, pasveikti nebuvo jokių galimybių. Nuo ilgesnio buvimo bunkeryje partizanų veidai išbaldavo, paburkdavo, oda net saulėje nebeįdegdavo. Tad ką jau kalbėti apie žaizdų gijimą... bunkeriuose būdavo drėgna ir dėl nepakankamos ventiliacijos trūkdavo oro, kartais net drabužiai supelydavo. Dažniausiai tiktai naktimis partizanai atidarydavo bunkerių angas, juos pravėdindavo, išlįsdavo pakvėpuoti. Per ryšininkus buvo susitarta paguldyti Algirdą į Telšių ligoninę, jis buvo operuotas, pašalinta kulka. Tačiau vyr. gydytojui pranešus NKVD, padedamas patikimų pagalbininkų, vos spėjo laiku iš ten pabėgti. Vėliau, padedant vietiniams pogrindininkams, A. Šertvytis-Stumbras buvo paguldytas į Radviliškio ligoninę, o iš ten, išdavus NKVD užverbuotai gailestingajai sesutei, pateko į tardymo kameras.

Pats sunkiausias dalykas partizanui – sužeidimas. Tai pasmerkdavo jį lėtinėms kančioms, o dažnai ir mirčiai. Visos ligoninės buvo NKVD kontroliuojamos, turėjo iškart informuoti apie ligonius su šautinėmis žaizdomis, dalis personalo būdavo užverbuota. Norint paguldyti partizaną į ligoninę, reikėjo susirasti patikimus gydytojus, sesutes, sukurti ligoniui „legendą“, aprūpinti jį svetimais ar padirbtais dokumentais. Vienu metu rizikuodavo didelė grupė žmonių. Kartais operuotą partizaną iš operacinės tekdavo išvežti atgal tiesiai į bunkerį. Būdavo ir priešingų variantų – paimtą į nelaisvę sužeistą partizaną NKVD pirmiausia pasiųsdavo į ligoninę gydyti, aišku, saugant stribams arba kareiviams, norėdami vėliau iš jo išpešti informacijos. Tokiais atvejais partizanai, padedami ligoninės personalo, stengdavosi savo bendražygį išvaduoti, tai dažnai ir pasisekdavo.

Legalizacija Šilutėje. Sportinis darbas Klaipėdoje

Atėjus numatytam laikui, atsisveikinome su būrio vyrais, palinkėdami vieni kitiems sėkmės, o sužeistam Broniui – kuo greičiau pasveikti, ir palikę jiems savo ginklus iškeliavome į Klaipėdos kraštą. Atvykau į Šilutę kartu su J. Gailiumi, apsigyvenau pas jo pažįstamus, o jis išvyko į Rusnę pas gimines. Sutarėme palaikyti ryšį. Vieną dieną eidamas gatve išgirdau šaukiant: „Stepai!" Atsigręžęs pamačiau jauną vyrą, kuris prisistatė esantis Šilutės sporto komiteto pirmininku ir mane kaip sportininką gerai pažįstantis. „Kur gyveni?" – paklausė jis. – „Šilutėj", – atsakiau. Sužinojęs, kad ką tik atvykau ir dar niekur neįsidarbinau, jis apsidžiaugė ir pasiūlė būti jo pavaduotoju. Sutikau, tik įspėjau, kad mano pasas yra senas (jį buvau pasidaręs pats savo pavarde, tačiau suklastojęs gimimo vietą, nurodęs Kartenos valsčiuje esantį Budrių kaimą, A. Kubiliaus-Balio gimtinę). Tuo metu kaip tik vyko senų pasų keitimas naujais, sovietiniais. Šilutės sporto komiteto pirmininkas padėjo man išspręsti šią problemą – netrukus savo „pieno knygelę" pakeičiau į TSRS piliečio pasą.

Po kiek laiko mane komandiravo į Kauną parvežti sportinės aprangos. Važiuodamas užsukau į Plungės priemiestyje, prie Babrungo, pas Milvertus esantį ryšių punktą, kur ir pernakvojau. Jokių nurodymų iš mjr. J. Semaškos mano vardu nebuvo gauta. Kaune perskaičiau skelbimą, kad kaip ir anksčiau vyksta 10-ies stipriausių Lietuvos krepšinio komandų turnyras. Pagunda buvo tokia didelė, kad negalėjau atsilaikyti nenuvykęs pažiūrėti Kauno kultūros instituto sporto salėje vykstančių varžybų (kur ir pats ne kartą žaidžiau). Buvo įdomu, kiek Lietuvoje pasiliko krepšininkų, juk daugelis geriausių žaidėjų pasitraukė į Vakarus. Tik įėjus į sporto rūmus, mane apspito pažįstami krepšininkai, o tarp jų ir buvęs telšiškis Klaipėdos miesto Sporto komiteto pirmininkas E. Lenkovičius. Pirmasis jo klausimas buvo: „Grybauskai, už ką loši?" – „Nė už ką", – atsakiau. – „O kur gyveni?" – „Šilutėje." Jis apsidžiaugė: „Juk Šilu-

tė priklauso Klaipėdai, tai tu turi žaisti mūsų komandoje." Iškart pradėjo įkalbinėti, siūlyti Klaipėdoje trenerio darbą, butą. Pagalvojau, kad Klaipėdoje gal ir geriau, beliko sutikti, bet tik su viena sąlyga – kad turnyre nežaisiu prieš Telšių „Džiugo" komandą (prieš savo gimtojo miesto komandą negalėjau žaisti iš principo, juk ten gimęs ir augęs, visada gyniau jos garbę). Taip po ilgos pertraukos be jokių treniruočių pradėjau žaisti šiame turnyre Klaipėdos krepšinio komandoje. Susitikus su telšiškiais, jie puolė klausinėti, už ką „lošiu". Atsakiau: „Už Klaipėdą." Mūsų komandoms, žaidusioms be pralaimėjimų, teko susitikti pusfinalyje. Telšių komandoje žaidė Petkiukas (Kazys Petkevičius), S. Stonkus ir kiti, kurių pavardžių jau nebeprisimenu. Aš žaisti atsisakiau, tačiau E. Lenkovičius įkalbėjo nors pasėdėti ant atsarginių suolelio. Po pirmojo kėlinio Telšių komanda pirmavo dešimties taškų persvara. E. Lenkovičius ėmė manęs prašyti, kad eičiau žaisti ir sumažinčiau taškų skirtumą iki ne tokio gėdingo. Jis mane tiesiog išstūmė į aikštelę. Pradėjau dengti Petkiuką. Neprisimenu, ar aš ėjau krepšio link, kiek taškų įmečiau, tačiau išgirdau Kazį sakant, jog Telšiai jau pralaimi vienu tašku. O laiko žaisti liko labai mažai. Pasakiau Kaziui: „Aš „paslysiu", o tu eik krepšio link." Taip telšiškiai laimėjo, regis, vienu tašku. Kitaip pasielgti negalėjau, buvau savo miesto patriotas, o tuo metu kas man buvo ta Klaipėda, juk joje dar net ir negyvenau. Telšių sirgaliai, viską supratę, juokėsi ir man plojo.

Tuoj po turnyro persikėliau į Klaipėdą. Kaip ir pažadėjo, Sporto komitetas sutvarkė mano „registracinius reikalus", paskyrė Klaipėdos krepšinio komandos treneriu, davė butą Didžiojo vandens gatvėje. Treniravau I ir II vyrų krepšinio komandas kaip žaidžiantysis treneris, kartu būdamas kapitonu. Taip pat treniravau ir moterų krepšinio rinktinę. Be to, žaidžiau miesto futbolo rinktinėje centro puolėju, o kiek likdavo laiko, dar žaidžiau ir stalo tenisą. Mūsų krepšinio komanda nugalėjo kauniečius, vėliau „sutriuškino" į svečius atvykusią Telšių krepšinio komandą, paskui – Liepojos krepšininkus.

Klaipėdos miestas po vykusių įnirtingų mūšių, bombardavimų ir artilerijos apšaudymų buvo labai nukentėjęs – daugelis namų ištisais kvartalais virtę griuvėsiais, kai kur stovėjo tik pavienės apgriautos namų sienos. Naktimis mieste kaip banditai siautėjo rusų jūreiviai, dažnai po nakties Danėje plūduriuodavo jų aukų lavonai. Vieną vakarą miesto

LTSR
LAISVOSIOS SPORTO DRAUGIJOS
„ŽALGIRIS"
CENTRO TARYBA PRIE PROFESINIŲ SĄJUNGŲ CT

№ 47

Pažymėjimas
Pažymime, kad drg.
Giedraičkai Stepas, s. Kadio
tikrai yra „Žalgirio"
Kaišiadorių skyriaus
tarybos narys ir dirba
krepšinio trenerio pa-
reigose.
Pažymėjimas galio-
ja iki 1945. XII. 31

ЛССР
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ СОВЕТ ДОБРОВОЛЬНОГО
СПОРТИВНОГО ОБЩЕСТВА
„ЖАЛЬГИРИС"
ПРИ ЦСПС

Vilnius, 194 5 m. IX mėn. 15 d.
Kaunas - Каунас

Удостоверение
Удостоверяем что
тов. Гридзуская Степан
г. Сиаулиса, проживающий
в гор. Шяуляй действи-
тельно работает в
„Жальгирис" в должности
баскетбольного тренера
Удостоверение действи-
тельно по 1945. XII. 31

„Жальгирис"

sportininkų ir trenerių kompanija susirinko į restoraną (esantį prieš buvusį „Vaivos" kino teatrą, berods, „Lūją"). Pasivaišinę ir aptarę būsimos miesto sporto šventės reikalus, apie vidurnaktį visi kartu patraukėme į namus – dabartine Herkaus Manto gatve Biržos tilto link. Aš ėjau priekyje kartu su E. Lenkovičiumi ir jo žmona, iš paskos ėjo boksininkas su savo treneriu, toliau būreliu likusieji sportininkai, treneriai ir sporto instruktoriai (tarp jų ir krepšininkas, būsimasis architektas P. Lapė). Ėjome tarpusavyje linksmai šnekučiuodamiesi ir juokaudami, daugelis iš mūsų rūkė tuo metu madingus „Belomorkanal" papirosus. Iš priekio pamatėme ateinančius tris jūreivius, prasilenkiant vienas iš jų mane stumtelėjo. Tai pamatę iš paskos ėję boksininkai spėjo užsidėti kastetus. Prasilenkdami jūreiviai vieną iš jų irgi pastūmė, tačiau šie triuškinančiais kastetų smūgiais du iš jų tuoj pat „patiesė" ant žemės. Trečias jūreivis, visa gerkle šaukdamas: „Palundra[1], mūsiškius muša", pabėgo. Tuojau iš visų pakampių subėgo rusų jūreiviai: vieni ginkluoti durtuvais, kiti su jūreiviškais diržais rankose. Lenkovičiaus žmona išsigandusi klykdama įbėgo į greta buvusio namo laiptinę. Puolančiam jūreiviui įsibėgėjęs sunkiais kaustytais alpinisto batais spyriau į pilvą, nukritau ant jo, ant manęs sukrito kiti jūreiviai. Lenkovičiui durtuvu perdūrė delną. Mus būtų užmušę, jeigu ne

laimingas atsitiktinumas. Kaip vėliau paaiškėjo, iš paskos einančių sportininkų grupelėje buvo ir vienas slaptas NKGB darbuotojas, turėjęs tarnybinį pistoletą. Išsigandęs ir pabėgėjęs atgal, jis atsigręžęs iššovė, tačiau iš susijaudinimo pataikė į grindinį – kulka atšoko rikošetu ir besivartydama ore su bjauriu švilpesiu praskriejo virš mūsų galvų. Jūreiviai, pamanę, kad tai karinis patrulis (kuris su jais niekada „nesiceremonijo"), puolė bėgti. Mes nubėgome į karo komendantūrą, buvusią dabartinėje Liepų gatvėje, kurios kareiviai tuoj čiupo automatus ir išbėgo „daryti tvarkos". E. Lenkovičiui perrišo perdurtą delną, ir jau be nuotykių grįžome į namus.

Kitą dieną sporto šventės metu su P. Lape buvome sugalvoję sportinį numerį žiūrovams prajuokinti: pirmą raundą boksuojantis nokautuojamas vienas, antrą raundą – kitas, o trečią raundą boksuojantis nuo nokauto krentam abu. Pirmojo raundo metu parkritau, kaip buvome susitarę, pagulėjau, po galva pasikišęs pirštinę ir šypsodamasis. Antrajame raunde boksuojantis P. Lapė nekrenta, nors tu ką: rodau jam sutartinius ženklus, mirksiu akimi, o jis boksuojasi toliau. Teko jį rimtai aptalžyti, kol gavęs į nosį parkrito iš tikrųjų. Po pasirodymo supykęs klausiu: „Kokio velnio nekritai, kaip buvom susitarę?" Petras varžydamasis prisipažino: „Buvo gėda, juk salėje sėdėjo mano panelė ir seserys." Po pasirodymo prie mūsų priėjo apdaužytais veidais, su mėlynėmis paakiuose rusų jūreiviai. Jie pasakė, kad gerbia mus kaip gerus sportininkus ir mums dovanoja. Pridūrė, kad jei būtume buvę eiliniai „mužikai", būtų mus suradę ir užmušę.

Buvau kelis kartus nuvykęs į Rusnę, susitikdavau su J. Gailiumi, tačiau jokių žinių ar nurodymų ir jis nebuvo gavęs. Nuvykus trečią kartą, tuoj pat buvau įspėtas, kad J. Gailius jau suimtas[2]. Buvo patarta, kad niekas neatkreiptų dėmesio, kuo greičiau važiuoti atgal. Klaipėdos futbolo rinktinėje žaidė vienas rusas, NKVD karininkas. Jis man primygtinai pradėjo siūlyti išvažiuoti į Maskvą, kur aš padarysiąs sėkmingą sportinę karjerą, o čia likdamas – pražūsiu. Supratau, kad NKVD organuose apie mano partizaninę veiklą jau yra žinoma. Tačiau išvykti iš Lietuvos negalėjau – buvau prisiekęs ne tik LLA, bet ir įsipareigojęs asmeniškai mjr. J. Semaškai. O pabėgti, maniau, visada spėsiu.

---

[1] *Palundra* – pavojus (jūreiviškas žargonas).

[2] J. Gailius buvo nuteistas mirties bausme ir sušaudytas Vilniaus KGB kalėjime.

Klaipėdos NKGB kalėjime: tardymai, teismas

Mane suėmė 1946 metų sausio 9 dieną. Tiesą sakant, galėjau iššokti pro buto langą ir pabėgti. Tačiau buvo įdomu sužinoti, ką jie apie mane žino ir kuo kaltins, o pabėgti, maniau, ir vėliau sugebėsiu. Po arešto dvi savaites manęs netardė, tik „mėtė" iš vienos kameros į kitą, norėdami įbauginti: į kameras po tardymų atitempdavo ir numesdavo ant grindų žiauriai sumuštus, suluošintus, sulaužytais kaulais, praradusius sąmonę žmones. Kaip vėliau supratau, mane „nokino" svarbiam įvykiui – verbavimui į agentus. Net plaukų nenukirpo. Praėjus dviem savaitėms, mane nuvedė į salę, kurioje už sustumtų stalų sėdėjo apie 15 įvairaus laipsnio NKGB karininkų ir civiliai apsirengusių asmenų. Jie pareiškė, kad apie mane viską žino ir kad viskas bus užmiršta, jei aš sutiksiu padėti NKGB organams. Atvirai pasakė: „Padėsi mums ir tuoj pat išeisi į laisvę." Ir pradėjo vienas per kitą gražbyliauti: „Tu toks jaunas, toks geras sportininkas, visas jaunimas paskui tave eina. Tave ant rankų nešios, pinigų turėsi į valias. Juk tau specialiai plaukų nekirpome, įduosime paketą su sportine apranga, sakysi, kad buvai komandiruotėje, juk kol kas niekas nežino, kad tu čia. O jei nesutiksi, tavęs lauks kankinimai, sulaužys kaulus, tapsi invalidu. Taip pražudysi savo jaunystę, talentą ir gyvenimą."

Aš pasakiau, kad jie veltui gaišta laiką – niekšu niekada nebuvau ir nebūsiu, verčiau supūsiu gyvas Sibiro konclageriuose, bet sau karjeros per kitų lavonus nedarysiu. Mačiau, kad mano toks tiesus atsakymas juos sunervino ir nuvylė. Grąžino atgal į kamerą, tuoj pat nukirpo plaukus. Tais laikais visos kalėjimo kameros būdavo perpildytos: kur turėdavo kalėti du, buvo prikimšta dešimt ar daugiau žmonių. Dieną visi stovėdavome, naktį, kadangi gultai buvo ištisiniai, vieni susispaudę miegodavo, o kiti stovėdavo, laukdami savo eilės atsigulti. Langai buvo uždaryti, kamerose trūko oro, o ir tas nuo prakaituotų, nepraustų kūnų buvo slogus ir „sunkus". Visų veidai buvo išblyškę, paakiai pajuodę. Dienos metu

miegoti buvo uždrausta. Pamenu, sužinoję apie mano įkalinimą, sportininkai perdavė papirosų pakelių siuntinėlį (galbūt pamanė, kad kalėjime to labiausiai trūksta). Prieš tai aš mačiau ir pasibaisėjau, kaip užkietėję rūkoriai iš narų plyšių krapšto visokias šiukšles, paskui iš laikraščių skiaučių susisuka suktines ir rūko. Nuo tokių dūmų smarvės nebūdavo kuo kvėpuoti, pykindavo. Gavęs papirosus, juos visus išdalinau kameros draugams, sau nepasilikdamas nė pakelio. Draugai patarinėjo, kad pasilikčiau nors vieną, „nes paskui ant kelių atsiklaupęs maldausiu duoti užrūkyti". Bet kameroje matytas vaizdas mane „išgydė" nuo rūkymo visam gyvenimui.

Prasidėjo tardymai. Bandžiau neigti bet kokį dalyvavimą partizaninėje veikloje, tačiau patys tardytojai papasakojo man apie štabo veiklą, net ir apie buvimą Rietavo partizanų būryje. Paskelbus J. Bartašiūno amnestiją, legalizavosi nemažai rietaviškių partizanų. Dalį jų NKVD suėmė ir per kankinimus „išmušė" prisipažinimus. Buvau suvestas akistaton su J. Gailiaus užverbuotomis ryšininkėmis – visi išsigynėme, neprisipažinome pažįstantys vieni kitus. Kitą kartą du prižiūrėtojai prilaikydami įvedė žiauriai sumuštą Stasį Milvertą (jis pats jau nebegalėjo paeiti). Veidas buvo taip ištinęs ir išmargintas mėlynių, kad galėjo matyti tik pro ištinusių vokų kraštelius. Supratau, kad jį užmuš, pats liepiau Stasiui sakyti, kad mane pažįsta, jog esu tas pats Stepas Grybauskas, slapyvardžiu Sekretorius. Pradėjo mane kankinti, siekdami išgauti žinių apie bunkerius, ryšius, partizanų ir ryšininkų tikrąsias pavardes. Laikiausi tokios taktikos: buvau nevietinis, nei vietovių, nei miškų, nei to krašto gyventojų nepažinojau, vienas pats jokių bunkerių nerasčiau. Partizanus pažinojau tik slapyvardžiais. Iš veidų irgi neatpažinčiau. Už kiekvieną „nežinojimą" mušdavo rimbu su švininiais antgaliais, sodindavo ant taburetės kampo (ant paties kraštelio), neleisdami visą naktį nei sujudėti, nei akių sumerkti. Rytą, šeštą valandą, kada per radijo tašką grodavo TSRS himną, mano akys būdavo kaip žvyro pripiltos, o visas kūnas nuo skausmo sustingęs. Mane tardė vyriausiasis tardytojas Fadejevas, o jam vertėjavo lietuvis Jankauskas. Eilinio tardymo metu, likus su juo dviese, prisiminęs, kaip vokiečių okupacijos metais lietuvių pareigūnai gelbėjo savo tautiečius nuo hitlerininkų, drįsau jam papriekaištauti: „Kaip gali lietuvis, ir dar toks jaunas, tarnauti rusų okupantams tokioje baisioje

įstaigoje?“ Jis nieko neatsakė, tik sudavė nestipriai man per veidą. Tačiau po savaitės, vesdamas mane į tardymą, pasakė: „Nebijok, Stepai, įsakyta tavęs nemušti metaliniais virbais, kad nesulaužytų kaulų.“ Supratau, kad jie vis dar tikėjosi mane palaužti ir padaryti savo agentu. Tai mane nuteikė optimistiškai ir padėjo ištverti 5 mėnesius trukusius kankinimus. Vesdavo tardyti dažniausiai naktimis. Kai sužvangėdavo geležinės kameros durys, visi tarsi apmirdavo, laukdami, kurį čiups. Pajunti, kad griebia tau už kojos, rodos skruzdėlės per visą kūną perbėga. Atsikėlęs suspaudi kumščius, sukandi dantis ir eini į kankinimus. Pasakai sau: „Reikia atsilaikyti.“ Neišgavę nieko svarbaus (apie štabą jie jau viską žinojo ir net neklausinėjo, nes buvo suimtas A. Kubilius-Balys), jie mane pasiuntė į karcerį. Tai buvo tokia siaura ir anksta kamera, kurioje nei susilenkti, nei atsisėsti negali. Sienos apšerkšnijusios, grindys – ledinės. Išrengė iki apatinių marškinių. Karcerio trukmė – trys paros. Maitinimas – šalto vandens puodelis dienai. Šitame karceryje ne vienas tardomasis išėjo iš proto. Kameroje būdamas labiausiai bijai tardymo, o karceryje šaldamas, drebėdamas ir basomis kojomis ant ledo trypčiodamas tik ir lauki, kad tave dažniau išvestų į tardymą ir kad dar primuštų, tai nors kiek sušiltum. Mano laimė, per tas tris dienas mane kelis kartus vedė tardyti.

Pasibaigus tardymams, mane įmetė į mirtininkų kamerą. Kameros sienos buvo išrašinėtos čia buvusių mirčiai nuteistųjų užrašais: „Man 19 metų, nuteistas mirti, mirštu už Lietuvą Tėvynę...“ Kiek jų praėjo prieš mane, daugiausia jaunimo, baisu net pagalvoti. Visos sienos buvo išbraižytos čia buvusiųjų atsisveikinimo žodžiais ir pavardėmis. Buvau susitaikęs su mintimi, kad ir man gresia toks pat likimas.

Po kelių dienų išvedė į teismą. Mano didžiausiam nustebimui, už stalo teisėjo vietoje sėdėjo tardytojas Fadejevas, šalia vertėjas Jankauskas ir mašininkė – visas karo tribunolas. Pasirodo, patys tardo, patys teisia. Kaltinamojoje išvadoje perskaitė, kad buvau partizanų štabe, kartu su parašiutininkais dalyvavau kautynėse, koviausi su NKVD daliniais. Koks buvo mano nustebimas, kai paskelbė teismo nuosprendį – 10 metų lagerio ir penkeri metai tremties. Aš net pašokau iš džiaugsmo (tais laikais 10 metų nuosprendis buvo laikomas „vaikiška bausme“[1]). Turbūt labai stebėjosi ir salėje sėdėję čekistai: toks veikėjas, o tokia maža bausmė. Po teismo posėdžio, trukusio gal 10 minučių, mane perkėlė į

Klaipėdos kalėjimą. Čia buvo erdvu, šviesu, pasijutau kaip rojuje. Pro grotuotą langą pamačiau buvusį Lietuvos krepšinio rinktinės žaidėją Vytautą Leščinską[2], kurį rungtynių metu man tekdavo dengti. Jis taip pat buvo kalinys, kalėjimo kieme mūrijo garažus. Reikia pasakyti, kad kalėjimų administracija ir prižiūrėtojai buvo rusai, tarp jų maišėsi vienas kitas parsidavėlis lietuvis, bet jais nelabai pasitikėdavo. Kalėjime visi politiniai kaliniai lietuviai buvo vadinami „fašistais" ir kaip įmanoma terorizuojami. Okupavus Lietuvą ir kitas Pabaltijo šalis, į jas iš visos Tarybų Sąjungos priplūdo masė banditų, vagių, recidyvistų. 1945–1947 metais jų buvo pilni kalėjimai. Kalėjimų administracija reguliuodavo, kad kriminalinių nusikaltėlių kamerose būtų daugiau nei politinių, sudarydami jiems sąlygas atiminėti iš politkalinių maistą, drabužius, siuntinius, mušti ir tyčiotis. Po kiek laiko mus pervežė į Kauno kalėjimo etapinę kamerą. Ten ir įvyko pirmasis susirėmimas su kriminaliniais nusikaltėliais.

---

[1] Tuo metu 10 metų kalėjimo bausmė juokais buvo vadinama „dietskij srok" (vaikiška bausmė). Labai dažna bausmė buvo 15–25 m. kalėjimo, po kurio sekdavo ne mažiau kaip 5 metų tremtis. Tačiau Stalino valdymo metais dažnai ir iškalėjus 10 metų kalinio nepaleisdavo, o surasdavo priežasčių jį perteisti ir kalėjimo laiką pratęsti dar 10 metų.

[2] 1939 m. Europos krepšinio čempionas Vytautas Leščinskas, kaip ir 1937 m. bei 1939 m. Europos čempionai Artūras Andrulis ir Zenonas Puzinauskas bei daugelis kitų žymių Lietuvos sportininkų buvo 1941 m. birželio sukilimo dalyviai Kaune (Jankauskas, 2011, p. 246).

Kauno kalėjime. Žūtbūtinės muštynės su kriminaliniais recidyvistais

Po teismo Klaipėdoje, mus, apie 30 nuteistųjų, specialiame kalinių vagone pervežė į Kauno kalėjimo (Mickevičiaus gatvėje) etapinę kamerą, kadaise buvusią kalinių koplyčią. Atidarius duris, aš ir Pranas Macijauskas, po pažastimis pasikišę tik atsarginius marškinius, pirmi įėjome į vidų. Aš buvau apsirengęs treningais, geru lietpalčiu, kaustytais alpinisto batais. Pranas buvo aukštas, atletiško sudėjimo, kokių 35–40 m. vyras, anksčiau buvęs sunkaus svorio boksininkas. Jis irgi buvo gerai apsirengęs, apsiavęs naujais chrominiais batais. Kameroje, kuri priminė didelę salę, iš abiejų pusių glaudžiai išsirikiavęs, stovėjo ilgas kriminalinių recidyvistų „gyvasis koridorius“: žiauriais, randų sudarkytais, apšepusiais, prarūkytais ir pragertais veidais, bedantėmis burnomis, bjauriomis tatuiruotėmis ir užrašais išmargintais kūnais, iki pusės nusirengusios (kameroje buvo karšta ir tvanku) žmogystos. Praėjus gal pusę to koridoriaus, iš kairės mus pašaukė lietuviai, kad eitume prie jų, ten dar yra vietos. „Praskyrę“ glaudžiai išsirikiavusių recidyvistų koridoriaus „sieną“, mes ten ir pasukome. Kampe stovėjo sumuštais veidais, apibintuotomis galvomis jaunuolių grupė, vietoj atimtų drabužių apsirengę recidyvistų jiems duotais suplyšusiais skarmalais, kai kurie likę net be batų (didelę jų dalį sudarė medicinos, dailės, pedagoginio institutų studentai). Jie labai nustebo, kad mūsų neužpuolė recidyvistai. Pasirodo, vos jiems įėjus pro duris, jie buvo užpulti, sumušti, nurengti ir viskas, ką tik turėjo geresnio, atimta. Aš apžiūrėjau kamerą: ji buvo pilnutėlė, tiesiog prikimšta apie kelis šimtus kalinių, laisvos vietos beveik nebuvo. Kameros priekyje palei sieną, ant paaukštinimo (buvusio altoriaus) buvo įsitaisęs kriminalinių recidyvistų atamanas su visa jį supančia gauja. Kameros viduryje buvo pastatytas ilgas iš paprastų lentų sukaltas stalas, ant jo krūvelėmis sudėlioti moliniai „bliūdeliai“. Jokių gultų nebuvo. Kairėje durų pusėje stovėjo dvokiantis kubilas, vadinamas „paraša“ gamtiniams reikalams atlikti.

Vos spėjus mums susėsti ir pradėti su studentais kalbą, nuo „altoriaus“ pakilo kokių 16 m. iki pusės nusirengęs, įvairiausiomis tatuiruotėmis išmargintu kūnu vaikėzas (rusišku žargonu vadinamas „pacanu“) ir įmantriai dviem pirštais nešdamas už aulų nunešiotus batus (nes padų jau nebebuvo) priėjo prie P. Macijausko ir sako: „Dėde, mainome batus. Aš matau, kad chrominiai tau spaudžia.“ Pranas, netaręs nei žodžio, paėmė tą „pacaną“ už sprando ir kelnių užpakalio, pakėlė virš galvos ir sviedė tiesiai ant paaukštinimo sėdintiems atamanams. Staiga visi banditai pašoko ir puolė prie mūsų. Visi klaipėdiečiai stojome „mūru“, kaip siena, pasiruošę grumtynėms. Banditai pribėgę parėkavo, pamosikavo aulinių batų kulnais (ilgaauliai batai kameroje dažnai būdavo naudojami kaip efektyvus ginklas, ypač įdėjus į batą ką nors sunkesnio ir užsimojus smūgiuojant bato kulnais), šaukdami rusiškai: „Už ką vaiką skriaudžiate?!“, bet pulti nedrįso. Pamatę, kad jų nebijome ir esame pasiruošę su jais kautis, laikinai nurimo. Studentai mus perspėjo, kad banditai taip lengvai nenusiramins. Bandys užpulti naktį. Visą naktį paeiliui budėjome, sėdėdami ar gulėdami ant grindų. Tačiau naktis praėjo ramiai.

Vidurdienį atsidarė durys ir recidyvistai tuoj vėl padarė „gyvą“ koridorių, sutikdami politkalinių etapą iš Suvalkijos. Daugelis suimtų valstiečių turėjo galais surištus ir per petį permestus pusmaišius su maistu. Tik įėjus pirmajam, jį banditai pargriovė, atėmė maišus ir juos permetė toliau stovintiems saviškiams, o šie ant „altoriaus“ sėdintiems atamanams. Kameros durys buvo atviros, prižiūrėtojai viską matė, tačiau į tai nekreipė jokio dėmesio, tokį „kriminalinių“ elgesį su politkaliniais laikydami „norma“. Mes pašokome ir nustebę žiūrėjome į šią baisią viešo susidorojimo sceną. Studentai tiesiog maldavo mūsų, kad nesikištume, nes jaunų politinių kalinių nedaug, o senukai ir kaimiečiai nepadės. Jeigu nugalės „kriminaliniai“, visiems bus dar blogiau. Mums bežiūrint, banditai ir toliau atiminėjo iš atvykusiųjų etapu maišus, o tai buvo nesunku, nes visi jau buvo pagyvenę žmonės. Tačiau atsirado vienas valstietis, kuris nepanoro lengvai atiduoti savo nuosavybės. Stovėdamas žiūrėjau, kaip jis grumiasi, ir jaučiau, kad neišlaikysiu, pulsiu į pagalbą. Tuo metu pribėgo dar vienas banditas ir, laikydamas aulinį batą už aulo, pradėjo juo mušti žmogų per galvą. Šis, apsipylęs krauju, pradėjo šauktis pa-

galbos. Tada jau mes su P. Macijausku nebeištvėrėme. Nepaisydami, ar kas nors mus parems, puolėme banditus. Mums į pagalbą metėsi visi klaipėdiečiai ir net sumuštieji studentai. Užvirė žūtbūtinės grumtynės. Prižiūrėtojai iškart uždarė duris ir pro „akutę", nesikišdami, ramiai stebėjo „batalijų" sceną (juk anksčiau visada laimėdavo „saviškiai", atvykę iš Rusijos, o ne vietiniai „fašistai"). Mušėmės kumščiais, auliniais batais, sulaužyto stalo lentgaliais, spardėmės kojomis. Pačiame muštynių įkarštyje „pacanas" užšoko ant stalo ir pradėjo laidyti molinius „bliūdelius", taikydamas į lietuvius, o labiausiai į P. Macijauską. Kam kliūdavo į galvą, tas tuoj apsipildavo krauju. Viena molinė lėkštė pataikė P. Macijauskui į akį. Pasruvęs krauju, jis prasibrovė iki stalo, čiupo „pacaną" už kojos ir, apsukęs jį ore ratu, trenkė galva į stalo kampą. Tas jau ir nebeatsikėlė. Tai buvo muštynių persilaužimas: banditai subėgo ant „altoriaus" ir užsidengę galvas nuo smūgių pradėjo nesavais balsais šaukti: „Karaul, spasite!" (Sargyba, gelbėkit!) Tada atsivėrė durys ir į vidų sugarmėjo prižiūrėtojai su viršininkais. Muštynės tuoj pat nutrūko. Vaizdas buvo siaubingas: ant grindų, dejuodami kraujuose ir žmonių išmatose, voliojosi žmonės (muštynių įkarštyje kažkas išvertė „parašą"), ant grindų buvo pilna molinių šukių ir sulaužyto stalo nuolaužų. Viršininkas rusas paklausė mūsų, kas čia darosi? P. Macijauskas, gerai mokėdamas rusiškai, paaiškino, kad banditai pradėjo mušti ir plėšti žmones, todėl kilo muštynės. Paprašytas nurodyti kaltininkus, ranka parodė ant „altoriaus" susispietusią „kriminalinių" gaują ir jų atamaną. Juos, viršininko nurodymu, tuojau išvedė iš kameros. Sumuštuosius ir sužeistuosius taip pat išvedė – vienus į ligoninę, kitus perrišimui (tarp jų ir P. Macijauską). Paskui viską išvalė, sutvarkė. Mes atėmėme iš vagių maišus ir grąžinome juos savininkams. Pagalvojau, kad vis dėlto teisybė nugalėjo, įvyko „tiesos momentas". Tačiau pasirodė, kad labai trumpam laikui.

Dviese banditų irštvoje

Praėjus kelioms valandoms, į kamerą įėjo keli prižiūrėtojai ir perskaitė kalinių pavardes, tarp jų ir mano su P. Macijausku. Liepė pasiimti daiktus ir eiti kartu su jais. Vedė žemyn laiptais į rūsius. Ėjome siaurais, blausiai apšviestais koridoriais, kurių šonuose buvo kamerų durys. Ties vienomis iš jų sustabdė. Nespėjome net apsidairyti, kai buvome įstumti į kameros vidų, o durys už nugaros su trenksmu užsidarė. Viduje išgirdome riksmus, keiksmus. Akims apsipratus blausioje lemputės šviesoje, išvydome žemomis lubomis kamerą, pilną kriminalinių nusikaltėlių, tarp jų ir mūsų sumuštų, su mėlynėmis paakiuose. Supratome, kad mus čia įkišo susidorojimui. Ant stalo iki pusės nuogas, ištatuiruota krūtine, sukryžiavęs basas kojas, sėdėjo atamanas. P. Macijauskas mane įspėjo, kad nesikarščiuočiau, nekelčiau balso, nes dviese prieš visus tikrai nelaimėsime. Jeigu užkabins, tada kausimės iki mirties. Radę laisvą vietelę, susėdome ir stebėjome, kas vyksta. Pasirodo, kad kameroje buvo ką tik „susitvarkyta" su keliais naujai „pasodintais" pagyvenusiais valstiečiais ir dabar vyko jų maisto maišų turinio dalybos. Netrukus prie manęs priėjo vienas banditas su skuduru, panašiu į „buvusias kelnes", rankoje. Jis rusiškai pasakė, kad nusimaučiau savąsias, norįs pasimainyti, mat maniškės ant manęs „blogai gulinčios". Pranas viską pakartojo lietuviškai. Paprašiau, kad jis pasakytų banditui, jog man kelnes numaus tik mirusiam, o kol mane užmuš, aš keliems tokiems kaip jis gerkles perkąsiu. Nespėjo Pranas jam išversti mano pasakytų žodžių, kaip nuo stalo nušoko atamanas, vožė tam banditui per sprandą ir dar spyrė koja. Mums pasakė, kad sėdėtume ramiai, niekur nesikištume, tada niekas ir pirštu nepalies. Abu buvome labai nustebę: užuot keršijęs, recidyvistas tapo mūsų gynėju. Net nuotaika šiek tiek pagerėjo. Praėjus kokiam pusvalandžiui tas pats atamanas priėjo ir padėjo mums prie kojų gerą krūvelę juodos ir baltos duonos džiūvėsių, lašinių gabalėlių sakydamas: „Valgykite, matau, kad nieko neturite ir badaujate. Kameroje dėl svetimų maišų sukėlėte

muštynes, rizikavote gyvybe, o ar jie po to pasiūlė nors vieną džiūvėsį? Juk matė, kad nieko neturite ir esate alkani." Nors ir nemalonu tai buvo iš svetimtaučio girdėti, bet tokia buvo teisybė: po muštynių grąžinę savininkams jų maišus, girdėjome tik tylų šiugždėjimą ir čepsėjimą. Mums niekas nepasiūlė nė kąsnelio (tokia buvo pirma pažintis su suvalkiečiais). Tačiau aš buvau užsispyręs žemaitis ir atsakiau, jog verčiau mirsiu, tačiau svetimo ir dar vogto maisto nevalgysiu. Atamanas pažiūrėjo į mane nustebusiomis akimis ir tarė: „Visuose Rusijos kalėjimuose sėdėjau, bet tokio kvailio nebuvau sutikęs." Tiesą sakant, kodėl jie tada mūsų neužmušė? Vėliau lageryje, susipažinęs su jų gyvenimo taisyklėmis, supratau: jie gerbė jėgą ir beatodairišką drąsą.

Sudiev, Lietuva. Gyvulinis „ekspresas" Vilnius–Uchta

Iš Kauno buvome pervežti į Lukiškių kalėjimą. Mane su P. Macijausku išskyrė, patekome į atskiras kameras ir daugiau nebesusitikome. Apie jo tolimesnį likimą taip ir nepavyko sužinoti, turbūt žuvo Sibiro lageriuose.

1946 m. vasaros pradžioje didžiulė kalinių kolona, lydima ginkluotų kareivių su vilkšuniais, iš Lukiškių kalėjimo pajudėjo į Vilniaus geležinkelio stotį. Buvo šilta, saulėta vasaros diena. Aš godžiai žvalgiausi, norėdamas atmintyje išsaugoti kuo daugiau Vilniaus vaizdų – ką gali žinoti, galbūt juos matau paskutinį kartą. Stotyje mus sugrūdo į gyvulinius vagonus. Juose nebuvo nei gultų, nei šiaudų, tiktai plikos grindys, o jose išpjauta skylė gamtiniams reikalams atlikti. Tad tiesiai ant grindų sėdėjome ir miegojome, prisiglaudę vienas prie kito. Buvo karšta, nuolat trūko vandens, maitino ta pačia dilgėlių sriuba – „balanda". Kelionė truko ilgiau kaip mėnesį. Jos metu kiekvieną dieną vykdavo dar vienas kankinimas, o tiksliau, tyčiojimasis iš žmonių. Dukart per dieną, rytą ir vakare, NKVD kareiviai darydavo „patikrinimus" – suvarę kalinius į vieną vagono galą, liepdavo po vieną perbėgti į kitą jo galą. Viduryje

vagono stovėdavo kokie 4–5 kareiviai, iš kurių vienas turėjo ilgu kotu medinį „plaktuką“ (gero kūjo dydžio). Bėgančiam pro šalį kaliniui jie smūgiuodavo (keisdamiesi) kur pakliuvo: į galvą, nugarą, pečius. Gavęs stiprų smūgį, kalinys jau nebeatsikeldavo, likdavo gulėti arba iš paskutinių jėgų šliaužDavo į kitą vagono galą. Daugiausia kliūdavo senesniems ir nusilpusiems nuo bado ir kankinimų kaliniams. Taip vykdavo kasdieninis kalinių „skaičiavimas“. Kartą „gerai“ kliuvo J. Paleckio giminaičiui (sūnėnui), kurį vadinome Alfonsėliu. Jis mokėsi Konservatorijoje, berods, dirigentu, todėl nebuvo tokių „greitų kojų“. Gavęs stiprų smūgį, nosimi „paarė“ vagono grindis, o paskui porą valandų gulėjo leisgyvis. Patarėme pas dėdę išsirašyti „lengvesnę kuvaldą“. Man tuo „plaktuku“ nė karto nekliuvo: buvau greitos reakcijos, dar nenusilpęs. Kol kareivis spėdavo tuo plaktuku užsimoti, aš jau būdavau kitame vagono gale. Galų gale pasiekėme Komių autonominėje respublikoje esantį Uchtos persiuntimo lagerį (rusiškai „peresilka“). Jame su kriminaliniais kaliniais iškeičiau savo lietpaltį į du kepalėlius forminės duonos ir panešiotą vatinuką („fufaiką“[1]). Duoną, pasidaliję su draugais, suvalgėme kaip skaniausią saldainį. Toliau jau laukėme išsiuntimo į kažkurį lagerį.

[1] Ko gero, labiausiai paplitęs sovietinių laikų drabužis (to laikotarpio „etiketė“) – iš prastos medžiagos pasiūta su vidiniu vatos sluoksniu striukė, vadinama „vatinuku“, „vatinka“, „fufaika“. Kadangi buvo persiūta išilginėmis siūlėmis, dažnai dar buvo vadinama „šimtasiūle“. Daug kartų nuo lietaus ir darganų permirkusi ir vėliau išdžiovinta vata netekdavo purumo, susitraukdavo ir suplonėdavo, „vatinka“ prarasdavo šildomąsias savybes.

Atmintinas „16-asis olpas“[1]

Mus išrikiuodavo į koloną, o atvykę kitų lagerių viršininkai atsirinkdavo sau tinkamą „kontingentą“: žiūrėjo, kuris stipresnis, sveikesnis, jaunesnis, žodžiu, vykdavo tikra vergų prekyba kaip senais laikais. Tuo metu rusiškai kalbėti beveik nemokėjau, supratau tik jų komandas. Vienas brigadininkas, iš mano elgesio supratęs, kad rusiškai nemoku, nusikeikė, o paskui, piktai nusijuokęs, tarė: „Nieko, užsinorėsi ėst – išmoksi.“ Man labai nepasisekė, tiksliau, blogiau pasisekti negalėjo: patekau į 16-ąjį olpą, kuris tuo metu tebuvo tik tuščia taigos aikštelė – turėjome patys sau pasistatyti lagerį. Ginkluoti sargybiniai, apsupę su šunimis, surinko mus į ilgą koloną ir nusivarė į taigą. Eiti kolona buvo labai sunku, nebuvo nei kelio, nei takelio. Vienas kitam, kiek galėdami, padėjome. Atėję į vietą, pirmiausia būsimo lagerio teritoriją turėjome aptverti aukšta (5–6 metrų) spygliuotos vielos tvora, pastatyti medinius bokštelius sargybiniams. Paskui kasėme sau žemines – paprastas pailgos formos duobes, jas iš viršaus perklojome medžio skersiniais, apdengėme eglišakiais ir ant viršaus užpylėme žemėmis. Gale žeminės palikome įlindimo angą. Viduje iš abiejų pusių iš storesnių pagalių padarėme ištisinius gultus, viduryje palikome „koridorių“, kuriame pastatėme dvi „buržuikes“. Miegojome tiesiog ant šakotų pagalių, neturėdami nei kuo pasikloti, nei kuo užsikloti. Juose įsikūrėme vasaros pabaigoje. Toliau jau statėme sau lagerį: gyvenamuosius barakus, valgyklą, administracijos pastatą, patalpas sargybiniams. Maistas buvo toks prastas, kad visi vaikščiojome svyruodami kaip šešėliai: gaudavome tik duona vadinamą kažkokios šlapios tešlos gabalėlį, kurį saujoje suspaudus bėgdavo vanduo. Sriuba buvo verdama tik iš beržo lapų ir šakelių. Badavome tiesiogine to žodžio prasme. Tačiau toks „maisto“ davinys būdavo tik įvykdžius darbo normą. Neįvykdžiusiesiems būdavo dar blogiau. Į darbą varydavo brigadomis maždaug po 25–30 žmonių. Darbe kasdien 2–3 žmonės

nusilpę krisdavo praradę sąmonę. Baigus darbą juos tekdavo kolonoje nešti į lagerį. Baisiausia būdavo žiemą, kai esant 40 laipsnių šalčio praradę sąmonę žmonės nušaldavo rankas, kojas, veidą. Juos siųsdavo į kito lagerio ligoninę (vadinosi „Vetlasen"), o iš ten jau į kapines, nes nė vienas atgal nebegrįždavo. Ne vieną kartą teko vilkti ant pečių ir nusilpusį lietuvį. Nors ir laikiausi, tačiau jaučiau, kad kiekvieną dieną jėgos vis labiau nyksta. Prie to prisidėjo dar viena baisybė – utėlės. Jos graužDavo mūsų sulysusius, išbadėjusius kūnus, neleisdavo naktį užmigti, o mes nusikasydavome odą iki žaizdų. Pirčių nebuvo, vanduo būdavo tik gėrimui, drabužių nenusirengdavome mėnesiais. Su tais pačiais drabužiais ir guldavai, ir keldavai, ir eidavai į darbą, susispaudęs gulėdavai ant ištisinių gultų. Atsimenu, vieną naktį, neapsikentęs utėlių kandžiojimo, pašokau, nusimečiau šimtasiūlę „vatinką", nusirengęs marškinius prikišau prie iki raudonumo įkaitintos krosnelės. Utėlės tiesiog sproginėjo nuo karščio, susvilo ir dalis marškinių. Porą valandų pagulėjau ramiai, bet vėl prisirinko utėlių ir prasidėjo tos pačios kančios. Naktimis tiesiog sapnuodavau į mane žygiuojančias taisyklingai išsirikiavusių utėlių kolonas, stengdavausi iš tokio košmaro pabusti. Lageriuose buvo įvairų tautybių žmonių: lietuvių, estų, latvių, ukrainiečių, rusų, lenkų, vengrų, slovakų, čekų ir kt. Aš dažnai pasikalbėdavau su estų karininku, pavarde Paju. Jis labai ilgėjosi savo tėvynės, girdavo jos gražią kalbą, dainas. Vienąsyk per rytinį patikrinimą stovėjau už jo nugaros ir mačiau, kaip per jo sprandą „žengia" utėlių kolonos. O estas nė krust. Pagalvojau, kaip mes nuo vargo ir bado atbukome, net į utėles nebekreipiame dėmesio. O juk gimę ir augę civilizuotuose, kultūringuose kraštuose.

Pavasarį „padarė" pirtį – juokingą apsiprausimą, matyt, vien dėl ataskaitos. Įėjus į tokią pat, kaip mes gyvenome, žeminę, primenančią urvą, nusirengėme, ant galvos iš mažo kaušelio užpylė juodo dvokiančio skysčio, į rankas įbruko skardinį indą (vadinamąjį „taziką"), kuriame vanduo vos dengė dugną. Šiuo vandens šlakeliu turėjome nusiprausti – pirtis tuo ir baigėsi. Nusirengęs pamačiau savo kūną ir nusigandau – buvo vien kaulai ir oda.

Šituose urvuose pragyvenome gana ilgai, kol pastatėme visą lagerį ir medinius barakus kaliniams. Žmonės krito kaip lapai. Šalia lagerio greitai išsiplėtė didžiausias kapinynas, kur laidojimo vietoje į žemę buvo

įbedamos tik medinės lentelės su kalinio numeriu. Žiemą, esant įšalui, lavonai buvo „štabeliuojami" – kraunami į aukštas eiles, o pavasarį užkasami į Sibiro žemę. Keisčiausia, kad net ir tokiomis gyvenimo sąlygomis atsirasdavo tokių, kurie savo mažą duonos davinį išsikeisdavo į prasčiausios rūšies tabaką – machorką. Man atrodo, kad tame lageryje visi, kurie rūkė, nė vienas neišgyveno ir paliko savo kaulelius Sibiro taigoje. Labai daug gyvybių nusinešė dizenterijos epidemija. Laimė, manęs ji nepalietė.

[1] *Olp* – atskiras lagerio punktas.

Sunkiausias gyvenimo laikotarpis: būti ar nebūti

Pagaliau tie, kurie likome gyvi, buvome perkelti į mūsų pastatytus medinius barakus. Barakai buvo dideli, kiekviename jų tilpo apie 100 žmonių. Mediniai narai, padaryti iš pagalių, buvo dviguliai – dviem apačioje, dviem viršuje. Grindys buvo medinės. Prieš apsigyvenant barakuose, mūsų drabužius išdezinfekavo aukštos temperatūros kameroje (vadinamojoje „prožarkėje"). Tai buvo nors šioks toks džiaugsmas, kad atsikratėme bent vienos blogybės – utėlių. Pradėjo maitinti sriuba, vadinama „tribucha" – tai iš paskerstų gyvulių žarnų, sumaltų kartu su išmatų likučiais, išvirtas skystas „jovalas", nuo kurio dvokdavo ne tik visas lageris, bet ir aplink kelių kilometrų spinduliu. Į darbą varydavo už zonos ribų, iki statybos aikštelės reikėdavo eiti 6 kilometrus. Dirbome po 13 val. kasdien, neįskaitant kelionės į darbą ir atgal. Grįžusią iš darbo kalinių koloną įėjus pro vartus pirmiausia iškratydavo, kad neparsinešt ume kokios vinies ar dildės. Kalinio „badmirišką" maisto normelę gaudavome tik du kartus per dieną – ryte prieš rikiuojantis į koloną ir vėlai vakare grįžus iš darbo, po kratos. Tai buvo lėtinis žmonių marinimas, stengiantis prieš mirtį išspausti iš jų kuo daugiau naudos. Juk lageriai,

fabrikai, gamyklos, šachtos, geležinkelio trasos ir miestai buvo statomi veltui, už vergišką maisto „paikę“ (davinį).

Atėjo žiema su 35–40 laipsnių šalčiais. Pamenu, išrikiuodavo prie vartų kalinių koloną išeiti į darbą. Veidus užsidengę kaukėmis, kad nenušaltų, virš kolonos susidaręs garų debesis nuo žmonių alsavimo. Nuo šalčio tratėdavo tvoros, medžiai, sniegas po kojomis garsiai girgždėdavo. Kalinių drabužiai nuplyšę, „šimtasiūlų“ vata nuo darganų ir lietaus išmirkusi ir visiškai suplonėjusi, sukritusi, vėjo perpučiama, batai ar veltiniai skylėti, nunešioti (geresnius drabužius tuoj pat atimdavo „blatnieji“). Susitraukę nuo šalčio, vos pajudėdavome. Surikiavus kalinius į koloną ir juos suskaičiavus, konvojaus (sargybos) vyresnysis visada piktu balsu „išrėkdavo“ įprastinę „maldelę“: „Kolonoje nesikalbėti, nesidairyti, neatsilikti, eiti susikibus už parankių. Žingsnis iš kolonos į šoną laikomas bandymu pabėgti ir šaunama be įspėjimo.“ Taip, apsupta sargybinių su vilkšuniais, kolona judėdavo į darbą ir atgal. Aš jau buvau visiškai fiziškai ir morališkai išsekęs (lagerio žargonu – visiškas „fitilis“): nebegalėjau kentėti nei šalčio, nei bado, nebemačiau jokio tikslo gyventi ir nebuvo jokios vilties išgyventi. Nesitikėjau daugiau pamatyti nei Lietuvos, nei artimųjų. Mes statėme suodžių fabriką, buvo antroji Kalėdų diena. Su kirtikliu („kirka“) turėjau iškirsti įšalusią žemę pamatams. Buvo didžiausias speigas, žemė taip įšalusi, kad kirtiklis nuo jos atšokdavo kaip nuo plieno. Jėgų visiškai nebeturėjau, neįkirtau žemėje nė menkiausios žymės. Prisiminiau, kad ši diena yra mano vardo diena. Antrą Kalėdų dieną visada būdavo valgiais nukrautas stalas, kambaryje būdavo šilta ir jauku, visi mane sveikindavo. Taip suspaudė širdį, pasidarė graudu ir gaila savęs, kad kaulėtais skruostais nuriedėjo ašaros. Tą dieną tvirtai nusprendžiau nusižudyti ir padaryti galą kančioms. Nebemačiau toliau jokio tikslo gyventi taip kankinantis. Apie tėvus, brolius ir seseris neturėjau jokios žinios, nežinojau, ar jiems pavyko per bombardavimus gyviems pasiekti Vakarus. Jei jie žuvo, tai kam aš reikalingas?

Lagerio administracija, matydama, kad esu nusilpęs ir prie sušalusios žemės kasimo iš manęs nėra jokios naudos, pervedė į daržovių sandėlio statybą ir paskyrė pagyvenusio ukrainiečio statybininko padėjėju. Jis turėjo mane išmokyti tašyti rąstus ir daryti jų sujungimus. Tačiau iš to nebuvo jokios naudos – aš vos pakeldavau kirvį. Nutariau nusižudyti.

Kadangi sandėlio statyba buvo jau įpusėjusi, nusižiūrėjau išilgai pastato einantį pagrindinį viršutinį balkį. Buvo ankstyvas pavasaris, tad iš ryto balkis būdavo apšerkšnijęs ir slidus. Eidamas su senais, suplyšusiais veltiniais, garantuotai paslysiu ir nukrisiu. O apačioje buvo visokių rąstų, akmenų, plytų krūvos, kur mano kaulai ir subyrės. Kitą rytą, atėjęs į darbą, užsikoriau ant balkio ir laisvai, kaip cirkininkas, jį perėjau. Kaip perėjau, ir pats nežinau. Jei reikėtų dar kartą pereiti, tai ir su geriausiais sportiniais bateliais to nepadaryčiau. Tie, kurie buvo apačioje, apmirė iš nustebimo. Matyt, man dar nelemta buvo mirti. Žinoma, niekam ir į galvą neatėjo, kad aš norėjau nusižudyti: visi stebėjosi mano drąsa ir vadino cirkininku, akrobatu. Tačiau mintys apie savižudybę neapleido: nusprendžiau, kad pirmadienį, po poilsio dienos, ėjimą per balkį pakartosiu dar kartą. Tačiau vienas, atrodo mažas, tačiau labai svarbus įvykis apvertė viską aukštyn kojom: sekmadienį gavau iš savo močiutės laišką (ji gyveno Kupšelių kaime, netoli Kražių), kuriame rašė, jog negali man padėti maistu, nes ir pati labai sunkiai gyvenanti. Tačiau svarbiausia – voke buvo antras laiškelis, parašytas mano sesers Valės. Ji rašė, kad visi gyvi ir sveiki, gyvena Vokietijoje, Miunchene. Klausė močiutės, kaip laikausi aš su Aleksu. Tiesiog netikėjau savo akimis, laiškelį perskaičiau gal šimtą kartų. Buvau laimingas. Mintys apie savižudybę visiškai išgaravo. Pasidariau toks dvasiškai stiprus, kad pasakiau sau: privalau išgyventi, sugrįžti į Lietuvą ir susitikti su artimaisiais.

Laimingas gyvenimo posūkis. Pradedu žaisti futbolą

Vieną sekmadienio rytą (tada į darbą nevarydavo) gulėjau ant gultų po vadinamųjų pusryčių ir galvojau apie namiškius, kaip jiems ten sekasi svetimoje šalyje. Kad sunaudočiau kuo mažiau kalorijų, nutariau jas „sutaupyti“ kuo mažiau judėdamas ir kuo ilgiau gulėdamas. Taip man begulint, prie manęs priėjo du vyrai ir paklausė, ar aš ne Grybauskas. Pasukau galvą ir pagal jų drabužius supratau, kad tai ne kaliniai. Atsakiau,

kad taip, esu Grybauskas. Tada jie pasiteiravo, ar aš nežaidžiau futbolo. Pasižiūrėjau į juos kaip į bepročius, ir mane pagavo toks pyktis, kad parodžiau pirštu į smilkinį: „Jūs ką, išprotėjote, apie kokį futbolą kalbate, aš ant kojų jau nepastoviu." Jie ramiai paaiškino, kad mane atmaitins. Dar labiau nustebęs, paklausiau, kaip jie tai įsivaizduoja padaryti. Šie atsakė, kad tai jau yra jų reikalas. Pasakiau, kad iki suėmimo žaidžiau Klaipėdos futbolo rinktinėje centro puolėju. Jie užsirašė ir liepė po pietų niekur nepradingti. Per pietus prarijau mažą gabalėlį duonos, išgėriau kaip arbatą skystą sriubą. Pasirodo, mane tiems vyriškiams nurodė mano pažįstami lietuviai. Po pietų pasikvietė mus tris, buvusius futbolininkus, ir išsivedė už lagerio ribų į miestelio futbolo aikštę. Vėliau sužinojau, kad vienas jų buvo rusas iš Maskvos, o kitas ukrainietis iš Donbaso. Ten davė kelis futbolo kamuolius ir liepė su jais pažaisti. Aš truputį pažaidžiau, paskui, galvoju, paspirsiu, juk smūgį turėjau gerą. Tačiau kamuolys pasirodė toks sunkus, kad nuo mano smūgio pariedėjo tik kelis metrus į priekį, o aš parkritau aukštielninkas. „Na, – pamaniau, – manęs tai tikrai žaisti futbolo nepaims." Vakare tie vyrai atėję pasakė, kad pirmadienį nebeičiau į darbą. Mano džiaugsmui nebuvo ribų, taip nuoširdžiai džiaugiausi tik pirmą kartą būdamas lageryje. Priėmė žaisti ir ukrainietį Kolią Kalmykovą, kilusį iš Donbaso. Jis buvo jaunas, gražus, dailiai nuaugęs vaikinas, metais už mane vyresnis. Į lagerį pakliuvo, kad, būdamas baptistų tikėjimo, kariuomenėje atsisakė imti į rankas ginklą. Už tai gavo 10 metų lagerio ir 5 metus tremties. Mus paskyrė dviem savaitėms į sveikstančiųjų komandą, kur gaudavome geresnį maistą ir nereikėjo eiti į darbą. Paskui laiką pratęsė dar dviem savaitėms. Ten susipažinau ir su Vilniaus dailės instituto studentu Jonu Tatoriu, su kuriuo likimas suvedė visam gyvenimui. Per tą laiką mus išvesdavo už lagerio ribų į futbolo treniruotes. Nors buvau labai išsekęs, tačiau nuo gero maisto sveikas organizmas greitai atsigavo. Po dviejų trijų savaičių akies krašteliu jau mačiau „išsipūtusį" žandą. Pasibaigus mėnesiui, mus pasikvietė lagerio viršininkas, didelis futbolo aistruolis, ir paklausė, kur mes norėtume dirbti. Atsakėme, kad virtuvėje, kad visada būtume pavalgę. Savaitę padirbę, supratome, kad „ne ten papuolėme": virti nemokėjome, mums leido tiktai plauti puodus ir šveisti su „švabra"[1] grindis. Paprašėme kito darbo. Tada mus paskyrė į

duonos pjaustyklą: K. Kalmykovą vedėju, o mane padėjėju. Taip mes su Kolia dirbome duonos pjaustykloje ir žaidėme laisvųjų, gyvenančių kaimeliuose, komandoje. Varžybos vykdavo 1–2 kartus per savaitę. Aš įgavau gerą sportinę formą, žaisdamas centro puolėju įmušdavau visus įvarčius. Mane vadino „aikštės karaliumi". Iš esmės komandoje mes dviese su Kolia ir žaisdavome. Jis, žaisdamas centro gynėju, gerai dengdavo vartus ir perėmęs kamuolį iškart jį pasiųsdavo man į centrą, o aš, apėjęs kelis žaidėjus, kamuolį įmušdavau į vartus. Aišku, mano ir Kolios žaidimo lygis buvo daug aukštesnis negu tokiame užkampyje žaidžiančių vietinių futbolininkų, todėl mus labai vertino. Pradėjau galvoti apie savo ateitį, o ją siejau su dekoratyvine skulptūra: iš „laisvųjų" įsigijau knygų apie skulptūrų lipdymą, formavimą, detalių liejimą, naudojamas medžiagas, t. y. apie visą šios srities technologiją. Pasidariau aibę konspektų, kuriuos turiu dar iki šiol. Tuo metu atsirado dar viena galimybė, kuria pasinaudojome: susitarėme su „laisvaisiais" (tarp kurių buvo ir daug futbolininkų, kurie „už zonos" ribų dirbo kepykloje), kad jie daugiau įdėtų į „zoną" vežamos duonos, nei priklauso pagal svorį. Susidariusį duonos likutį išdalindavom siuntinių negaunantiems likimo draugams: Kolia – baptistams, o aš – lietuviams. Dabar jau tikėjau, kad pamatysiu Lietuvą ir artimuosius.

[1] Lageryje neobliuotas ir nedažytas purvinas medinis grindis galima buvo nušveisti tik su „švabra" – specialiai padarytu ilgakočiu šepečiu, tarp kurio varžtais susuktų medinių lentelių ir metalinių plokštelių buvo įdėta lygiai išlindusiais kraštais dviguba guma (nuo mašinos padangos). Ant grindų kibirais užpylus vandens, stumiant tokį šepetį išlindę gumos kraštai gerai nušveisdavo medinį grindų paviršių.

Susirėmimas su „kriminaliniais“

Buvo graži vasaros diena. Beveik visi kaliniai buvo išvaryti iš zonos į darbus, lageryje likome tik administracija ir aptarnaujantysis personalas: virėjai, barakų tvarkdariai, duonos pjaustytojai. Aišku, lageryje, kaip visada, pasilieka ir „blatnieji“, kurie niekada nedirba. Aš ir Kolia pjaustėme duoną. Pjaustyklos patalpa buvo maždaug 5 x 6 m dydžio, jos gale buvo durys, išilgai stovėjo Kolios stalas, o už jo nugaros – lentynos supjaustytai duonai sudėti. Kitame patalpos gale, priešais duris, prie sienos, stovėjo mano darbo stalas. Staiga atsidarė durys ir į mūsų duonos pjaustyklą įsiveržė du vagys. Norėdami pabrėžti savo „blatnumą“, jie marškinius nešiodavo užsileidę ant kelnių. Jie tuoj puolė prie lentynų ir čiupo duonos kepalus, norėdami išsinešti. Kolia juos atėmė, sakydamas, kad kitiems duonos nebeužteks. Tada vienas jų užšoko ant stalo, išsitraukė „finką“[1] ir užsimojo. Žinojau, kad Kolios tikėjimas neleidžia priešintis smurtui, ir tas banditas tuojau jį nudurs. Delsti nebuvo galima nė sekundės. Rankoje turėjau aštrų peilį, kuriuo raikiau duoną. Tačiau peilio panaudojimas ir „blatnojo“ sužeidimas man, politkaliniui, būtų didelis nusikaltimas ir pridėtų dar papildomų nelaisvės metų. Greta grindis su „švabra“ valė vokietis Hofmanas, laisvėje dirbęs stomatologu. Nieko nelaukdamas, ištraukiau jam iš rankų sunkią „švabrą“ ir tuo metu, kai recidyvistas užsimojo „finka“ smogti Koliai, iš visų jėgų trenkiau jam „švabra“ per pečius. Šis skriste nuskrido nuo stalo ir paslikas išsitiesė ant grindų. „Finka“ nuskriejo grindimis ir atsimušė į sieną. Antrasis nusikaltėlis, pamatęs, kad ir jam gali blogai baigtis, šoko lauk pro duris ir pasileido bėgti. Peršokau per be sąmonės gulintį „blatnąjį“ ir pradėjau jį vytis. Pasivyti buvo nesunku, nes sportuodami buvome įgavę gerą fizinę formą. Trenkiau jam „švabra“ į nugarą, šis krito ant rankų ir kurį laiką stengėsi „šuoliuoti“ susirietęs kaip šeškas, keturiomis. Kai tik jis atsistodavo, vėl gaudavo „švabra“ į nugarą ir kurį laiką vėl bėgdavo kaip keturkojis. Taip jį „auklėjau“, kol įsmuko į savo barako tamburą (prieangį).

gį). Kai grįžau atgal, pirmasis „blatnasis“, palikęs mums savo „finką“, jau buvo pabėgęs. Kolia su Hofmanu stovėjo išsigandę, „nei gyvi, nei mirę“. Pasiėmiau „finką“ ir užsikišau ją už rankovės. Žinojau, kad susirėmimas su „blatnaisiais“ man gali baigtis labai liūdnai. Visas lageris (ir lietuviai) kalbėjo, kad recidyvistai mane papjaus, nukirs galvą. Tai buvo visiškai realu, žinant „blatnųjų“ žiaurumą. Mane turbūt išgelbėjo tai, kad didelis futbolo mėgėjas ir sirgalius buvo pats „blatnųjų“ atamanas. Po savaitės prie langelio, pro kurį mes išduodavome duoną, priėjęs atamanas pasakė, kad niekas mūsų nelies. Dar pridūrė: „Gerai, kad užtvojai taip, kad į ligoninę paguldė. O kitam aš pats pridėjau. Daugiau tegul nebando be mano leidimo savivaliauti.“ Atamanas į visas futbolo varžybas važiuodavo kaip žiūrovas neatsiklausdamas nei sargybos, nei kalėjimo administracijos, ir niekas nedrįsdavo jo sulaikyti, bijodami „blatnųjų“ keršto. Virtuvę vagys dažnai puldavo su peiliais, kirviais, vaikydavo virėjus, viską grobdavo. Kartą vienas virėjas besigelbėdamas šoko per verdantį puodą ir paslydęs vieną koją įkišo tiesiai į verdančią sriubą. Tik atskyrus politkalinius ir kriminalinius, gyvenimas pasidarė daug ramesnis.

[1] „Finka“ – suomiškas peilis.

Balchašo griežtojo režimo lageryje. Išsiunčiamas į Kaunrado molibdeno kasyklas

Deja, nieko nėra pastovesnio už nepastovumą. Tas laimingas laikotarpis, staiga prasidėjęs, staiga ir pasibaigė. Rudenį išėjo įsakymas atskirti politkalinius nuo kriminalinių nusikaltėlių. Mūsų lageris buvo bendrojo režimo, todėl per lengvas politkaliniams, o tinkamas tik vagims ir žmogžudžiams – recidyvistams, kurie, nors ir „suklydę“, laikomi artimesni komunistiniam režimui. Rudeniop mus suvarė į gyvulinius vagonus, ir bėgiais „dardėjome“ apie mėnesį. Rytą vakarą vėl kartojosi tos pačios procedūros – kalinių skaičiavimas „kuvalda“.

Vieną vakarą, traukiniui pradėjus lėtinti greitį, pamatėme daugiaaukščius pastatus su šviesomis languose. Apsidžiaugėme, kad atvežė ne į mišką, ir darbai bus ne kirtavietėse, o statybose. Išlaipinę iš gyvulinių vagonų, mūsų koloną, lydimą sargybinių su vilkšuniais, nuvarė į maždaug 7–10 km nuo Balchašo stepėje esantį lagerį. Prieš pat mus atvežant, iš ten buvo išsiųsti japonų belaisviai. Atsiguliau ant gulto ir pagalvojau: esam atvežti tik politiniai kaliniai, t. y. „didžiausi tarybų valdžios priešai ir nusikaltėliai", tad nieko gero nesitikėk. Bus daug griežtesnis lagerio režimas nei iki šiol. Taip ir buvo. Tuoj visiems išdavė numerius, kuriuos turėjome prisisiūti ant kepurių, rankovių, kelnių ir nugaros. Dabar visus vadino tiktai numeriais. Mano numeris buvo „SŽ-527". Po darbo, suvarius kalinius į lagerį, visi turėjome iškart susirinkti į savo barakus, kurie tuoj pat būdavo užrakinami. Vietoje spygliuotos tvoros kaliniai netrukus sumūrijo aukštą mūrinę tvorą. Pamenu, statant tvorą, netoliese žaidę karininkų vaikai rusiškai klausė: „Dėdės, kam jūs statote tą tvorą, juk jus vis tiek sušaudys?" Matyt, girdėjo taip tėvus šnekant. Vienąsyk man begulint ant gulto ir besvajojant apie gimtuosius kraštus, pas mane atėjo Kolia Kalmykovas ir sako: „Administracija ieško virėjų ir duonos pjaustytojų, eime, prisistatysim, juk mes specialistai." Atsakiau: „Tu nežinai, kas tokiose vietose dirba? Tik KGB „stukačiai"[1]. Aš geriau badu mirsiu, bet KGB agentu nebūsiu. Ten, aname lageryje, mes dirbome duonos pjaustytojais todėl, kad žaidėme futbolą. O čia futbolo žaisti nereikės." Tačiau jis prisispyręs mane įkalbinėjo eiti, įrodinėdamas, kad jei verbuos, visada spėsime pasitraukti. Taip mes vėl atsidūrėme duonos pjaustykloje ir dirbome joje ilgokai. Nei jo, nei manęs „kūmas"[2] nebandė verbuoti. Tik vienas blogumas – čia duoną gaudavome tiksliai atsvertą, todėl savo draugams padėti nebegalėjome.

Gal dar ilgai būtume dirbę, tačiau Kolia sugalvojo mesti šį darbą dėl gana banalios, tačiau jam svarbios priežasties. Matydamas, kad tikėjimo broliai baptistai badauja, nutarė atsisakyti sotaus darbo ir badauti kartu su jais. Kadangi jis buvo pjaustyklos vedėjas, į jo vietą atsiuntė Rumunijos žydelį, komunistą Sakcerį. Jis ten dirbo laikraščio žurnalistu ir kartu su kitais komunistais perėjo sieną, norėdamas „Stalino saulę" parnešti ir į Rumuniją. Tačiau NKVD tokiais norais nepatikėjo ir išsiuntė į lagerį „prasivėdinti". Vos tik atėjęs, jis pradėjo manęs klausinėti, už ką sėdžiu,

kodėl kiti lietuviai gyvena Lietuvoje, o aš lageryje. Atsakiau jam, kad sėdžiu todėl, kad myliu laisvę ir ja niekada neprekiauju. Tyčia atvirai papasakojau jam apie Rainiuose, Pravieniškėse, Panevėžyje, Juodupėje NKVD surengtas žudynes. Galiausiai pridūriau, kad esu lietuvis ir juo liksiu visada. Mat su „stukačiumi" toliau kartu dirbti ir nesirengiau.

Jau tą patį vakarą mane pasikvietė „kūmas". Pirmas jo klausimas buvo, ar aš padedu KGB organams? Atsakiau, kad niekada nepadėjau, nepadedu ir nepadėsiu. Nuo tokio įžūlaus atsakymo jis prarado kalbos dovaną ir kokias penkias minutes tylėjo. Tada paėmė popieriaus lapą ir liepė rašyti man savo autobiografiją. Parašiau kelis sakinius: kur gimiau, kur mokiausi, kada suėmė. Jis įsiuto ir pradėjo rėkti, kad parašyčiau, už ką suėmė. Pasakiau, kad yra stora mano byla, tegul pasiskaito ir sužinos. „Kūmas" persiuto. Pradžioje įmetė mane trims paroms į karcerį, kur per parą gaudavau tik vieną šalto vandens puodelį. Po trijų parų įmetė į „burą"[3] – tokį patį urvą, kokiuose gyvenome 16-ajame olpe, tik pertvaromis suskirstytą į kameras. Maisto gaudavau riekutę duonos dienai ir vandens puodelį. Labai kankino troškulys. Draugai, prakrapštę stogą, iš viršaus pildavo vandenį, o mes apačioje, atkišę puodukus, stengdavomės juos pripildyti purvino vandens.

Po kelių savaičių mane pervežė į Kaunrado lagerį, esantį už 20 kilometrų. Ten buvo molibdeno kasyklos, o viršuje vyko statybos darbai. Mane lydinčiuose dokumentuose buvo prierašas: „Panaudoti tik požeminiams darbams." Buvau nusprendęs jokiu būdu nesileisti dirbti į šachtas (ten dirbantys susirgdavo plaučių silikoze, greitai mirdavo arba tapdavo invalidais). Atvykęs sutikau Praną Giniotą, buvusį mūsų štabo žvalgą, kuris, dirbdamas Telšių kalėjime, teikdavo mums žinias. Prie jo ir įsitaisiau miegoti. Vakare mums besikalbant atėjo „nariadčikas" (darbų skirstytojas), man pažįstamas iš Balchašo lagerio laikų. Jis pranešė, kad nuo rytdienos turėsiu dirbti šachtoje ir nurodė man brigadą. Atsakiau, kad mane tik negyvą nuleis į šachtą, verčiau aš mirsiu karceryje, bet ant žemės. Jis puolė įrodinėti, kad atsisakiusius dirbti šachtose laiko karceryje, kol išneša neštuvais leisgyvius arba mirusius. Paklausė, ar noriu, kad kaip ir kitiems mirusiems prieš išvežant į kapinyną sargybiniai man į galvą įkaltų vinį (buvo tokia tvarka – išvežant mirusį kalinį už vartų jam į galvą įkaldavo ilgą vinį – kaip mirties garantą). Atsakiau, kad man gali

įkalti nors ir dvi vinis. Jam išėjus, Pranui perdaviau savo daiktus, paprašęs juos pasaugoti, o mano mirties atveju – pasilikti juos sau. Rytą visi išėjo į darbus. Barake likau tik aš ir tvarkdarys. Sėdėjau ir laukiau, kada pasirodys „nariadčikas" su prižiūrėtoju ir išves mane į karcerį. Tačiau atėjo tik vienas „nariadčikas" ir pranešė gerą žinią: mane palieka dirbti viršuje, brigadoje, kuri stato valgyklą. Aš, žinoma, labai apsidžiaugiau, kad ir šį sykį manęs laimė neapleido. Matyt, viršininkas pabijojo, kad mano pavyzdžiu nepasektų kiti: rinktųsi karcerį, o ne šachtas, kaip ne vieną kartą yra buvę. Baigiant valgyklos statybą, prie įėjimo ant laiptų padariau dvi dideles, įmantriais ornamentais išpuoštas vazas. Visi buvo sužavėti. Pasipylė užsakymai: pradėjau iš gipso daryti pelenines ir įvairias statulėles viršininkams, prižiūrėtojams, brigadininkams. Jas mainydavau į duoną ir cukrų. Tik kategoriškai atsisakiau „lipdyti" Lenino galvas. Su manimi kartu pradėjo dirbti vengras Jan Tot (vadinau jį Jan Janovič), profesionalus dailininkas, Budapešte kūręs animacinius filmus. Meninio apipavidalinimo darbus, gipso liejinius pradėjome daryti kartu.

Baigus statyti valgyklą, mus perkėlė į profesinės technikos mokyklos statybą. Išmokau gerai tinkuoti (čia man labai pravertė stalo teniso žaidėjo įgūdžiai) ir dažyti. Į darbą varydavo pėsčiomis. Eidavome vienoje eilėje po aštuonis, būtinai susikabinę rankomis. Taip lėtai slinko pilkos lagerio dienos.

---

[1] „Stukačius" – KGB užverbuotas informatorius, skundikas.

[2] „Kūmas" – NKVD (KGB) operatyvinis darbuotojas, kurio pareigos buvo kalinių verbavimas ir visų žinių, kas dedasi lageryje, rinkimas. Dar buvo pravardžiuojamas „operu".

[3] „Buras" (rusiškai БУР) – sustiprinto režimo barakas.

Atsitikimas kolonoje. Per plauką nuo mirties

Vakare, temstant, ilga kalinių kolona po sekinančio darbo statybos objekte užpustytu keliu lėtai slinko į Balchašo lagerį. Ėjome po aštuonis eilėje, susikabinę rankomis už alkūnių, prilaikydami vienas kitą. Aš ėjau kolonos viduryje. Spaudė 40 laipsnių šaltis, pustė, visi buvome pavargę, išbadėję ir sušalę. Koloną iš abiejų pusių saugojo kailiniais apsivilkę NKVD kareiviai su šunimis, nuolat ragindami mus šūksmais ir riebiais „triaukščiais" keiksmažodžiais. Žingsnis iš kolonos į šoną buvo laikomas bandymu pabėgti ir šaunama be įspėjimo. Bežygiuojant man labai pradėjo šalti rankos – nunešiotos ir skylėtos pirštinės buvo apledijusios ir visiškai nelaikė šilumos. Jutau, kad nušalsiu pirštus – iš pradžių juos mėginau judinti, gniaužyti į kumščius, bet ir tai negelbėjo. Ištraukęs rankas draugams iš parankių, nusiėmiau pirštines ir, prisikišęs pirštus prie burnos, ėmiau pūsti į juos šiltą orą. Tai pastebėjo sargybiniai. Sustabdę koloną, jie sukomandavo: „Kalinys SŽ-527, išeiti iš kolonos!" Tai buvo mano numeris, užrašytas ant nugaros, krūtinės, kepurės, rankovių, kelnių. Kaip minėjau, tuo metu nei pavardės, nei vardo neturėjome. Draugai čiupo mane už parankių ir liepė neiti. Visi žinojo, kad išėjus laukia mirtis. Sargybiniai pakartojo įsakymą, aš nėjau. Tada keturi ar penki kareiviai atidavė likusiems sargybiniams šautuvus ir stumdydami į šonus kalinius bandė ištraukti mane iš kolonos. Visi, nors ir nusilpę, tvirtai susikibo už rankų „mirtina" grandine ir sargybinių prie manęs neprileido. Šie mušėsi, keikėsi, spardė kalinius kojomis, bet iki manęs prasiveržti negalėjo. Ne tik lietuviai, bet ir latviai, rusai, lenkai, ukrainiečiai man sakė: „Stepai, neik." Sušalusi, išbadėjusi, susikibusi rankomis kolona šaltyje išstovėjo apie valandą, kol pavargo ir trūko pačių sargybinių kantrybė. Supratę, kad nieko nepadarys, galų gale sukomandavo: „Kolona, žengte marš!" Įėjus pro lagerio vartus, dar visus po vieną sargybiniai iškratė, o mane atskyrė nuo kolonos ir nuvarė pas viršininką. Šis išklausė

mano pasakojimą, atsiduso ir trumpai pasakė: „Šaunuolis, teisingai pasielgei, kad neišėjai... o dabar eik į baraką." Jis buvo frontininkas, o ne užnugaryje prasitrynęs NKVD karininkas, tad viską gerai suprato. Taip mane išgelbėjo daugiatautės kalinių kolonos solidarumas. Iš tikro, kodėl kareiviai taip stengėsi mane ištraukti iš kolonos? Priežastis paprasta – už nušautą bandantį bėgti kalinį kareivis gaudavo 10 parų atostogų (neįskaitant kelionės laiko).

Apie lagerio kriminalinius nusikaltėlius. Žiauri buvusio „blatnojo" mirtis

Sovietinio stalininio teroro metais buvo sukurta didžiausia kada nors pasaulyje buvusi konclagerių sistema. Joje kalėjo dešimtys milijonų žmonių, kurių didesnioji dalis nuo sekinančio darbo, badavimo, šalčio, ligų ir nežmoniškų lagerio režimo sąlygų žuvo. Taip buvo naikinama mąstanti, inteligentiškoji, elitinė visuomenės dalis. Tačiau ir tarp kalinių buvo susiskirstymas. Nors politinių kalinių konclageriuose visada būdavo daugiausia, tačiau tikraisiais lagerio šeimininkais save laikė administracijos remiami kriminaliniai nusikaltėliai. Rusijoje nuo carinių laikų buvo gyvos ir iš kartos į kartą perduodamos vagių tradicijos. Pilietinis karas, masinis raudonasis teroras, prievartinė kolektyvizacija ir visiška ūkio suirutė masiškai „gimdė" našlaičių ir beglobių vaikų bei paauglių vagiliaujančias grupuotes. Jų reikalais buvo įpareigota rūpintis „ČeKa"[1], todėl jie anksčiau ar vėliau pakliūdavo į kalėjimus, kur sukūrė visiškai uždarą nuo visuomenės nusikaltėlių gyvenimą, valdomą vagių „kodekso": taip atsirado tik jiems būdingas gyvenimo būdas ir taisyklės su savais įstatymais ir teisėjais, teismų nuosprendžių vykdytojais, griežtomis tradicijomis, sava kalba (kalbėti pagal „blatnųjų fenią"), savos, žiaurios kortų žaidimo taisyklės, specifinis garbės supratimas, savos „blatnųjų" dainos (nusikaltėlių subkultūra). Save jie vadino „blatnaisiais", „urkomis", „urkaganais", „žmonėmis" ir t. t. Jie nesilaikė jokių valdžios įstatymų ir gyveno tik pagal savo „kodeksą": niekada nedirbo jokio valdiško

darbo (jų požiūriu, tai buvo sunkiausias nusikaltimas vagių kodeksui), netarnavo kariuomenėje, neturėjo šeimos. „Blatnųjų" viršūnę sudarė asmenys, kurių gyvenimas buvo susijęs su vagystėmis nuo pat vaikystės, t. y. jie niekada negyveno kitokio gyvenimo. Tai buvo „teisėti vagys", „karaliai", „atamanai". Kiti, anksčiau buvę darbininkai, kolūkiečiai ir pan., tapę „blatnaisiais", niekada negalėdavo pasiekti tokių aukštumų. Jie galėdavo tik vykdyti „teisėtų vagių" nurodymus. Žmonės, nepriklausantys nusikaltėlių pasauliui, „blatniesiems" buvo „frajeriai" – naivūs ir kvaili laisvėje esantys žmogeliai. Taip pat juos vadino „mužikais", „velniais", „elniais" ir pan. Pagal blatnųjų filosofiją, „frajeris" tik tam ir sukurtas, kad jį apgaudinėtum. Apgauti, apvogti, atimti siuntinį, nurengti geresnius drabužius, apdumti „frajeriui" akis, o esant reikalui jį primušti ar net užmušti, buvo „blatniojo" garbės ir šaunumo reikalas. „Teisėtų vagių" nurodymu tai atlikdavo žemesnieji vykdytojai, o „blatnųjų" viršūnė tik dalydavo grobį. Vagys ir žmogžudžiai lageryje gyveno geriausiai, jie buvo politkalinių gyvybės ir mirties viešpačiai. Jų vykdomų nusikaltimų politkaliniai privalėdavo „nematyti", antraip grėsė mirtis. Su jais „skaitėsi" kalėjimo administracija, vagys niekada nedirbo, jų darbo normas padarydavo politkaliniai. „Blatnųjų" atamanai geriausiai maitinosi (virėjas atnešdavo vogtų konservų, įvairių skanėstų, o ne „balandą"), girtuokliavo, rūkė ne machorkos „suktines", o gerus papirosus, juos apkirpdavo geriausi lagerio kirpėjai. Buvo apsirengę ne lageriniais, bet vogtais civiliais drabužiais, miegojo ant tikrų čiužinių, apsikloję vatiniais apklotais. Tarp „blatnųjų" nebūdavo nė vieno, kurio rankos kada nors nebuvo suteptos krauju. Tačiau, pagal sovietinę logiką, jie buvo „socialiai artimesni" socialistinei sistemai (nors ir „suklydę") nei politiniai kaliniai – tarybų valdžios priešai ir fašistai. Kriminalinių nusikaltėlių teroras politkalinių atžvilgiu kalėjimo administracijos buvo palaikomas ir skatinamas. Tačiau įvyko ir „blatnųjų" skilimas. Lagerių administracijos gavo nurodymus skirti brigadininkais, darbų skirstytojais, dešimtininkais ir kitais smulkiais viršininkais ne politkalinius, o kriminalinius nusikaltėlius. Daug „blatnųjų" tomis pareigomis susigundė, o pagal vagių „kodeksą" dirbti valdišką darbą buvo laikoma didžiausia išdavyste (vadinama – tapti „kale", rusiškai „suka") ir baudžiama mirtimi. Prasidėjo „blatnųjų" ir vadinamųjų „kalių" konfliktai, kurie dažnai baigdavosi kruvinomis skerdynėmis.

Mūsų lageryje kalėjo aukštas, gražiai nuaugęs kokių 25 metų amžiaus „blatnasis“, pavarde Tiakovas. Lagerio administracijai pasiūlius, jis „spjovė“ į vagis ir nuėjo dirbti lagerio komendantu. Pagal „blatnųjų“ „kodeksą“, jis išdavė savuosius, tapo „kale“ ir turėjo būti nužudytas. Nužudyti žmogų jiems buvo lengviau nei musę užmušti. Gaujoje buvo kokie 6–7 žmogžudžiai. Tuo metu mirties bausmė buvo panaikinta. Nuteistiesiems 25 metų bausme įvykdžius pakartotinę žmogžudystę, kalėjimo trukmė vėl būdavo pratęsiama iki 25 metų. Kalėjimas buvo jų tikrieji namai ir gyvenimas.

Kartą į lagerį atvažiavo agitmeninė brigada – taip vadinosi iš kalinių surinkta koncertinė grupė. Geriausiai dirbantiems kaliniams išdavė leidimus į koncertą. Koncertas turėjo įvykti Kultūros klubo salėje, o Tiakovas, kaip lagerio komendantas, stovėjo prie durų ir tikrino įeinančiųjų leidimus. Su leidimu įėjo ir vienas iš vagių. Užėjęs Tiakovui už nugaros, vagis išsitraukė iš po skverno kirvį ir smogė į galvą. Tiakovas dar spėjo atsisukti, iš už bato aulo išsitraukti „finką“, kurią visada nešiodavosi, tačiau jau merdėdamas susmuko kampe. Įpuolęs į salę kitas banditas, grasindamas kirviu, visus, įėjusius į klubą, suvarė į kampą. Pirmasis kapojo kirviu Tiakovui galvą, kol iš jos liko tik kraujuota kaulų ir smegenų masė. Paskui visi „blatnieji“ susirinko savo barake. Susėdę prie stalo susismeigė į jį savo peilius ir kirvius ir tarėsi, ką toliau daryti. Taip jiems besitariant, į baraką su kareiviais atėjo režimo viršininkas ir pareikalavo vagių atiduoti peilius ir kirvius. Vienas „blatnųjų“ čiupo kirvį ir įžūliai pakvietė visus prieiti „po vieną“. Viršininkas į jį paleido du šūvius, šis susmuko ant grindų. Tada kirvį griebė kitas vagis, viršininkas šovė ir į jį. Pirmasis dar buvo gyvas, girdėjosi jo dejavimas. Tai matydamas, antrasis banditas, atsirėmęs į stalą, dar spėjo ištarti: „Baik stenėti kaip frajeris, numirk kaip blatnasis“, – ir krito negyvas. Trečią „blatnąjį“ užmušė vesdami į karcerį, o ketvirtojo likimas taip ir liko neaiškus. Vėliau barako politkaliniai pasakojo, kad tas, kuris užkapojo Tiakovą, laižė kraują nuo kirvio, sakydamas „koks saldus „sukos“ kraujas“...

Prie manęs labai prisirišo kokių 14-os metų paauglys, priklausęs lagerio kriminalinių banditų grupei. Pagal amžių tarp nusikaltėlių jis tebuvo „šestiorka“, žemiausios kategorijos vagis, pastumdėlis ir patarnautojas. Jam, manau, patiko mano sportiniai akrobatiniai triukai, ne-

priklausomas charakteris. Ėmiau jį treniruoti, išmokiau akrobatinių numerių. Jis kartais imdavo kalbėti mikčiojančia, „balbatuojančia", matyt, nusikaltėlių pasaulyje „madinga" kalba. Pradėjau jį auklėti – vos pradėjus taip kalbėti, nuo manęs iškart gaudavo sprigtą į kaktą. Pasirodė, kad šis gydymo būdas labai efektyvus, po kiek laiko jis nuo tokios kalbos atprato. Pradėjau jam aiškinti, kad vagys, net ir „teisėti", gerbiami tik šioje atsilikusioje, nekultūringoje ir kriminalinėje visuomenėje. Kultūringuose kraštuose būti vagimi yra didžiausia gėda, tokių žmonių niekas negerbia, visada jie yra niekinami ir nekenčiami. Galbūt mano kalbos nenuėjo veltui – po kiek laiko jis tikrai atsiskyrė nuo vagių. Man išėjus į laisvę, apie tolesnį jo likimą jau nepavyko sužinoti. Galbūt jis ir buvo ta vienintelė mano sutikta kriminalinio pasaulio išimtis, sugražinta į žmogiškųjų vertybių kelią.

[1] „ČeKa" (VČK) – Visos Rusijos Ypatingoji Komisija, vėliau vadinosi OGPU, NKGB, MGB, KGB, dabar FSB.

Vėl Balchašo lageryje. Išeinu į laisvę

Balchašo lageryje pastatų architektūriniais-meniniais apipavidalintojais dirbo lietuvių brigada: Vilniaus dailės instituto Architektūros fakulteto studentas Jonas Tatoris, Vytautas Likša (aktoriaus Petro Likšos, TV serialo „Petraičių šeimoje" pagrindinio herojaus, brolis) ir baigęs Kauno meno mokyklos skulptūros specialybę Andrius Martinaitis (jis buvo pagrindinis šios srities specialistas). Vyko statybos, darbų buvo labai daug, o sugebančių juos atlikti – vos keli lietuviai. Jie pradėjo prašyti administracijos, kad mane pervestų atgal į Balchašo lagerį, į jų brigadą. Vėl susitikau su senais draugais ir pradėjau dirbti mėgstamą darbą. Atlikome kultūros rūmų, Balchašo geležinkelio stoties ir kitų valstybinės ir visuomeninės paskirties pastatų eksterjero ir interjero meninio apipavidalinimo darbus: darėme skulptūras, bareljefus, karnizus, liejome kapi-

telius, raides ir kt. Pradėjau sportuoti, kultūros rūmuose surengdavome akrobatinius pasirodymus – etiudus. Jų scenarijus sugalvodavau pats, pasirodymo programa užtrukdavo iki 20–30 min. Akrobatinius numerius atlikdavome kartu su Lietuvos rusu Michailu Kožakovu. Jis buvo šaunus vyras, gerai kalbantis lietuviškai, todėl NKVD jį kviesdavo išversti lietuviams siųstus laiškus. Miša sugebėdavo juos „išversti" taip, kad mums patekdavo ir akivaizdžiai patriotiniai bei antisovietinio pobūdžio laiškai. Vėliau, lageryje atsiradus Maskvos cirko artistui Lisicinui, akrobatinius numerius atlikdavome kartu su juo. Jau buvau pasiekęs gerą sportinę formą, galėdavau vaikščioti rankomis, o salto padarydavau iš vietos, net neįsibėgėjęs. Vienas ukrainietis dailininkas, pavarde Bondarenko, vis siūlėsi mane nupiešti – jam patiko atletiškas mano kūno sudėjimas. Sutikau, bet tik su sąlyga, kad paveikslą padovanos man. Likimas lėmė, kad jo nupieštą paveikslą išsaugojau iki šių dienų.

Tarp jaunų vaikinų pasitaikydavo ir linksmų atsitikimų. Kartą Kultūros rūmuose vienas „blatnasis" pradėjo įrodinėti, kad jis kumščiu laisvai „pramuš" mano pilvo presą. Pasiūliau sąlygą: tegul tris kartus smūgiuoja kumščiu, o ketvirtą kartą smūgiuosiu aš. Jis tai įsibėgėjęs, tai pasisukdamas du kartus smūgiavo man į pilvą, tačiau kumštis atšokdavo kaip nuo „gumos". Trečio karto nebebandė (juk paskui būčiau smūgiavęs aš), o neatsigręždamas nėrė pro duris. Panašiai atsitiko ir Vytautui Likšai. Jis buvo kresnas, stiprus, turintis artistinių sugebėjimų vaikinas. Kažkieno prikalbintas: „Pabandyk nugalėti Stepą", kartą apkabino mane per sprandą ir nepaleido. Ėmėme suktis ratu, susikabinę rankomis už sprandų. Iš vieno japono buvau gerai išmokęs keturis ar penkis džiu džitsu kovinius veiksmus. Kai tik Vytautas tinkamai pasisuko, čiupau jį už kojos ir permečiau per galvą. Kritimas buvo staigus ir netikėtas. Likša atsisėdo, tačiau neatsistojo. Visi pradėjo juoktis, manydami, kad tai Vytauto artistinės išdaigos. Pasirodo, kad jo koja taip ištino, kad nebetilpo bate. Dvi savaites teko draugą lankyti ligoninėje.

Kartą su vienu etapu į Balchašo lagerį atvežė Algirdą Šertvytį-Stumbrą. Jis atrodė nepasikeitęs – toks pat lieknas, aukštas, tik veido bruožai tapę rūstesni. Visą naktį nemiegojome, sėdėjome ir kalbėjome, prisimindami savo bendražygius, štabą, tardymus, lageriuose sutiktus bendrus pažįstamus.

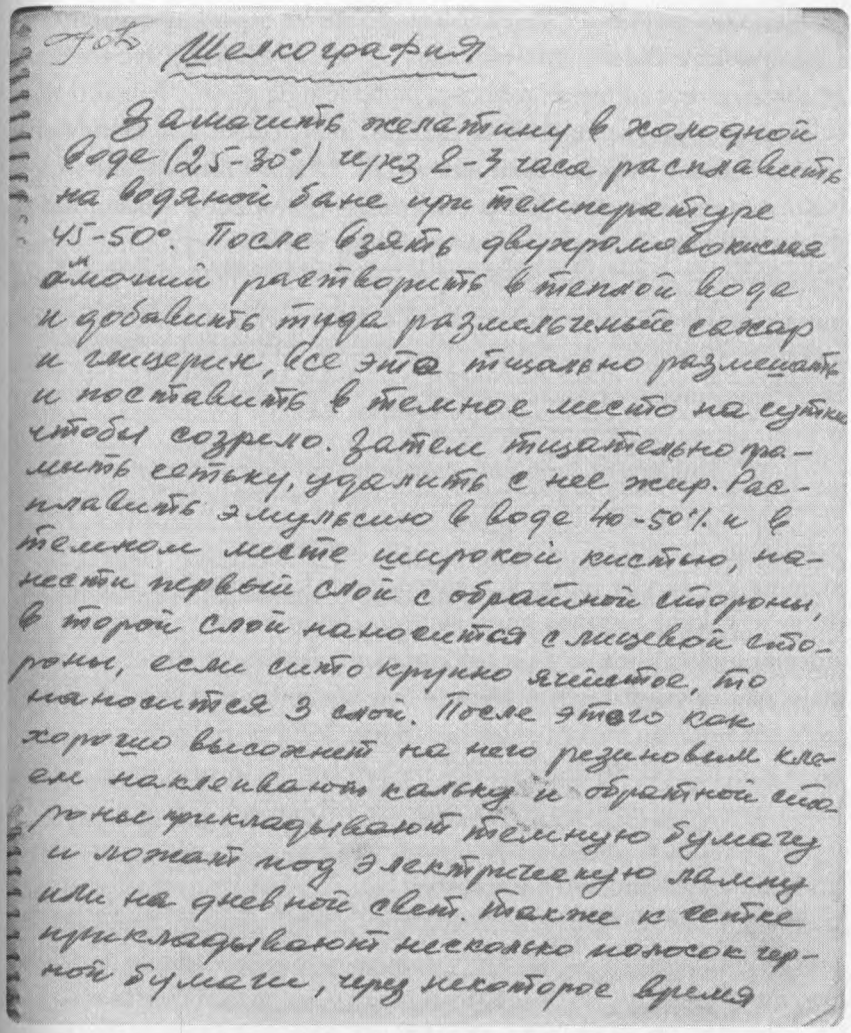
Проф. Шелкография

Замачить желатину в холодной воде (25-30°) через 2-3 часа растворить на водяной бане при температуре 45-50°. После взять двухромовокислый аммоний растворить в теплой воде и добавить туда размельченный сахар и глицерин, все это тщательно размешать и поставить в темное место на сутки чтобы созрело. Затем тщательно промыть сетку, удалить с нее жир. Растворить эмульсию в воде 40-50°. и в темном месте широкой кистью, нанести первый слой с обратной стороны, в второй слой наносится с лицевой стороны, если сито крупно ячеистое, то наносится 3 слой. После этого как хорошо высохнет на него резиновым клеем наклеивают кальку и обратной стороне прикладывают темную бумагу и моют под электрическую лампу или на дневной свет. Также к сетке прикладывают несколько полосок черной бумаги, через некоторое время

Lageryje mokiausi savarankiškai. Iki šių dienų išlikę dekoratyvinės skulptūros ir meninio apipavidalinimo darbų konspektai, rašyti Balchašo lageryje

Netrukus atėjo ir 1953-ieji. Mūsų dirbtuvės buvo klubo patalpose. Linksmuolis ir didelis „šposinininkas" Vytautas Likša lyg tyčia užraugė „braškės" ir, kad niekas neatrastų, aplipdė indą gipsu. Neilgai trukus sulaukėme ir progos: mirė tėvas, draugas, mokytojas ir visų tautų vadas Josifas Stalinas (taip rašydavo laikraščiai). Lagerio viduryje ant stulpo buvo sumontuotas garsiakalbis (vadinamas „gavarilka") – per jį kelias dienas sklido gedulingos melodijos. Mums buvo labai linksma, ir nutarėme tokią „ilgai lauktą progą" atšvęsti. Vytautas nukapojo nuo indo gipsą, pripildė puodelius „braškės", ir linksmai gurkšnojome. Tikėjomės, kad po jo mirties bus pasikeitimų į gerąją pusę. Mums bešvenčiant, netikėtai įėjo gamybos skyriaus viršininkas. „Na, tai džiaugiatės?" – apsisuko ir išėjo. Tačiau jis niekam nepaskundė.

Tuoj sulaukėme ir permainų: panaikino ant drabužių numerius, neberakino barakų, galėjome laisvai vaikščioti po lagerio teritoriją. Pradėjo paleidinėti, perrengę naujais kostiumais, tartum grįžtančius iš turistinės kelionės po Tarybų šalį, čekus, slovakus, lenkus, vokiečius ir kitų Vidurio ir Vakarų Europos tautų atstovus. Ragino rašyti prašymus, kad sutrumpintų kalėjimo laiką ir paleistų namo. Aš kategoriškai iš principo atsisakiau rašyti malonės prašymą – net nemaniau maldauti okupanto malonės, nutariau atsėdėti, kiek ir paskirta. 1954 m. rudenį mane paleido iš konclagerio. Su draugais išėjome pro lagerio vartus į stepę. Netoli pamatėme besiganančius kupranugarius. Įsibėgėjęs užšokau vienam jų tiesiai į dvikuprį „karališką sostą" šiam nespėjus net įkąsti. Šį momentą draugai tuoj pat įamžino nuotraukoje. Pats sunkiausias gyvenimo etapas jau buvo praeityje. Apsižvalgiau nuo savo „sosto": plynoje stepėje iki pat horizonto matėsi tik vienas kitas vienišas pastatėlis. Ateityje dar laukė 5 tremties metai, tačiau jie, po tokio pragaro, jau nebuvo baisūs.

Tremtis. Apie Tresto valdytoją ir „kultūringą" balių

Paleidus iš konclagerio, tęsėsi tremtis Kazachstane. Pasų negavome, išdavė tik laikinus asmens pažymėjimus, vadinamąsias „spravkes". Gyvenome MVD prižiūrimi, privalėjome kas mėnesį registruotis milicijos skyriuje. Iš pradžių mus nuvežė į Karagandą, vėliau į Temirtau, o paskui su Jonu Tatoriu – į sparčiai statomą miestą Aktasą. Įsidarbinome Statybos treste skulptoriais. Mūsų darbas buvo kultūros rūmų, geležinkelio stočių, visuomeninių įstaigų ir kitų stambių architektūrinių statinių fasadų bei vidinio interjero apdaila, skulptūrinis pastatų apipavidalinimas. Dažnai išvykdavome į komandiruotes – pabaigus vieną objektą, išvykdavome į kitą, neretai ir už kelių šimtų kilometrų. Kiekvieną kartą registruodavomės milicijoje. Darbo įkainiai buvo aukšti, uždirbdavome palyginti daug – kartais iki 4 tūkst. rublių. Tresto valdytojas buvo šaunus vyras, mūsų darbą labai vertino, nes tokių vietinių specialistų nebuvo. Darbo užmokesčio kalkuliacijas atlikdavau pats ir pateikdavau Tresto valdytojui. Jis tik užmesdavo akį ir paklausdavo: „Tokie geri specialistai, kodėl tiek mažai uždirbate?" Atsakydavau: „Kiek padarom, tiek ir gaunam – viskas pagal įkainius." Jis palinguodavo galvą ir sakydavo: „Vaikinai, vaikinai, jūs esat auksinių rankų meistrai."

Darbe naudojome medicininį spiritą – šerlakui atskiesti. Parašiau paraišką, įteikiau ją valdytojui, šis pažiūrėjęs nusistebėjo: „Kodėl tiek mažai?" – ir tris litrus pataisė į penkis. Mums buvo aišku, kad du litrai skirti jam, tad iškart supylėme į didelį butelį atskirai. Žiemos Kazachstane labai šaltos, vėjuotos. Atvažiavo kartą sušalęs Tresto valdytojas, pagyrė mūsų „auksines rankas", o tada manęs paklausė: „Stiopa, ar turi spirito?" – „Aišku, turiu, du litrus." – „Och, gerai, – juokiasi valdytojas, – supratai reikalą." Paėmiau stiklinę ir pilu spiritą, žiūrėdamas į valdytoją, kada pasakys gana. Įpilsi per mažai, sakys: „Tu ką, stiklinės kraštų nematai?" Kada iki kraštų liko mažas tarpelis, valdytojas mostelėjo ranka: „Užteks." Paėmęs stiklinę užsivertė, sukliuksėjo, šliukšt iškart iki pat

dugno ir pastatė tuščią ant stalo. Man net veidas iš nuostabos ištįso. „O vandens atsigerti turi?" Padaviau vandens grafiną, jis atsigėrė tiesiai per kaklelį, atsiduso ir patenkintas sako: „Oooch gerrrrai..." Paskui jau ilgai neužsibuvo, palinkėjo sėkmės ir įlipo į mašiną, kurioje jo laukė asmeninis vairuotojas. Ir taip tradiciškai kartodavosi kiekvieną sykį.

Kartą valdytojas pakvietė mane ir Joną Tatorį į „balių" jubiliejinio gimtadienio proga. Daugiau tokių „cūdų" gyvenime matyti neteko, todėl papasakosiu.

Valdytojas gyveno suomiškame namelyje – juos tiekdavo Suomija kaip reparaciją už sovietams padarytus karinius nuostolius. Namelis buvo dviejų kambarių su stumdoma pertvara, ją nustūmus, pasidarydavo vienas didelis kambarys. Stalai buvo sustatyti išilgai per abu kambarius – stalas prie stalo. Jų viduryje nuo pradžios iki pat galo buvo surikiuoti degtinės buteliai (tankiai, be jokio laisvo tarpelio). Žinojome, kad valdytojas važiavo net už dviejų šimtų kilometrų parvežti gyvų karosų. Karosai visą naktį plaukiojo pieno pripiltoje vonioje ir rytą turėjo būti kepami – toks buvo rusų aristokratų patiekalas – „keptas karosas piene". Man, kaip užkietėjusiam žvejui ir žuvies mėgėjui, labai norėjosi jo paragauti. Galvojau, dabar tai prisikirsiu skanios žuvies iki soties... Už stalų sėdėjo vien vyriška kompanija: aikštelių viršininkai, vyr. inžinieriai, tik stalo gale – Tresto valdytojas su stora žmona ir sena, drebančiomis rankomis (matyt, dėl Parkinsono ligos) „babuška", valdytojo uošvė. Ant stalo ties kiekvienu svečiu buvo pastatyta briaunota 0,25 l stiklinė, lėkštutė su stalo įrankiais. Stalo viduryje didelėse lėkštėse kvepėjo kepti karosai. Visiems susėdus, stiklinės tuoj pat sklidinai, „kaip akys", buvo pripiltos degtinės. Regis, negalėsi jos net pajudinti – išbėgs per kraštus. Sėdime su Jonu, žiūrime į stiklines ir galvojame, ką mes dabar darysim? Neišgersi, sakys negerbi. Vyrai tai vyrai, bet negali būti, kad tokią stiklinę išgertų žmona, o tuo labiau „babuška". Pirmas stiklinę pakėlė valdytojas, po jo sutartinai visi pavaldiniai vienu ypu tiktai kliuktelėjo ir pastatė jau tuščias ant stalo. Mes su Jonu sėdime, ir nė krust. Pamatėme, kaip žmona pasilenkė, nusiurbė sklidiną stiklinę, atsiprašė, kad dėl skaudamo skrandžio įsibers į degtinę druskos. Įbėrusi arbatinį šaukštelį, gerai išmaišė ir vienu ypu išgėrė. Mums net akys iš nuostabos išsprogo. O ką darys „babuška"? Ta, nepratarusi nė žodelio, pasilenkė, garsiai nusiurbė sklidiną stiklinę, paskui ją paėmė drebančia ranka ir kliu kliu kliu išgėrė

visą tartum arbatą. Likome neišgėrę tik mes su Jonu: aš žiūriu į jį, o jis – į mane, nežinom, ką daryti. Niekas nei gėrė, nei valgė, o laukdami žiūrėjo į mus. Mintyse persižegnojęs, paėmiau stiklinę ir „babuškos" pavyzdžiu kaip arbatą iškliukinau iki dugno. Išgėręs susiraukiau, užsimerkiau – nežinojau, kas bus. Kai atsimerkiau, netikėjau savo akimis – prieš mane stovėjo „su kaupu" degtinės pripilta stiklinė. Pasitryniau akis – gal vaidenasi. Apsidairiau – ogi pas visus stiklinės sklidinos. Ir niekas nevalgo. Vėl viskas pasikartojo lygiai taip pat: vyrai vienu ypu išgėrė po antrą stiklinę, žmona – degtinę su druska, o „babuška", nusiurbusi viršų, susikliukino degtinę kaip arbatą. Neišgėrę vėl likome tik mes – Jonas žiūri į mane, aš – į jį, o visi – į mus. Pagalvojau, kas bus, tas bus, sudie, gyvenimėli. Užsimerkiau ir išgėriau „babuškos" pavyzdžiu. Net supurtė. Atmerkiu akis, o iš jų šaudo baltos šviečiančios juostos ir sproginėja žvaigždutėmis kaip fejerverkai. Užsimerkiu – nieko. Atsimerkiu – vėl žvaigždutės sproginėja. Pamaniau – dabar man galas. Liaudiškai tariant, „lūžau". Atsibudau tik išgirdęs, kaip sušilęs valdytojas, išsirengęs iki apatinių marškinių, plonu balsu užtraukė rusišką dainą: „Skrenda antyyyys..." Likusieji pritarė. Visi jau buvo išgėrę ne mažiau kaip po tris stiklines, bet kepti karosai lėkštėse likę nepaliesti. Neragavau jų ir aš, kad nesakytų, jog išbadėjęs į balių atėjau. „Lūžau" antrą kartą. Kaip mes iš ten išėjome, nežinau, tik tvirtai galiu pasakyti, kad karoso neparagavau. Jonas irgi buvo „nulūžęs", nieko neprisiminė. Atsibudau nuo šalčio – pakelyje į namus buvo slidus skardis, į kurį reikėjo užkopti takeliu. Jį bandėme įveikti visomis keturiomis, o rankos be pirštinių pradėjo šalti. Tai ir prablaivino. Pasiekę bendrabutį, kritome į lovas beveik nenusirengę. Rytmetį mus pažadino nesibaigiantys telefono skambučiai, mat kambarys buvo arti budėtojos. Pradėjo garsiai belsti į duris. Atsikėliau skaudančia galva, atvėriau duris – o ten budėtoja. Ji skubiai „atraportavo", kad skambino valdytojas, visi svečiai jau susirinkę, laukia mūsų, nes laikas atsipagirioti („daryti pachmielą"). Paprašiau pranešti, kad mes sergame ir niekur neisime. Ir nėjome. Vis tiek viskas būtų pasikartoję taip pat, o karoso vėl likčiau neparagavęs. Kitą kartą, kai buvo valdytojo žmonos gimtadienis, mes išvažiavome į kitą miestą, pabėgome kuo toliausiai, už kelių šimtų kilometrų. Grįžome tik tada, kai visi „baliai" ir „pachmielai" jau buvo pasibaigę. Toks buvo „su rusiška gėrimo kultūra" susijęs mano gyvenimo įvykis, kurį visada prisimenu su šypsena.

Savavališka kelionė į Lietuvą

Mūsų skulptorių-apipavidalintojų darbas buvo prestižinis ir gerai apmokamas. Iš konclagerio patekome kaip į rojų: galėjome valgyti, ką norėjome ir kiek norėjome, buvome apsirengę geriausiais drabužiais. Po darbo žaisdavau futbolą, krepšinį, užsiiminėjau sportine akrobatika. Kartą Kazachstane gastroliavo Lietuvos cirko artistai, o sužinoję, kad Temirtau gyvena daug lietuvių, atvyko mūsų aplankyti. Pamatę mano akrobatinius sugebėjimus, labai siūlė prisidėti prie jų trupės, tačiau manęs čigoniškas gyvenimas neviliojo. Vien materialinių gėrybių mums su Jonu jau nebepakako – kuo toliau, tuo labiau ėmė kankinti nostalgija Lietuvai kaip sunki, nenumaldomai progresuojanti liga. Pradėjau naktimis sapnuoti gimtuosius Telšius, namiškius, draugus, sporto klubą. Praėjus metams, gavome pirmas dviejų savaičių atostogas. Nusprendžiau žūtbūt važiuoti į Lietuvą. Pradėjau kalbinti ir Joną. Padvejojęs jis sutiko. Tačiau už savavališką išvykimą iš tremties vietos galėjome gauti papildomus 5 metus tremties. Kad išvengtume bėdos, bendrabučio komendantei ir budėtojoms pripirkome šampano, saldainių ir pasakėme, kad išvykstame į draugo vestuves tame pat Temirtau mieste: jei ieškos MVD organai, kad taip jiems ir pasakytų. Kaip vėliau paaiškėjo, niekas mūsų neieškojo ir neklausinėjo, niekas ir nesužinojo apie mūsų kelionę. Nuvažiavome į Karagandą, esančią už 24 km, nusipirkome aerouoste bilietus pirmiausia į Maskvą (tada jokių dokumentų perkant bilietus nereikalaudavo) ir išskridome. Lėktuvas leidosi visuose pakeleivinguose aerouostuose. Mes nueidavome į restoraną išgerti kavos, o mūsų lakūnai stodavo į eilę prie bufeto ir „išmesdavo" po vieną stiklinę konjako „ant galvos". Ir taip kiekviename aerouoste. Mes su Jonu ir šnekam: „Kaip mes atskrisim, juk jie tuoj ir į lėktuvą nebeįlips." Tačiau vis dėlto laimingai nusileidome Maskvoje. Ten dar dvi dienas prabuvome aerouoste, laukdami reiso į Vilnių. Skrisdami žiūrėjome pro langą, kada pamatysime Lietuvą. Pamatę vienkiemius, supratome, kad jau esame Tėvynėje.

Net ašaros ištryško. Atskridę į sostinę, išėjome pasivaikščioti Gedimino prospektu. Jausmas neapsakomas – oras lengvas, kvėpuoji visa krūtine, o eini, rodos, pati žemė tave neša. Susitikome tai vieną, tai kitą draugą, kol susidarė jau gera kompanija. Nusivedėme juos į restoraną, vaišinome sakydami: „Galit užsisakinėti, ką norit." Pinigų tada turėjome kaip šieno, tiesą sakant, per daug jų ir neskaičiavome. Išėję iš restorano, su draugais atsisveikinome, mums buvo laikas vykti į savo gimtines: Jonui į Biržus, o man į Telšius. Sutarėme susitikimo laiką Vilniuje, prie aerouosto kasos (netoli dabartinio Operos ir baleto teatro).

Atvažiavau į gimtuosius Telšius pas brolį Aleksą. Tuo metu jis dirbo „Masčio" sporto klube metodininku, treniravo ir žaidė futbolo komandoje, buvo jos kapitonas. Po tokio ilgo išsiskyrimo buvo daug kalbų ir prisiminimų. Pasirodo, prie Jurčių sodybos jį įkalbėjęs keliauti į, atrodė, saugią vietą atokiame Kupšelių kaime prie Kražių, aš jį pasiunčiau į patį pragarą. NKVD kariuomenės ir ten buvo pilna kaip skėrių, kratos, siautimai būdavo labai dažni. Aleksas slapstėsi kartu su pusbroliu. Kartą klojime kareiviai, durtuvais badydami šiaudų prėslą, kur abu slėpėsi, vos jo nenudūrė (durtuvas praslydo pro pat krūtinę). Kaimynystėje į namus buvo grįžę du besimokantys studentai ir su tėvu šienavo pievą. NKVD kareiviai, net nereikalaudami dokumentų, nušovė abu sūnus ir tėvą, o trečią sūnų, kuris troboje sirgdamas gulėjo lovoje, užbadė durtuvais. Nužudytuosius nuvežė į Kražius ir suguldė ant grindinio, net motinai neleido prieiti prie kūnų. Po tokių įvykių abu su pusbroliu išėjo į partizanų būrį. Tačiau netrukus per susirėmimą su NKVD kariuomene prie Kražantės upelio būrys buvo išsklaidytas, abu su pusbroliu grįžo atgal į kaimelį, ten ir buvo suimti. NKVD trūko duomenų apie jų partizanavimą, tad nutarė, kad dar spės pasiųsti į besibaigiančio karo „mėsmalę". Bevežant į frontą, pasibaigė ir karas. Atvežė į Ukrainą. Maitinimas buvo labai prastas, kareiviai badavo. Bandydami kaip nors prasimaitinti, stepėje iš urvų gaudė starus („suslikus"), juos kepė ant laužų ir taip gynėsi nuo bado. Gyvenimą kita linkme pakreipė atsitiktinumas, kai išrikiuotų kareivių paklausė, kas iš jų žaidžia futbolą. Aleksas žengė žingsnį į priekį, ir jo gyvenimas greitai pasikeitė į gerąją pusę. Pradėjo žaisti įgulos komandoje, vėliau – karinės apygardos rinktinėje. Žaidė labai gerai, dėl to jo tarnybos laiką net specialiai pailgino iki 6 metų. Teisybės dėlei,

Aleksas prieš tai futbolo Telšiuose niekada nebuvo žaidęs. Būdamas gabus, greitai tapo geru žaidėju. Grįžęs iš kariuomenės, vengdamas KGB dėmesio, įsidarbino Pavenčiuose ir vietinėje komandoje pradėjo žaisti futbolą. Draugiškose rungtynėse su šiauliečiais jis įmušė keturis įvarčius, ir Pavenčių kaimelio komanda nugalėjo. Šiauliečiai ėmė prašyti pereiti į jų komandą. Sužinoję telšiškiai pradėjo kalbinti jį grįžti į Telšius, užtikrinę, kad KGB jo nelies. Aišku, pasirinko Telšius. Taip jis ir darbavosi „Masčio" sporto klube, gerai žaisdamas ir futbolą, ir stalo tenisą.

Telšiuose prabuvau tris dienas, susitikau su ištikimais draugais, stengdamasis nepakliūti į KGB akiratį. Aleksui nupirkau radiją, visokiausių buitinių reikmenų, nes tuo metu Lietuvoje žmonės uždirbdavo daug mažiau nei mes.

Sutartu laiku susitikome su Jonu Vilniuje prie aerouosto kasos. Paprašėme bilietų į Karagandą per Maskvą. Abu buvome vienodai apsirengę: su skrybėlėmis, juodais kostiumais, „šlipsuoti"[1], tamsiais lietpalčiais, rankose – maži lagaminėliai. Kasininkė net iškišusi galvą pro langelį ilgai mus apžiūrinėjo, matyt, galvojo, ką daryti. Galų gale davė du bilietus ir liepė skubiai vykti į aerouostą, nes tuoj į Maskvą turįs išskristi lėktuvas. Greitai nuvažiavome į aerouostą, kuriame visiškai nebuvo keleivių. Parodėme savo bilietus ir nuėjome lėktuvo link. Mus nustebino, kad aplinkui nė gyvos dvasios. Lėktuvo trapas buvo nuleistas, o šalia jo stovėjo du karininkai paradinėmis uniformomis, ištiestose rankose laikydami pasų krūveles. Supratome, kad ne ten pakliuvome, tačiau grįžti jau buvo per vėlu, ramiu žingsniu ėjome toliau. Tyliai tarstelėjau Jonui: „O ką mes paduosime tiems karininkams į ištiestas rankas, savo tremtinių „spravkes"? Nutarėme (kas bus, tas bus) į tuos karininkus visiškai nekreipti dėmesio ir lipti į lėktuvą. Praėjome pro juos kaip pro „statulas" (jie į mus irgi visai nekreipė dėmesio). Priekinėse vietose sėdėjo apie 15 žmonių, kaip vėliau paaiškėjo, į Maskvą vykstanti Čekoslovakijos vyriausybinė ir partinė delegacija, vadovaujama kompartijos lyderio A. Novotnyj. Salono galas buvo tuščias, ten mes ir atsisėdome. Supratome, kodėl mums taip sekėsi: ir kasininkė, ir aerouosto darbuotojai, ir karininkai prie trapo mus palaikė delegaciją lydinčiais KGB darbuotojais (buvome „klasiškai" apsirengę jiems būdingu stiliumi). Į Maskvą turėjome atskristi vakare. Savaime suprantama, ten bus delegacijos sutikimas, prožektorių švie-

Prie varpo. Telšiai, 1943 m. „Džiugo“ sporto klubo sportininkų ir jų draugų kompanija. Iš kairės: Anicetas Kerpauskas, Stepas Grybauskas, Vytautas Zubavičius, Vytautas Grybauskas, neatpažintas, Juzytė ir Jonas Nakučiai, Jurgis Idzelevičius, neatpažintas, Vytautas Adomėnas

Stepas Grybauskas-Sekretorius
Sportas mane užgrūdino ir fiziškai, ir morališkai. Be didesnio nuovargio galėdavau įveikti ilgiausius žygius, o lageryje ištverti badą, šaltį ir sunkų fizinį darbą

Kpt. Jonas Semaška
Lietuvos liaudies kariuomenės uniforma. 1940 m.

Telšiai, 1943 m. „Džiugo“ sporto klubo sportininkai su draugais. Iš kairės: Anicetas Kerpauskas (krepšininkas), Stepas Grybauskas (krepšininkas ir futbolininkas, sportine pravarde Lokys), Vytautas Grybauskas (krepšininkas ir futbolininkas, futbolo komandos kapitonas, sportinės pravardės Fricas, Grybas, Grybis), priekyje stovintis pagyvenęs vyriškis – neatpažintas, už jo stovi Vytautas Zubavičius, puikus muzikantas, akordeonistas, priklausęs sportininkų kompanijai, Jonas Nakutis (krepšininkas, centro puolėjas, krepšinio komandos kapitonas, futbolininkas), Vytautas Adomėnas (futbolininkas), Jurgis Idzelevičius (futbolininkas) ir Stasys Ginčiauskas (krepšininkas, sportinės pravardės Ginča, Grybo ginklanešys)

LLA Vanagų Platelių mokymo stovykla. Grupėje matyti ir civiliai apsirengę vaikinai, ir turintys kovinį patyrimą Vietinės rinktinės bei lietuvių policijos batalionų kariai. Iš kairės antras stovi Vytautas Grybauskas, trečias – Kazys Petkevičius. Abu jie buvo LLA nariai ir Vietinės rinktinės Marijampolės karo mokyklos kariūnai. 1944 m. rugpjūčio mėn.

Henrikas Petkevičius-Steigvila (vėliau Juozas Valiulis) 1944 m. Su Henriku, kuris pasižymėjo ypatinga drąsa ir išradingumu, buvome geriausi ir ištikimiausi draugai: ką vienas pasakydavo, tam kitas iškart pritardavo. Abu žinojome, kad vienas kito nelaimėje nepaliksime ir gyvybės nepagailėsime. Kartu turėjome keletą rizikingų partizaniškų nuotykių, kurie baigėsi laimingai, be šūvių

Štabo ryšininkai Stasys ir Jonas Milvertai

Paskutiniai metai Balchašo lageryje

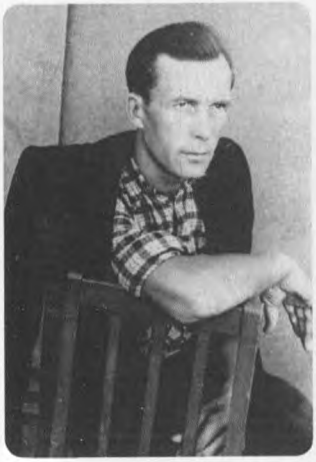

Algirdas Šertvytis-Stumbras, išėjęs į laisvę. Karaganda, 1956 m.

Zenaidos atminimo sąsiuvinyje išlikęs mano nebaigtas piešinys – prisiplėšęs ir sprunkantis iš Lietuvos Leninas. Pašaukus Henrikui, spėjau įrašyti: „Pabaigsiu, kai pasibaigs karas. Stepas“

Pirmąkart su draugais laisviems išėjus pro Balchašo lagerio vartus į Kazachstano stepę, įsibėgėjęs užšokau ant vieno iš besiganančių kupranugarių. 1954 m.

Mūsų kūrybinėse dirbtuvėse: Stepas Grybauskas ir Jonas Tatoris. Kazachstanas, Aktaso miestas, 1956 m.

Su likimo draugais tremtyje: pirmas iš kairės – Jonas Tatoris, trečias – Stepas Grybauskas. 1956 m.

Po laimėtų futbolo rungtynių. Aktasas, 1956 m.

Dirbdami Kazachstane, Aktaso mieste, įkūrėme lietuvių krepšinio komandą. Iš kairės ketvirtas – Stepas Grybauskas, šeštas – Jonas Tatoris

Krepšinio komandos penketukas.
Ketvirtas iš kairės – Jonas Tatoris, penktas –
Stepas Grybauskas. Aktasas, 1956 m.

Krepšinis visada buvo mėgstamiausias
mano žaidimas. Aktasas, 1956 m.

Jaunavedžiai Janina ir Henrikas Petkevičiai (tuo metu oficialiai Janina ir Juozas Valiuliai). Vorkuta, 1955 m.

Stepas ir brolis Aleksas su žmona Terese. Druskininkai, 1958 m.

Susipažinau su žavia mokytoja Danute. Druskininkai, 1957 m.

Nemuno paplūdimyje Druskininkuose, 1957 m. Visą laisvalaikį vėl skiriu sportui

Po 1958 m. pavasarinio potvynio. Tik tiek liko iš mano namo Druskininkuose

soje vyks filmavimas ir fotografavimas. Lėktuvui nusileidus Maskvoje, nutarėme pirmieji nulipti trapu ir „dingti", kad nepatektume į laikraščių nuotraukas ir filmuotas kronikas. Vos tik buvo pristumtas trapas ir atidarytos lėktuvo duris, išvydome ilgą sutinkančiųjų eilę. Pirmieji nusileidome trapu ir iškart pasukome į šoną. Paskui be jokių nuotykių persėdome į kitą lėktuvą ir atskridome į Karagandą. Taip laimingai baigėsi mūsų kelionė į Lietuvą.

[1] *Šlipsas* – kaklaryšis.

Jau Lietuvoje. Eišiškės. Persikeliu į Druskininkus

Po metų mus paleido iš tremties. Tapome laisvi, galėjome grįžti į Tėvynę. Nieko nelaukdami, parašėme pareiškimus atleisti iš darbo. Administracija dar bandė atkalbinėti, kad niekur tiek daug neuždirbsime (iš tikrųjų taip ir buvo). Atsakiau, kad verčiau valgysiu sausą duoną, tačiau savame krašte.

1957 m. viduryje mudu su Jonu Tatoriu grįžome į Lietuvą. Lietuvoje nuo 1957 m. sausio 21 d. įsigaliojo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas, pasirašytas AT pirmininko J. Paleckio ir jo pavaduotojo S. Naujalio, draudžiantis Lietuvoje registruoti iš kalėjimų ir tremties grįžtančius politinius kalinius ir partizanus. Šie parsidavėliai sumanė iš mūsų, patyrusių tiek kančių, dar atimti ir Tėvynę. Grįžau į Telšius, tačiau priregistruoti gimtinėje bijojo (nors ir norėjo). Be jokių rezultatų apvažinėjau Lietuvą: visur buvo atsisakyta registruoti. Galų gale sužinojau, kad Eišiškių ligoninėje gydytoju dirba Stasys Gruzdys, su kuriuo kalėjau viename lageryje (tada jis buvo IV kurso medicinos studentas). Nuvažiavau pas jį ir paprašiau: „Stasy, jei gali, priregistruok." Jis mielai sutiko ir per kelias dienas tapau teisėtu Eišiškių miestelio gyventoju. Pagalvojau: „Ką dabar veiksiu tokiame užkampyje?" Kitą dieną Stasys surado man

Nuorašas

Neskelbtinas

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO

ĮSAKAS

DĖL UŽDRAUDIMO GRĮŽTI Į LIETUVĄ NUTEISTIESIEMS IR ATLIKUSIEMS BAUSMĘ BUVUSIEMS LIETUVOS BURŽUAZINIŲ VYRIAUSYBIŲ VADOVAMS, BURŽUAZINIŲ POLITINIŲ PARTIJŲ VADOVAMS, LIETUVIŲ NACIONALISTINIO POGRINDŽIO AKTYVIEMS DALYVIAMS, ANTITARYBINIŲ ORGANIZACIJŲ VADOVAMS

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas n u t a r i a:

Uždrausti grįžti į Lietuvą buvusiems Lietuvos buržuazinių vyriausybių vadovams, buržuazinių politinių partijų vadovams, lietuvių nacionalistinio pogrindžio aktyviems dalyviams, antitarybinių organizacijų vadovams, nuteistiems už Tėvynės išdavimą teroristinius ir diversinius aktus, o taip pat asmenims, nuteistiems už banditizmą ir atlikusiems bausmę.

Nustatyti, kad nurodyti asmenys, kurie atsitiktinai savavališkai grįš į Lietuvos TSR, turi būti teismo nuosprendžiu nutremiami iki 5 metų.

LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS PREZIDIUMO PIRMININKAS J.PALECKIS

LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS PREZIDIUMO SEKRETORIUS S.NAUJALIS

Vilnius, 1957 m. sausio 21 d.

ir darbą. Druskininkų statybos organizacija statė partinį administracinį pastatą. Man reikėjo atlikti pastato išorės ir vidaus meninio apipavidalinimo darbus. Prisistačiau meistrui, gavau projektą ir pradėjau darbuotis. Priėmimo komisija (viršininkas, vyr. inžinierius ir kt.), atvykusi iš Druskininkų statybos valdybos, buvo nustebinta atlikto darbo meniškumo ir kokybės. Viršininkas paklausė, kodėl aš, dirbdamas tokį darbą, gyvenu Eišiškėse. Atsakiau, kad kitur negalėjau prisiregistruoti. Jis iškart pasiūlė man darbą Druskininkuose, namą parke, ant Nemuno kranto, prižadėjo sutvarkyti registracijos reikalus. Sutikau su mielu noru. Pasiėmiau savo pustuštį lagaminėlį ir tą pačią dieną viršininkas atvežė mane į Druskininkus. Name įsirengiau ir savo dirbtuves.

Druskininkuose atlikau sanatorijos, purvo gydyklos ir mokyklos išorės bei vidaus apipavidalinimo darbus. Pradėjau aktyviai sportuoti: žaidžiau Druskininkų miesto krepšinio (buvau ir komandos treneris), futbolo ir tinklinio komandose. Žiemą „lošėme" dar ir ledo ritulį. Kartu su draugu ir bendradarbiu Alfonsu Šuliausku dažnai užsukdavome į Pionierių namus – pažaisti stalo teniso. Ten susipažinau su tų namų direktore, iš Aukštaitijos kilusia dailia šviesiaplauke mokytoja Danute. Pradėjome draugauti, greitai abipusė simpatija išaugo į rimtesnius jausmus.

Dažnai aplankydavau Joną Tatorį, kuris neregistruotas apsigyveno Vilniuje ir sunkiai vertėsi, nes gavo tik braižytojo darbą. Pasiūliau jam persikelti į Druskininkus. Greit sutvarkėme registracijos reikalus ir netrukus jau darbavomės mano dirbtuvėse. Kartu ir gyvenome, nes vietos name buvo pakankamai.

1958 m. balandžio 10 d. Nemune pradėjo sparčiai kilti vandens lygis. Staigiai atšilus orams, iš Baltarusijos Pinsko pelkių į Nemuną plūstelėjo vanduo. Mūsų evakuoti atvažiavo sunkvežimis, gelbėtojai liepė greitai krautis daiktus. Negalėjau patikėti, kad mus apsems, juk iki kranto viršaus dar buvo likę kokie 5 metrai. Susikrovėme daiktus (tiek jų ir tebuvo) ir laikinai apsigyvenome užmiestyje. Per naktį vanduo Nemune pakilo daugiau nei 10 metrų, kitą dieną mano namas iki pusės langų buvo apsemtas. Miestas priminė Veneciją, jame valtimis plaukiojo žmonės, karinės „amfibijos". Nemune stipri srovė nešė rąstus, tvoras, medines namų dalis, stogus, ant kurių kartais galėdavai pamatyti ir tupintį gaidį. Paplovus pamatus, sugriuvo pusė mano namo sienų, o dalis stogo sti-

prios srovės buvo nunešta į Nemuno žemupį. Buvo sunku patikėti, kad potvynis taip sugriautų mūrinį namą.

Laikinai apsigyvenome bendrabutyje. Man ir anksčiau dažnai ateidavo mintis apie grįžimą į Klaipėdą. Druskininkuose buvo per mažai erdvės kūrybiniam darbui. Potvynis pagreitino apsisprendimą. Pakalbinau Joną, jis irgi pritarė. Nusprendžiau prašyti pagalbos klaipėdiečių sportininkų, kuriuos labai gerai pažinojau.

„Pagrindinio penketuko" likimai

Telšių „Džiugo" krepšinio komandos pagrindinio penketuko likimai buvo labai įdomūs. Kazys Petkevičius, suimtas Plungėje, buvo nuvežtas į Telšių kalėjimą. Jo tėvas, anksčiau turėjęs parduotuvę, buvo turtingas žmogus, tad susitarė su NKVD tardytojais, kad sūnų paleistų. Kiek jis rusams sumokėjo, taip ir išliko paslaptis. Kaziui išvykus mokytis į Lietuvos kūno kultūros institutą (LKKI), tėvą vakare, sutemus, per langą nušovė, matyt, tie patys NKVD karininkai, norėdami pašalinti vienintelį tarpusavio sandėrio liudininką. Krepšininko karjerą Kazys pradėjo KKI komandoje, iš jos greitai perėjo į Kauno „Žalgirį". Jis tapo sparčiai kylančia sporto žvaigžde – priklausė pokariniam „auksiniam penketukui". 1946–1951 m. ir 1958 m. jis buvo Lietuvos krepšinio rinktinės žaidėjas; 1947–1949 m., 1951 m. ir 1952 m. – Lietuvos čempionas; 1947–1958 m. – Tarybų Sąjungos krepšinio rinktinės žaidėjas ir ilgametis jos kapitonas; 1947 m. ir 1951 m. – Tarybų Sąjungos čempionas; 1947 m. ir 1953 m. – Europos čempionas; 1955 m. – Europos čempionato bronzos medalininkas; 1949–1950 m. – Pasaulio studentų žaidynių čempionas; 1952 m. ir 1956 m. – Olimpinių žaidynių vicečempionas. 1951–1956 m. mokėsi Leningrado kūno kultūros instituto aspirantūroje, dirbo tame pačiame institute dėstytoju. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1958 iki 1976 m. dirbo Kauno KKI Žaidimų katedros dėstytoju. Nuo 1976 iki 1989 m. – Kauno krepšinio mokyklos treneris. 1989–1998 m. – A. Sabonio krepšinio mokyklos treneris. 1998–2008 m. – Kauno „Žalgirio"

dublerių komandos treneris. 1959–1962 m. – Lietuvos krepšinio rinktinės vyr. treneris. 1952 m. – TSRS nusipelnęs sporto meistras, 1976 m. – Lietuvos TSR nusipelnęs sporto meistras, 2006 m. apdovanotas LTOK Olimpine žvaigžde.

Kazys išsiskyrė labai gera kamuolio valdymo technika, šoklumu, tolimais metimais iš kairiojo krašto, gera gynyba – jam skirdavo dengti pavojingiausius priešininkus. Atsimenu, man grįžus iš konclagerio, susitikome Kaune. Kaip seni draugai atvirai pasišnekėjome ir apie dalykus, kuriuos tuo metu buvo pavojinga minėti. Pasirodo, KGB buvo nustačiusi, kad jo brolis Henrikas (nors buvo pasikeitęs dokumentus ir vadinosi Juozu Valiuliu) buvo Lietuvos partizanas, ir Kazys, kaip politiškai nepatikimas, turėjo didelių nemalonumų – jo vos nepašalino ir Tarybų Sąjungos krepšinio rinktinės. Tuo metu jis žaidė Leningrado „Spartako" krepšinio komandoje. Turbūt Kazio, kaip žaidėjo ir komandos kapitono, dėka šis klubas vienintelį kartą tapo TSRS čempionu. Kazys, su šia komanda atvykęs į turą Lietuvoje, mane įvedė į Sporto halę be bilieto, pasodino geriausioje vietoje. Turėjau galimybę pamatyti visų geriausių Tarybų Sąjungos krepšinio komandų žaidimą. Po varžybų Kazys manęs paklausė: „Kaip patiko krepšinis po šitiek metų pertraukos?" Aš jam atsakiau, kad labai nepatiko: susidarė toks įspūdis, kad tai dramblių stumdymasis, o ne žaidimas. Visi žaidėjai dideli, augaloti, tik ir taikosi, kas kurį nustums, pritrenks, ir bet kokia kaina stengiasi įmesti į krepšį. Jam ir sakau: „Kazy, juk tu komandos kapitonas, ar nebandėte kokią kombinaciją su jais sugalvoti?" Jis sako: „Bandėme, per treniruotes lyg ir pavykdavo, tačiau per rungtynes nė viena neišeina: žaidėjai kombinacijas pamiršta ir žaidžia kas sau..." Po metų Kazys grįžo į Kauną, su juo visada palaikydavome ryšius ir išlikome geriausi draugai.

A. Kerpauskas įstojo į kunigų seminariją (tuo metu kunigų seminarijos buvo pilnos klierikų, kai kuriems tai buvo ir patikimas būdas išvengti mobilizacijos į rusų kariuomenę) ir tapo kunigu. Aišku, krepšinio jis jau nebežaidė.

Komandos centro puolėjas Jonas Nakutis su šeima ir broliais buvo pasitraukęs į Vokietiją, laikinai apsistojęs Pirnos miestelyje. Po Drezdeno bombardavimo per stebuklą išlikęs gyvas mano brolis Vytautas pas juos rado prieglobstį: nusiprausė, buvo perrengtas švariais civiliais dra-

bužiais, pavalgydintas. Tačiau netoliese jau griaudėjo artėjančio fronto kanonada. Vytautas patarė jiems kuo skubiau trauktis į Vakarus, tačiau vyresnysis Jono brolis, karininkas, nuramino, sakydamas, jog skubėti neverta: vokiečiai po visuotinės mobilizacijos sustiprėję ir rusus prie Elbės sustabdysią. Tai buvo didelė klaida, Jonas pakliuvo į NKVD rankas, perėjo filtracijos lagerį, kol, šiaip taip ištrūkęs, grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Kaune. Tačiau krepšinio, vengdamas viešumos, kad nepakliūtų į NKVD akiratį ir kalėjimą, jau nebežaidė. Taip anksti užgeso talentinga Lietuvos krepšinio žvaigždė.

1945 m. rudenį, po legalizacijos, aš pradėjau sėkmingai žaisti ir treniruoti Klaipėdos m. I bei II krepšinio komandas ir žaisti centro puolėju futbolo komandoje. Tai tęsėsi iki 1946 m. sausio pradžios, kai buvau KGB suimtas. Konclageryje teko žaisti futbolą, tačiau tai buvo ne tas lygis – ten niekas futbolo žaidimo dorai neišmanė. Grįžęs į Lietuvą, žaidžiau krepšinį, futbolą, buvau daugkartinis Klaipėdos m. stalo teniso čempionas. Tačiau jau turėjau ir kitą mėgstamą užsiėmimą – skulptoriaus ir dailininko-apipavidalintojo profesiją, kuriai ir atidaviau didžiąją gyvenimo dalį. O sportas man padėjo išgyventi partizanaujant ir nepalūžti sunkiausiomis konclagerio gyvenimo sąlygomis.

Brolis Vytautas[1] 1940 m įstojo į Kauno karo mokyklą, o ją tais pačiais metais išformavus – į Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetą. 1940–1943 m. besimokydamas Vilniaus universitete, žaidė jo krepšinio rinktinėje, Vilniaus LGSF krepšinio komandoje, taip pat ir Vilniaus m. krepšinio ir futbolo rinktinėse. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, iš pradžių į Karaliaučių, o vėliau kartu su krepšininku B. Žvirgždžiu pateko į Drezdeną. Buvo apmokyti ir paskirti į ugniagesių komandą. Drezdenas buvo miestas-muziejus, architektūrinis šedevras, vadinamas „Florencija prie Elbės". Kadangi jame nebuvo karinės pramonės, manydami, kad jam negresia bombardavimai, į jį suplūdo daugybė evakuotų žmonių iš Rytprūsių, Silezijos ir kitų sričių. Tuo metu Drezdene gyveno apie 600 tūkst. gyventojų, o su pabėgėliais, sužeistaisiais, evakuotais vaikais, svetimšaliais darbininkais galėjo siekti ir milijoną. Tačiau karo pragaras neaplenkė ir šio miesto. 1945 m. sausio 13 d. vakare prasidėjo košmaras – per 14 valandų miestą bombardavo tris kartus. Pirmasis masinis bombardavimas prasidėjo fugasinėmis bombomis, po kelių valandų

užskrido antra bombonešių banga – jie bombardavo padegamosiomis bombomis. Krito daugiaaukščių namų sienos, palaidodamos gyvuosius, degė, tiesiog virė asfaltas, lydėsi plienas ir plytos, žmonės duso nuo karščio, sudegdavo iki pelenų. Ryte vėl užskrido bombonešiai – jie dar kartą numetė fugasines bombas, o po jų naikintuvai, žemai skrisdami, guldė panikos apimtus žmones kulkosvaidžių ugnimi. Po šio bombardavimo žuvusiesiems laidoti nebeužteko likusių gyvųjų. Koks iš tikrųjų buvo žuvusiųjų skaičius, taip niekados ir nepaaiškės (karo metu kalbėta apie 400 tūkst. žuvusiųjų, vėliau – apie 200 tūkst., o pagal paskutinius vokiečių apskaičiavimus, žuvusiųjų skaičius sumažėjo net iki 25 tūkst. – *R. P.*). Tuo metu apie gaisrų gesinimą negalėjo būti nė kalbos, tai būtų buvę tik bergždžios Sizifo pastangos: gaisrininkai (tarp jų ir Vytautas) su kitais gyventojais paprasčiausiai slėpėsi rūsiuose, kad išgyventų. Pasibaigus bombardavimui, apdegusiais gaisrininko drabužiais Vytautas pasiekė Pirnos miestelį, užsuko pas J. Nakutį, o vėliau traukiniu pasiekė Kempteno miestą, kur susitiko telšiškius Stasį ir Bronių Ginčauskus (su Stasiu kartu žaidė „Džiugo“ krepšinio komandoje). Netrukus baigėsi karas. Kempteno miestas pateko į amerikiečių zoną. Likimas lėmė, kad Kemptene pradėjo burtis Lietuvos krepšinio pažibos: Z. Puzinauskas, broliai Norkai, Mackevičius, Bagdonas, broliai Andriuliai, Duliūnas, Z. Varkala ir kiti. Tuoj susiorganizavo lietuvių reprezentacinė komanda „Šarūnas“, Augsburge buvo sužaistos pirmosios rungtynės su amerikiečiais, kurie buvo nesunkiai nugalėti. Šie buvo labai nustebinti, kad Europoje taip gerai žaidžiamas krepšinis, o ypač sužinoję, kad lietuviai yra buvę ir dukart Europos čempionais. Tarp kitko, amerikiečiai lietuvius geranoriškai aprūpindavo krepšinio kamuoliais, sportinėmis uniformomis, leisdavo naudotis krepšinio aikštelėmis. Paskui Vytautas su S. Ginčausku traukiniu išvyko į Miuncheną, kur (o laime) susitiko su tėvais ir sesutėmis. Iškart atsirado ir pažįstamų krepšininkų, kurie siūlė pasilikti. Taip ir padarė. Miunchene gyveno didelėje stovykloje kartu su estais ir latviais. Veikė gimnazija, virė kultūrinis ir sportinis gyvenimas, buvo leidžiamas laikraštis „Žiburiai“, specialiai „dipukams“ veikė net universitetas. Stovyklas aplankydavo JAV senatoriai, o vieną kartą pabaltijiečių sportininkų rikiuotę sveikino ir generolas D. Eizenhaueris. Sporto entuziastai broliai Bratanavičiai, A. Čižauskas ir V. Laugalis 1945 m.

spalio mėn. įsteigė sporto klubą „Gintaras“. Lietuviai boksininkai, stalo tenisininkai, rankinio žaidėjai savo geru žaidimu ir laimėjimais stebino kitataučius. Sunkiau sekėsi futbolo komandai – vokiečiai, ukrainiečiai, jugoslavai buvo pranašesni. Krepšinio komanda „Gintaras“ Miunchene vykusiose vokiečių pirmenybėse nepralaimėjo nė vienerių rungtynių. Komandos geriausi žaidėjai buvo S. Ginčauskas, J. Gružauskas, J. Pleirys, Bulionis, broliai Beržanskai, Laugalis, Vakselis ir komandos kapitonas brolis Vytautas. Paskui krepšininko Algio Biručio kvietimu brolis persikėlė į Scheinfeldo miestelį, ten „dipukų“ stovykloje buvo sukurta ir savo sportinį kelią pradėjo krepšinio komanda „Kovas“. Kartu atvyko ir ištikimasis draugas S. Ginčauskas bei J. Gružauskas. „Kovo“ žaidėjai buvo draugai ir aikštelėje, ir gyvenime. Tarp jų nebuvo žvaigždžių, todėl komandinis žaidimas buvo jų religija, kuri susidėjo iš greičio, planingų antpuolių ir derinių. Žaidimo vadovas ir taškų rinkėjas buvo brolis Vytautas, jam savo veržlumu talkino A. Birutis, o efektingais metimais – A. Lauraitis. Judrumu centre pasižymėjo J. Gružauskas, kamuolį puikiai skirstė S. Ginčauskas, gerai prie krepšio lentų darbavosi T. Gailius, A. Kikilas, A. Jokūbaitis. Komanda netrukus pasiekė laimėjimų: nugalėjo estus, latvius, kelias amerikiečių kareivių komandas, o galiausiai ir Vokietijos krepšinio rinktinę. 1948 m. iš „Šarūno“ ir „Kovo“ komandų suformavus Lietuvos rinktinę, buvo suorganizuotas krepšinio turnė po Prancūziją. Šalis paliko neužmirštamą įspūdį: nuo karo nenukentėjusi, vaišinga, prekių pilnomis parduotuvėmis. Lietuvių rinktinė daugelį prancūzų komandų nugalėjo triuškinamai. Netrukus Vytautas su A. Biručiu gavo pasiūlymą žaisti Mulhouso klubo komandoje „L'Esperante“, o A. Biručiui išvykus į Ameriką, Vytautas perėjo į FCM klubą žaidžiančiuoju treneriu. Tai buvo didelis klubas, vienijęs 20 komandų, turėjęs turtingų rėmėjų. Vytauto komanda laimėjo visas rungtynes ir iškovojo Elzaso pirmenybių čempiono titulą, pateko į aukščiausiąją „Division National“ lygą, o 1953 m. tapo Prancūzijos vicečempione. Tais pačiais metais už nuopelnus sportui ir jaunimui Vytautas apdovanotas Prancūzijos bronzos medaliu. Vėliau jis išvyko į JAV. Ročesteryje įsteigė sporto klubą „Sakalas“, žaidė futbolą, krepšinį. Įsitraukė į Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo sąjungos (ŠALFAS) veiklą, tapo krepšinio rinktinės treneriu ir organizatoriumi. Su lietuvių rinktine suorganizavo

turnė į Pietų Ameriką, Australiją, kur juos svetingai sutiko vietiniai lietuviai. Vytautas būdavo ir vienas iš daugkartinių Pasaulio lietuvių sporto žaidynių organizatorių. Toks mano brolio Vytauto įdomus ir spalvingas likimas.

Pasitraukdami į Vakarus, lietuviai manė, kad Lietuvą palieka laikinai: įvykus Taikos konferencijai ir jos sprendimu, pagal Atlanto chartijos įsipareigojimus išvedus iš užimtų šalių okupacines kariuomenes, jie tikėjosi greitai sugrįžti į namus. Tačiau viskas įvyko kitaip, nei jie tikėjosi, – pirmasis apsilankymas Lietuvoje, sekant KGB, įvyko tik po 40 metų. Dar belieka pridurti, kad su rusų atėjimu iširo ir mūsų gimtasis Telšių sporto klubas „Džiugas" su savo gerą lygį pasiekusiomis krepšinio ir futbolo komandomis.

[1] Remtasi Vytauto Grybausko atsiminimų knyga „Krepšinio aikštelėje ir šalia jos" (išleista JAV, 1998, rotoprintu).

Sugrįžimas į Klaipėdą. Darbas. Sportas. Šeimos pagausėjimas. Sėkmingos parodos Maskvoje

Klaipėdoje pokario metais pažinojau daug sportininkų, per tiek metų daugelis jų buvo baigę mokslus ir užėmė aukštas pareigas. Atvykęs pirmiausia susiradau buvusį pirmos krepšinio komandos žaidėją ir futbolo komandos vartininką Petrą Lapę, tuo metu dirbusį Klaipėdos miesto Vykdomajame komitete vyr. architekto pavaduotoju. Sužinojęs, kad noriu apsigyventi Klaipėdoje, jis labai apsidžiaugė ir iškart sutiko padėti. Pasirodo, Lengvenio, irgi mano krepšinio komandos žaidėjo, jaunesnysis brolis Feliksas dirbo Klaipėdos vykdomojo komiteto pirmininku. Jis irgi mane pažinojo, nes kaip žiūrovas tuo metu dalyvaudavo visose varžybose ir treniruotėse. Taip draugų padedamas ant mano ir Jono Tatorio pareiškimų Vykdomojo komiteto pirmininkas Feliksas Lengvenis be jo-

kių prieštaravimų uždėjo rezoliucijas – „priregistruoti“. Į Klaipėdą aš atvykau su sužadėtine Danute, o Jonas – su žmona Elze. Netrukus atšventėme ir mūsų su Danute vestuves. Apsigyvenome mažame kambarėlyje prie Trinyčių prūdo, vėliau persikėlėme į nuomojamą vieno kambario butą prie Senojo turgaus. Įsidarbinome su Jonu Dailės kombinate, dirbome tokį pat darbą kaip ir anksčiau. Klaipėdos KGB ir toliau nepaliko manęs be dėmesio. Prisiregistravus po savaitės iškvietė į milicijos skyrių. Iškart supratau, kad milicijos skyrius tik priedanga. Taip ir buvo. Rusas saugumietis iškart pradėjo šaukti: „Kaip tu, svoločiau, prisiregistravai?“ Žinodamas, kad jie jau nieko pakeisti negalės, atšoviau: „Kaip matai, prisiregistravau ir be jūsų pagalbos.“ Pasikeikęs paleido. Paskui mane kvietė dar du kartus – ir geruoju, ir piktuoju bandė užverbuoti (matyt, turėjo gerą praktiką, užverbuodavo ir grįžusius iš lagerių), tačiau aš piktai ir kategoriškai atkirsdavau, kad niekšu ir KGB šnipu niekada nebuvau ir nebūsiu, verčiau mirsiu švaria sąžine, negu su jais susidėsiu. Bandė pakenkti, kvietėsi Dailės kombinato direktorių, o vėliau ir Filharmonijos direktorių A. Kuraitį, reikalaudami atleisti mane iš darbo, tačiau šie atsakinėjo, kad esu jiems labai reikalingas, gerai kuriantis įvairius projektus ir eskizus specialistas. Vėliau su jais dar ne kartą teko susitikti, bet verbuoti jau nemėgindavo.

Sykį gatvėje sutikau Klaipėdos miesto stalo teniso čempioną Bonifacą Baltiejų (vadinome Boniu). Jis pakvietė, ir aš mielai grįžau į šią sporto šaką. Jau tais pačiais metais tapau Klaipėdos miesto čempionu (Bonį palikdamas antroje vietoje), o vėliau buvau išrinktas ir miesto rinktinės kapitonu. Pamatęs, kad Klaipėdos stalo tenisininkų lygis nėra aukštas, ėmiausi ir visuomeninio trenerio pareigų. Taip daugelį metų buvau daugkartinis miesto stalo teniso čempionas, per tą laiką mūsų rinktinė pateko į Lietuvos aukščiausiąją lygą, o man suteikė „Žalgirio“ draugijos garbės nario vardą. Šeimoje irgi atsirado pasikeitimų – vienas po kito gimė du sūnūs. Danutė ir toliau dirbo pedagoginį darbą. Atsiradus laisvesnio laiko, nepraleisdavau progos pažvejoti Kuršių mariose – juk buvau aistringas žvejys. Sekėsi ir žvejoti – traukdavau didžiules lydekas, todėl šia aistra „užsikrėtė“ ir žmona, dažnai į žvejybą plaukdavome kartu.

Dirbdamas tiesioginį darbą, gaudavau ir papildomų užsakymų: pagal brėžinius darydavome ruošiamų statyti žvejybos laivų maketus, o vė-

liau pagaminome ir visą „Baltijos" laivų statyklos maketą. Tuo metu jau dirbau Buitinių paslaugų kombinate, nes visi meninio apipavidalinimo specialistai čia buvo perkelti iš Dailės kombinato. Greitosios medicininės pagalbos stoties vyr. gydytojas Genius Norvaišas paprašė, kad sukurčiau Klaipėdos GMP stoties projektą ir pagaminčiau jos maketą, skirtą parodai Maskvoje (iš Maskvos buvo gautas nurodymas, kad Greitosios medicininės pagalbos stočiai už gerus darbo veiklos rodiklius suteikta garbė dalyvauti Maskvoje vyksiančioje Liaudies ūkio pasiekimų parodoje). Galų gale po ilgų kalbų ir įtikinėjimų sutikau imtis dar ir šio darbo. Taip specialiai parodai Maskvoje padariau avangardinį projektą su automatizacijos ir mechanizacijos privalumais. Nuvažiavęs į Maskvą, jį suderinau su VDNCH (Liaudies ūkio pasiekimų paroda) vyr. dailininku. Maketas turėjo būti veikiantis, demonstruojantis visą pastato funkcionalumą. Prieš tai visi Dailės kombinato dailininkai, kuriems buvo siūlytas šis darbas, atsisakė, bijodami meno komisijos sprendimų – pirmiausia Lietuvoje, o paskui ir Maskvoje. Jai nepriėmus projekto ir maketo, visas įdėtas darbas ir triūsas nueidavo perniek. Taigi aš su inžinieriumi P. Kanopa, kuris turėjo daryti elektrinę-mechaninę maketo dalį, pradėjome darbą. Darbavomės ne tik darbo valandomis, bet ir vakarais bei savaitgaliais, kol numatytu laiku maketą padarėme. Klaipėdos meno komisija mūsų maketą įvertino „labai gerai", o Maskvoje irgi gavome aukščiausią meno komisijos įvertinimą ir teisę darbą eksponuoti 1972 m. Tarybų Sąjungos liaudies ūkio pasiekimų parodoje. Parodų rūmuose mūsų ekspozicija buvo TSRS sveikatos apsaugos paviljone, pačioje matomiausioje vietoje. Maketo elektrinė dalis neatitiko priešgaisrinės apsaugos reikalavimų, todėl turėjome ją perdaryti. Dirbome nuo 8 val. ryto iki 12 val. nakties, tačiau parodos atidarymui viską padarėme pagal reikalavimus. Parodos ekspozicija tęsėsi metus, ją pristatyti ne mažiau kaip du kartus per mėnesį vykdavau į Maskvą, viešbučio ir komandiruočių išlaidos buvo visiškai apmokamos. Ten irgi neleidau veltui laiko – iškart įstojau neakivaizdiniu būdu studijuoti į Maskvos universiteto Meninio apipavidalinimo fakultetą (Lietuvoje manęs tikrai būtų nepraleidusi mandatinė komisija, žinojau, kokius vargus turėjo pereiti Jonas Tatoris, kol vėl priėmė į Vilniaus dailės institutą. Maskvoje tokių studijuojančių buvusių politkalinių kaip aš buvo labai daug, į tai net nebekreipdavo di-

ВЫСТАВКА ДОСТИЖЕНИЙ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА СССР

Павильон "Здравоохранение СССР"

Москва, И-223 Телефоны 283-47-64, 283-52-17

№ 38/285 .29 · апреля 1972 г.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ КЛАЙПЕДСКОГО ГОРОДСКОГО ИСПОЛКОМА СОВЕТОВ ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ
тов. ЖАЛИСУ

Копия:
ЗАВ. КЛАЙПЕДСКИМ ГОРОДСКИМ ОТДЕЛОМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ
тов. РИМШАЙТЕ

Копия:
ДИРЕКТОРУ КЛАЙПЕДСКОГО КОМБИНАТА БЫТОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ тов. ГАБРИЭНАС

Адрес для телеграмм — МОСКВА НАРХОЗВЫСТАВКА

Администрация павильона "Здравоохранение СССР" ВДНХ СССР благодарит [illegible] станции скорой медицинской помощи г.Клайпеда тов. Канопа П. и художника комбината бытового обслуживания г. Клайпеда тов. Грибаускас С. за проделанную работу по изготовлению действующего макета автоматизации и механизации Клайпедской станции скорой медицинской помощи.

Макет вызвал большой интерес и одобрен приемной комиссией Министерства здравоохранения СССР, принят с оценкой отлично.

Заместителем министра здравоохранения СССР тов. Серенко А.Ф. отмечено большое значение распространения передового опыта работы Клайпедской станции скорой медицинской помощи и наглядности его показа.

Товарищи Петрас Канопа и Степас Грибаускас проделали большую работу по переделке и установке макета (в связи с противопожарными требованиями) и вынуждены были работать ежедневно с 8 часов утра до 24 часов, без выходных дней, с чем связана задержка сроков их командировки, что просим учесть.

Директор павильона
"Здравоохранение СССР" Л. БАБАЕВА

Зак. 2427

Liaudies ūkio pasiekimų parodoje mūsų sukurtas Greitosios medicininės pagalbos stoties automatizuotas ir mechanizuotas veikiantis maketas gavo aukščiausią įvertinimą „puiku“. Maskva, 1972 m.

desnio mėnesio). Parodai baigiantis, mūsų Klaipėdos GMP stoties veikiantis maketas buvo įvertintas balu „puiku“, mes gavome diplomus, o Klaipėdos miesto Vykdomojo komiteto pirmininkas A. Žalys, Sveikatos skyriaus vyr. gydytoja Rimšaitė ir mūsų Dailės kombinato direktorius Gabrėnas gavo padėkas. Pasibaigus parodai, maketą reikėjo išardyti, supakuoti į dėžes ir pargabenti į Klaipėdą. Tačiau jam parvežti niekas neskyrė jokių lėšų, laikydami, kad maketas savo vaidmenį jau suvaidino ir niekam nėra reikalingas. Vėliau patys paviljono darbuotojai jį supakavo ir išsiuntė į Klaipėdą, tačiau atidarę dėžes pamatėme liūdną vaizdą – jis buvo sulankstytas, vietomis sulaužytas, jokiai ekspozicijai nebepanaudojamas. Praėjus dvejiems metams, mane iškvietė Vykdomojo komiteto pirmininkas A. Žalys. Pasirodo, iš Maskvos gautas nurodymas mūsų maketą pristatyti Pasaulinės sveikatos apsaugos organizacijos (PSAO, dabar PSO) tarptautinei parodai, vyksiančiai Maskvos Sokolnikų parke, Parodų rūmuose. Jau prieš mėnesį tokį nurodymą buvo gavęs Sveikatos skyrius, tačiau apie tai niekam nepranešęs. Dabar gautas pakartotinis reikalavimas dalyvauti parodoje, perspėjantis, kad neįvykdžius reikalavimo miesto valdžiai grėstų nemalonumai. Atsakiau, kad senas maketas visiškai sugadintas, o naujo padaryti per mažiau nei savaitę fiziškai neįmanoma. Tačiau A. Žalys ėmė prašyti, kad vis dėlto kaip nors padaryčiau maketą. Jam, doram ir Klaipėdai nusipelniusiam žmogui, negalėjau atsakyti. Jis niekada neatsisakydavo padėti ir sportininkams, ir dailininkams. Dirbau dienomis ir naktimis, iš nuovargio jau nebematydavau ir „po nosim“ padėtų įrankių. Maketą padariau dar geresnį, ištaisydamas anksčiau padarytas klaideles. Šioje parodoje gavau jau aukščiausią tarptautinį įvertinimą su diplomu, o miesto valdžia – padėkas. Grįžus miesto valdžia už Klaipėdą garsinančius nuopelnus paskyrė trijų kambarių butą (kuriame gyvenu iki šiol) ir davė paskyrą automobiliui. Vėliau, A. Žalio prašymu, jo kabinete, ant sienos, padariau ir Klaipėdą vaizduojantį pano.

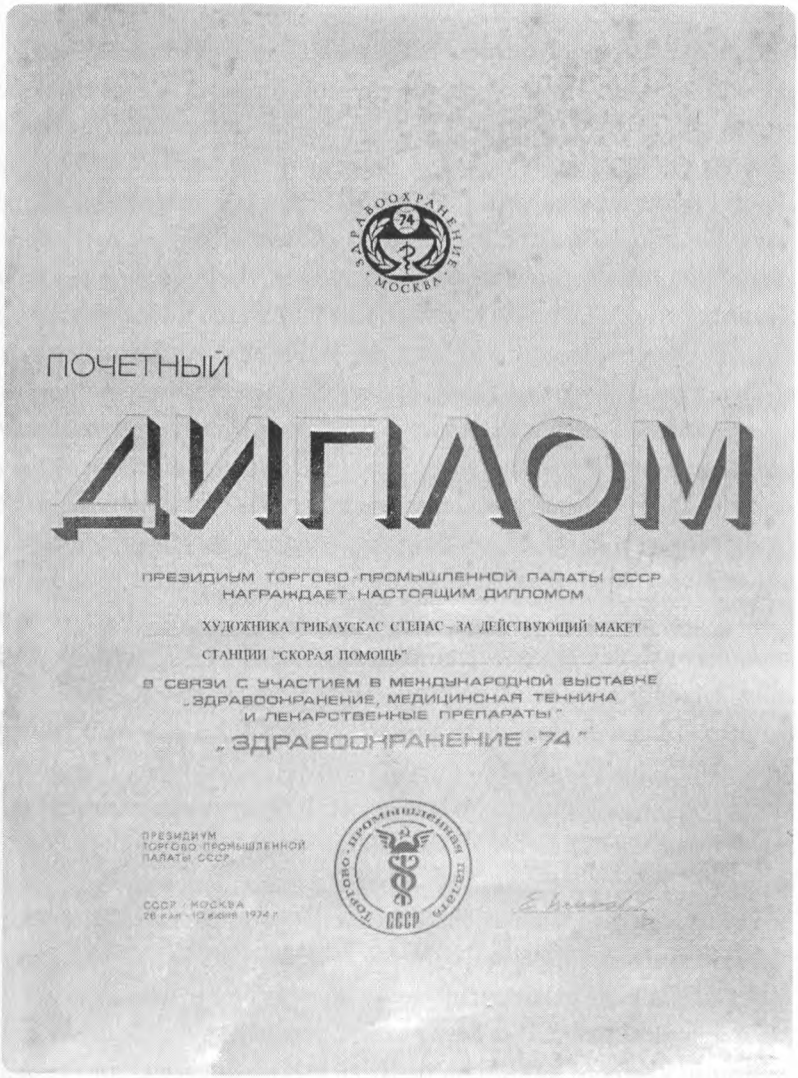

Vėl aukščiausias mūsų darbo įvertinimas, šįkart tarptautinėje Pasaulinės sveikatos apsaugos organizacijos parodoje Maskvoje. 1974 m.

Apie Marijos Taikos Karalienės bažnyčią: vidaus meninio apipavidalinimo istorija

Bažnyčios pastatas jau buvo užbaigtas, tačiau neįrengtas vidus. Mane su Jonu į bažnyčią atlydėjo architektas Petras Lapė ir pristatė mus klebonui L. Povilioniui bei projekto autoriui architektui J. Baltrėnui. Pristatęs pasakė, kad šie vyrai gali atlikti visus vidaus apipavidalinimo darbus, išlieti stacijas, padaryti skulptūras. Mes paklausėme, ar yra projektas. Atsakė, kad projektą turėsime padaryti patys. Aš dar pasiteiravau, kokiu stiliumi daryti – tautiniu ar klasikiniu. Klebonas L. Povilionis atsakė, kad tiktai klasikiniu. Paklausė, kokio užmokesčio už darbą norėsime. Mes su Jonu (o jis, kilęs nuo Biržų, net nebuvo katalikas, lankė Reformatų bažnyčią) atsakėme, kad dirbsime pagal valdiškus įkainius (juk nenorėjome pelnytis už žmonių suaukotus pinigus, net mano motina buvo atsiuntusi iš Amerikos pinigų bažnyčios statybai). Pamačiau, kaip apniuko nuo nepasitenkinimo klebono veidas. Kitą dieną P. Lapė mums paaiškino ir nepasitenkinimo priežastį. Pasirodo, visi, net tinkuotojai, dirbdavo 4–5 kartus didesniais nei valdiški įkainiais. Mūsų nusistatymas dirbti pagal valdiškus įkainius kleboną L. Povilionį privertė suabejoti mūsų profesionalumu (pamanė, kad mes nieko nemokame, už valdišką algą ir dirbsime „valdiškai“).

Pirmiausia ėmėmės projekto. Kadangi abu labai gerai pažinojome sovietinę sistemą, iškart sprendėme klausimą: ar bažnyčia išliks? Juk jie vieną dieną gali leisti, o po kelių dienų uždrausti. Todėl projektuodami apdailą nusprendėme naudoti mažiau religinių motyvų, kad ne visas mūsų darbas, uždraudus bažnyčią, būtų sunaikintas. Mūsų sukurtas projektas visiems patiko. Dirbtuves įsirengėme šalia būsimo altoriaus esančiame kambaryje ir pradėjome darbuotis. Su Jonu lipdėme modelius ir gaminome formas, o pagalbinis darbininkas maišė gipsą ir paruoštose formose liejo detales. Pirmomis dienomis durys beveik neužsidarė nuo lankytojų: nuolat mūsų darbą stebėjo ir J. Baltrėnas, ir vikaras B. Burneikis, ir klebonas L. Povilionis. Tik kai pamatė pirmąsias mūsų išlietas gipsines formas, nusiramino ir vėliau lankydavosi jau labai retai. Vikaras B. Burneikis buvo visapusiš-

kai gabus žmogus. Bažnyčios viduje sukaltoje nedidelėje dirbtuvėlėje buvo primityviai galvanizuojami vitražinių stiklų rėmeliai. Vieną kartą išgirdome sprogimą, ir iš jos iššoko darbininkas degančiais drabužiais. Užgesinęs drabužius, jis kategoriškai atsisakė net artintis prie dirbtuvėlės. Tada šio pavojingo darbo ėmėsi pats vikaras B. Burneikis. Gal kokius keturis ar penkis kartus, pasigirdus sprogimui, Bronislavui (taip aš į jį kreipdavausi, o jis mane vadindavo Steponėliu) tekdavo degančiais drabužiais iššokti pro dirbtuvėlės duris. Užgesinęs drabužius, jis pasėdėdavo ir vėl grįždavo prie darbo. Taip ir dirbo, kol pabaigė galvanizuoti visus rėmelius.

Bronislavas važinėjo senutėliu karišku, brezentu dengtu „viliuku", kurio variklio motoresursas buvo beviltiškai susidėvėjęs. Tai buvo ne mašina, o tikras anekdotas ant ratų. Kai jis atvažiuodavo iš Bokštų gatvėje esančios bažnytėlės, darbininkai iš aukštai gerai matydavo ir šaukdavo: „Bronius atvažiuoja..." Tačiau labai dažnai mašina neįveikdavo ir tokio trumpo atstumo – pakelyje „pavargusi" sustodavo. Tada darbininkai bėgdavo jos parstumti iki bažnyčios. Geriausias būdas ją užvesti buvo stumiant: kokie 4–5 darbininkai ją imdavo stumti didindami greitį, ji pačiaudėjusi užsivesdavo ir trūkčiodama nuvažiuodavo.

Mūsų darbo pažiūrėti atvykdavo ir skulptoriai iš Kauno bei Vilniaus. Galų gale visada paklausdavo, už kokį atlygį dirbame, ir išsižiodavo išgirdę, kad dirbame pagal valdiškus įkainius. Taip darbavomės beveik trejus metus. Buvo belikę jau nedaug darbo – pagal projektą padaryti sienas juosiantį karniziuką (ornamentuotą juostelę) ir stacijas. Tačiau darant kapitelius (kolonų viršutinės dalies papuošimus) paaiškėjo mūrininkų darbo brokas – viršuje kolonos buvo vienur 5 cm, kitur 10 cm, o dar kitur ir visus 15 cm išsikišusios daugiau, nei priklauso pagal projektą. Kolonų buvo net dvidešimt keturios. Mūsų padaryti kapiteliai pagal projektą turėjo tikti visoms kolonoms (gaminti formas ir lieti kapitelius kiekvienai kolonai atskirai būtų buvę pasakiškai brangu ir užimtų daug laiko). Neatitikimo atveju problema būdavo sprendžiama labai paprastai – išsikišusi kolonos dalis vertikaliai nukapojama, ką labai lengvai ir pigiai padarydavo darbininkas, ir iš naujo aptinkuojama. Taip darbininkui bekapojant koloną, į mūsų dirbtuves atėjo klebonas L. Povilionis ir architektas J. Baltrėnas. Pastarasis griežtai, pakeltu balsu paklausė, kodėl kapojamos kolonos. Paaiškinau, kad viršuje kolonos išmūrytos daug pla-

tesnės, reikia jas išlyginti. Tada jis sako: „Tai ką, ponai, negalėjote užlipti ir kapitelius pritaikyti?“ Mane irgi pagavo pyktis. Atsakiau: „Gerbiamas Baltrėnai, buvome užlipę, ir ne vieną kartą, parodėme darbininkams, kiek reikia nukapoti. Aišku, galėjome ir kiekvienai kolonai kapitelį išlieti, bet tada sumokėti už darbą neužtektų jūsų visų pinigų, netgi priedo pardavus jūsų kelnes ir kunigo sutaną.“

Jiems išėjus, Jonas sako: „Susirenkam savo daiktus ir einam dirbti į Dailės kombinatą.“ Jis buvo labai kieto charakterio, perkalbėti buvo neįmanoma. Taip grįžome dirbti į Dailės kombinatą. Mums išėjus, klebonas dar kurį laiką skambindavo kombinato direktoriui, kad mus įkalbėtų grįžti baigti darbus, tačiau Jonas buvo kategoriškai prieš. Paskui buvo pakviesti skulptoriai iš Vilniaus, liejo stacijas, tačiau jų darbai nebuvo sėkmingi. Bažnyčios priėmimo komisija turėjo LKP CK nurodymą rasti trūkumų ir nepriimti bažnyčios statybos. Pirmiausia prikibo prie lubų konstrukcijų, pareikšdami, kad jos per silpnos ir gali sugriūti. Ant jų buvo sukrautas reikalaujamas svoris, tačiau lubos atlaikė. Tada prisikabino prie elektros instaliacijos, atseit neatitinka nustatytų techninių reikalavimų. Elektros instaliaciją sutvarkė. Antrą kartą atėję pareiškė pretenzijas dėl nesutvarkytos aplinkos – ši buvo sutvarkyta. Trečią kartą jie jau nebeatėjo, bet klebonas L. Povilonis, vikaras B. Burneikis ir dar penki su statybomis susiję asmenys 1961 m. buvo areštuoti, apkaltinus spekuliavimu, kyšininkavimu, valstybinių lėšų grobstymu ir pan. Abu kunigai buvo nuteisti po 4 metus kalėjimo. Nepaisant žmonių protesto, 1962 m. bažnyčią pradėjo griauti. Protestuotojus vakarais milicija ir kareiviai prievarta susodindavo į dengtas mašinas ir išvežę už miesto paleisdavo, grįžti naktį į namus jie turėdavo pėsčiomis. Bažnyčios 70 m aukščio bokštą po kelių nesėkmingų bandymų nugriovė, užkabintus lynus tempdami tankais. Griūvant bokštui vos nežuvo statybos meistras. Buvo sunaikinti altoriai, skulptūros, stacijos, dekoracijos, t. y. viskas, kas nors kiek buvo susiję su religine tematika. Paskui ji buvo pritaikyta „liaudies filharmonijos“ reikmėms, tapo LTSR filharmonijos filialu. Filharmonijai vadovavo direktorius A. Kuraitis. Jis pakvietė mane užimti antraeiles dailininko pareigas ir pasiūlė filharmonijos antrame aukšte įsirengti kūrybines dirbtuves. Jose dirbdamas sulaukiau ir tos dienos, kai bažnyčia 1988 m. buvo grąžinta tikintiesiems.

Kaip šiandien atsimenu, įėjo J. Baltrėno lydimas klebonas B. Burneikis, paėmė mane už rankos, pasivedėjo kur šviesiau, prie lango, pažiūrėjo į veidą ir nusišypsojęs ištarė: „Tas pats." Pabučiavęs mane į kaktą, tarė: „Steponėli, prisieis atstatyti bažnyčią." Baltrėnas mandagiai pasiūlė pamiršti buvusį nesusipratimą. Atsakiau, kad tas nesusipratimas buvo labai mus įžeidęs ir užgavęs, nes viską darėme dorai ir sąžiningai, o kaltinimas buvęs visai nepagrįstas. Klebonas Burneikis ėmė mane prašyti, kad jau dabar pat pasižadėčiau jam atstatyti bažnyčią (jis jau buvo paskirtas tikintiesiems grąžintos bažnyčios klebonu). Aišku, atsakyti tokiam nusipelniusiam ir garbingam žmogui negalėjau. Nuėjau pas Joną Tatorį kalbinti, kad kartu grįžtume į bažnyčios atstatymo darbus, bet jis kategoriškai atsisakė. Manau, jis nebeturėjo tiek sveikatos, o ir buvo užsiėmęs dideliais darbais: studijavo Klaipėdos miesto ir krašto istoriją, išleido storą knygą[1]. Taip bažnyčios vidaus atstatymo darbų turėjau imtis pats vienas. Man davė du pagalbinius darbininkus, ir pradėjome vidaus apdailos darbus pagal pradinį projektą. Klebonas Burneikis norėjo, kad padaryčiau penkiolika stacijų bažnyčiai ir tiek pat akmeninėms šventoriaus koplytėlėms (tačiau koplytėlių vėliau buvo atsisakyta). Padarius stacijas, klebonas vėl manęs prašo: „Steponėli, padaryk dar penkiolika stacijų naujai statomai bažnyčiai." Taip pagaminau iš viso šešiasdešimt stacijų, dabar net nežinau, kuriose bažnyčiose jos pastatytos. Klebonas B. Burneikis buvo gerai perpratęs ir varpų liejimo technologiją. Jis pats, padedamas darbininkų, išliejo bažnyčios varpus. Tačiau gaila, kad jo pasiaukojantį tikėjimui ir žmonėms gyvenimą taip anksti nutraukė sunki liga. 1991 m. rugsėjo 10 d. klebonas dekanas monsinjoras B. Burneikis mirė, buvo garbingai palaidotas jo pastatytos bažnyčios šventoriuje. Paskutinius apipavidalinimo darbus užbaigiau jau klebonaujant kunigui J. Gedvilai.

[1] Jonas Tatoris įkūrė ir vadovavo Paveikslų galerijai, dirbo istoriku menotyrininku Paminklų restauravimo projektavimo instituto Klaipėdos skyriuje, dėstė Vilniaus dailės akademijos Klaipėdos vizualinio dizaino katedroje, parašė unikalią monografiją „Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų" (V., 1994), paskelbė daug istorinių mokslinių straipsnių, buvo vienas iš „Mažosios Lietuvos enciklopedijos" autorių. Už mokslinę ir pedagoginę veiklą jam suteiktas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis ir docento pedagoginis vardas. 2002 m. jam suteiktas Klaipėdos miesto garbės piliečio vardas.

Išvažiavimo į Ameriką istorija

Su tėvais, seserimis ir broliais susirašinėdavome laiškais. Kiekvienais metais tėvai man atsiųsdavo kvietimą, o aš užpildydavau dokumentus vizai į Ameriką gauti. Tačiau visada kartodavosi ta pati istorija – po kelių mėnesių mane išsikviesdavo į KGB, ir saugumietis pašiepiančiai pasakydavo: „Otkazano" (atsakyta). Aš jam tokiu pat tonu atsakydavau: „Aš ir taip žinojau." Kartą laikraštyje „Tiesa" perskaičiau Tarybų Sąjungos ministro pirmininko A. Kosygino interviu spaudos konferencijoje lankantis su vizitu Paryžiuje. Į amerikiečių žurnalistės klausimą, ar gali išskirtų šeimų nariai, likę Tarybų Sąjungoje, susitikti ir bendrauti su į Vakarų valstybes išvykusiais giminaičiais, šis atsakė, kad susitikti ne tik leidžiama, bet galima ir išvažiuoti bet kada panorėjus. Perskaitęs tokį visam pasauliui pasakytą įžūlų melą, labai pasipiktinau. Nutariau parašyti laišką pačiam A. Kosyginui, priminti jo pasakytus žodžius ir esančią visiškai priešingą tarybinę realybę, kai man keturis dešimtmečius draudžiama susitikti su artimaisiais. Laišką parašiau, jį įdaviau geram pažįstamui, vykstančiam į Maskvą, kad ten įmestų į pašto dėžutę (Lietuvoje toks laiškas iškart būtų sulaikytas ir perduotas KGB). Praėjus gal porai mėnesių, mane kviečia į KGB ir kaip visada sako: „Otkazano." Tačiau aš jiems sakau, kad jų atsakymas man ir nereikalingas, aš rašiau pačiam Kosyginui, todėl iš ten ir laukiu atsakymo. Saugumietis tik nusijuokė ir tarė: „Tavo laiškas, padaręs mažą ratą, vis tiek visada sugrįš pas mus." Man užsiminus apie Konstituciją, jis vėl nusijuokė ir atsakė, kad „ji parašyta tik kvailiams". Atrodė, kad jau beviltiška kovoti su šia prievartos ir melo imperija. Tačiau vieną kartą gaunu tarptautinę telegramą iš Amerikos ambasados Maskvoje, kurioje buvo parašyta skubiai paskambinti nurodytu numeriu į Amerikos pasiuntinybę konsului. Tuoj pat paskambinau, prisistačiau. Atsiliepė rusiškai su akcentu kalbantis amerikietis, prisistatė esantis konsulas, pasakė savo vardą, pavardę ir pa-

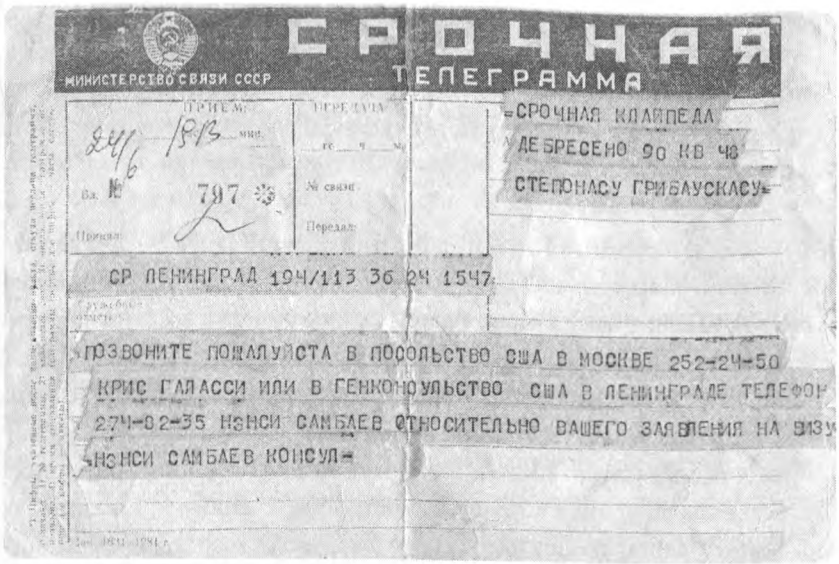
МИНИСТЕРСТВО СВЯЗИ СССР

СРОЧНАЯ

ТЕЛЕГРАММА

ПРИЕМ

ПЕРЕДАЧА

Вх. № 797

№ связи

Принял

Передал

=СРОЧНАЯ КЛАЙПЕДА

ДЕБРЕСЕНО 90 КВ 48

СТЕПОНАСУ ГРИБАУСКАСУ=

СР ЛЕНИНГРАД 194/113 36 24 1547

ПОЗВОНИТЕ ПОЖАЛУЙСТА В ПОСОЛЬСТВО США В МОСКВЕ 252-24-50

КРИС ГАЛАССИ ИЛИ В ГЕНКОНСУЛЬСТВО США В ЛЕНИНГРАДЕ ТЕЛЕФОН

274-02-35 НЭНСИ САМБАЕВ ОТНОСИТЕЛЬНО ВАШЕГО ЗАЯВЛЕНИЯ НА ВИЗУ

НЭНСИ САМБАЕВ КОНСУЛ=

klausė, kodėl aš kiekvienais metais rašau prašymą Amerikos vizai gauti ir paskui atsisakau važiuoti susitikti su tėvais. Aš jam atsakiau klausimu į klausimą, ar jis nenorėtų po 40 metų išsiskyrimo susitikti su savo tėvais? Be abejo, norėtų. Aš taip pat noriu. Jis atsakė, kad tarybinės institucijos jį informavo, jog aš nenorintis susitikti su tėvais. „Tai grynas melas“, – atšoviau aš. Konsulas pasakė, kad aš turįs teisę per tris paras išvažiuoti pas tėvus. „Tarybų Sąjungoje tokių stebuklų nebūna“, – atsakiau aš. Jis puolė įrodinėti, kad ir Tarybų Sąjunga 1975 m. yra pasirašiusi Helsinkio susitarimus, įpareigojančius laikytis vienodų tarptautinių žmogaus teisių standartų visoms ją pasirašiusioms valstybėms. Atsakiau, kad ir Leninas, ir Stalinas, ir Brežnevas pasirašydavo, tačiau „kaip šakėmis ant vandens“, nes savo įsipareigojimų niekada nevykdė, nevykdo ir nevykdys. Konsulas labai nustebo ir pasakė, kad ne jis būsiąs, jei nepramušiąs šios „geležinės uždangos“. Aišku, aš žinojau, kad mūsų pokalbių klausosi KGB, bet vis tiek kalbėjau neslėpdamas tiesos. Po kiek laiko gaunu iš konsulo telegramą, kad paskambinčiau. Iš jo sužinau, kad į miliciją atsiųstas raštas, turiu ten nueiti. Nueinu – išties yra Amerikos gydytojų pasirašytas dokumentas su keturiais antspaudais, patvirtinantis, kad mano mama

labai serganti ir norinti prieš mirtį su manimi atsisveikinti. Milicijoje man pasakė, kad su tokiu raštu išleistų nebent į kokią socialistinio lagerio šalį, pvz., į Lenkiją ar Bulgariją, tačiau ne į Ameriką. Vėliau konsulas nusiuntė laišką ir į LKP CK, todėl apsilankiau pas CK sekretorių L. Šepetį, tačiau šis tik skėstelėjo rankomis, sakydamas, kad prieš KGB esantis bejėgis. Konsului vėl atsiuntus skubią telegramą, paskambinęs pasakiau, kad jau niekur daugiau nebevaikščiosiu, nes tai tuščias reikalas. Nebent sovietus paveiktų Amerikos įsikišimas. Konsulas sutiko paskambinti į Vašingtoną, į Užsienio reikalų ministeriją, kad ši dėl mano išvažiavimo teiktų paklausimą TSRS užsienio reikalų ministerijai. Tokiu atveju jie privalės atsakyti, antraip kils skandalas. Praėjus savaitei, neiškentęs paskambinau Amerikos konsului. Šis iškart paklausė: „O, mister Grybauskas, ar dar neišvažiavote?" Atsakiau, kad niekas po skambučio į Vašingtoną nepasikeitė. Man patarė dar savaitę palaukti, nes tokiu lygiu klausimai taip greitai nesprendžiami, ir pažadėjo dar kartą paskambinti į Vašingtoną.

Šią datą labai gerai atsimenu, nes tai buvo rugpjūčio 31-oji, mano žmonos gimtadienis. Išvakarėse Danutę aplankė bendradarbiai mokytojai, vaišės užsitęsė iki vėlyvos nakties. Numigus kelias valandas, pažadino nepertraukiamai skambantis telefonas. Buvo aštunta valanda ryto. Pakėlęs ragelį išgirdau: „Čia iš milicijos. Iki 12.00 Vilniuje, Vidaus reikalų ministerijoje, 35 kab., privalote atsiimti užsienio pasą." Atsakiau, kad iki 12-os valandos to padaryti neįmanoma. Man ramiausiai atsakė, kad tai mano problema. Supratau, kad KGB specialiai parinko laiką, sutampantį su žmonos gimtadieniu. Jei laiku neatsiimsiu paso, rusai ir toliau amerikiečius mulkins, kad aš neatsiimąs paso, nes nenorįs susitikti su artimaisiais. Tačiau nesiruošiau kapituliuoti. Paskambinau draugui ir paprašiau skubiai nuvežti mane į Palangos aerouostą. Ten iškart nuėjau į antrame aukšte esantį bufetą ir nupirkau du didelius plastikinius maišelius konjako, šampano, kavos, saldainių. Jais nešinas įėjau į dispečerinę. Ten dirbo vien rusės, viena sėdėjo už stalo, kitos plepėjo tarpusavyje. Įėjęs nieko nelaukdamas pasakiau, kad man pirmu reisu reikia patekti į Vilnių. Sėdėjusi už stalo moteris nusikvatojo: „Gal tau galvoj negerai? Jau prieš mėnesį visi bilietai į Vilnių išpirkti, juk rugsėjo pirmoji, mokslo

metų pradžia." Ramiai atsakiau, kad „nors ir ant lėktuvo sparno", tačiau būtinai turiu skrįsti į Vilnių. Ir kuo skubiau. Tai pasakęs, abu didelius maišelius su dovanomis pastačiau prie stalo. Išeidamas pasakiau, kad būsiu čia pat, laukiamajame. Atsisėdau taip, kad matyčiau kasos langelį ir dispečerinės duris. Netrukus (matyt, patikrinus maišelių turinį) prasidėjo moteriškių lakstymas tarp dispečerinės ir lėktuvo. Matau, kad keleiviai jau sulipo į lėktuvą, tuoj pakels trapą. Jau pamaniau, kad mano pastangos gali tapti bevaisės. Galų gale viena iš moteriškių pribėgo prie manęs ir rusiškai šaukia: „Greitai pirk bilietą." Tuoj nusipirkau bilietą ir bėgte lėktuvo link. Mane buvo perspėjusios, kad lėktuve nebus laisvų vietų, tačiau joms pažadėjau, kad man užteks vietos nors ir „ant vienos kojos pastovėti". Įėjau į lėktuvo saloną. Visos vietos buvo užimtos, tačiau aš lyg niekur nieko nuėjau į lėktuvo tualetą ir „poniškai" atsisėdau ant klozeto dangčio. Taip ir atskridau į Vilnių. Jame iškart susistabdžiau taksi ir be dešimties minučių dvyliktą jau buvau Vidaus reikalų ministerijoje prie užsienio pasus išduodančio kabineto durų. Įėjęs į vidų pateikiau savo sovietinį pasą ir pasakiau, kad atvykau pasiimti užsienio paso. Tipas, sėdėjęs prie stalo, mano atvykimo buvo labai nustebintas, ilgai žiūrėjo tai į pasą, tai į mane, kol galų gale liepė palaukti koridoriuje. Specialiai atsisėdau prie durų, kad girdėčiau, ką jis kalbės. Šis tuoj pat puolė skambinti telefonu (aišku, į KGB), rusiškai šaukdamas, kad „tas balvonas atvyko laiku, ką dabar daryti?" Paskui skambino dar kelis kartus, vis kartodamas tą patį klausimą ir prašydamas nurodymų. Tačiau galų gale vis dėlto pradarė duris ir piktu balsu liepė užeiti. Įteikęs užsienio pasą, liepė skaityti vykstančiojo į Vakarų šalis instrukciją. „Ačiū, – pasakiau, – nereikia man tos jūsų instrukcijos, aš ją ir taip gerai žinau: niekur neik, būk visą laiką namuose, nė su kuo nebendrauk, o geriausiai – išvis gulėk lovoje..." Kadangi pasą jau turėjau rankose, palikau jį besikeikiantį ir išėjau pro duris. Supratau, kad savo veiksmais turiu aplenkti KGB, todėl negaišdamas laiko nuskubėjau į aerouostą ir nusipirkau bilietą artimiausiam reisui į Maskvą. Atskridęs iškart nuvykau į Amerikos ambasadą, nes reikėjo gauti vizą. Žmonių, norinčių gauti vizas, buvo labai mažai (į užsienio valstybes leisdavo išvažiuoti tik patikimiems kompartijos nariams ir KGB užverbuotiems asmenims). Pildant deklaraciją, į klausimą,

ar buvau kalintas, aišku, atsakiau teigiamai. Perskaičiusi deklaraciją, viena jauna ambasados darbuotoja netaisyklinga rusų kalba paklausė, kiek metų kalėjau? Atsakiau, kad 9 metus kalėjau ir 2 metus išbuvau tremtyje. Toji dama tik susiėmė už galvos ir sušuko: „Tik pagalvokit, vienuolika metų konclageryje...“ Paskui paklausė, ar nenorėčiau Amerikoje pasilikti gyventi? Ji sutvarkysianti dokumentus, nuvažiavęs gaučiau pilietybę, paramą, man padėtų įsikurti. Padėkojau už nuoširdžiai siūlomą pagalbą ir atsisakiau, sakydamas, jog esu lietuvis, todėl ir turiu gyventi Lietuvoje, be to, tėvynėje manęs laukia šeima – žmona ir du sūnūs. Jei pasilikčiau, tai būtų laikoma politiniu pabėgimu ir KGB terorizuotų pasilikusią šeimą. Dama puolė įrodinėti, kad Lietuvos jau nebėra, yra tiktai Rusija, o savo šeimai leidimą atvykti į Ameriką aš galėsiąs išsireikalauti. Padėkojau ir atsakiau, kad ir Lietuva ne visada bus rusų valdžioje, anksčiau ar vėliau ateis laikas ir jos laisvei bei nepriklausomybei. Gavęs vizą, iškart nuvažiavau į Šeremetjevo tarptautinį aerouostą ir nusipirkau bilietą į Čikagą (aišku, ir čia eilių nebuvo). Pasilikau tik vieną savaitę pasiruošti kelionei ir grįžti atgal. Po savaitės, atsisveikinęs su šeima, vėl buvau aerouoste, tik šįkart su lagaminu. Muitinėje tą mano lagaminą atidarę visus daiktus išvertė ant grindų. Vežiau keletą savo meno kūrinių, tad prisikabino, kad neturiu teisės jų išvežti. Daug nesiginčydamas, „padovanojau“ juos tiems paties muitininkams. Pereinant pasų kontrolę, sovietinis pareigūnas taip ilgai žiūrėjo tai į pasą, tai į mane, kad pamaniau, jog mano kelionė tuoj pasibaigs. Tačiau jis atsainiai mestelėjo man pasą, ir aš išėjau į peroną. Lėktuvo keleivių salone pamačiau tik vieną laisvą vietą – prie pusamžio vyriškio. Susipažinome. Jonas (toks buvo jo vardas) gyveno Čikagoje ir dabar vyko į namus. Mane iškart apėmė įtarimas – tais laikais lietuviai užsieniečiai į Lietuvą atvykdavo tiktai grupėmis (kurias „prižiūrėdavo“ KGB agentai), ir pavienių turistų niekada neįsileisdavo. O šis vyko vienas. Supratau, kad tai prie manęs pristatytas KGB užverbuotas tautietis. Jis pasirodė labai šnekus, ėmė teirautis, ar aš nesiruošiu pasilikti Amerikoje. Supratau, kad kalbėdamas turiu apgalvoti kiekvieną savo žodį, todėl atsakiau trumpai ir aiškiai: „Mano Tėvynė – Lietuva, o Lietuvoje – mano šeima. Taigi, važiuoju tiktai giminių aplankyti.“ Bešnekant, tarybinio „Aerofloto“ avialaineris nusileido Airijoje. Išėjome į aerouosto

parduotuves „akių paganyti" – nuo įvairių prekių gausumo buvo net nejauku, veikė tiesiog gluminančiai (vėliau Amerikoje prie to pripratau). Jonas tuoj pasiūlė užeiti į barą ir pradėjo mane vaišinti alumi, siūlydamas gerti ką noriu ir kiek noriu, jis viską apmokėsiąs. Paragavęs alaus, šiaip taip nuo jo „atsikabinau" ir nuėjau pasivaikščioti, apžiūrinėdamas parduotuves. Tačiau Jonas, eidamas per parduotuves ir labai garsiai šaukdamas mano vardą, vėl mane susirado ir primygtinai kviesdamas vėl nusivedė į barą ir užsakė gėrimų. Supratau, kad mane nori nugirdyti, sukelti kokią nors provokaciją ir sutrukdyti kelionę, juk skridome tarybiniu lėktuvu, o jame visada būdavo ir lydinčių saugumiečių (užtikrinančių antiteroristinį saugumą). Pamačiau, kad laukiamajame nebeliko ir mūsų lėktuvo keleivių, tačiau Jonas ramino, kad nėra kur skubėti, lėktuvas palauks. Tačiau aš nelaukiau – skubiai nužingsniavau link lėktuvo, nuo jo jau ruošėsi nukelti trapą. Jonas irgi atslinko iš paskos.

Prieš savaitę (1983 m. rugsėjo 1 d.) sovietų naikintuvas virš Sachalino buvo numušęs iš Niujorko į Seulą skrendantį Pietų Korėjos avialinijų lėktuvą „Boeing-747" su 269 keleiviais, todėl Amerika nepriėmė tarybinių lėktuvų. Dėl šios priežasties vietoje Čikagos nusileidome Kanadoje, Monrealio aerouoste. Jonas net neatsisveikinęs nepastebimai dingo. Taip nesužinojau nei jo pavardės, nei adreso, nei telefono. O jam, pasirodo, nereikėjo net muitinės ir pasų kontrolės formalumų atlikti. Tačiau manęs aerouoste jau laukė brolio Vytauto draugai, su kuriais ir turėjau važiuoti į Čikagą pas savuosius.

Amerikoje: svečiuose pas artimuosius ir draugus

Pasisveikinę ir prisistatę, jie pirmiausia nusifotografavo su manimi atminimui. Pasirodo, abu atostogavo Monrealyje ir jau kitą dieną grįžta į Čikagą. Rytojaus dieną išvykome ir vakare jau buvome Toronte. Mano bendrakeleiviai (vienas iš jų, atsimenu, buvo vardu Julius ir vairavo auto-

mobilį) pasakė, kad čia viešbutyje pernakvosime. Žinojau, kad netoliese, Hamiltone, gyvena mano geras draugas, daugkartinis Lietuvos ir Tarybų Sąjungos stalo teniso čempionas Algimantas Saunoris[1], vadinamas „geležiniu daktaru" (tai jo tėvų ūkinio namelio palėpėje buvo mūsų slėptuvė nuo vokiečių žandarmerijos rengiamų gaudynių). Pasiūliau užvažiuoti pas juos į svečius. Draugai mielai sutiko, ir netrukus jau buvome Hamiltone. Telefonų knygoje radome Saunorių numerį ir paskambinome. Atsiliepė Saunorienė. Aš paklausiau, ar pažįsta iš balso, kas kalba? O ji iškart sušuko: „Stepai, čia tu?" Mat buvome seni šeimų draugai. Kadangi Algimantas dar buvo darbe (dirbo klinikose LOR chirurgu), mūsų pasitikti atvažiavo jų sūnus Gediminas. Jis puolė man ant kaklo, apsikabinome, pasibučiavome. Kadangi netoli yra Niagaros krioklys, nusprendėme, prieš važiuodami į svečius, dar ir jį pamatyti. Krioklys – didžiulė ir galinga žemyn krintanti vandens masė – paliko neišdildomą įspūdį. Mums besigrožint įspūdingu reginiu, labai greitai pradėjo temti, todėl suskatome grįžti į Hamiltoną. Mūsų pasitikti atvažiavo Algimantas. Po nuoširdaus pasisveikinimo persėdau į jo automobilį, ir visi nuvykome į jo namus. Jis su šeima gyveno dideliame dviejų aukštų name. Po tokio ilgo nesimatymo apie miegą nebuvo ir kalbos – visą naktį šnekėjome ir puotavome, nusnaudėme tik kelias valandas paryčiui. Važiuodami Čikagos link, užsukome aplankyti Detroite gyvenančio Jurgio Idzelevičiaus, buvusio „Džiugo" futbolo komandos žaidėjo ir mūsų „vaikų darželio" nario. Jurgis atvykęs į Ameriką žaidė futbolą profesionalų lygoje, buvo neblogai įsikūręs. Jo namuose truputį pailsėjome, prisiminėme jaunystės laikus ir bendrus draugus, tačiau skubėjome – Čikagoje laukė artimieji. Pavakare jau buvome netoli Čikagos. Kuo labiau artėjo susitikimas su artimaisiais, tuo labiau nuo jaudinimosi plakė širdis – juk nesimatėme 40 metų.

Pagaliau privažiavome prie tėvų namo. Ant ilgos tvoros mus pasitiko didžiulis plakatas su užrašu: „Sveikas sugrįžęs į savo namus". Tėvų namuose buvo susirinkę broliai ir seserys su šeimomis. Pirmiausia apkabinau mamą. Abu stovėjome apsikabinę ir verkėme, nes nebebuvo žodžių išreikšti mūsų jausmams. Paskui, girdžiu, mama klausia: „Stepeli, ar visai atvažiavai?" – „Ne, mamele, – atsakiau, – tik aplankyti, juk Lietuvoje

laukia mano šeima ir du sūnūs." Mama sako: „Pasilik, aš tau dovanoju šį namą su dideliu sodu, mes išsikelsime kitur. Tik pasilik, juk čia visa tavo šeima." – „Negaliu, mamele, labai dėkoju tau už gerą širdį, tačiau privalau grįžti į Lietuvą. Juk ten laukia mano šeima. Net jeigu ir gerai čia gyvensiu, tačiau mane sąžinė užgrauš." Paskui apkabinau visus iš eilės, apsikabinę paverkėme ir tiktai tada, kai atlėgo jaudulys, pradėjome kalbėti ir juokauti. Atrodė tikras stebuklas, kad po visų vargų likimas mus visus suvedė kartu. Kalboms, prisiminimams nebuvo galo. Tik paryčiui visi nuėjome miegoti. Tai pas tėvus, tai pas brolius, tai pas seserį Valę susirinkdavo visi su žmonomis ar vyrais ir vaikais. Susipažinau su visais. Jaučiausi toks laimingas, kad laimingesnio šioje žemėje tikriausiai nebuvo. Kada aplankiau visus artimuosius Čikagoje, nuvažiavome į Kolorado valstiją, kur gyveno jauniausioji sesuo Aldutė. Ji buvo ištekėjusi už amerikiečio, kuris dirbo inžinieriumi kosminių laivų statykloje. Tuo metu Denveryje vyko lietuvių tautinė šventė. Buvau labai nustebintas, pamatęs, kaip šitas amerikietis gražiai šoka lietuvių liaudies šokius. Sesers šeima iškėlė didžiulę puotą, susirinko apie 80 žmonių. Tačiau nebuvo net įkaušusių – visi gėrė tik 2/3 praskiestus gėrimus, o valgių, kaip dabar ir pas mus įprasta, buvo paruoštas vadinamasis „švediškas stalas". Sesuo su vyru savo automobiliu apvežiojo visą Kolorado valstiją, gėrėjausi graži gamta, aukštais, debesis siekiančiais kalnais. Man viešint Čikagoje, į ją atvyko Tarybų Sąjungos krepšinio rinktinė, kurioje tuo metu žaidė A. Sabonis, V. Chomičius ir S. Jovaiša. Aš, mano broliai ir Algimantas Saunoris, kuris buvo atvažiavęs pas mane į svečius, nuėjome į varžybas. Man labai patiko V. Chomičiaus žaidimas – tikras kovotojas ir aikštės darbininkas. Po rungtynių lietuvių krepšininkus pakvietėme į restoraną, pasikalbėjome, pasivaišinome, o vėliau kartu ir nusifotografavome. Niujorke, žvalgydamasis į dangoraižius, stebėdamasis pasakiau žemaitiškai: Kap ir Telše, veini mūra." Po tokio mano pasakymo visi raitėsi iš juoko. Buvau įlipęs į vieną dangoraižį dvynį, nuo jo filmavau ir fotografavau Manheteno vaizdus, Laisvės statulą. Vašingtone aplankėme Baltuosius rūmus, Ovalųjį kabinetą, buvome patekę į juodaodžių sukeltas riaušes, tai befilmuojant teko „pauostyti" ir ašarinių dujų. Kartą buvome išplaukę jachta pažvejoti Mičigano ežere – žvejyba buvo nuostabi, pagavau

Europos krepšinio čempionai. Praha, 1947 m. Iš kairės: K. Petkevičius, S. Butautas, V. Kulakauskas, J. Lagunavičius

1947 m. KKI krepšinio komanda. Iš kairės: K. Petkevičius, S. Butautas, J. Lagunavičius, V. Sercevičius, V. Kulakauskas

Vytautas Grybauskas po laimėtų rungtynių nešamas ant rankų aplink aikštę. Mulhouse FCM krepšinio komanda, Prancūzija, 1952 m. (nuotrauka iš Vytauto Grybausko knygos „Gyvenimas krepšinio aikštelėje ir šalia jos“, JAV, 1998)

2 Grybauskas connaît alors des années difficiles. De camp en camp, il va, sans but. Dans l'un d'eux, à Munich, il retrouve ses parents. Ils lui apprennent que trois de ses cinq frères ont regagné la Lithuanie. Malgré sa triste situation, Grybauskas n'abandonne pas le basket. Il rassemble quelques compatriotes exilés comme lui, et il constitue cette fameuse équipe des « L.K.K. » qui effectua en 1946 une sensationnelle tournée en France. Aux côtés de Grybauskas, évoluaient son ancien coéquipier de Mulhouse, Birutis, son actuel compagnon Gailius, le « Lyonnais » Varkala, et Andreulis, qui devait jouer une saison à Menton. En 1949, Grybauskas se fixe dans le Haut-Rhin. Il signe à l'Espérance de Mulhouse. Lors de la fusion de ce club avec le foyer alsacien, il mute au F.C. Mulhouse. Là, il apprend l'art du basket aux jeunes du club. C'est lui qui façonne Schlupp et forme Hoff, Sitterlé, Mittelberger et autres jeunes.

Brolio Vytauto Grybausko vadovaujama Mulhouse FCM krepšinio komanda greičiu ir žaidimo taktika stulbino varžovus ir žavėjo žiūrovus. Skindama pergalę po pergalės, FCM krepšinio komanda tapo ne tik Elzaso srities čempione, bet ir įsitvirtino Prancūzijos aukščiausioje „Exellence“ lygoje, o vėliau tapo ir Prancūzijos vicečempione. Vytautas Grybauskas už nuopelnus Prancūzijos sportui ir jaunimui buvo apdovanotas bronzos medaliu. Šioje vieno iš Prancūzijos laikraščių straipsnio iškarpoje rašoma apie puikų Vytauto Grybausko žaidimą, minimi ir kiti sėkmingai šioje šalyje žaidžiantys lietuvių krepšininkai (nuotrauka iš V. Grybausko knygos „Gyvenimas krepšinio aikštelėje ir šalia jos“)

Jaunavedžiai Danutė ir Stepas Grybauskai. Klaipėda, 1958 m.

Prieš statant laivą „Baltijos“ laivų statykloje, mes pirmiausia padarydavome tikslų jo maketą. Nuotraukoje Jonas Tatoris ir Stepas Grybauskas

Prie Greitosios medicininės pagalbos stoties maketo Liaudies ūkio pasiekimų parodoje. Maskva, 1972 m.

Prezidentūroje su Prezidentu V. Adamkumi atsiimant valstybinį apdovanojimą

Lietuvos politinių kalinių, tremtinių ir laisvės kovų dalyvių sąskrydyje Ariogaloje, Dubysos slėnyje. 2012 m.

Brolis Vytautas su sūnumis.
Čikaga, apie 1970 m.

Vytautas Amerikoje pamėgo ir kitą sporto šaką – lauko tenisą. 1958 m.

Amerikoje. Po daugelio metų vėl kartu su artimaisiais.
Mama, broliai ir seserys. 1987 m.

Ukrainiečio dailininko Bondarenko 1955 m. Balchašo lageryje nupieštas mano paveikslas. Taip apsirengę atlikdavome akrobatinius numerius

Dim. kpt. Stepas Grybauskas, einantis Žemaičių apygardos vado pareigas

Pirmas mano atliktas darbas – „Draugystės“ sanatorijos eksterjero ir interjero meninis apipavidalinimas. Vidaus darbus dirbome kartu su Jonu Tatoriu. Druskininkai, 1957 m.

Stepo Grybausko sukurtos stacijos
Marijos Taikos Karalienės bažnyčioje

Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio apygardų vadai prie Kauno karininkų ramovės. 2008 m.

Lietuvos vietinės rinktinės karių sąjungos Klaipėdos skyrius. Sėdi viduryje – skyriaus pirmininkas Stepas Grybauskas

tris didžiulius ersketus. Nors mano viza buvo vieno mėnesio, ją dukart prasitęsiau iki pusės metų. Ligoninėje gulėjo ir sunkiai sirgo, eidamas 97-uosius metus, mano tėvas. Dažnai jį aplankydavome. Man jau grįžus, netrukus gavau žinią, kad jis mirė. Mamos prašomas, antrą kartą į Ameriką atvažiavau 1987 m. kartu su broliu Aleksu (mama labai norėjo jį pamatyti). Trečią kartą Ameriką aplankiau jau gyvendamas Nepriklausomoje Lietuvoje.

---

[1] Gimnazijos laikais, žaidžiant stalo tenisą, Algimantą Saunorį nesunkiai „aplošdavau". Tačiau grįžęs iš konclagerio, jo jau niekada nebenugalėdavau – taip buvo išaugęs jo meistriškumas. Jis turėjo galingą, vadinamąjį „atominį", kirtį. Algimantas buvo dešimt kartų Tarybų Sąjungos čempionas, iškovojęs 13 aukso medalių, tapęs Europos vicečempionu. Po ilgų vargų 1975 m. jis su šeima išvažiavo pas Kanadoje gyvenančią motiną (tėvas, Lietuvos kariuomenės karininkas, buvo žuvęs Vorkutos konclageryje). Dėl šios priežasties sovietiniais laikais visi jo laimėjimai ir net pavardė iš stalo teniso sporto istorijos buvo išbraukti – tartum jis išvis stalo teniso sporte neegzistavo. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, už nuopelnus Lietuvos sportui jis buvo apdovanotas Gedimino ordino Karininko kryžiumi. Manau, kad tokių stalo tenisininkų Lietuvoje daugiau nebuvo ir kažin ar bus ateityje.

Nepriklausomos Lietuvos atstatymas. LLKS atkūrimas. Einu Žemaičių apygardos vado pareigas. Apmąstymai

1988 m. papūtė laisvės vėjai. Maskvoje suprato, „kad apačios nebenori gyventi po senovei, o valdžia nebegali valdyti po senovei". Sovietinės imperijos centre, Maskvoje, pažangioji Rusijos visuomenės dalis reikalavo demokratinių pokyčių, kritikavo sustabarėjusią ir korumpuotą valdymo sistemą, neefektyvią, beviltiškai atsiliekančią nuo išsivysčiusių pasaulio valstybių ekonomiką, didelį šalies militarizavimą, jėga ir konfliktais grindžiamą užsienio politiką. Rusijoje kūrėsi demokratiniai judėjimai ir partijos, po visą Sovietų Sąjungą pažangioji spauda platino demokratines idėjas, demaskuodama komunistų valdžios slėptus nusikaltimus prieš tautas ir savo liaudį. Prasidėjus irimui imperijos centre, tai labai greitai pajuto ir imperijos nacionaliniai pakraščiai. Susikūrė Lietuvos persitvarkymo sąjūdis, į politinę areną išėjo Lietuvos Laisvės Lyga, buvo paminėtas Molotovo-Ribentropo pakto 50-metis su jo gėdingais, tautų laisvę sulaužiusiais susitarimais. Sąjūdis prikėlė ir suvienijo tautą kovai už tuos pačius nesikeičiančius idealus – už Lietuvos laisvę ir Nepriklausomybę. Atsirado daugybė naujų spaudos leidinių, kuriuose buvo prikeliami iš užmaršties laisvės kovotojų vardai, spausdinami prisiminimai, rašoma apie stalininius nusikaltimus. Vėl iškilo Rainių kankinių tragedija, kurią sovietinė valdžia visą laiką stengėsi ištrinti iš tautos atminties, rasti ir keli šių žudynių vykdytojai (jiems pavyko su vietinių išlikusių kolaborantų pagalba pasislėpti užsienyje). Įvyksta nepakartojamas įvykis – Baltijos kelias, kuriame trys vienodo likimo tautos susikabindamos rankomis pasauliui parodė savo vienybę ir laisvės siekimą. Vyko daugybė Sąjūdžio mitingų, minėjimų, jautėsi visuotinis tautos pakilimas. Tačiau tam priešinosi kontrrevoliucinės ir šovinistinės imperijos jėgos, Lietuvos visuomenėje nepritapę svetimtaučiai ir vietiniai kolaborantai, kurie, su-

kūrę organizaciją „Jedinstvo“, tapo Penktąja kolona Lietuvoje. Juos rėmė pačios reakcingiausios imperijos jėgos – Tarybų Sąjungos komunistų partija, kariuomenė ir KGB. Bandyta sukiršinti Lietuvoje gyvenančias tautas, suardyti Lietuvos teritorinį vientisumą. Lietuvos sąjūdis pasirinko taikaus pasipriešinimo kelią, nesidavė išprovokuojamas ginkluotiems susirėmimams ir karinės padėties įvedimui. Sąjūdžio politikai surado daug draugų ir šalininkų tarp Rusijos demokratų, žymių disidentų, su jų pagalba buvo siekiama bendrų visoms tautoms demokratinių pokyčių.

Dalyvaudamas politinėje veikloje, įstojau į Politinių kalinių ir tremtinių sąjungą. 1990 m. kovo 11 d. buvo paskelbtas Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymas. Tais pačiais metais buvo atkurtas ir Lietuvos Laisvės kovos sąjūdis. Jo pirmasis suvažiavimas įvyko Radviliškyje, ten buvau išrinktas Žemaičių apygardos vadu. Tuo metu buvo dar daug gyvų partizanų, sutikau net Kunigaikštynės mūšio dalyvių, štabo Skirpsčių kaime laikų bendražygių. Tačiau politinė padėtis Lietuvoje buvo dar labai įtempta ir nestabili. 1991 m. rugpjūčio pučas Maskvoje baigėsi reakcinių šovinistinių-imperinių jėgų pralaimėjimu, į valdžią Rusijoje atėjo demokratinės ir Lietuvai draugiškos politinės jėgos. Lietuva jau galėjo nekliudoma daryti vidaus pertvarkymus ir reformas. Mano kūrybinės dirbtuvės, kurias tuo metu turėjau miesto centre, šalia „Vaivos“ kino teatro, tapo „partizanų štabu“. Visus kūrybinius darbus teko atidėti į šalį. Iš visos Žemaitijos pas mane važiavo buvę partizanai, ryšininkai, rėmėjai, daugelį metų kalėję Sibiro lageriuose, vargę tremtyje, ten praradę sveikatą, daugelis jų tapę invalidais. Mano pareiga buvo padėti jiems gauti kario savanorio ar pasipriešinimo kovų dalyvio statusą, kad jie gautų nors kiek jų vargą kompensuojančias pensijas. Todėl teko sutvarkyti daugybę kiekvieno asmens dokumentų, važiuoti į Vilnių ir juos pristatyti specialiai komisijai, kuri priimdavo galutinį sprendimą. Karių savanorių statusą gavo ir likę gyvi mano bendražygiai Henrikas Petkevičius (Juozas Valiulis), Algirdas Šertvytis, Onutė Každailienė. A. Šertvytis dėl KGB persekiojimų negalėjo grįžti į Lietuvą. Kazachstane jis baigė Almatos universitetą ir jame dirbo mokslinį darbą, tapo docentu. Susituokė su vokiete, irgi tremtine. Vėliau jų šeima per vargą, po ilgų trukdymų ir vilkinimų, išvyko gyventi į Vokietiją.

Kario savanorio Stepono Grybausko valstybiniai apdovanojimai

1. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 841 – Lietuvos kariuomenės savanorio kūrėjo medalis.
2. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 929 – Lietuvos nepriklausomybės medalis.
3. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 238 – Vyčio Kryžiaus ordinas.
4. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Prezidiumo nutarimu Nr. 39 – LLKS partizano žvaigždė.
5. Lietuvos vietinės rinktinės sąjungos Garbės kryžius.
6. Generolo Jono Žemaičio Karo akademijos medalis.
7. Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerijos medalis.
8. Lietuvos šaulių sąjungos medalis.
9. Lietuvos šaulių sąjungos Klaipėdos rinktinės Garbės šaulio ženklas.

Daugybė valstybinių ir visuomeninių organizacijų garbės raštų.

1994 m. buvau išrinktas Lietuvos vietinės rinktinės karių sąjungos Klaipėdos skyriaus pirmininku. 1998 m. Prezidentūroje „Už pasižymėjimą narsumu ir ištverme ginant Lietuvos Respublikos laisvę ir Nepriklausomybę“ buvau apdovanotas Vyčio kryžiaus IV laipsnio ordinu. Apygardoje vyko darbai: buvo atstatinėjami bunkeriai, partizanų žuvimo vietose statomi paminklai ir atminimo kryžiai, paminklinės lentos. Telšiuose (tiksliai toje pat vietoje, kur mane buvo suėmę vokiečių žandarai) buvo pastatytas partizanams skirtas monumentas.

Visą laiką bendradarbiaujame su Klaipėdos Dragūnų bataliono karininkais ir kariais, Jūros šaulių sąjungos rinktine. Dažnai tenka vykti į LLKS apygardos vadų susirinkimus ir suvažiavimus. Atrodytų, viskas Lietuvoje gerai, tačiau anaiptol taip nėra. Sąjūdžio veikla ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas – tai Lietuvos partizaninės kovos ir jos tikslų tęstinumas, naudojant kitas – beginklio pilietinio pasipriešinimo – formas, pasibaigęs pergale. Tai rodo, kad tauta ir jos intelektualinės jėgos išsaugojo tas idėjas ir, sulaukusios palankių vidaus ir tarptautinių politinių pokyčių, jas drąsiai ir be kompromisų įgyvendino. Tas tęstinumas vienų sąmoningai suprantamas, kitų – didelės dalies buvusių kompartijos veikėjų, nomenklatūrininkų, partijos „bičiulių" ir net „sovietinės laidos" istorikų ar dalies jų mokinių – sąmoningai ignoruojamas. Atgimimo metais, kad Lietuvos politiniame-visuomeniniame gyvenime nebūtų išmesti „už borto", jie eilinį kartą parodė savo prisitaikėliškumą, konformizmą, veidmainiškumą, tik savo politinio ir savanaudiško išskaičiavimo tikslais su dideliu vidiniu nenoru balsavo už Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą. Kompartijos pinigai, didžiulė ir įtakinga buvusi nomenklatūra sugebėjo sėkmingai pasinaudoti privatizacija ir įgyti finansinį-ekonominį dominavimą šalyje, įnešdama į ekonominį ir administracinį valdymą bei politinį gyvenimą daug ydingų sovietinių tradicijų. Sovietinei sistemai būdinga korupcija apraizgė ir nepriklausomos Lietuvos valstybines bei administracines institucijas. Tarpukariu sėkmingai kovojusi su užsienio žvalgybomis, užkirtusi kelią lenkų karinės organizacijos (POW), 1920 m. rugpjūčio mėn. Sovietų Rusijos Lietuvoje organizuotam bolševikiniam[1] ir 1934 m. Klaipėdos vokiečių nacistų sukilimams, organizavusi Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos operaciją, sugebėjusi sėkmingai neutralizuoti promaskvietiškos kompartijos veiklą, šiais laikais VSD, kai Lietuva tampa „užsienio žvalgybų rojumi", demonstruoja pasyvumą, kontržvalgybinė veikla nepakankamai aukšto lygio (sugaunamos tik „smulkios žuvelės", dėl kurių visuomenėje sukeliamas dirbtinis triukšmas), nesiimama profilaktinių-prevencinių priemonių ir neužbėgama už akių iš užsienio inspiruotiems Lietuvai žalingiems politiniams įvykiams. Dabar beveik atvirai kuriami iš užsienio finansuojami įvairūs judėjimai, „frontai", „sąjungos", promas-

kvietiškos dosniai finansuojamos politinės partijos, jau legaliai veikiančios Lietuvos politiniame gyvenime.

Lietuvos kariuomenė ir gynybinė sistema kairiųjų politinių jėgų valdymo metu (2000–2008 m.) nebuvo tobulinama ir vystoma, visuomenėje buvo vykdoma propaganda, kad „kariuomenė brangiai kainuoja ir kas mus puls?", o tautinėje mokykloje nebeliko vietos kariniam-patriotiniam auklėjimui. 2008 m., kai Rusija užpuolė Gruziją ir paaiškėjo jos agresyvios geopolitinės užmačios, šie politikai atliko visiškai priešingą Lietuvos saugumui sprendimą – panaikino privalomosios karinės tarnybos įstatymą ir pabandė kurti profesionalią kariuomenę. To rezultatas – vienintelė Lietuvos kariuomenės brigada (jos standartinė sudėtis – 7 tūkst. karių ir karininkų) pradėjo „tirpti" dėl eilinių karių trūkumo. Visiškai neatsižvelgta į profesionalaus ir patyrusio karininko generolo J. Kronkaičio siūlomą koncepciją kurti mišrią – šauktinių ir profesionalų – kariuomenę, kurią sudarytų trys brigados. Kartu būtų sudarytas ir periodiškai apmokomas kariuomenės rezervas (kurį sudarytų rezervinės brigados). Dabar, mūsų Tėvynei iškilus didžiulei grėsmei, stovime kaip prie „suskilusios geldos" – trūksta reguliariosios kariuomenės karių ir neparuoštas jos rezervas, o krašto apsaugos savanorių pajėgas sudaro tik apie 4 tūkst. karių. Tarpukario politikai daug atsakingiau žiūrėjo į Lietuvos saugumą. Reikėtų prisiminti, kad tarpukario Lietuva sugebėjo išlaikyti 26 tūkst. kareivių ir karininkų kariuomenę, turėjo gerai apmokytą 120 tūkst. karių rezervą, buvo per 60 tūkst. gerai parengtų Šaulių sąjungos narių, pati Lietuva sugebėjo pasigaminti to meto lygį atitinkančius karinius ANBO-IV lėktuvus (iš viso turėta apie 110 įvairių markių kovinių lėktuvų). Liūdna žiūrėti į savanorių apginklavimą – nepatogūs ir griozdiški švediški automatai, pravardžiuojami „irklais", į taikinį gali pataikyti tik atsitiktinai, trūksta taip reikalingos efektyvios individualios priešlėktuvinės ir prieštankinės ginkluotės. Savaime suprantama, kad kiekybinė persvara visada bus priešo pusėje: jie visada turės daug daugiau kareivių, šarvuočių, tankų, pabūklų, lėktuvų, raketinės ginkluotės. Mes turime kariauti kitokį karą. Mūsų stiprioji pusė turi būti mažų dalinių mobilumas, aukšto profesionalumo individualus kario parengimas, jo sugebėjimas veikti vienam ir mažomis kovinėmis grupėmis, gerai įvaldyta individuali ginkluotė, individualūs prieštankiniai ir priešlėktu-

viniai ginklai, geras maskavimasis, žvalgyba, staigi jėgų koncentracija ir netikėti, priešą naikinantys puolimai. Mes turime naudotis modernia, šiuolaikiškai ginkluotei ir naujausioms karinėms technologijoms pritaikyta partizaninio karo taktika. Tokia taktika jau peržengtų įprastinio partizaninio karo ribas, tačiau būtų pati efektyviausia. Be jokios abejonės, teks kovoti ir su Penktąja kolona šalies viduje. Ne tik Lietuva, bet Europa ir visas pasaulis stovi ant didžiulių išbandymų slenksčio. Ar pasikartos kaip farsas Antrojo pasaulinio karo priešistorė su Vakarų valstybių nuolaidžiavimo agresoriui politika, ar dabartinė Europa visuotinio pavojaus akivaizdoje sugebės susivienyti. Ar kils Trečiasis pasaulinis karas, apie kurį Rusijoje jau atvirai šnekama ir kuriam ruošiamasi? Rusijoje atgimė pati agresyviausia imperialistinė ir militaristinė politika su didžiavalstybinio šovinizmo ideologija (šiuo metu tapusia aiškiai profašistine), susiformavo autoritarinis režimas su „tautos vado" kultu, sukurta viską kontroliuojanti centralizuota valdžia, represinis aparatas, nutildyti pažangūs žurnalistai, pasiekta visiška visuomenės ir informacinių priemonių kontrolė, siekiama atkurti ir išplėsti naują imperiją, panašią į „reichą". Pamynusi ir pačios pasirašytas tarptautines saugumo sutartis, sienų neliečiamumo ir teritorinio vientisumo principus, ekspansyviai ir agresyviai, naudodama naujas karo vedimo formas bei galingas informacinio-propagandinio karo technologijas, ekonominį, politinį, energetinį šantažą, Rusija pradėjo naują geopolitinį pasaulio pertvarkymą. Visos ją supančios valstybės, jose gyvenančios tautos tampa priešais, tiksliau, jos tampa tiktai teritorijomis, kurias siekiama užimti. Šiose valstybėse gyvenančių tautų nuomonė ir pasirinkimas jiems neegzistuoja, rusų tautinės mažumos panaudojamos kaip Penktoji kolona (pradžia buvo 2007 m. įvykiai Taline dėl „bronzinio kareivio" paminklo perkėlimo, kai naudojant Penktąją koloną viduje ir darant išorinį politinį spaudimą buvo bandoma parklupdyti Estiją). Laužydama tarptautines sutartis, Rusija 2008 m. užėmė dalį Gruzijos teritorijos, 2014 m. nuo Ukrainos atplėšė Krymą ir pradėjo nepaskelbtą karą prieš Ukrainą. Naudodamasi šovinistine ideologija, „apdorota" rusiškąja Penktąja kolona, rytinėje Ukrainos dalyje sukūrė pseudosuverenias Rusijos valdomas Donecko ir Luhansko „respublikas". Taikoma nauja, neįprasta hibridinio, asimetrinio karo forma, kai kariaujanti valstybė oficialiai neigia savo dalyvavimą

karo veiksmuose. Vykdomas intensyvus informacinis karas, naudojant visą turimą melo ir veidmainystės arsenalą, kuriamos suklastotos, jiems naudingos ir jų veiksmus pateisinančios pasaulinės istorijos interpretacijos, dėl Rusijos vidinių ekonominių problemų kaltinamos tik užsienio valstybės. Atėjo istorinis laikotarpis, kai informaciniame kare savasis fašizmas vadinamas antifašizmu, o laisvę ginančios tautos vadinamos nacionalistais, fašistais, kai kurios tautos tampa „nevisavertės", neturinčios teisės net turėti savo valstybę. Karas jau vyksta, tačiau Europa to dar stengiasi nematyti. Ukraina – tai Europos priekinė fronto linija. Nepadėjus kovojančiai Ukrainai, fronto linija gali pasislinkti į vakarus, rusų „žalieji žmogeliukai" gali pasibelsti ir į nustebusio Vakarų europiečio duris. Negalima pamiršti ir prieškarinių Anglijos ir Prancūzijos įsipareigojimų Lenkijai, garantavusių jos saugumą ir pagalbą karo atveju. Vokietijai užpuolus Lenkiją, abi Vakarų valstybės paskelbė karą Vokietijai, tačiau nesiėmė jokių realių veiksmų (tai istorijoje vadinama „keistuoju karu"). Kas gali garantuoti, kad užpuolimo atveju NATO šalys tikrai ateis mums į pagalbą, ar nepasikartos tas pats „keistasis karas"? Todėl vėl aktuali tampa pagrindinė LLA nuostata: „Lietuvos laisvės armija neturi nė mažiausio pasitikėjimo kuria nors kaimynine valstybe, Lietuvos likimą sieja ne su kitų didžiųjų valstybių likimu, bet su didžiausiomis savo ir kitų lietuvių pastangomis." Ar mes esame pasiruošę tokiems išbandymams kaip Ukrainoje? Ar pasirengę tokiems išbandymams politikai, kariuomenė ir visuomenė? Politinis lengvabūdiškumas, naivumas ir neatsakingumas tokiose situacijose tolygūs nusikaltimui. Lietuvoje Rusija veda intensyvų antivalstybinį informacinį karą, klastoja istoriją, primeta savo politinių įvykių interpretaciją. Vyksta kova už mūsų piliečių protus, politinę orientaciją, siekiama sukelti nepasitikėjimą savo valstybe, valdžia, politine santvarka, kariuomene. Jame aktyviai dalyvauja ir gerai apmokami „naujos kartos kolaborantai", profesionaliai savo tikslams pasinaudodami spauda ir televizija, stengdamiesi diskredituoti principingiausius, gabiausius, realistiškiausiai Rusijos politiką suprantančius ir tuo jai labai pavojingus politikus. Dalis visuomenės sutrikusi, demoralizuota ir depilietizuota. Valstybės pareiga – sugebėti apginti save bei savo piliečius ir informaciniame-propagandiniame kare, jame aktyviai dalyvauti ir neužleisti savo informacinės erdvės priešui, bausti kolabo-

ruojančius, su priešiškos valstybės specialiosiomis tarnybomis bendradarbiaujančius piliečius. Valstybė turi aktyviai vykdyti savo propagandinę politiką ir agitaciją, skleisti savo valstybės ideologiją, antraip susidariusį idėjinį vakuumą užpildys profesionalių Rusijos informacinio karo technologijų specialistų sukurtos destruktyviai visuomenę ir valstybę veikiančios dezinformacinės pseudoideologijos. Jie aktyviai veikia per Rusijos ir Lietuvos komercinių TV kanalus, per dosniai apmokamus svetimai valstybei dirbančius Lietuvos žurnalistus ir kai kuriuos spaudos leidinius. Aiškiai matyti, kad dažnai valstybiniams strateginiams tikslams vykdyti pritrūksta ryžto, atsakomybės ir politinės valios. Tačiau tikiu, kad tautoje jau išaugo nauja išsilavinusių, Tėvynei ištikimų piliečių karta, kad Lietuvoje vėl atgims „valstybės vyrų" lygio politikai. Jų sumanumas, protas, moralinės vertybės ir energija visuotinio pavojaus akivaizdoje sutelks ir suvienys tautą gresiantiems išbandymams. Tai bus ir dvasinio apsivalymo procesas, kuris padės visuomenei susigrąžinti tikrąsias moralines vertybes, blaivų, realistinį požiūrį į save ir pasaulį, padės tvirtai atsistoti ant kojų.

[1] 1920 m. birželio mėn. Raudonoji armija Vakarų fronte perėjo į puolimą ir triuškindama lenkų kariuomenę įsiveržė į Lenkijos teritoriją, rugpjūčio mėn. pasiekdama Varšuvos prieigas. Strateginis puolimo tikslas – kariniu būdu su pasaulinės revoliucijos lozungu ant durtuvų atnešti socializmą Vakarų Europai, užimant Berlyną, Prahą, Budapeštą, Vieną, Paryžių, pasiekiant Ispaniją, Portugaliją, Gibraltarą, iki pat „Britanijos jūrų". Nors 1920 m. liepos 12 d. buvo sudaryta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, vykstant sėkmingam puolimui Vakaruose, Lietuvoje rugpjūčio mėn. buvo ruošiamas bolševikinis sukilimas. Iš Rusijos buvo tiekiami ginklai, atvyko daug specialiųjų tarnybų agentų organizuoti ir vadovauti ruošiamam sukilimui. Tačiau lenkų kariuomenė prie Varšuvos visiškai sutriuškino Raudonąją armiją, sustabdydama bolševikinį triumfo žygį į Europą (galima sakyti, ją išgelbėdama). Kaip netekęs prasmės buvo atšauktas ir planuotas sukilimas Lietuvoje. Lietuvos žvalgyba labai aktyviai, padedama gyventojų, gaudė šiuos „eksportuotus specialistus". Apie tai savo atsiminimuose išsamiai papasakojo šių įvykių dalyvis, Raudonosios armijos Žvalgybos valdybos žvalgybinio-diversinio darbo profesionalas, Tarybų Sąjungos didvyris Stanislav Vaupšasov (Stasys Vaupšas) knygose: „Keršto ugnys" (Vilnius, 1956); „Neramiose sankryžose" (Vilnius, 1976); „Na trevožnych perekriostkach. Zapiski čekista" (2 leidimas: Moskva, 1974).

PRIEDAI

1 PRIEDAS
Trumpa Lietuvos partizaninio judėjimo apžvalga ir analizė

Lietuvos partizaninis judėjimas (1944–1953 m.), savo kovos galutiniu tikslu laikęs Lietuvos nepriklausomos valstybės, sukurtos demokratiniais pagrindais, atkūrimą, yra nacionalinio išsivadavimo judėjimas. Nacionalinio išsivadavimo judėjimas kyla, kai šalies teritorija okupuojama priešiškos valstybės kariuomenės, kurios įgulos ir atskiri daliniai dislokuojami visame krašte, sukuriama okupacinė valdžia, apimanti visas valstybės valdomas sritis, ir represiniai organai, vadovaujami okupantų pareigūnų (Lietuvoje tokie organai buvo NKGB ir NKVD[1]). Vidaus kariuomenė (NKVD) buvo išdėstyta gausiai ir tankiai, siekiant paralyžiuoti nacionalinį pasipriešinimą. Kolaborantai vaidino tik pagalbinį vaidmenį, tačiau nuo jų kolaboravimo laipsnio priklausė okupacinės valdžios įtvirtinimo sėkmė. Jie buvo pagrindiniai informacijos teikėjai apie buvusios laisvos valstybės pareigūnus, tarnautojus, politines partijas ir jų veikėjus, visuomenės sluoksnių bei atskirų jos narių politines pažiūras ir nuotaikas, jų nusistatymą okupantų atžvilgiu, apie politinius, nacionalinius, kultūrinius bei religinius ypatumus, visuomenės gyvenimą. Kolaborantai[2] uoliai dalyvavo kuriant okupacinę valdžią, ištikimai vykdė jos potvarkius, darbavosi represinėse struktūrose, kovodami su nacionaliniu pasipriešinimu. Iš jų kaip pagalbinės buvo sukurtos sukarintos struktūros – vadinamieji stribai. Lietuvoje kolaborantų kategorijai priklausė Lietuvos komunistų partijos nariai, tarybinis ir partinis aktyvas (apylinkių komitetų pirmininkai su savo personalu, vietinių partinių organizacijų sekretoriai ir jų nariai, kolūkių pirmininkai ir valdybos nariai, juos ištikimai palaikantys vietiniai gyventojai, represinėse NKVD ir NKGB struktūrose dirbantys tautiečiai, visų lygių partinės ir tarybinės administracijos atstovai, partiniai instruktoriai, agitatoriai-propagandininkai,

vadinamosios paramos grupės, sukurtos iš vietinių aktyvistų ir slaptų bendradarbių, komjaunimo organizacijos nariai (didžioji jų dalis buvo ginkluota), slaptų agentų tinklas (vadinamieji „čekistai be antpečių“) ir stribai. Visos šios kategorijos dalyvavo sudarinėjant tremtinių į Sibirą sąrašus, vykdė trėmimus, pranešinėjo apie partizanus ir jų ryšininkus bei rėmėjus, užsiėmė dvasiniu ir ekonominiu teroru. Patį „juodžiausią“ ir žemiausios kategorijos darbą tarp šių kolaborantų grupių atlikdavo stribai, nuolatiniai visų represinių ir antipartizaninių akcijų palydovai ir dalyviai, pasižymėję ypatingu smurtu ir žiaurumu tremiant žmones į Sibirą, tyčiodavęsi iš žuvusiųjų kūnų, kankindavę suimtuosius. Pagal principą „skaldyk ir valdyk“ buvo mėginama suskaldyti visuomenę, dalį jos patraukiant į savo pusę viliojančiomis pareigomis, privilegijomis, pinigais. Mažažemiai ir bežemiai, dažniausiai beraščiai valstiečiai buvo paskelbti „pažangiausia kaimo bendruomenės dalimi“, siūlant jiems užimti pareigas valsčių ir apskričių sovietinės administracijos organuose. Žemė atimama iš stambesnių ūkininkų ir išdalijama naujakuriams, siekiant tokiu būdu suskaldyti kaimą (sukelti „klasių kovą“[3]), nors po kelerių metų žemė buvo atimta iš visų, suvarant valstiečius į kolūkius.

Lietuvos partizaniniame judėjime dalyvavo visų visuomenės sluoksnių atstovai, o ypač kaimo gyventojai, kurių daugumą ir sudarė vidutiniai bei mažažemiai ūkininkai. Didžiajai Lietuvos visuomenės daliai tautos nepriklausomybė ir laisvė buvo aukščiausios vertybės. Ir sovietinės, ir nacistinės vokiečių okupacijos metais jie elgėsi kaip laikinai praradusios laisvę valstybės piliečiai ir ruošėsi bei kaupė jėgas lemiamam susirėmimui su okupantais už valstybės atkūrimą.

Rusijos agresyvios ekspansinės politikos planams pritaikyta marksistinė-leninė komunistinė teorija buvo sėkmingai taikoma kaip metodas pasaulio tautoms užkariauti kartu su intensyviai vykdoma propagandine-politine priedanga (informaciniu karu). Valstybių okupacijos vadinamos išvadavimu, internacionaline pagalba. Teroras ir represijos visuomenėje, naikinant jos labiausiai išsilavinusią ir mąstančią dalį, vadinamos kova su reakcingais („atsilikusiais“) buržuazijos sluoksniais, rusinimo politika vadinama „proletariniu internacionalizmu“, bet koks pasipriešinimas okupantams ir nacionalinei priespaudai prilyginimas fašizmui ar nacionalizmui. Užmaskuota forma tęsiamos senosios Rusijos

imperijos vykdomos nacionalinės politikos tradicijos. Dėl visoje Sovietų Sąjungoje vykdomos stalininės didžiavalstybinio šovinizmo politikos rusų tauta tampa vienintele privilegijuota ir visoje daugiatautės Tarybų Sąjungos teritorijoje gali jaustis kaip namie. Net visos liaudį naikinančios represinės institucijos veikė „liaudies" vardu. Vidaus politikoje šis metodas pasireiškė kaip absoliučios kontrolės ir centralizuoto valdymo forma. To siekiant panaikinama privatinė ir įsigali valstybinė nuosavybė, sukuriami žmonių nekenčiami kolūkiai (pagal savo neefektyvumą, nerentabilumą ir žemės ūkio produkcijos kritimo lygį primenantys baudžiavinę santvarką). Vykdomas intensyvus informacinis karas, tačiau be teigiamų rezultatų, nes didžioji visuomenės dalis nesirengia atsisakyti savo moralinių, dvasinių, tautinių ir religinių vertybių sistemos, politinės pasaulėžiūros. Nacionalinį išsivadavimo judėjimą bandoma pavaizduoti kaip pilietinį karą – gerokai vėliau tokiu politiniu ir propagandiniu tikslu Lietuvoje apie pokarį buvo sukurta daug meninių filmų (su gerais scenarijais, gabiais režisieriais, populiariais aktoriais), kurie visiškai iškraipė tikruosius to meto istorinius įvykius. Buvo stengiamasi (ir dabar mėginama) išsivadavimo judėjimą klastingai supainioti su pilietinio karo kategorijomis, pokario laisvės kovas pavaizduoti kaip „tarp lietuvių vykusią tarpusavio kovą". Šiuose filmuose nematyti nei tankiai Lietuvoje išdėstytų NKVD, Pasienio kariuomenės ir Raudonosios armijos okupacinės kariuomenės įgulų, nei NKVD ir NKGB okupacinių represinio aparato skyrių ir poskyrių, įkurtų kiekviename didesniame miestelyje, kur visi darbuotojai buvo rusakalbiai. Nepamatysi juose nei aikštėse suguldytų žuvusių partizanų kūnų, nei mūšių ir susirėmimų tarp priešo okupacinės kariuomenės ir partizanų, nei su partizanais kovojančių čekistinių paieškos grupių ir NKGB agentų smogikų. Nesužinosi, kad Lietuvos žmonės buvo baudžiami ne pagal Lietuvos, o pagal svetimos šalies – Rusijos Federacijos – Baudžiamąjį kodeksą, tremiami ir sodinami į kalėjimus ne Lietuvoje, bet išsiunčiami traukinių ešelonais į šalies okupantės tolimiausias atšiauriausio klimato vietas Sibiro platybėse vergiškam darbui ir mirčiai.

Tad kokie gi nacionalinio išsivadavimo judėjimo ir pilietinio karo skirtumai? Pilietinis karas – tai karas šalies viduje tarp valstybinę valdžią turinčios politinės grupuotės su valstybinėmis represinėmis struktūro-

mis bei kariuomene iš vienos pusės ir jos ginkluotos politinės opozicijos, kurią remia ir palaiko didelė dalis gyventojų (tiksliau, tai ginkluota kova dėl politinės valdžios šalies viduje tarp jos piliečių, kurių vieni kovoja už valdžioje esančią politinę grupuotę, o kita piliečių dalis vienijasi kovodami už opozicinę politinę grupuotę). Tai ir viskas. Šio karo metu nepažeidžiamas nei šalies suverenumas, nei teritorinis vientisumas, neįvedama užsienio valstybės okupacinė kariuomenė ir okupacinės valdžios režimas, todėl nėra su svetimos valstybės okupacine valdžia bendradarbiaujančių kolaborantų. Jeigu Lietuvoje nebūtų buvusios okupacinės kariuomenės (jos skaičius Lietuvoje įvairiu laikotarpiu siekė nuo 50 tūkstančių iki 150 tūkstančių priešo kareivių, tuo tarpu daug kartų daugiau gyventojų turinčiame Afganistane Tarybų Sąjungos ribotas karinis kontingentas irgi siekė 135–150 tūkstančių kareivių)[4], tai partizanų ir visos tautos kova su kolaborantais būtų trukusi tik 1–2 dienas. Tad *pilietinio karo* sąvoką vartoti šiuo atveju yra sąmoninga (arba nesąmoninga) klaida. Pilietinio karo pavyzdys yra 1936–1939 m. karas Ispanijoje, kur kova dėl valdžios šalies viduje iš abiejų pusių buvo remiama ir suinteresuotų užsienio valstybių, joje dalyvavo savanoriai ir samdiniai, kariniai patarėjai bei specialistai abiejose kariaujančiose pusėse, abiem pusėms buvo tiekiama ginkluotė. Afganistane pilietinio karo užuomazgų jau buvo prieš įvedant Tarybų Sąjungos kariuomenę. Ją įvedus, visoms Afganistano gentims vieningai pakilus į kovą prieš sovietų okupantus ir vietinius komunistinius kolaborantus, karas įgavo partizaninį (nacionalinio išsivadavimo) pobūdį, o išvedus sovietinę kariuomenę vėl tapo pilietiniu karu šalies viduje dėl politinės valdžios. Nuo pat pradžių Lietuvos partizaninis judėjimas buvo orientuotas į Vakarų demokratijos šalių pagalbą, jų konfliktą su Sovietų Sąjunga. Pagal tai buvo taikoma ir atitinkama „uždelsto veikimo" kovos taktika, tausojant jėgas, orientuojantis į tarptautinę padėtį. Antagonistiniai prieštaravimai tarp Vakarų demokratinio pasaulio ir Sovietų Sąjungos išryškėjo iškart po karo: Sovietų Sąjunga net nemanė laikytis karo pabaigoje tarptautinėmis sutartimis pasirašytų įsipareigojimų, prasidėjo tarpusavio politiniai konfliktai Vakarų ir Vidurio Europoje, 1949 m. Vakarų Berlyno blokada, o 1950 m. ir kilęs Korėjos karas. Po jo prasidėjo 40 metų trukęs karas tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų valstybių, įgavęs visiškai naują, neįprastą „šaltojo karo" formą ir

pasibaigęs Tarybų Sąjungos pralaimėjimu, iširimu bei Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Lietuvos partizaninio judėjimo kovos taktika irgi kito. Pirmajame periode ji buvo panaši į pėstininkų kariuomenės taktiką, dažnai stojant į „pozicinius" mūšius su gausesniu priešu, o jam sutraukus dideles pajėgas ir užblokavus, prasiveržiant iš apsupimo su nuostoliais. Pradiniame etape būdavo formuojami dideli partizanų būriai, siekdavę iki 50–100–200 ar net daugiau laisvės kovotojų. Buvo užimami valsčių centrai, sutriuškinamos stribų būstinės, milicijos skyriai, išlaisvinami kaliniai, rengiamos pasalos. „Didžiosios kovos" apygardoje buvo rengiami stambių dalinių, net iki 800 kovotojų, reidai. Įvairiose Lietuvos vietose iš rinktinių ir gerai ginkluotų partizanų buvo sukurti „skrajojantys" būriai. Tačiau tokia kariuomenės tipo taktika pareikalavo ir daug aukų. Partizaniniam judėjimui, be vidinių, reikalingos ir išorinės prielaidos. Visi partizaniniai judėjimai įvairiose šalyse finansuojami ir materialiai (ginklais) remiami užsienio valstybių, o Tarybų Sąjungos ir Vokietijos karo metu sovietinių partizaninių ir žvalgybinių-diversinių grupių aprūpinimas ginklais ir amunicija buvo vykdomas „oro keliu" iš neokupuotos, už fronto linijos esančios šalies teritorijos, vadinamos „didžiąja žeme". Ten buvo ir specialios diversantų rengimo bazės, vadovavimo centrai. Todėl raudonieji partizanai turėjo ne tik materialinę pagalbą, bet ir stiprų psichologinį-moralinį užnugarį (tačiau Lietuvoje neturėjo vietinių gyventojų palaikymo). Lietuvos partizanai nei materialinės, nei moralinės pagalbos iš užsienio nesulaukė, ilgalaikis partizaninis karas turėjo remtis tik vidiniais tautos ištekliais. Taip pat partizaniniam karui Lietuvoje buvo nepalankios ir gamtinės sąlygos: lygus vietovės reljefas, maži miškai, nėra patogių, slapstymuisi sunkiai prieinamų miškingų, pelkėtų ar kalnuotų vietovių. Tačiau visus trūkumus kompensavo visuotinis tautos palaikymas – viena tautos dalis vedė ginkluotą kovą, kita, didžioji jos dalis, tą kovą rėmė. Tai kartu su sumaniai pritaikyta partizaninės kovos taktika padėjo partizanams ilgai tęsti kovą. Prieš partizanų rėmėjus priešas naudojo žiaurias represijas, sodino juos į kalėjimus, trėmė į Sibirą rėmėjų ir partizanų šeimas. Įvykdžius prievartinę kolektyvizaciją, žmonės nebegalėjo materialiai remti partizanų, nes patys buvo visiškai nuskurdinti. Tuo metu partizanai, siekdami apsirūpinti maisto produktais, pradėjo taikyti kolūkių ekspropriacijos metodą, par-

tizanų vardu išduodami pažymas. Nuo 1946–1947 m. Lietuvos partizaninės kovos taktika labai pakito. Partizanai ėmė veikti mažomis grupėmis, slėpimuisi buvo naudojama labai išradinga bunkerių (slėptuvių) sistema. Jie buvo tobulai įrengiami ir miškuose, ir pas gyventojus. Kovojant su priešu buvo naudojama jau grynai partizaninė kovos taktika, kurios pagrindinį principą suformulavo partizaninio judėjimo teoretikas ir praktikas E. Če Gevara: „Niekada nestok į mūšį ten ir tada, kur ir kada to nori priešas." Partizanai nebestodavo į atvirą mūšį su priešo kariuomene, jai puolant jie manevruodavo, nuo persekiojančio priešo stengdavosi „atsipalaiduoti", t. y. atitrūkti, traukdamiesi ir išsisklaidydami. Partizanų prisiminimuose yra išlikusi susirėmimų, prasiveržimų, atsitraukimų metu jų naudota taktika. Rusams su pėdsekiu vilkšuniu įkyriai sekant besitraukiančių partizanų pėdomis, partizanai kartais naudodavo taktinę gudrybę, vadinamą „paspęsti spąstus" – padarydami „kilpą", sugrįždavo atgal ir priešui surengdavo pasalą iš šono, būtinai nušaudami ir šunį. Siautimų metu rusams išdėsčius kvartalinėse miško linijose kulkosvaidžius, joms pereiti naudodavo tokį būdą: būrys išsirikiuodavo į vieną liniją ir vadui davus ženklą vienu metu keliais šuoliais ją peršokdavo. Rusų kulkosvaidininkai nespėdavo net atidengti ugnies arba pradėdavo šaudyti pavėluotai. Miškų „košimo" metu partizanai prisileisdavo rusų kareivių grandinę labai arti ir siaurame ruože sutelkta automatų ir kulkosvaidžių ugnimi juos sunaikindavo. Pro susidariusį tarpą priešo grandinėje būrys vienu metu, kol priešas apimtas panikos, veržliai puldavo į priekį, o prasiveržę labai sparčiai traukdavosi visa grupe arba išsiskaidę grupelėmis, stengdamiesi visiškai „atsipalaiduoti" nuo priešo. Netikėtai užklupti priešo, laikėsi principo – pirma „duoti ugnies", tada trauktis. Traukdamiesi lygia vietove, patyrę partizanai bėgdavo ne tiesiai, bet vingiais, paeiliui kas 100–150 m pasikeisdami ugnimi dengdavo atsitraukimą (pagal principą „vieni bėga, kiti šaudo"). Taip dengdami vienas kitą, patyrę partizanai kartais sugebėdavo laimingai pasitraukti ir į už 1–1,5 km esantį mišką. Kartais vienas iš partizanų, esant kritinei situacijai, pasiaukodavo ir dengdavo draugų pasitraukimą, kol iššaudydavo šovinius, paskutine granata susisprogdindamas pats. Žygiuodavo partizaniška vorele vienas nuo kito 4–4,5 m atstumu, tai pakliuvus į pasalą padėdavo išvengti didesnių aukų ir buvo patogu užimti gynybos

poziciją bei pridengti draugus. Siekdami nuslėpti žygiuojančiųjų skaičių, žengdavo „pėda į pėdą". Naktimis saviesiems atpažinti buvo naudojama „parolių" (slaptažodžių) sistema. Palikdami stovyklą, partizanai likusius ginklus, šaudmenis, dokumentus ir kitus daiktus slėpdavo pasiskirstę grupelėmis po tris, ir tik jie vieni žinodavo savo slaptavietės vietą. Buvo atvejų, kai NKVD kareiviai būdavo apšaudomi, nukaunant operacijai vadovaujantį karininką, jau rikiavimosi miško „šukavimui" metu (A. Žilys-Žaibas, Vyčio apygarda). Taip pat kartais po pasibaigusios priešo operacijos partizanai apšaudydavo jau į mašinas sulipusius NKVD kareivius ir stribus (A. Starkus-Montė, Algimanto apygarda). Priešo kareivius ir stribus partizanai užpuldavo pasalose, važiuojančius mašinose ar „padvadose", plėšikaujančius ar girtaujančius, besiilsinčius ir kitais netikėtais momentais, o po trumpų išpuolių staigiai atsitraukdavo. Kartais priešus stengdavosi įvairiomis gudrybėmis įvilioti į pasalą. Tokią taktiką jau partizaninio karo pradžioje labai gerai buvo įvaldęs mjr. J. Semaška, taip pat ją sėkmingai naudojo žymūs partizanų vadai A. Starkus-Montė, A. Žilys-Žaibas (Aukštaitija), V. Voveris-Žaibas (Dzūkija) ir kiti. Lietuvos partizanai savo kovos objektu dažnai pasirinkdavo pačią jautriausią ir pažeidžiamiausią okupacinės valdžios dalį ir jos pagrindinį ramstį – kolaborantus. Tai sukeldavo okupacinės valdžios demoralizaciją ir paniką, sutrikdydavo jos veiklą, stabdė sovietizacijos ir prievartinės kolektyvizacijos procesus. Panašią taktiką – kovą su labiausiai nusikaltusiais kolaborantais – Antrojo pasaulinio karo metu taikė ir Vakarų Europos šalių Pasipriešinimo judėjimai, taip pat ir sovietinis partizaninis judėjimas. Nė vienas iš šių judėjimų nestojo į atvirą kovą su reguliariosios kariuomenės daliniais (nebent tik su smulkiomis jų grupėmis), o kovojo daugiausia su policija ir kolaborantais, vykdė diversijas ir sabotažą. Užiminėti kokius stambius strateginius objektus, jų negalint išlaikyti ir patiriant nereikalingų nuostolių, būtų buvę naudinga tik priešui. Tokia taktika taikoma tik partizaninio karo perėjimo į visuotinį sukilimą laikotarpiu. 1949 m. antrojoje pusėje kovos iniciatyvą perėmė priešas, partizanai perėjo prie pasyvios kovos taktikos, stengdamiesi išsaugoti pagrindinius kovos branduolius. 1951 m. partizanauti išėjo apie 200 lietuvių – tai buvo jaunoji partizanų karta, po 1930 m. gimę jaunuoliai, pasirinkę ne prisitaikėlišką okupacijai, bet sunkiausią – nacionalinės ir žmogiškosios

savigarbos – kelią, kuris partizanus neišvengiamai vedė į mirtį arba ilgus kalėjimo metus Sibiro lageriuose. Tiksliau sakant, jų pasirinkimą nulėmė pasiryžimas geriau mirti kovojant su okupantais Lietuvoje, nei jų tautinei savigarbai ir patriotizmui nepriimtina, jų žmogiškąjį orumą žeminanti tarnyba okupacinėje sovietinėje kariuomenėje. Šiame etape partizaninis judėjimas turėjo labai pavojingų priešų – partizanais apsimetusių KGB agentų smogikų grupių, kurios sugebėjo infiltruotis į partizaninį judėjimą, perimti ryšius, net organizuoti „legendinius", jų pačių sukurtus štabus. Partizanai susitikimų su „tariamais bendražygiais" metu būdavo pasalūniškai sušaudomi, dalis paimama į nelaisvę, dažnai tam naudojant (su maistu ar gėrimu) specialius stipriai centrinę nervų sistemą slopinančius preparatus „Neptun"[5]. Pavieniui ir mažomis grupelėmis partizanai išsilaikė iki 1956, 1958, 1962, 1965 metų. Tautiečių akyse paskutiniai laisvės kovotojai tapo kaip žiauriai represinei sovietinei sistemai nepasidavę ir nesugniuždyti, išlaikę žmogiškąją ir nacionalinę savigarbą žmonės, savo drąsa ir pasiaukojimu tapę Laisvės ir Nepriklausomybės simboliais.

---

[1] Po karo NKGB (MGB) aparate iš 676 saugumiečių kolaboruojančių lietuvių buvo 70, o iš NKVD (MVD) 1505 darbuotojų lietuvių buvo 216 (Tininis, 2009, p. 15).

„Sovietiniam režimui būtent ginkluotas pasipriešinimas kėlė didžiausią grėsmę ir buvo pagrindinė kliūtis Baltijos šalis paversti sovietinėmis respublikomis. <...> Remiantis režimo logika, bet kuris žmogus su ginklu rankose, jeigu jis ne milicininkas, operatyvininkas arba raudonarmietis, automatiškai buvo įrašomas į banditus (it. *bandito* – plėšikas). <...> Nusikaltėliai banditai neretai veikė dėdamiesi partizanais ir tuo kompromituodami sukilimo judėjimą gyventojų akyse. Partizanų lyderiai, jei kriminalu būdavo kaltinami būrio nariai, siekė atsikratyti tokių žmonių ir net rengdavo šiems parodomuosius teismus – kaip pamoką kitiems. <...> sovietinė teisėtvarka neskyrė antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo nuo kriminalinio banditizmo. <...> NKVD ir NKGB žinybinė statistika visus antisovietinius pasireiškimus vakarinėse SSRS dalyse priskyrė banditizmui. Dž. Burdsas mano, kad sovietinė valstybė tyčia painiojo principinę politinę opoziciją ir smurtinį kriminalinį terorą, naudodama „kovą prieš banditizmą" kaip politinį ginklą iš naujo įtvirtinant sovietų valstybinę kontrolę visos šalies teritorijoje" (Zubkova, 2010, p. 247–248).

Tai buvo ir vykdomo informacinio karo prieš visuomenę dalis. Tokių informacinio karo „aukų", vartojančių pokarinės sovietinės propagandos terminologiją, Lietuvos visuomenėje galima sutikti iki šiol (*R. P.*).

[2] Tradiciškai kolaborantais laikomi buvusios nepriklausomos šalies piliečiai, dažniausiai dėl politinių ar ideologinių įsitikinimų išdavę Tėvynę, jos nepriklausomybę ir ėmę savanoriškai bendradarbiauti su okupantais. Tad kolaborantas yra okupantų talkininkas, Tėvynės išdavikas, okupacinės ar marionetinės valdžios (administracijos) pareigūnas, valdininkas ar tarnautojas, vykdantis jos nurodymus (politiką) ir verčiantis savo piliečius (tėvynainius) paklusti okupantų valiai. Kolaborantai geriausiai žinojo konkrečių žmonių gyvenimą, nuotaikas ir pažiūras. Didžioji jų dalis rengė tremtinių sąrašus, padėjo kovoti su rezistencija, vykdė moralinį, dvasinį ir ekonominį terorą. Ne tik aukšti LSSR valdžios struktūrų vadovai lietuviai, bet ir eiliniai komunistai, stribai, įvairūs pareigūnai (ir nepartiniai) dėl bendradarbiavimo su okupacine valdžia buvo tautos smerkiami ir partizanų baudžiami (kartais ir mirties bausme) (Tininis, 2008, p. 42–43).

[3] Iš tikrųjų „klasių kova" tebuvo kolaboruojančios, labiausiai atsilikusios, mažiausiai išsilavinusios mažažemių ar bežemių kaimo bendruomenės dalies valdžios skatinamas (veikiant kartu su represinėmis ir sovietinės valdžios struktūromis) bandymas neapykantos, teroro ir represijų forma „forsuotai", politiniais, o ne ekonominės pažangos, tikslais kuo greičiau suvaryti ūkininkus į kolūkius. Tai buvo daroma siekiant visiškai kontroliuoti kaimo išteklius (tuo visai sutrikdant partizanų aprūpinimą maisto produktais). Iš tikro tai buvo visiškas Nepriklausomos Lietuvos 20 metų vystyto žemės ūkio sužlugdymas. Jis buvo vykdomas labai žiauriomis priemonėmis, tremiant geriausių ir darbščiausių ūkininkų šeimas į Sibirą, sodinant į kalėjimus pyliavų skolininkus, nusavinant jų turtą, terorizuojant, taikant represijas. Galų gale, kai prievarta ir smurtu besipriešinančių ūkininkų nenugalėjo, juos „pribaigė" paprastu ir sovietinei sistemai įprastu būdu – labai sumažinant žemės ūkio produkcijos supirkimo kainas ir labai padidinant mokesčius. Tada ir labiausiai užsispyrę ūkininkai nebeišgalėjo susimokėti mokesčių ir buvo priversti stoti į kolūkius. Prasidėjo staigus žemės ūkio nuosmukis (1935–1939 m. Lietuvoje iš 1 hektaro būdavo prikuliama 12 cnt grūdų, o 1955 m. – tik 4 cnt grūdų. 1939 m. grūdinių kultūrų produkcijos lygis buvo pasiektas tik 7-ojo dešimtmečio viduryje (1964 m.), o beveik visą žemės ūkio produkciją pasiimdavo valstybė. Kaimas, kaip niekada Lietuvoje, atsidūrė ties bado riba. Kolūkiuose buvo įvesta darbadienių apmokėjimo sistema. Dažnai metinės pajamos vienam žmogui būdavo pusmaišis (ar net maišelis) grūdų, o būdavo atvejų, kai metinės pajamos buvo nulinės. Kaime duona jau buvo kepama (kaip niekada Lietuvoje) primaišant bulvių ar burokų. Iš nevilties kaimas,

keikdamas „kvailą valdžią“, pradėjo gerti, o kad pragyventų, ėmė iš kolūkio vogti (kas tęsėsi iki pat kolūkių žlugimo). Vėliau šie ūkininkai būdavo apiplėšiami dar kartą, nes negaudavo ir pensijų, kadangi „neturėjo pajamų“. Taip pat žmones užgriuvo besąlygiškai „savanoriškas“ valstybinių obligacijų pirkimo vajus „pokariniam liaudies ūkiui atstatyti“ – žmonės buvo verčiami įsigyti obligacijų, už kurias valstybė po 20 metų buvo įsipareigojusi atsiskaityti. Tačiau per tą laiką buvo įvykdyta rublį nuvertinusi finansinė reforma, ir tos paskolų obligacijos tapo visiškai bevertės (*Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, 1989, p. 216–219).

[4] Prieš partizanus įvairiu laiku veikė nuo 50 iki 150 tūkstančių okupantų kareivių (Anušauskas. *NKVD kariuomenės dokumentai Rusijos karo archyve...*). 1985 m. Tarybų Sąjungos „ribotą karinį kontingentą“ Afganistane sudarė iki 150 tūkstančių kareivių (*Малая война*, 1998, p. 351).

[5] Pirmosios agentų smogikų grupės sukurtos apskričių NKVD skyriuose iš vietinių stribų, tačiau dėl žemos elgesio kultūros ir atvirų kriminalinių polinkių vietinių gyventojų jos būdavo greitai iššifruojamos. Nuo 1946 m. spec. agentų smogikų grupės jau buvo kuriamos centralizuotai (priklausė MGB 2N valdybai), labai pasikeitė grupių sudėtis: jose liko labai mažai stribų, iš kitataučių buvo keli kelerius metus partizanavę ir lietuviškai gerai kalbantys buvę vokiečių kareiviai (kurių labiausiai pasižymėjęs buvo R. Ottingas-Kirvis), vienas ukrainietis, buvęs UPA partizanas (slapyvardžiu Kruk), keletas vietinių rusų, tačiau didžiausią smogikų dalį sudarė perverbuoti buvę Lietuvos partizanai. Tai buvo spec. operacijų metu suimti gyvi ar sužeisti partizanai, taikant kankinimus ar psichologinio poveikio priemones išdavę savo bendražygius ir sutikę bendradarbiauti su priešu. Po pirmųjų išdavysčių jiems kelio atgal jau nebūdavo. Jie būdavo labai sumaniai psichologiškai apdorojami, prilyginami „čekistų be antpečių“ rangui, gerai psichologiškai, fiziškai ir taktiškai parengiami ir tapdavo „žudikais profesionalais“ be jokių jausmų ar skrupulų. Jiems buvo mokamas ir labai solidus (tais laikais 1 000–1 200 rublių) atlyginimas, ir premijos už paimtus gyvus ar nužudytus partizanus. Tad grįžę po spec. operacijų jie būdavo brangiausių restoranų „liūtai“, lėbaujantys ir nesiskaitantys su pinigais. Net atsirado jiems būdingas rengimosi stilius – brangūs kostiumai, odiniai paltai, madingos skrybėlės. Į agentus smogikus pateko ir dalis aktyvių holokausto dalyvių, tačiau tokie biografijos faktai visai netrukdė jų „karjerai“. 1944–1959 m. šios specialiosios grupės nužudė apie 500, suėmė apie 220 partizanų, apsimesdami partizanais ištardė apie 700 pasipriešinimo dalyvių, dėl to buvo suimta apie 5 tūkst. partizanų rėmėjų ir ryšininkų. Taip pat buvo kankinami ir žudomi civiliai gyventojai (nužudytųjų skaičius niekada nebus nustatytas). MVD ir MGB spec. grupių smūgis partizaniniam judėjimui buvo labai skausmingas,

pareikalavęs daug aukų, sukėlęs nepasitikėjimą tarp partizanų. Užmegzti ryšius tapo labai pavojinga, todėl partizanai buvo priversti veikti izoliuotai, autonomiškai. Agentų-smogikų likimai irgi buvo skirtingi: dalis žuvo spec. operacijų metu, dalis jų, kurių žmogiška moralė ir sąžinė nebuvo sunaikinta, operacijų metu bandė pabėgti ir buvo nušauti (į pirmąsias operacijas „naujoką" dažnai vesdavosi prisirišę už kojos viela), dalis pabėgo ir vėl tapo partizanais (tačiau MGB dėdavo visas pastangas juos kuo greičiau sunaikinti). Kai kurie net ir po įvykdytų išdavysčių agentų smogikų grupės susitikimo su partizanais metu viską jiems slaptai ir atvirai papasakodavo (čia minimas partizano P. Bielskio-Aro išdavystės ir bandymo „nusiplauti išdavystės gėdą" atvejis. Po agentų smogikų sušaudymo jis partizanų karo lauko teismo už išdavystes irgi buvo nuteistas mirties bausme). Daliai agentų smogikų, juos „panaudojus" ir tapus nebereikalingiems, už anksčiau vykdytą partizaninę veiklą buvo atnaujintos baudžiamosios bylos, ir jie buvo nuteisti mirties bausme (pvz., J. Jankauskas-Demonas, K. Riauba-Kazokas ir kt.), kiti nuteisti ilgus metus kalėti (K. Širvys-Sakalas, A. Radzevičius-Tarzanas, E. Bačelis-Gebelsas, J. Beliūnas-Kabelis ir kt.). Už žiaurumus, kankinimus ir civilių gyventojų žudymus į kalėjimus pakliuvo ir dalis smogikų iš stribų. Kaip atskirą atvejį reikėtų paminėti Mažeikių apskrities MGB skyriaus agentų smogikų spec. grupės veiklą. Pagal sukurtą legendą, 1946–1950 m. ji veikė kaip P. Levino-Siaubo vadovaujama LLA Mažeikių atskiroji kuopa. Nuo jos smogikų rankų žuvo daug partizanų, ryšininkų, labai daug rėmėjų ir pogrindininkų pateko į kalėjimus. Tik 1950 m., pradėjus aiškėti tikrajai jų veiklai, partizanai šią grupę nutarė sunaikinti (labai abejotina, ar tai buvo vienintelė ilgai veikusi pseudopartizanų grupė Lietuvoje). Pagal LSSR VRM ministro pplk. J. Vildžiūno tarnybinį raštą SSRS MVD vadovybei (1953 m. balandžio mėn.), 80 procentų visų partizanų buvo „likviduota kvalifikuotomis agentūrinėmis priemonėmis" (Pocius. *MVD-MGB specialiosios grupės Lietuvoje (1945–1959)* ...; Šidlauskas. *Mažeikių apskrities MGB skyriaus agentų smogikų specialioji grupė ir jos veikla*...).

Robertas Patamsis

2 PRIEDAS

Rusijos karo istorikų ir spec. tarnybų karininkų Lietuvos partizaninio judėjimo įvertinimas praėjus pusei amžiaus

МАЛАЯ ВОЙНА. ОРГАНИЗАЦИЯ И ТАКТИКА БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ МАЛЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ. Хрестоматия. Сост. и ред. А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1998. ISBN 985-433-344-2 (*Mažasis karas. Mažų padalinių kovos veiksmų organizacija ir taktika.* Chrestomatija. Sud. ir red. A. E. Taras. Minskas: Charvest, 1998. Recenzentai: doc. karo mokslų kandidatas, plk. A. J. Blagovestov, BR KGB pplk. S. M. Barkun. Serija „Kommandos". Skiriama Rusijos spec. tarnybų, MVD, pasienio ir vidaus kariuomenės karininkams ir praporščikams)

III dalis. **KONTRPARTIZANINIO KARO ORGANIZACIJA IR TAKTIKA** (ištrauka, vertimas iš rusų k.)

Tarybinis kovos su partizanais ir sukilėliais patyrimas
(V. N. Bogdanov ir kt.)

Tarybų Sąjunga, nugalėjusi fašistinę Vokietiją ir militaristinę Japoniją, daugelį metų buvo priversta vesti žiaurią ir sekinančią kovą vidaus fronte. Beveik viso vakarų pasienio erdvėje išsirutuliojusi drama buvo neišvengiama dar Baltijos valstybių, Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos prijungimo prie TSRS 1939–1940 m. stadijoje. Tačiau tada ją nustelbė netrukus prasidėjęs aukštesnio lygio ginkluotas susirėmimas – karas tarp TSRS ir Vokietijos.

Pirmiausia reikėtų apibūdinti bendrus šių įvykių bruožus. Visi sukilimai minėtose teritorijose neturėjo geografinio ir funkcinio centro, nebuvo pastebimų sukilusių masių susitelkimo tam tikrose vietose, jos neturėjo karinės-politinės vadovybės, nebuvo rajonų, kuriuose ginkluota kova būtų buvusi itin atkakli. Kaip tik priešingai – pasipriešinimo židi-

niai buvo plačiai išsisklaidę. Daugeliu atvejų pasipriešinimas kildavo dėl etninių ir religinių motyvų, suteikdavusių jam kilnumo ir dar daugiau tvirtybės.

Kovai su sukilėliais dažniausiai būdavo pasitelkiamos teisėsaugos ir valstybės saugumo pajėgos, vykdžiusios specialias operacijas. Kartkartėmis jose dalyvaudavo ir Raudonosios armijos kareiviai. Konfliktų pradžia ir pabaiga visuose sukilimo židiniuose beveik sutapo, tačiau niekur nepavyko pasiekti galutinio jų sutriuškinimo.

Tuo pačiu metu nė vienas partizanų judėjimas nekėlė sau uždavinio laimėti karą. Pasipriešinimo strategija rėmėsi tuo, kad visi lūkuriavo Maskvai priešiškų išorės (Vakarų valstybių) jėgų įsikišimo į konfliktą. Todėl plačiai naudotasi uždelsto partizaninio karo ir diversinių-teroristinių akcijų metodais.

Kova su lietuviais „miško broliais“

Be ypatumų, būdingų ir kitų kraštų partizaniniam judėjimui, kiekvienas nacionalinio pasipriešinimo judėjimas buvo savitas. Pavyzdžiui, partizaninė kova Lietuvoje 1944–1952 m. įgavo plačiausią mastą ir buvo labiau organizuota bei žiauresnė nei kitose Baltijos valstybėse. Pirmuoju pasipriešinimo aktu Lietuvoje tapo 1940 m. rinkimų į liaudies seimą boikotas. Šis boikotas parodė, kad gyventojai buvo masiškai nusiteikę prieš naująją politinę realybę. Jau tuo metu ėmė kurtis pogrindinės grupės, kurių pagrindiniu tikslu tapo ginkluota kova. Vokietijai užpuolus Tarybų Sąjungą, 1941 m. birželį sovietų kariuomenės užnugaryje jos įvykdė sukilimą ir daugelyje miestų bei gyvenviečių įtvirtino savo valdžią. Šis pirmasis didelis antisovietinis išpuolis padėjo pagrindus pokario partizaninio judėjimo vadovybės branduolio susidarymui, sukilėliai įgavo kovos su valdančiuoju režimu patirties.

Baltijos šalis okupavus vokiečių armijai, lietuvių kova dėl nacionalinės nepriklausomybės tęsėsi įvairiomis formomis. Pirmaisiais karo metais ji dažniausiai pasireiškė tuo, kad lietuvių jaunimas vengė šaukimo į vokiečių kariuomenę. O nuo 1943-iųjų, kai karo eiga ėmė aiškiai krypti ne Vokietijos naudai, kai kurie partizanų būriai ėmė grobti besitraukiančių vokiečių karinių dalinių ginklus ir turtą, rengdamiesi karo veiksmams prieš artėjančią sovietų armiją.

1944-ųjų vasarą Trečiojo Baltarusijos fronto[1] kariai beveik išvalė Lietuvos teritoriją nuo vokiečių okupantų. Faktiškai buvo atkurta ikikarinė padėtis, kurios didžioji dalis gyventojų nekentė, laikydami, jog geriau žūti su ginklu rankose nei vėl patirti masinius areštus bei deportaciją. Tokie sovietų valdžios atsakomieji veiksmai į lietuvių bendradarbiavimą su hitlerininkais buvo tikėtini. Partizanų skaičiaus augimui taip pat turėjo įtakos 1944 m. šaukimas į Raudonąją armiją.

Ne paskutinį vaidmenį partizanų judėjimui plečiantis suvaidino ir ideologiniai motyvai. Sukilėlių vadovybės branduolį sudarė karininkai ir inteligentai, vertinę tarpukario Lietuvos buržuazinį gyvenimo būdą ir buržuazinės kultūros idealus. Pastarieji aštriai reagavo į nacionalinių teisių suvaržymą ir propagavo agresyvų nacionalizmą. Kovą su sovietų valdžia jie suprato ne tik kaip kovą dėl Lietuvos nepriklausomybės, bet ir kaip kovą su bedieviais, Katalikų bažnyčios priešais. Kadangi daugelis gyventojų buvo katalikai, savo kailiu patyrę neigiamą sovietų valdžios požiūrį į jų tikėjimą, jie stojo į ginkluotos opozicijos pusę.

Lietuvių tauta taip palaikė „miško brolius", kad partizanų vadai, siekdami suvaldyti savo būrius ir užtikrinti jų saugumą, buvo priversti stabdyti pernelyg didelį besiveržiančių savanorių srautą. Dar daugiau, pasinaudodami periodiškai skelbiamomis amnestijomis, jie netgi demobilizavo dalį partizanų, pervesdami juos į legalią padėtį pagal gyvenamąją vietą, kad turėtų galimybę panaudoti juos koviniuose veiksmuose reikiamu momentu ir reikamoje vietoje.

Apskritai pasipriešinimo judėjimo dalyvius galima buvo suskirstyti į tris kategorijas: veikiantieji kovos būriai, rezervas ir prijaučiantieji. Kovotojai tarp žmonių buvo populiarūs ir laikomi nacionaliniais didvyriais. Jie laikydavosi miškuose, slėpdamiesi laikinose priedangose arba gerai užmaskuotose slėptuvėse (bunkeriuose). Partizanai buvo ginkluoti vokiškais ir sovietiniais ginklais, vilkėjo lietuviškomis karinėmis uniformomis, produktų gaudavo iš juos palaikančių valstiečių arba atimdavo iš įstojusiųjų į kolūkius.

Sukilėlių rezervą sudarė reikšminga gyventojų dalis, kuri taip pat turėjo ginklų, tačiau gyveno savo namuose ir formaliai buvo paklusni valdžiai. Rezervo pajėgos periodiškai įsiliedavo į veikiančiuosius būrius, kad jie sustiprėtų organizuojant stambias operacijas, taip pat siekiant dezinfor-

muoti priešininką ir atitraukti jo pajėgas nuo pavojingų partizanams veikimo krypčių. Kartais rezervinės pajėgos būdavo naudojamos savigynai. Partizanams prijaučiantys asmenys paprastai nedalyvaudavo ginkluotoje kovoje, tačiau vykdydavo svarbias žvalgybos, ryšių ir tiekimo užduotis.

Pabrėžtina, kad visose trijose Baltijos šalyse planai suderinti nacionalinio išsivadavimo judėjimą su vokiečių slaptųjų tarnybų diversine ardomąja veikla veikiai žlugo. Pastarosios 1944 m. aktyviai permesdavo į Raudonosios armijos užnugarį kovines grupes, ginklus ir šaudmenis, t. y. stengėsi dirbtinai inicijuoti pasipriešinimą. Praktika parodė, kad tokių grupių įdiegimas į dar nesusiformavusią socialinę-politinę aplinką palikdavo juos vienus prieš pranašesnes armijos ir antidiversines formuotes. Šios grupės dažniausiai būdavo lengvai aptinkamos ir sunaikinamos. Taigi nuo 1944 m. lapkričio iki 1945 m. vasario mėn. vidurio veikiančiosios armijos užnugaryje buvo sunaikinti 4 176 diversantai ir ginkluoti banditai, iš jų Lietuvoje – 4 045 žmonės[2]. Kovodama su jais, sovietų kariuomenė prarado 177 žmones (santykis 1 : 24), iš jų – 151 Lietuvoje. Tačiau šis etapas nepraėjo be pėdsakų. Jis padėjo būsimo pasipriešinimo organizacinius, materialinius ir socialinius-psichologinius pamatus, leido jam be jokių pauzių plačiai išsiskleisti praktiškai iškart pasibaigus karui.

Sukilimo pakilimas buvo toks didelis, kad pradiniame etape, ypač 1945–1947 m., davė priešingą rezultatą, nei tikėtasi. Pasipriešinimo vadovybė pervertino savo kovines galimybes ir neretai su savo būriais stodavo į atvirus mūšius, patirdama didžiulių nuostolių. Todėl antrame etape kovos taktika radikaliai pasikeitė. 1949–1959 m. periodui būdinga diversinė-teroristinė partizanų veikla, savo bazių ir slaptų sandėlių gynyba. Kitaip tariant, pagrindinis „miško brolių" uždavinys buvo išgyventi ir kartu demonstruoti savo jėgą ir buvimą <...>[3]. Tokia taktikos evoliucija daugiausia buvo padiktuota dirbtinai uždelsto pobūdžio pasipriešinimo strategijos. Blaiviai įvertindami savo galimybes, taip pat dviejų priešiškų pasaulinių sistemų susidūrimo galimybę, lietuvių nacionalistai pagrindines savo viltis dėjo į išorės (Vakarų valstybių) jėgų įsikišimą. Galutinai jų viltis sužlugdė Varšuvos sutarties karinės organizacijos sukūrimas (1955 m. gegužės mėn.) ir globalinės Rytų bei Vakarų sistemų priešpriešos ribos nukėlimas toli į Vakarus.

Be to, kovinė partizanų veikla turėjo sulėtinti ar pristabdyti lietuvių tautos sovietizavimą iki Vakarų valstybių įsikišimo. Būtent todėl puolimų objektais tapdavo organizacijos ir asmenys, tiesiogiai susiję su Lietuvos integracija į bendrą Sovietų Sąjungos politinę-ekonominę sistemą. Tai vietos partiniai ir tarybiniai darbuotojai, agitatoriai ir propagandininkai, kolūkių organizatoriai, eiliniai piliečiai, įtariami bendradarbiavimu su naująja valdžia. Neatsitiktinai iš „miško brolių" 25 108 užmuštųjų ir 2 965 sužeistųjų 1944–1956 m. daugiau kaip 23 tūkstančiai žmonių buvo lietuviai[4].

Kyla teisėtas klausimas dėl lietuvių partizanų kovos efektyvumo priežasčių ir tarybinės vyriausybės jėgų, turėjusių kiekybinę ir materialinę persvarą, neefektyvumo. Be jau aptartų socialinių, psichologinių ir politinių aplinkybių, atsakymo reikėtų ieškoti ir abiejų pusių taktikoje.

Šį tą suvokti apie partizanų kovos būdus iš dalies leidžia Lietuvos laisvės armijos (LLA) vyriausiojo štabo 1944 m. lapkričio 4 d. įsakymas. Jame sakoma: „Kad kova su NKVD, vietine administracija ir šnipais būtų sėkminga, būtina kovoti be gailesčio ir skrupulų. Rinkti tikslias žinias apie NKVD dalinių skaičių, jų ginkluotę, sargybos postus, budrumą ir t. t. Sudarinėti planus, pagrįstus gudrumu, išradingumu, bet ne jėga. Operacijas vykdyti tik naktimis, paskiriant reikiamą žmonių skaičių. Tuo tikslu geriausia vaidinti milicijos ir NKVD darbuotojus, atvykusius iš kitų apskričių. Esant galimybei, apsirengti rusiškais kariškais drabužiais ir kalbėti rusiškai. Kilus pavojui, kad gali atpažinti vietiniai gyventojai, nešioti kaukes, naudoti grimą, vadintis išgalvotais vardais. Pavienius enkavedistus ir nedideles grupes, vykstančias į gaudynes, likviduoti nepaliekant jokių pėdsakų, kad susidarytų įspūdis, jog dingo be žinios. Ginklais ir šaudmenimis apsirūpinti renkant žuvusių priešų ginklus, perkant iš raudonarmiečių už „samagoną"..."

Iš principo tokia taktika nesikeitė viso partizaninio karo metu. Jos esmę sudarė tai, kad per kiekvieną išpuolį priešui būtų smogiamas netikėtas smūgis, kad jis patirtų kuo daugiau nuostolių, po to žaibiškai atsitraukiama. Lietuvių partizanai dažniausiai puldavo nedidelėmis 2–3 žmonių grupelėmis.

Į mūšį stambesnės pajėgos būdavo metamos tik tais atvejais, kai nebūdavo kitos išeities. Tuomet „miško broliai" kaudavosi itin įnirtingai.

Pavyzdžiui, 1945 m. dvi NKVD divizijos aptiko apie 800 partizanų grupuotę ir primetė jiems pozicinį-gynybinį mūšį. Apie jo pobūdį kalba skaičiai: netekę beveik 150-ies saviškių kovotojų, partizanai išvedė iš rikiuotės 800 priešo kareivių. Partizanai laikėsi griežtos taisyklės jokiomis aplinkybėmis nepasiduoti į nelaisvę, kad nestatytų į pavojų savo būrio draugų ir šeimos narių. Todėl net beviltiškomis situacijomis jie atkakliai priešindavosi, o matydami, kad kilo tikras pavojus patekti į nelaisvę, stengdavosi susisprogdinti granata taip, kad subjaurotų veidą ir jo neįmanoma būtų atpažinti. Pasakytina tai, kad negailestingai jie elgdavosi ir su priešais. Sovietų kariai, kovoję su lietuvių sukilėliais, kritinėmis situacijomis taip pat stengdavosi verčiau žūti, nei pakliūti į nelaisvę.

Ginkluotas pasipriešinimas Lietuvoje visą laiką pasižymėjo pavienių partizanų būrių autonomiškumu ir nepriklausymu nuo centrinės vadovybės. Galbūt tai turėjo neigiamą įtaką sutartiniams kovotojų veiksmams ir manevringumui visos respublikos mastu, tačiau kartu toks išsisklaidymas mažino pavienių pasipriešinimo židinių pažeidžiamumą ir galimybę sunaikinti visą partizaninį judėjimą, likvidavus centro struktūras. Apskritai decentralizacija tapo visų Baltijos šalių partizaninio karo ypatumu, o bendros vadovybės nebuvimą kompensavo griežta disciplina vietose (gyvybiškai nulemta pačių partizanų, kurie buvo priversti daugelį metų gyventi ir veikti glaudžios apsupties sąlygomis, statuso).

Kad faktiškai decentralizacija pasiteisino, patvirtina toks epizodas. LLA vadovybė įsteigė jaunesniųjų vadų rengimo ir mokymo centrą. 1947 m. pirmoji kursantų laida, išėjusi mokslus pagal bendrą programą, būtų galėjusi unifikuoti ir koordinuoti pasipriešinimo judėjimą. Tačiau neilgai trukus po centro įsteigimo jis buvo aptiktas ir sunaikintas. Pasipriešinimo armijos vadų vertinimu, šios netekties žala gerokai viršijo laukiamą naudą. Vėliau prie minties kurti naują centralizuotą kadrų rengimo centrą negrįžta[5].

Paprastai kiekvieno partizanų būrio, veikusio viename rajone, narių skaičius neviršydavo 6–10. Tai smarkiai apsunkino NKVD dalinių veiksmus. Tokiomis sąlygomis pagrindinis jų uždavinys būdavo aptikti punktus, stovyklas, slėptuves, sandėlius ir kitas partizanų veikimo vietas. Tačiau ir aptikus šias nedideles grupes, joms nesunkiai pavykdavo išvengti koncentruotų smūgių. Tekdavo griebtis įvairių karinių gudry-

bių, kad įviliotų jas į patogią apsupimui vietą. Kai tai pavykdavo, mūšio baigtis būdavo nulemta.

Esminis persilaužimas, kovojant su partizanais, įvyko tada, kai tapo aišku, jog negalima apsiriboti vien kariniais veiksmais. NKVD kariuomenėje buvo įkurtas specialus skyrius, kovai su partizanais organizavęs vietos savigynos būrius. Šis skyrius ruošė slaptuosius agentus, užsiėmė antipartizanine propaganda, skleidė melagingus gandus, provokuodavo partizanus veiksmams ir akcijoms, kurių baigtis jau iš anksto būdavo nulemta, ir panašiai. Tačiau ypač reikšmingą karinį, politinį ir socialinį-psichologinį efektą davė tariamų (melagingų) partizanų būrių formavimas. Jais tapdavo specialiai parengti NKVD padaliniai. Kad įgytų vietos gyventojų pasitikėjimą, jie netgi vykdydavo visiškai antisovietines akcijas[6], o paskui ieškodavo būdų įsilieti į ginkluotą pogrindį. Įsiliejimo į partizanų gretas schema leisdavo atskleisti sukilėlių grupes ir išduoti NKVD daliniams, taip pat nustatyti, kurie vietos gyventojai palaiko ryšius su partizanais. Partizanai šį kovos metodą laikė pačiu pavojingiausiu, nes jie buvo tiesiogiai priklausomi nuo gyventojų, kurie eidavo į žvalgybą, buvo partizanų ryšininkai, aprūpindavo maistu.

Skaudžiausias smūgis partizanų judėjimui smogtas tada, kai sovietų valdžiai vis dėlto pavyko užbaigti kolektyvizaciją ir paimti kaimo išteklius savo žinion. Kariniai pralaimėjimai, nepalankiai susiklosčiusi tarptautinė padėtis ir 1955-ųjų amnestija privertė nutraukti ginkluotą kovą. Ji užleido vietą kur kas rafinuotesniam pasipriešinimui, kurio tikrasis potencialas visiškai atsiskleidė tik žlugus Tarybų Sąjungai.

---

[1] Taip pat ir I Pabaltijo frontas.

[2] Tokios realybės neatitinkančios nuostolių disproporcijos priežastis yra tik viena – žuvusieji buvo beginkliai, nuo mobilizacijos į rusų kariuomenę besislapstantys vyrai arba paprasti civiliai asmenys. Pagal NKVD ataskaitas, visi žuvusieji buvo priskiriami partizanų kategorijai. Tačiau savo ataskaitose jie nurodydavo ir paimtų trofėjinių ginklų skaičių, kuris buvo stebėtinai ir neproporcingai mažas. NKVD ataskaitose teigiama, kad 1944 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėn. Lietuvoje nužudyta apie 2 489 žmonės, tačiau tik dešimtadalis jų žuvo būdamas ginkluotas (Anušauskas, 2013, p. 125). Tai tik parodo represijų ir teroro masiškumą, siekiant morališkai ir fiziškai

palaužti tautinį pasipriešinimą. Taip pat NKVD ataskaitose slėpdavo arba sumažindavo savo kareivių nuostolius (bijodami griežtos Maskvos centrinės vadovybės reakcijos dėl nekompetencijos ir neefektyvaus vadovavimo) (Anušauskas, 2013, p. 137). Per pusantrų okupacijos metų (1944–1945 m.) Lietuvoje nuo okupantų žuvo 13,2 tūkstančių gyventojų, 32 661 buvo išsiųstas į Sibiro lagerius, Lietuvoje kalintas 9 801 žmogus, nuteistas mirties bausme ir sušaudytas 721 žmogus, legalizavosi 43 802 žmonės (daugiausia beginkliai besislapstantieji nuo mobilizacijos ir dalis partizanų), fronte žuvo apie 25 tūkstančiai rusų pusėje kariavusių 1944–1945 m. mobilizuotų lietuvių kareivių (Anušauskas, 2013).

[3] Šiuo laikotarpiu partizanai griežtai laikėsi konspiracijos ir aktyvių kovinių veiksmų nebevedė. Jie turėjo patikimų rėmėjų būrį, kartais vykdydavo kolūkių ekspropriacijas, išduodami partizanų vardu pažymas, raštu įspėdami arba nubausdami kolūkių pirmininkus ir kitus sovietinius bei partinius pareigūnus, kurie per daug stengėsi sovietų valdžios labui, engdami kaimo žmones. Sovietų engiamiems tautiečiams, beveik už dyką vargstantiems kolūkinį lažą, jie tapo vaikščiojančiais, pagarbos vertais laisvės simboliais, vieninteliais nepasidavusiais žiauriai prievartos sistemai ir iki savo mirties likusiais laisvais žmonėmis (*R. P.*).

[4] Objektyvus šių nuostolių skaičius vargu ar kada nors bus sužinotas. Pagal KGB darbuotojo P. Raslano pažymą, partizanų užpuolimų metu žuvo 12 992 žmonės (įskaitant NKVD kareivius ir karininkus, stribus, milicininkus, sovietinius aktyvistus, užverbuotus agentus ir kt.).

[5] Kalbama apie 1947 m. Tauro apygardoje organizuotus jaunesniųjų vadų (puskarininkių) kursus, kurie baigėsi kautynėmis su stribais ir NKVD kariuomene. Kursai jau buvo baigti, egzaminai išlaikyti, partizanams suteikti puskarininkių laipsniai. Kautynėse žuvo keli partizanai, tarp jų ir kulkosvaidininkas Stasys Lukša-Juodvarnis (Juozo Lukšos brolis).

[6] Antisovietines akcijas reikia suprasti kaip sovietinių pareigūnų ar aktyvistų nužudymą.

Vertimas ir komentarai
Roberto Patamsio

3 PRIEDAS
Žemėlapiai, dokumentai

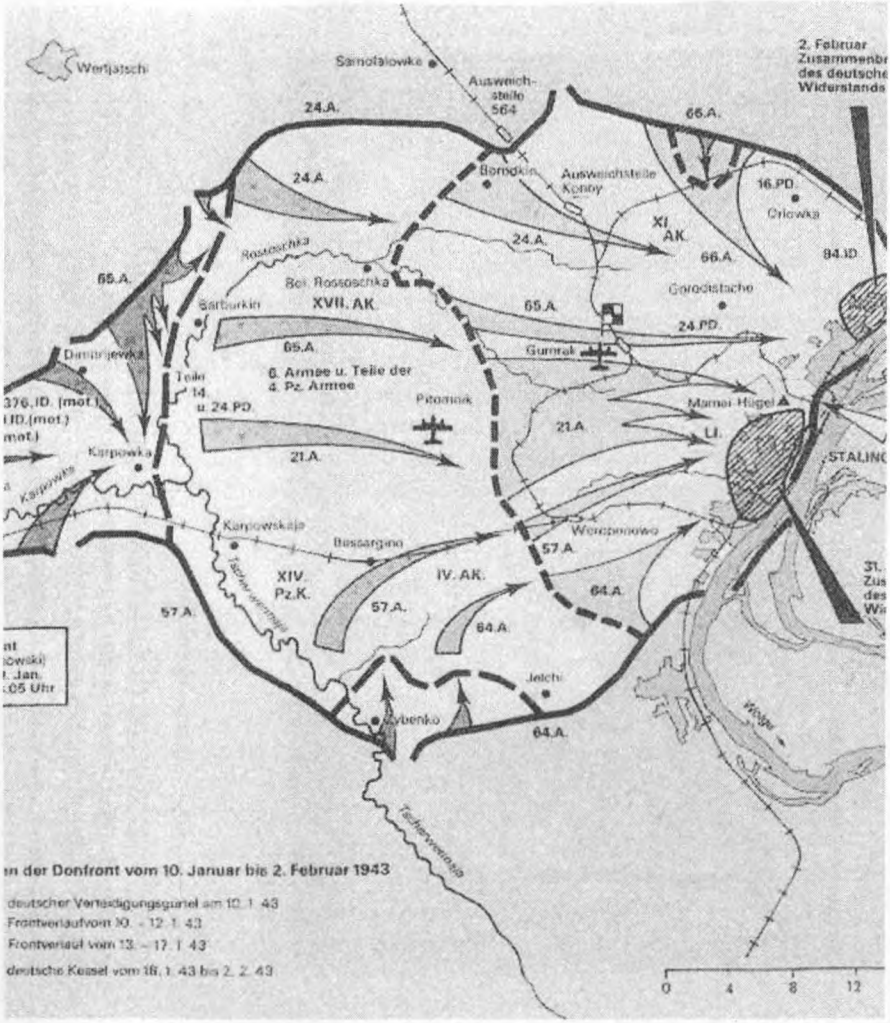

Stalingrado „katilo" planas 1943 01 10 – 02 02, apimantis Stalingrado miestą ir dalį Volgos–Dono tarpupio. „Katilo" viduje buvo du vokiečių lauko aerodromai – Pitomnike ir Gumrake. Raudonajai armijai sėkmingai puolant iš vakarų rytine kryptimi, „katilas" greitai mažėjo, sausio pabaigoje VI Pauliuso armija buvo nustumta į miesto griuvėsius ir 1943 02 02 kapituliavo

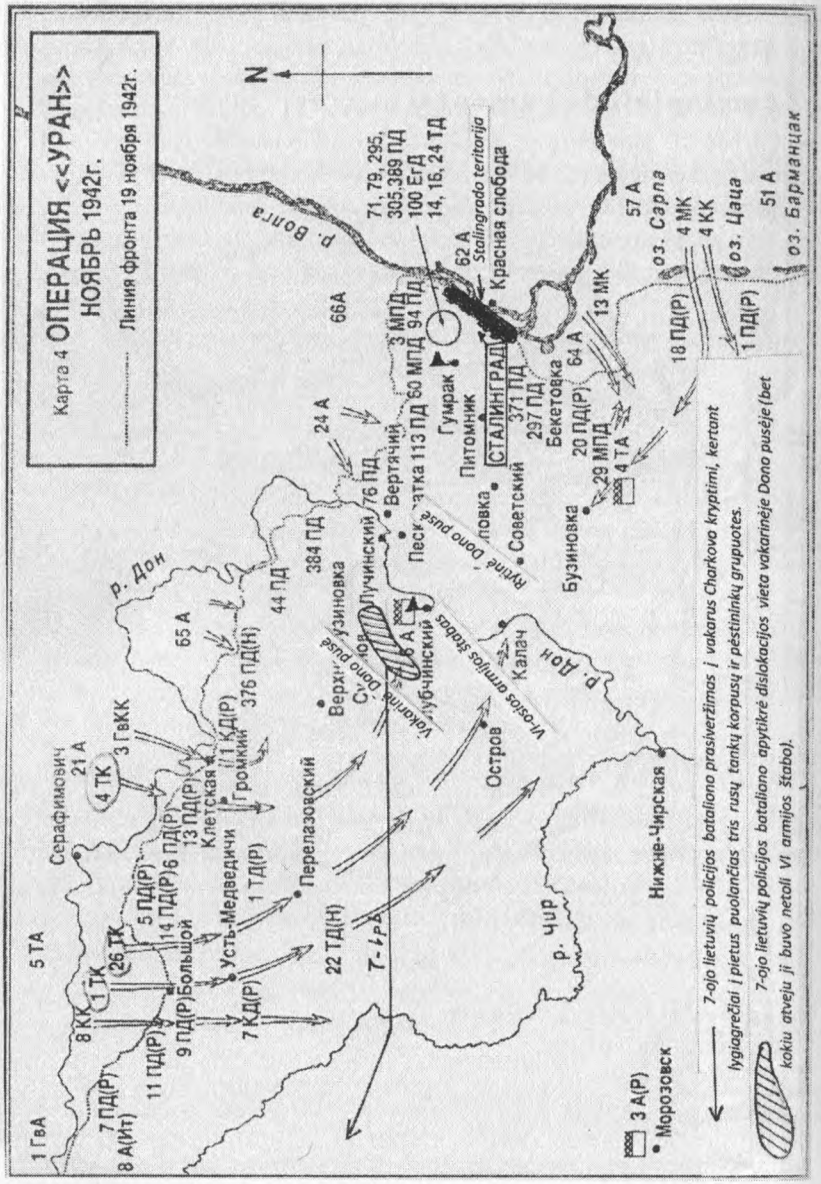

7-ojo lietuvių policijos bataliono apytikrė dislokacijos vieta vakarinėje Dono pusėje (bet kokiu atveju ji buvo netoli VI armijos štabo) ir bataliono prasiveržimas į vakarus Charkovo kryptimi, kertant lygiagrečiai į pietus puolančias tris rusų tankų korpusų ir pėstininkų grupuotes

11. LLA Vyriausiojo Vanagų vado įsakymas būriams dėl kovos taktikos

Nr. 4 1944 m. gruodžio 10 d.

Vyriausiasis Vanagų štabas
Štabo būstinė
Slaptas-operatyvinis

I. Padėtis

a) Bolševikams užgrobus Lietuvos teritoriją, frontas sustojo ties Klaipėdos–Telšių–Stalupėnų–Augustavo linija ir įgavo pazicinio karo pobūdį. Bolševikinė NKVD ir NKGB, vietinės milicijos ir įvairių šnipų padedami, pradėjo terorizuoti Lietuvos gyventojus;
b) Lietuvos partizanai – LLA Vanagai, vadovaudamiesi įsakymu Nr. 2, pradėjo organizuotą kovą prieš priešo teritorines grupuotes ir atskirus skundikus;
c) Vanagams padeda patikimi vietiniai gyventojai ir patriotų suorganizuotos vietinės pasipriešinimo grupės, dar nespėjusios įsilieti į Vanagų eiles. Mūsų kovoje kokios nors didesnės pagalbos iš Vakarų kol kas netenka laukti.

I. Išvados apie priešą

Prasidėjo vyresnio amžiaus vyrų mobilizacija, todėl reikia laukti aukštesnio teroro ir netgi masinių gyventojų vežimų.

II. Užduotis

Visoje šalyje vienyti aktyviai veikiančias ginkluotąsias pajėgas ir vieningai tęsti slaptą, aktyvią, organizuotą ginkluotą kovą prieš bolševikinį terorą. Sužlugus Raudonajai armijai ir okupaciniam režimui, pereiti į atvirą kovą, mobilizuojant visą tautą.

III. Skirstymas į apygardas ir uždaviniai

1. Skirstymas

(...)

2. Užduotys

a) Sutvarkyti dezorganizuotus Vanagų būrius (valsčiaus teritorija atitinka būrio teritoriją) ir sudaryti naujus junginius ten, kur jų nėra. Vietinius atskirus partizanų būrius, neturinčius ryšių su vyriausiąja vadovybe, priimti į Vanagų eiles, duodant bendrą LLA priesaiką;

b) organizuoti slaptą aktyvią kovą prieš NKVD, keliančius pavojų vietinės reikšmės administracijos darbuotojus ir šnipus;
c) Raudonosios armijos padalinių, jei jie neturi užduoties kovoti prieš lietuvių partizanus arba vykdyti terorą vietinių gyventojų atžvilgiu, be Vyriausiojo Vanagų štabo žinios neliesti;
d) be Vyriausiojo Vanagų štabo įsakymo neardyti jokių ryšių linijų ir karinių įrengimų, jei to nereikia užtikrinant Vanagų saugumą ar siekiant sutrukdyti masinį tautos vežimą;
e) prasidėjus Raudonosios armijos bolševikų valdžios Lietuvoje žlugimui, pereiti į atvirą kovą, paskelbti mobilizaciją, užimant gyvenvietes, ryšių mazgus ir karinius objektus.
f) išstumiant Raudonąją armiją, į Lietuvos teritoriją įeinančiai svetimai kariuomenei padėti, bet jokiu būdu neduoti vadų, eilinių sąrašų ir ginklų. Klausyti tik Vanagų Vyriausiojo štabo įsakymų ir kiekvienu svarbesniu klausimu kreiptis į Vyriausiąjį Vanagų štabą.

IV. Aktyvios kovos nurodymai

1. Kovos tikslas

a) Vietinę administraciją, miliciją ir atskirus šnipus reikia pagąsdinti ir laikyti tam tikroje įtampoje, kad bijodami mirties jie ne taip nuoširdžiai eitų savo pareigas. Todėl visai nebūtina likviduoti visus pareigūnus, o tik pačius pavojingiausius, kitus tik gerai pagąsdinti;
b) kovos prieš NKVD ir NKGB tikslas yra apginti savo tautos gyvybę ir turtą, todėl kovoti be jokių nuolaidų ir skrupulų.

2. Pasirengimas

Siekiant sėkmingiau kovoti prieš NKVD, vietinę administraciją ir šnipus, reikia tinkamai pasirengti:

a) sudaryti pavojingų vietinės reikšmės administracijos darbuotojų, milicininkų ir šnipų sąrašus, tiksliai nustatyti jų vietą ir priėjimo galimybes;
b) surinkti tikslias žinias apie NKVD pajėgų dydį, ginkluotę, sargybos postus, budrumą ir t. t.;
c) sudaryti veiksmų planą, atitinkantį padėtį (remiantis gudrumu, išradingumu, o ne jėga) ir įforminti įsakymu;
d) operaciją vykdyti naktį ir imti tik būtinai reikalingų žmonių skaičių;
e) vengti įtraukti į likvidacijos sąrašus amenis, kurie pateko į administraciją nesąmoningai ir nedaro žalos.

Šaltinis: *Laisvės kovų ir kančių istorija...*, 1996, p. 67–70.

Partizanų malda

Dieve, kurs leidai tautas ir įdiegei joms laisvės troškimą, grąžink, prašome, ir mūsų Tėvynei laisvės dienas! Tegul tie bandymai, kuriuos Tu skyrei mūsų šaliai, tegul nebūna jos pražūčiai, bet greitesniam jos prisikėlimui ir didesnei dvasinei gerovei. Laimink, Viešpatie, mus, kurie su ginklu stojome prieš pavergėjus. Duok mums jėgų pakelti sunkią partizano dalią. Padaryk, kad mes visi grįžtume į namus, nešdami tautai atgimimo ugnį. Jėzau, globok pasilikusius namuose mūsų brolius ir seseris. Siųsk, Viešpatie, išminties ir stiprybės tiems, kurie dirba mūsų tautai ir aukojasi jos labui. Padėk jiems savo tėviška globa ir meile. Stiprink dėl Tavo vardo ir tautos laisvės kenčiančius, guosk liūdinčius ir nuskriaustuosius. Amžiną šviesą suteik, Viešpatie, tiems, kurie jau žuvę kovos lauke...

Švenčiausioji Mergele Marija, Aušros Vartų Gailestingumo Motina, pavesk savo dieviškam sūnui Jėzui Kristui mūsų tėvynę Lietuvą, kuri taip nuoširdžiai Tave myli ir garbina. Neleisk, kad tavo sūnaus vardas būtų išrautas iš lietuvio širdies.

Šventasis Kazimierai, mūsų tautos globėjau, vadovauk mūsų kovai dėl laisvės, kaip kitados stebuklingu būdu vadovavai mūsų protėviams.

Stiprink, Viešpatie, kiekvieną lietuvį, kad visi liktų ištikimi Tau ir savo Tėvynei.

To prašome per Kristų mūsų Viešpatį. Amen.

Literatūra

Anušauskas, Arvydas. *NKVD kariuomenės dokumentai Rusijos karo archyve.* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/1/arvydas.htm [žiūrėta 2014-10-17].

Anušauskas, Arvydas. *Teroras, 1940–1958 m.* Vilnius: Versus aureus, 2013.

Bloznelis, Mindaugas. *Lietuvių frontas.* I dalis. Kaunas, 2008.

Bubnys, Arūnas. Kauno ir Vilniaus getų žydų policija (1941–1944 m.). *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1 (17).

Bubnys, Arūnas. *Lietuvių policijos batalionai Pskovo apskrityje ir Kurše: 13-asis ir 10(266)-asis batalionai (1942–1945).* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/10/arunas.htm [žiūrėta 2014-10-21].

Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944).* Vilnius, 1998.

Čerškus, Leonas. *Lietuvos kario atsiminimai.* Prieiga internete: http://www.angelfire.com/de/Cerskus/turinys.html [žiūrėta 2014-10-19].

Hoffman, Joachim. *Naikinamasis Stalino karas 1941–1945. Planavimas, realizavimas ir dokumentai.* Vilnius: Briedis, 2013.

Iškauskas, Česlovas. *Žydai A. Hitlerio tarnyboje.* Prieiga internete: http://www.delfi.lt/news/ringas/abroad/ciskauskas-zydai-ahitlerio-tarnyboje.d?id=47679299 [žiūrėta 2014-10-26].

Janavičienė, Audronė. *Sovietiniai diversantai Lietuvoje (1941–1944).* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/1/audrone.htm [žiūrėta 2014-10-26].

Jankauskas, Juozas. *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2011.

Jegelevičius, Sigitas. Holokaustas Lietuvoje: skaičių pinklėse. *Lietuvos istorijos studijos,* t. 5. Vilnius, 1997, p. 148–157.

Kardel, Hennecke. *Adolfas Hitleris – Izraelio įkūrėjas.* Vilnius: Mintis, 2006.

Kašauskienė, Vanda. *Istorijos spąstuose. Justo Paleckio gyvenimo ir veiklos bruožai. 1899–1980.* Vilnius: Gairės, 2014.

Laisvės kovų archyvas, Nr. 18. Kaunas, 1996.

Laucė, Jonas. *Negandų metai.* Vilnius: Vaga, 1991.

Laucė, Jonas. *Penktasis savisaugos batalionas.* Atsiminimai. Vilnius, 1998.

Lietuvos kovų ir kančių istorija: Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys. Sud. Dalia Kuodytė, Algis Kašėta. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996.

Lietuvos laisvės armijos kovos Žemaitijoje. Antroji dalis. Sud. Irena Montvydaitė-Giedraitienė. Kaunas: Naujasis Lankas, 2011.

Maslauskienė, Nijolė. *Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje – 1940 m. rugsėjo mėn.* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/5/nijole5.htm [žiūrėta 2014-10-15].

Maslauskienė, Nijolė. *Lietuvos tautinių mažumų įtraukimas į LSSR administraciją ir sovietinės biurokratijos tautiniai santykiai 1940–1941 m.* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/9/nijole.htm [žiūrėta 2014-10-21].

Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. Sud. Alfonsas Eidintas, Gediminas Rudis. Kaunas: Šviesa, 1989.

Pamirštas SSRS karo nusikaltimas. Rainiai 1941 06 24–25. Antras papildytas leidimas. Vilnius, 2007.

Pocius, Mindaugas. *MVD-MGB specialiosios grupės Lietuvoje (1945–1959).* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/1/mindaugas_pocius_mvd.htm [žiūrėta 2014-10-20].

Polekauskas, A. Garbės ženklai ant lietuvių krūtinių. *Savaitė. Rytai,* 1943-09-05.

Prunskis, Joseph. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai.* Studijų Biuras. Kaunas, 1942; naują laidą paruošė dr. J. Prunskis. Brooklyn, N. Y: Tėvų Pranciškonų spaustuvė, 1952.

Rainių tragedija: 1941 m. birželio 24–25 d. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000.

Rigg, Bryan Mark. *Hitler's Jewish Soldiers: The Untold Story of Nazi Racial Laws and Men of Jewish Descent in the German Military* (Modern War Studies). University Press of Kansas, 2002.

Semaškaitė, Janina. *Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai.* Vilnius, 2000.

Solonin, Mark. *Birželio 22-oji. Katastrofos anatomija.* Vilnius: Briedis, 2010.

Solonin, Mark. *June, 1941. Final diagnosis.* Moscow: EKSMO YAUZA, 2013.

Solonin, Mark. *Kare nieko gero.* Vilnius: Briedis, 2012.

Solonin, Mark. *Mozgoimenije. Suklastota Didžiojo karo istorija.* Vilnius: Briedis, 2011.

Stankeras, Petras. *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare.* Vilnius: Mintis, 2008.

Starkauskas, Juozas. *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais. NKVD-MVD-MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpiu.* Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Vilnius: 1998.

Sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d. Sud. ir par. A. Martinionis. Vilnius, 1995.

Suvorovas, Viktoras. *Diena M. Kada prasidėjo Antrasis pasaulinis karas?* Vilnius: Mintis, 2009.

Suvorovas, Viktoras. *Ledlaužis, arba kas sukėlė Antrąjį pasaulinį karą.* Vilnius: Mintis, 2008.

Šidlauskas, Gintaras. *Mažeikių apskrities MGB skyriaus agentų smogikų specialioji grupė ir jos veikla.* Prieiga internete: http://www.llks.lt/Visuomeninis%20KGB%20dokumentu%20viesinimas/agentai%20smogikai.htm [žiūrėta 2014-10-23].

Škirpa, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti.* Dokumentinė apžvalga. Vašingtonas, 1973.

Tatarūnas, Linas. *Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.).* Prieiga internete: http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=177&Itemid=60 [žiūrėta 2014-10-15].

Terleckas, Vladas. *Mitai apie Justą Paleckį.* Prieiga internete: http://www.llks.lt/mitai%20apie%20Palecki.htm [žiūrėta 2014-10-21].

Tininis, Vytautas. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija.* Vilnius, 2009.

Tininis, Vytautas. *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla: antroji sovietinė okupacija (1944–1953).* Vilnius, 2008.

Truska, Liudas. *Tikros ir primestos kaltės. Žydai ir lietuviai pirmuoju sovietmečiu 1940–1941.* Prieiga internete: http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367170514996/DS.002.0.01.ARTIC [žiūrėta 2014-10-14].

Turčinavičius, Vladas. *Kaip istorikas „Penktąja kolona" nuslepia Trojos arklį.* Prieiga internete: http://alkas.lt/2013/03/29/v-turcinavicius-kaip-istorikas-penktaja-kolona-nuslepia-trojos-arkli/ [žiūrėta 2014-10-21].

Zizas, Rimantas. *Raudonųjų partizanų ir Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugos ginkluoti konfliktai 1943 m.* Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/15/zizas.htm [žiūrėta 2014-10-27].

Zubkova, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953.* Vilnius: Mintis, 2010.

Žemaičių kankiniai. Rainių miškelio tragedija 1941. VI. 24–25. I laida. „Žemaičių žemė", 1942. Prieiga internete: http://www.partizanai.org/failai/html/zemaiciu-kankiniai.htm (Antroji laida: išleido D. L. K. Algirdo šaulių kuopa. Hamilton, Ont. 48 Holton S. Kanada, 1977) [žiūrėta 2014-10-22].

Адам, Вильгельм. *Катастрофа на Волге.* Смоленск: Русич, 2001.

Безыменский, Лев. *Гитлер и Сталин перед схваткой.* Москва: Яуза, Эксмо, 2009.

Бивор, Энтони. *Сталинград.* Смоленск: Русич, 1999.

Горлов, Сергей. *Совершенно секретно: Альянс Москва–Берлин, 1920–1933 гг.* Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001.

Дробязко, Сергей; Романько, Олег; Семенов, Константин. *Иностранные формирования Третьего рейха.* Москва: АСТ, 2011.

Исаев, Алексей. *Дубно 1941. Величайшее танковое сражение Второй Мировой.* Москва: Яуза, Эксмо, 2009.

Куровски, Франц. *Котел смерти в Курляндии. Хроника сражений группы армий «Север». 1944–1945.* Москва: Центрполиграф, 2010.

Линдер, Иосиф; Чуркин, Сергей; Абин, Николай. *Диверсанты. Легенда Лубянки – Павел Судоплатов.* Москва: РИПОЛ классик, 2008.

Малая война: Организация и тактика боевых действий малых подразделений. Хрестоматия. Сост. и ред. А. Е. Тарас. Минск, 1998.

Мельтюхов, Михаил. *Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941.* Москва: Вече, 2000.

Семенов, Константин. *Дивизии войск СС. История организации, структура, боевое применение.* Сер. III, Рейх. Энциклопедия. Москва: Яуза-Пресс, 2007.

Солонин, Марк. *Июнь 41-го. Окончательный диагноз.* Москва: Яуза-ЭКСМО, 2013.

Уильямсон, Гордон. *СС – инструмент террора.* Смоленск: Русич, 1999.

Широкорад, Александр. *Россия и Германия. История военного сотрудничества.* Москва: Вече, 2007.

Biografinė istorinė apybraiža, parašyta remiantis Stepo Grybausko atsiminimais. Stepas Grybauskas – Telšių gimnazijos auklėtinis, talentingas „Džiugo" sporto klubo sportininkas, LLA antinacinio pasipriešinimo narys, LLA Platelių mokymo stovyklos dalyvis, Žemaičių legiono vado adjutantas ir vienas iš legiono kūrėjų, partizanas, dalyvavęs mūšiuose su NKVD kariuomene ir rizikinguose partizaniniuose žygiuose, politkalinys, perėjęs Sibiro lagerius, gabus skulptorius ir dailininkas, Vyčio kryžiaus ordino kavalierius, dimisijos kapitonas, iki šiol einantis Žemaičių legiono vado pareigas. Biografiniai įvykiai aprašomi istoriniame kontekste su gausia papildoma istorine medžiaga.

Robertas Patamsis

Paskutinis iš Žemaičių legiono štabo
Biografinė istorinė apybraiža

Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas

Klaipėda, 2015

SL 1335. 2015 05 20. Apimtis 15 sąl. sp. l.
Klaipėdos universiteto leidykla
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
Tel. (8~46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt
Dauginta Klaipėdos universiteto leidykloje,
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda